

Міністерство освіти і науки України
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

ПОНОМАРЬОВА Г. Ф.

**Виховання майбутнього педагога:
теорія і практика**

Монографія

Харків – 2014

УДК 378.091.2:005
ББК 74.580.02
П 56

*Друкується за рішенням
Вченої ради Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(протокол № 3 від 17.10. 2014 р.).*

Рецензенти:

Євтух Микола Борисович, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, академік-секретар відділення вищої освіти;

Миропольська Наталія Євгенівна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання АПН України;

Москальова Людмила Юріївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти та соціальної педагогіки Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького.

Пономарьова Г. Ф.

Виховання майбутнього педагога: теорія і практика: монографія / Г. Ф. Пономарьова. – Х.: Вид-во «Ранок», 2014. – с. 547.

ISBN 978-617-09-2047-8

У роботі висвітлено концептуальні основи, науково-методологічні засади, сутність і досвід виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Визначені змістовні доміанти виховання майбутніх педагогів в освітньому процесі вищої школи. Обґрунтовано роль педагогічного проектування в розвитку виховної системи вищого педагогічного навчального закладу. Розроблено структурно-функціональну модель системи виховної роботи, що зорієнована на методологічне, культурно-технологічне, інформаційне й методичне забезпечення процесу виховання й особистісного розвитку студента вищого педагогічного навчального закладу.

Монографія розрахована на студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів вищої школи, які працюють над проблемою виховання молодого покоління.

УДК 378.091.2:005
ББК 74.580.02

Монографія
ПОНОМАРЬОВА Галина Федорівна

**Виховання майбутнього педагога:
теорія і практика**

Підписано до друку 18.11.2014. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 21,86.
Тираж 300 пр.

Тов Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК №3322 від 26.11.2008.
Адреса редакції: 61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к.135.
Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67

ISBN 978-617-09-2047-8

© Г. Ф. Пономарьова, 2014
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	12
1.1. Сучасний стан та основні тенденції розвитку виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах.....	12
1.2. Виховні системи в теорії та історії педагогіки.....	38
1.3. Методологічні підходи до процесу виховання у вищому педагогічному навчальному закладі.....	69
РОЗДІЛ 2. ВИХОВАННЯ – ПРОЦЕС ЛЮДИНОТВОРЧОСТІ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	108
2.1. Змістовні домінанти виховання як процесу людинотворчості у вищому педагогічному навчальному закладі.....	108
2.2. Виховний потенціал процесу навчання.....	138
2.3. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і студента в освітньому процесі вищого педагогічного навчального закладу.....	153
РОЗДІЛ 3. ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	184
3.1. Роль педагогічного проектування в розвитку виховної системи вищих педагогічних навчальних закладів.....	184
3.2. Визначення критеріїв ефективності системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах.....	203
3.3. Структурно-функціональна модель системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах.....	221

Розділ 4. СИСТЕМА ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ – ДОСВІД РОБОТИ Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.....	276
4.1. Методики впровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі...	276
4.2. Реалізація соціальних проєктів та виховних технологій у виховній роботі вищого педагогічного навчального закладу.....	305
4.3. Динаміка ефективності системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі	336
4.4. Організація та координація функціонування системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі.....	355
ПІСЛЯМОВА.....	378
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	382
ДОДАТКИ.....	440

ПЕРЕДМОВА

*Освіта й виховання повинні бути основою держави,
оскільки майбутнє держави й народу залежить
від рівня освіти та виховання людей.*

Я. А. Коменський

Духовне відродження українського народу можливе на засадах національних культурно-історичних традицій і загальнолюдських цінностей. Тому суспільство, держава мають об'єктивну потребу в громадянах, здатних до їх сприйняття, збереження й розвитку. Система освіти є одним із найважливіших факторів у задоволенні цієї потреби, підготовки поколінь до відтворення культурних цінностей. Освіта відповідатиме вимогам сьогодення й стане повноцінною лише в тому випадку, коли її зміст буде визначатися виховними цілями. Отже, загальною проблемою вищої школи України є пошук найбільш ефективних шляхів, способів і технологій виховання студентської молоді, підготовки її до майбутньої роботи в різних галузях виробничої сфери. Однією зі складових цієї проблеми є визначення нової місії педагога в сучасних умовах.

На сьогодні ідеологія виховання знайшла своє концептуально-правове вираження в низці довгострокових програмних документів: Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Стратегії реформування освіти в Україні / Рекомендації до освітньо-виховної політики (2013р.); Державній програмі «Патріотичне виховання громадян України» (2006р.); Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепції національно-патріотичного виховання молоді, у яких, вказується на необхідність підвищення статусу виховання, подолання загрозливих здоров'ю нації явищ.

Виховання громадянина, патріота, фізично й духовно розвиненої людини, професіонала можливе лише в цілісному педагогічному процесі. Формування громадянської позиції особистості, її національної самосвідомості, турбота про соціальний добробут, духовно-моральне й фізичне здоров'я є важливою консолідуючою ідеєю, здатною об'єднати наукове й педагогічне співтовариство, батьків, представників адміністрації, громадських організацій, установ охорони здоров'я, тобто всіх, хто не байдужий до майбутнього молодого покоління української держави. Це завдання є особливо важливим для освітніх установ педагогічного профілю.

Проблема зміни парадигми виховного процесу розглядається останнім часом у багатьох наукових працях. У роботах Є. Бондаревської, І. Бега, С. Вітвицької, О. Газмана, Н. Крилової, Н. Лавриченко та інших ця проблема вирішується шляхом гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу, створення сприятливих умов для особистісно орієнтованого виховання.

Концептуальні засади національного виховання обґрунтовано в працях М. Євтуха, П. Ігнатенка, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та інших. Обґрунтування гуманістичного, людиноцентристського підходу до виховання здійснили А. Макаренко, В. Сухомлинський, А. Алексюк, Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, В. Беспалько, О. Вишневський, І. Зязюн. Значна кількість робіт присвячена різним аспектам застосування системного підходу до педагогічних явищ і процесів (А. Арсен'єв, В. Афанасьєв, В. Ільїн, Ю. Конаржевський, Ф. Корольов, Б. Лихачов, Л. Новикова, В. Садовський, Г. Серіков, Ю. Сокольніков та інші).

Теоретичні засади органічної єдності виховного й освітнього компонентів у вищому педагогічному навчальному закладі обґрунтовано в

наукових працях Ю. Бабанського, А. Деркача, К. Лазаренка, Л. Любомира, Л. Молчанова, С. Ружина, О. Савченко, Г. Шевченко.

Дослідники напрацювали певний досвід вивчення і впровадження педагогічних технологій у навчально-виховний процес ВНЗ. Так, наукові розробки з удосконалення технологій навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти представлені в роботах І. Беха, М. Євтуха, Л. Кондрашової, Н. Кузьміної, В. Лозової, Н. Тализіної, О. Семашка, О. Соколова, М. Роганової, Р. Сопівника, Є. Зеленова, Г. Шевченко.

Науковці зверталися до окремих проблем із організації виховної роботи зі студентами у вищій школі, а саме: аналізу виховної діяльності педагога присвячені роботи В. Безпалько, О. Дубасенюк, Г. Троцько, Ж. Петрочко, О. Столяренко. Теоретичні основи виховання та методики виховної роботи представлені в роботах А. Капської, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Н. Щуркової. Педагогічні умови організації позааудиторної виховної роботи у вищих закладах освіти вивчали О. Винославська, Т. Куриленко, І. Смирнов, Т. Степура. Діяльність куратора академічної групи висвітлили у своїх роботах В. Базилевич, Н. Косарева, Л. Філінська, С. Сисоєва, І. Соколова.

Практика доводить, що сучасне українське просвітництво вимагає яскравої особистості від майбутнього педагога, який, окрім досконалого знання свого предмета викладання, глибоко володіє досягненнями науки про людину та закономірностями її розвитку, новими педагогічними технологіями та мистецтвом спілкування, є транслятором національних культурно-історичних традицій і духовних цінностей. На сьогодні учитель, вихователь, соціальний педагог покликаний бути носієм новітніх загальнолюдських цінностей, повинен усебічно знати національні, культурні, історичні традиції свого народу, бути справжнім патріотом і громадянином своєї країни, оскільки він сам виховує творчу, гармонічно розвинену й компетентну особистість. Отже, одним з головних завдань

вищого педагогічного навчального закладу є формування, перш за все, педагога-вихователя, суб'єкта професійної діяльності, здатного творчо розв'язувати проблеми педагогічного процесу, який би розумів, умів і бажав виховувати особистість дитини. А для цього він сам має стати вихованою особистістю – Людиною Культури.

Теоретичне осмислення тенденцій розвитку сучасної освіти та аналіз практики виховання у вищих педагогічних навчальних закладах дозволили визначити низку протиріч:

- між потребами суспільства в радикальних змінах виховної практики, наявністю реальних соціально-культурних передумов для її перетворення, з одного боку, і неготовністю більшості педагогічних колективів освітніх установ до вдосконалення й оновлення процесу виховання студентської молоді на нових засадах – з іншого;

- між розумінням соціальної значущості виховання студентської молоді і недостатньою підготовленістю педагогічних та управлінських кадрів вищих педагогічних навчальних закладів щодо реалізації цього процесу на засадах кращих традицій і досвіду організації гуманістично орієнтованої системи виховання, а також інновацій у цій галузі;

- між необхідністю застосування системного підходу до вивчення складних виховних явищ, з одного боку, і недостатньою розробленістю теоретичних основ і технологій педагогічного проектування як провідного методу системного дослідження процесу виховання – з іншого;

- між достатньо високим рівнем розробленості загальної теорії особистісно орієнтованого виховання й недостатньою розробленістю концептуальних засад розвитку виховного процесу через моделювання системи виховної роботи шляхом пошуку його смислоутворювальних параметрів, що може стати провідною ідеєю діяльності вищого педагогічного навчального закладу;

- між традиційним розумінням функцій вищого педагогічного навчального закладу як установи, що цілеспрямовано передає професійний досвід і здібності молоді, та сучасним уявленням про нього як про центр освіти, науки й культури, що зорієнтований на духовне становлення й розвиток властивостей і якостей особистості студента – майбутнього педагога й викладача, що характеризуються узагальненим поняттям «Людина Культури».

- між панівними класичними методами й технологіями виховання, що базуються на соціально заданих нормах та еталонах поведінки й взаємодії, і необхідністю посилення впровадження гуманістичних технологій – діалогічності, особистісно-творчих ініціатив у діяльності суб'єктів педагогічного процесу;

- між рівнем наукової, нормативної, науково-методичної забезпеченості системи педагогічного керування виховною роботою і рівнем розвитку самоврядування, ступенем його організаційно-правового забезпечення.

Подолання цих суперечностей потребує методологічної розробки, теоретичного опрацювання й експериментальної перевірки концептуальних положень формування системи виховання майбутніх педагогів, розробки й вдосконалення критеріїв її результативності.

Провідна концептуальна ідея дослідження ґрунтується на ідеях філософії загального зв'язку, взаємної зумовленості та цілісності явищ і процесів навколишнього світу; фундаментальних ідеях філософської та педагогічної антропології про природу та сутність людської діяльності, наукових положеннях теорії професійно-педагогічної діяльності; системному підході, системному аналізі та синергетиці, що вміщені в методологію наукового пізнання та соціально-педагогічної діяльності; структурно-функціональному підході, який дозволяє визначити структурні та функціональні компоненти системи виховної роботи у вищому

педагогічному навчальному закладі; концепції розвитку особистості в онтогенезі, динамічному принципі, що враховує діалектику зовнішніх і внутрішніх умов її розвитку; концепціях гуманістичної педагогіки; антропологічному підході, сутність якого полягає у сприйнятті людини як цілісної біосоціальної та духовної істоти і виявляється у центрації впливу на особистість; акмеологічному підході, який орієнтує виховну діяльність на збереження цілісного та стійкого розвитку особистості, у її прагненні до самовдосконалення та самореалізації; середовищному підході до організації виховного процесу, який актуалізує проектування такого спеціально організованого середовища педагогічної установи, яка була б «пошуковим полем» молодій людині, умовою її розвитку та саморозвитку; концепції активності суб'єкта діяльності, особистісно орієнтованому, ціннісному підходах, в основі яких полягає вивчення конкретної людини з її цінностями, смислами, ідеалами, проблемами; теорії соціалізації та соціального розвитку особистості; теорії педагогічної інноватики, розвитку інноваційних систем та інноваційної діяльності, що дозволяє проектування системи виховної роботи зі студентською молоддю; концепції педагогічної взаємодії та підтримки суб'єктів педагогічної діяльності у досягненні цілей індивідуально-особистісного зростання суб'єктів виховання

Провідною ідеєю є положення про те, що сучасний соціально-економічний, політичний і духовний розвиток суспільства потребує не лише високоосвіченого, компетентного у своїй справі фахівця, але, передусім, вихованої, висококультурної, духовної, гуманної особистості, здатної до розуміння інших людей, вияву честі й гідності, самоактуалізації й самореалізації у добрих вчинках.

Виховну роботу у вищих педагогічних навчальних закладах розглядаємо як цілісну комплексну систему, яка спираючись на інтерактивні, культуруотворювальні, духовно розвивальні педагогічні технології, має відповідати вимогам, що висуваються до виховання

фахівця нового типу, здатного до самореалізації та функціонування в нових соціально-економічних умовах.

Вищий педагогічний навчальний заклад розглядається нами як центр культури, культурно-виховний простір становлення особистості майбутнього педагога в процесі духовно-інтелектуального, духовно-морального, духовно-естетичного розвитку.

Наповнення культурно-дозвілєвого середовища студентів позитивними, емоційно привабливими формами активної культуротворчої діяльності, надання можливостей для участі студентської молоді у соціально значущих подіях, розвиток студентського самоврядування є суттєвим стимулом її творчого, духовно-морального розвитку, гуманізації почуттів та «краси людського вчинку».

Ураховуючи вищезазначене, підвищенню ефективності виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах сприятиме розробка й реалізація проєктивної моделі системи виховної роботи як праксеологічної проєкції її концепції, визначення основних її принципів побудови та функціонування. Ця модель є варіативною й зорієнтованою на методологічне, педагогічне, психологічне, культурно-технологічне, інформаційне, методичне забезпечення процесу виховання та особистісного розвитку студента вищого педагогічного навчального закладу.

Концептуальна модель системи виховної роботи сучасного педагогічного вищого навчального закладу розкриває можливості його ціннісного виховного потенціалу як фактора формування моральної, духовно-культурної особистості майбутнього педагога, що є сьогодні одним із важливимх орієнтирів, що сприяє вихованню молодого покоління, розвитку цілісної, толерантної особистості, яка житиме й працюватиме в умовах відкритого європейського простору.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

1.1. Сучасний стан та основні тенденції розвитку системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах

Розвиток вітчизняної освіти в найближче десятиліття зумовлює становлення України у світовому співтоваристві у XXI столітті. У сучасному суспільстві освіта має бути не тільки засобом підготовки майбутніх фахівців для економічної та духовної сфери, але й фундаментом відновлення національної культури, способом відродження української самосвідомості молодих поколінь. Важливою фігурою, яка визначає стан освіти, є особистість майбутнього педагога – учителя, вихователя. Від рівня його професійної підготовки, моральної та естетичної культури, інтересів і громадянської позиції безпосередньо залежать результати соціально-економічного й духовного розвитку українського суспільства.

Щорічно в педагогічні ВНЗ приходять тисячі студентів, обравши для себе професію вчителя. Ті особистісні й моральні якості, яких вони набудуть за роки професійної підготовки, знайдуть своє втілення у життєдіяльності їх вихованців через кілька десятиліть. Іншими словами, теперішні студенти формуватимуть нову Україну, її духовне обличчя, визначатимуть майбутнє держави.

У зв'язку з демократичним поступом українського суспільства основний шлях у вирішенні цієї важливої проблеми, на наш погляд, полягає в гармонізації особистісних і соціальних інтересів, у забезпеченні комплексу умов для ефективного формування цілісної, творчої, соціально

активної, духовно багаті особистості майбутнього вчителя. Це зумовлює необхідність не тільки об'єктивно оцінювати реальний стан професійної підготовки майбутнього вчителя й констатувати сучасний рівень виховання у вищій освіті, а й визначати дієві механізми, ефективні шляхи і способи цілісного, гармонічного розвитку особистості молодого фахівця – майбутнього педагога в єдиному, цілісному освітньому процесі вишу.

Отже, можемо визначити першу закономірність забезпечення результативності виховання. Виховання майбутніх педагогів буде результативним, якщо діяльність вищого педагогічного навчального закладу базується на гармонійному поєднанні загальнолюдських цінностей та ідей державності, колективізму, взаємодопомоги, духовності, моральності, почуття відповідальності за майбутнє країни, тобто ґрунтується на змістовних домінантах виховного процесу в педагогічному ВНЗ.

Аналіз законодавчої бази та програмних документів у галузі освіти переконує в тому, що формування у молодого покоління зацікавленості культурою і мистецтвом, розвиток духовного потенціалу юнацтва усвідомлюється політичною та державною елітою нашої країни як пріоритет у сфері освіти й культури. З ухваленням України в новий період становлення всіх сфер соціального, економічного, політичного, духовного розвитку, коли відбувається відновлення державності, багатогранне відродження українського народу, активізується проблема національного, патріотичного, духовного та морально-етичного виховання студентської молоді.

Виховання молоді має важливе значення для всього суспільства. Крім того, роль духовного фактора різко зростає в кризових, екстремальних ситуаціях. Стійкі життєві орієнтації стають необхідними умовами адаптації молоді в складному сучасному світі і вироблення власної життєвої стратегії. Саме духовна культура визначає можливість

усвідомлення того, що відбувається, діалогового спілкування соціальних груп, зниження ймовірності маніпулювання.

Сучасна українська молодь бере участь у модернізації країни, у проведенні реформ. Мінливі умови життя змушують молодих людей пристосовуватися до нових реалій, постійно шукати нові форми ідентичності, виробляти свою життєву позицію, творити свій духовний світ. Тому, беручи участь у цьому глобальному процесі, вітчизняна педагогіка має виконати надзвичайно важливу місію – забезпечити виховання людини в громадянському суспільстві та відповідної цьому суспільству духовної культури особистості, зорієнтованої на найдосконаліші соціокультурні стандарти та загальнолюдські цінності.

Ретроспективний аналіз наукових праць, публікацій, державних документів доводить актуальність проблеми виховання студентської молоді, що визначається суперечливими процесами в житті українського суспільства, які відбувались протягом багатьох років: необхідністю й потребою пошуку духовної опори людини в період складних ідеологічних відносин у державі; культурологічною обстановкою в Україні, що характеризувалася частковою втратою національного змісту, недооцінкою культури та її приниженим станом у суспільстві; необхідністю докорінного оновлення виховання на засадах пріоритету загальнолюдських і національних цінностей, формуванню духовності, поліпшення культурно-виховної та духовно-просвітницької роботи у вищих навчальних закладах. Сучасні процеси оновлення змісту освіти, зокрема й вищої, дають змогу вирішувати ці питання й подолати проблеми бездуховності в суспільстві шляхом підготовки висококваліфікованих, освічених, високо культурних фахівців – майбутніх педагогів.

Незважаючи на чисельні документи, ухвалені на державному рівні – Національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті [1], Закон про вищу освіту [2], Концепцію національного виховання [3], Державну

цільову соціальну програму "Молодь України" на 2009 – 2015 роки" [4], у яких зазначено основні напрями подолання глибокої системної кризи в усіх сферах життєдіяльності й акцентовано на інтенсифікації духовно-інтелектуального потенціалу суспільства, пріоритетності розвитку культури, мови, науки, освіти та виховання, суттєвих змін у відновленні процесу виховання молоді поки не відбулося.

Варто відзначити, що на сьогодні духовну загрозу мають різні чинники та явища (причому деякі є небезпечними для всієї людської цивілізації): руйнування базових цінностей християнської культури й експансія нетрадиційних релігій; маніпулювання за допомогою засобів масової інформації суспільною свідомістю (дезінформація, демонстрація натуралістичних сцен жорстокості, убивств, розправ, насильства, розбещеності; цілеспрямоване нав'язування асоціальних і протиправних еталонів поведінки й стилів життя за рахунок подання безоцінної інформації про форми і способи існування злочинного світу тощо). Такий стан вимагає розгортання фундаментальних досліджень у напрямку пошуку нових теоретико-методологічних підходів, що відповідають викликам сучасного життя, й засобів, що підсилюють практичний виховний потенціал системи освіти.

Проте суспільна свідомість в Україні на початку XXI сторіччя характеризується специфічним феноменом – новим підйомом і розквітом педагогіко-гуманістичної думки. Вона прийшла на зміну науковому підходу, коли стало зрозуміло, що ця наукова парадигма не здатна відповісти на важливі питання буття. Таке явище періодично повторюється, коли в суспільстві розпочинаються деструктивні процеси, а традиційний тип світогляду, що забезпечував соціуму стабільність і наступність, потребує переосмислення. На жаль, незважаючи на велике значення духовних цінностей у житті людей, вони ще не посіли належного місця в системі цінностей молодого покоління.

Досвід переконує, що в сучасних умовах удосконалення системи вищої освіти головним питанням є відродження її культурно-творчої місії, перехід до культуротворчої системи освіти в цілому. Необхідність такого оновлення пов'язана з тим, що система виховання студентської молоді, що діяла, не забезпечує вирішення поставленого завдання – виховання студентської молоді, формування в неї загальної культури, у якій поєднуються високий професіоналізм і духовне багатство. Сьогодні очевидно, що саме освіта й культура, розвиваючись у взаємодії, забезпечують творчий взаємозв'язок моральних, естетичних, інтелектуальних якостей особистості, необхідних майбутньому фахівцеві галузі освіти.

Новий підхід у сфері виховання вимагає організації процесу формування особистості спеціаліста з вищою освітою на засадах взаємозв'язку усіх видів виховання, спрямованих на формування загальної культури особистості у її духовному аспекті.

На сучасному етапі розвитку вищої професійної освіти вузькофахова підготовка вже не відповідає вимогам часу; важливим компонентом професійної освіти стає загальна культура випускника. Вища освіта перестає бути тільки професійною, вона стає елементом загальної культури. Моделюючи цілісний образ випускника вищого педагогічного навчального закладу – інтелігента, учені погоджуються, що випускник має бути насамперед людиною культури, тобто вільною, гуманною, духовною особистістю, орієнтованою на цінності світової та національної культури, здатної до творчої самореалізації у світі культурних цінностей, до моральної саморегуляції й адаптації в соціокультурному середовищі [5].

Аналіз основних концепцій виховання доводить, що тенденція концептуалізації виховання призводить до зміни уявлень про його сутність і функції, яке поступово відходить від вузького розуміння виховання як «процесу», як управління розвитком особистості й переходить до його

розуміння як гуманітарної практики з навчання дітей людинотворчості, життєтворчості, духотворчості, самоорганізації, зміцненню духовно-моральних основ особистості [6].

У зв'язку з цим виховання поповнюється такими раніше не властивими йому процесами, як «підтримка вихованця», «допомога у вирішенні його життєвих проблем», «супровід його розвитку» тощо. Наслідком такої зміни в трактуванні виховання стає нове розуміння його сутності та змісту, зміни політики та стратегії її реалізації. Про це свідчать дослідження провідних вітчизняних та іноземних фахівців з філософії освіти, педагогів і психологів, представників освітянської практики. таких як В. Андрущенко, І. Беха, Г. Васянович, Л. Вовк, М. Євтух, С. Гончаренко, Л. Губерський, І. Зязюн, О. Коваленко, В. Кремень, Л. Нечепоренко, Н. Ничкало, І. Прокопенко, О. Романовський, Г. Троцко, С. Сисоєва, Г. Шевченко та інших, які ініціювали науковий полілог із фундаментальних проблем педагогічного знання, під час якого відбулося роз'яснення, уточнення, доповнення, часткова зміна розуміння сутності та змісту основних теоретичних і методологічних підходів до виховання.

Протягом останніх років в Україні, як і в усьому світі, обговорюється проблема кризи виховання. Душа і розум людини повинні бути в гармонії. Сьогодні наше суспільство уражене бездуховністю. Причину такого стану слід шукати в недооцінці виховання і як соціального явища, і як цілеспрямованого процесу, об'єктом якого є духовний, моральний розвиток молодої людини – громадянина незалежної української держави. Адже саме виховання визначається такими категоріями, як цінності, духовність, ставлення, поведінка, мораль і моральність.

Педагогічна наука довела, що суперечності є рушійною силою розвитку, а пошук шляхів для їхнього подолання – індикатором усвідомлення суспільством необхідності змін у тій чи іншій галузі соціального життя. Тому розбіжності, пов'язані, перш за все, з

моральністю, духовністю українського суспільства, вимагають переосмислення фундаментальних положень соціальної політики держави й на передній план висувається питання виховання молодого покоління.

У науково-педагогічній літературі, що містить результати досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, досить безперечним є уявлення про суть і джерела кризи, що охопили вітчизняну систему виховання в останнє десятиліття минулого століття. Так, Мераб Мамардашвілі як і інші філософи говорить про антропологічну кризу, що полягає, на його думку, у тому, що тільки деякі люди можуть протистояти бездуховності, інші перебувають у полоні всіляких пристрастей. Це є знаком антропологічної кризи, що насувається разом з екологічною і демографічною небезпекою [7].

Зменшення державної підтримки на адресу освіти в період різкої зміни соціально-політичної, економічної та культурної ситуації зумовили ослаблення й часткове руйнування системи виховної роботи щодо зниження її ефективності в освітніх установах різного типу. Наслідком цього негативного процесу став майже повний розпад традиційної системи виховання, що діяла в попередні роки. Формування нових систем відбувалося в стихійно, недостатньо науково обґрунтовано і часто не відповідало новим потребам суспільства й молоді людини. Це було пов'язано з тим, що теорія та практика виховання опинилися у кризовому стані та продовжують переживати їх. По-перше, це світоглядна криза, пов'язана з тим, що суспільна свідомість позбулась багатьох стереотипів, хоча деякі з них ще залишилися, наприклад, стереотип надії на державу, а не на себе, як професіонала. По-друге, це технологічна криза, пов'язана із самим процесом виховання: формалізовані «показові» форми виховання втрачають сенс, модель традиційного виховання постійно доповнюється уявленнями про саморозвиток особистості й педагогічну підтримку цього процесу. І, по-третє, це управлінська криза. Вона полягає в тому, що в

галузі виховної діяльності не вирішені організаційні проблеми: якою є відповідальність тих, хто виховує, як підготувати педагогів до ефективної виховної роботи, стимулювати їхню діяльність, наповнивши її новим одухотвореним сенсом. Адже перехід від однієї ідеологічної системи до іншої – демократичної – серйозні, потребують перетворення в економічній, політичній, правовій і духовній сферах життя та мають дуже суттєвий вплив на виховання, поєднуючи ознаки як кризи, так і прогресу [8].

Виховання студентської молоді в Україні ускладнюється суперечністю ситуації, що склалася. Адже воно здійснюється в стані значного ослаблення політичного й ідеологічного тиску, розширення свободи діяльності та слова, зростання потенційних можливостей соціального становлення, самостійності й ініціативи особистості. Студент усе більше відчуває себе суверенною людиною, він здатний сам обирати тип поведінки, стиль життя відповідно до своїх інтересів, прагнє до оволодіння професією, власного життєвого досвіду. Студентство в цілому демонструє широту своїх поглядів, уміння враховувати обставини сучасного життя, що змінюються. Спостерігається процес певної адаптації студентської молоді до типу економіки, що формується. У студентському середовищі народжується новий соціокультурний тип молодих людей, здатних активно брати участь у відродженні нашої країни [9].

Специфічність педагогічного процесу у вищій школі полягає в тому, що він, передусім, має бути спрямований на розвиток, саморозвиток, самодостатність і самоствердження особистості майбутнього спеціаліста – професіонала, вихованої, високодуховної особистості. Саме вища освіта формує образ людини освіченої та культурної, адже принцип навчання у вищій школі пов'язаний з акцентуванням уваги на пріоритеті самостійності у здобутті знань, входженні молоді людини в сферу пізнання й науки, у творчий процес наукової діяльності, самореалізації в професійній сфері.

Студентство як соціальна група відрізняється від інших груп молоді тим, що саме в цей період відбувається активний вибір ціннісних смислів життя, оволодіння професійними знаннями, прагнення до фахової компетентності на засадах саморозвитку, самовдосконалення, осмислення духовних цінностей.

Для студентства особливо характерним є впорядкування світоглядних позицій, багатогранне ставлення до світу й людей і, перш за все, духовного, морального й естетичного. Слід наголосити, що саме в цьому віці відбувається активний процес взаємодії та взаємозбагачення пізнавальних інтересів, естетичних і моральних ціннісних орієнтацій.

Зважаючи на психологічні та соціальні особливості студентства, у вищій школі України, запроваджується ідея гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу. Вищий навчальний заклад як осередок культури покликаний не тільки розвивати пізнавальні здібності й активність, але будити інтелектуальні почуття, морально-естетичні переживання студентів.

Усебічно характеристика студентства як соціальної групи подана в роботах багатьох учених [9 – 17]. Науковці визначають студентство як групу людей молодого віку, об'єднану виконанням найбільш потенційно значущих для суспільства спеціальних навчальних і соціально-підготовчих функцій, яка тимчасово не бере участі в суспільно-виробничій праці, володіє спільністю побуту, психології, системою цінностей, готується до виконання в суспільстві соціальної ролі інтелігенції.

Зокрема, А. Комарова [17, с.10] підкреслювала, що студентство як об'єднання молодих людей із визначеними соціально значущими прагненнями й завданнями володіє усіма якостями, що властиві молоді, і притаманними їй особливостями. Ці особливості пов'язані зі специфічним характером навчання у вищих навчальних закладах, прагненням до

самоствердження й наслідування, підготовкою до виконання функції інтелігента.

Характеризуючи сучасне студентство, слід зважати на характер їх цінностей, соціального самовідчуття й морально-психологічного стану. Існує ціннісно-нормативна система стабільної спільноти й суспільства, яке трансформується. Для стабільного суспільства притаманна така особливість: ціннісно-нормативна система регулює соціальну поведінку членів суспільства як безпосередньо, так і опосередковано через формування свідомості. У нестабільному суспільстві ціннісно-нормативна система як усезагальне підґрунтя соціальної єдності руйнується. При руйнуванні ціннісно-нормативних систем руйнується й механізм адаптації – пристосування своєї поведінки до соціальних норм, і починає розвиватися протилежний процес – формування нової нормативно-ціннісної системи суспільства на засадах індивідуальних ціннісних орієнтацій і переваг. Студентська молодь посідає провідне місце в культурному житті українського суспільства. Саме їх ціннісні переваги й орієнтації визначають перспективи трансформаційних процесів у суспільстві [9].

До особливостей сучасного студентства можна також зараховувати: усвідомлення ними своєї індивідуальності, неповторності, становлення й формування „образу Я", що містить пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти; потребу в досягненні, успішному самостверженні. Система виховної роботи у вищому навчальні закладі має враховувати й специфіку студентської групи: однорідність вікового складу, певну однорідність інтересів, психологічних особливостей; наявність колективних переживань і настроїв, громадської думки, наявність явища наслідування, навіюваності або конформізму.

З іншого боку, виховання студентства відбувається у вкрай складних і несприятливих умовах. Вивчення стану виховної роботи засвідчило, що у вищих навчальних закладів усе ще спостерігається стандартизація

виховного процесу, зберігаються застарілі способи передання ціннісного ставлення до світу в готовому вигляді, відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних заходів, що перешкоджають розгортанню процесу становлення культурно й духовно розвиненої особистості на шляху від абстрактного до конкретного. Вища школа здебільшого не зуміла подолати авторитаризм, кардинально змінити філософію та ідеологію виховання, повернутись до інтересів особистості студента, його щоденних проблем.

Несприятливе соціокультурне середовище також формує кризову свідомість у студентів. Найбільш істотною проблемою, що погіршує настрій і психологічну атмосферу в студентському середовищі, сьогодні є соціально-економічні умови й обставини життя, де однією з найгостріших є проблема соціальної нерівності. Про це зазначають самі студенти.

Незважаючи на те, що пріоритетність особистості у вищій освіті зростає, а головною метою вищих освітніх установ було й залишається формування й розвиток особистості фахівця, педагогіка на всіх рівнях освітнього процесу інколи підмінена дидактикою. Виховання ще не стало органічною складовою педагогічної діяльності, інтегрованою в загальний процес освіти й розвитку особистості студента. У середовищі студентів усе ще існує думка про недоцільність гуманітарних знань, що пропонуються в навчальних планах. Отже, у сучасній освітній практиці гуманітарні знання не пройшли ще шлях від ідеології до наукових істин, а через них до розуміння й оволодіння студентською молоддю загальнолюдськими й національними цінностями. Негативно впливає на виховну систему у вищих навчальних закладах зниження в суспільстві соціального статусу науково-педагогічних працівників, відсутність у викладачів матеріальних і моральних стимулів для ефективної педагогічної праці.

Ще однією серйозною проблемою у вихованні є відсутність чіткої методології цієї роботи в нових умовах. Важливим є питання розробки нових інтерактивних технологій виховання студентства (нових психолого-педагогічних установок, методів і форм), що відповідають сучасним соціально-економічним, духовним й освітнім умовам, у яких перебуває суспільство.

Різко загострилася проблема якісного й раціонального використання позааудиторного часу студентів на користь виховання й культурного розвитку особистості. Для більшості студентів позааудиторний час стає робочим часом й основним засобом виживання. Тому серед деяких студентів різних ВНЗ різко падає рівень культури, відбувається активне відчуження від світових і вітчизняних цінностей, духовне і культурне збідніння.

Аналіз виховної практики засвідчує, що для розбудови наукової картини світу, оволодіння методологією її вивчення у вищій школі не вистачає ефективних спецкурсів, які загалом могли б створити підґрунтя для повноцінного розвитку особистості, спрямувати студента на духовний саморозвиток, готовність до самопізнання свого внутрішнього світу, усвідомлення відповідальності за результати своєї діяльності, необхідності її постійного вдосконалення, самоактуалізації здібностей духовної рефлексії, саморегуляції вчинків із позицій етико-культурних норм.

Відставання системи освіти від об'єктивних потреб суспільства й особистості виявляється в свідомості молоді зазвичай через агресивність, жорстокість, нетерпимість і схильність до насильства. У той же час навіть при вивченні у ВНЗ соціально-гуманітарних і культурологічних дисциплін, не ставиться й не реалізується завдання навчити молоде покоління приймати різноманітні ідеї та думки, формувати толерантну свідомість і не втратити при цьому здатність мислити самостійно.

Характеризуючи в цілому систему виховної роботи у вищій школі, необхідно відзначити, що система виховання студентської молоді втратила результативність і все ще недостатньо ефективна для вирішення складних завдань з формування соціально активної особистості. Стан нинішньої системи виховання ми оцінюємо як складний, що пов'язаний з розпадом основних цілеутворювальних елементів виховної політики й цінностей і пошуком нових орієнтирів у навчанні та вихованні, а також із тим, що суспільство переживає всебічну кризу.

Радикальні зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільно-політичного й державного життя України, мають важливі й неоднозначні наслідки для її розвитку в ХХІ столітті. В Україні відбувається оновлення громадянського суспільства, реформуються демократичні інститути, складається оновлена система цінностей, яка інтегрує традиційні орієнтації національної культури, ідеали соціальної справедливості, цінності прав і свобод особистості. У суспільстві формується новий підхід до освітньої системи й виховання студентської молоді. Стратегічні цілі державної політики в галузі освіти знов висуюють на одне з провідних місць проблеми виховання студентів – однієї з найбільш крупних і провідних соціально-демографічних груп сучасної молоді. Саме ця частина молоді надає істотне, а незабаром робитиме вирішальний вплив на суспільні процеси, демократичне й економічне оновлення України, її духовну атмосферу, соціально-психологічний клімат і стане джерелом того нового, що повинне характеризувати Українську державу першого десятиліття ХХІ століття [12].

Зміни в розвитку українського суспільства призвели до принципово нового усвідомлення завдань і змісту виховання молоді у вищих навчальних закладах, викликало необхідність його оновлення. Відродилась зацікавленість до виховання в Україні й зростає розуміння його ролі на сучасному етапі розвитку суспільства.

У Національній доктрині розвитку освіти, у якій виховання посідає гідне місце, проблема розвитку галузі включені до числа пріоритетних проектів соціально-економічної політики держави [1].

У Концепції національного виховання студентської молоді [3] перед вищими навчальними закладами сформульовані завдання щодо здійснення підготовки свідомої національної інтелігенції, сприяння оновленню й збагаченню інтелектуального генофонду нації, виховання духовної еліти, примноження культурного потенціалу, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів. Це може бути досягнуто через:

- виховання майбутніх спеціалістів авторитетними, високоосвіченими людьми, носіями високої загальної, світоглядної, політичної, професійної, правової, інтелектуальної, соціально-психологічної, емоційної, естетичної, фізичної та екологічної культури;

- створення необхідних умов для вільного розвитку особистості студента, його мислення та загальної культури шляхом залучення до різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної, технічної, культурно-просвітницької, громадської, оздоровчо-спортивної, правоохоронної та ін.);

- збагачення естетичного досвіду студентів шляхом участі їх у відродженні забутих і створенні нових національно-культурних традицій регіону, міста, вищого навчального закладу, розвиток художніх здібностей студентів;

- формування «Я-концепції» людини-творця на засадах самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, моральної самозавершеності;

- пропаганду здорового способу життя, запобігання вживанню студентами алкоголю, наркотиків, викорінення шкідливих звичок [3].

На сьогодні проблемі виховання студентської молоді присвячено низку психолого-педагогічних, соціологічних і соціально-філософських досліджень, результатом яких стала розробка різних концептуальних підходів до питань виховання й конкретних виховних систем навчальних закладів усіх рівнів (загальноосвітньої школи, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів). На думку багатьох вітчизняних учених, які працюють над проблематикою виховання української молоді, побудова виховних систем різних типів має ґрунтуватися на базових цінностях:

- виховання, що ґрунтується на трансцендентних цінностях. Воно спрямоване на наближення студента або учня до абсолютної цінності. Зміст виховання містить такі цінності, як віра, любов, надія, душа, покаєння, безсмертя;

- виховання, що ґрунтується та соціоцентричних цінностях. Його базові цінності – свобода, братерство, мир, творчість, гуманність, згода, готовність людини до жертвності заради інших людей, родини, нації, суспільства, що – вважаються критеріями її вихованості;

- виховання, що ґрунтується та антропологічних цінностях. Таке виховання націлене на піднесення індивідуальності в структурі людських цінностей. Базові цінності – це самореалізація, автономність, суб'єктність, щирість, особистісність.

Слід зазначити, що розробка виховних концепцій, ідей і підходів у вихованні студентської молоді дозволяє викладачам спеціальних навчальних закладів усіх типів активно перебудовувати навчально-виховну діяльність з метою створення оптимальних умов для всебічного саморозвитку особистості відповідно до духовно-моральних цінностей. А це передбачає насамперед звернення до певної системи цінностей, пов'язаних із кращими національними звичаями, загальнолюдськими традиціями гуманізму як глобального світогляду, що визначає ставлення людини до навколишнього світу.

Проблемі зміни парадигми виховного процесу присвячені праці І. Беха, А. Бойко, С. Вітвицької, О. Газмана, Н. Лавриченко, В. Дзюби, В. Кузя, О. Любара, Г. Пономарьової, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, І. Зязюна, Г. Шевченко, П.Щербаня [9, 19 – 28], які пропонують вирішувати цю проблемау шляхом забезпечення гуманізації, гуманітаризації, диференціації, диверсифікації, багатоваріативності освітнього процесу, створення умов для особистісно орієнтованого виховання учнівської та студентської молоді. Науковці пропонують здійснювати:

- орієнтацію освітньої системи на розвиток і становлення відносин взаємної поваги студентів і педагогів, що ґрунтуються на визнанні прав кожної людини, збереження та зміцнення здоров'я, почуття власної гідності, формування особистісного потенціалу;

- орієнтацію на опанування змісту освіти незалежно від його рівня й типу; вільне спілкування з людьми різних національностей, будь-яких професій і спеціальностей; високий рівень знань із рідної мови й вільне володіння іноземною; знання національної і світової історії та культури; економічну та юридичну грамотність людини;

- орієнтацію на створення в межах освітньої системи умов для вибору й надання кожному студенту шансу на успіх і життєве самовизначення;

- організацію багатокрокового освітнього процесу, що забезпечує можливість досягнення на кожному етапі того рівня освіченості та вихованості, який відповідає можливостям та інтересам людини з орієнтацією на процес постійної самоосвіти у мінливих умовах життя сучасного суспільства.

Зміна парадигми освітнього процесу, безумовно, викликана й суттєвим підвищенням ролі людського чинника в різноманітних процесах суспільного розвитку. Сучасна економіка вимагає від людини соціальної

активності, відповідальності, креативності, успішності, мобільності, залучення до багатьох соціальних зв'язків, внутрішньої духовної глибини, моральної стійкості, культури, освіченості, інтелегентності, мотивованості на якісну працю, творчість, безперервний духовний, професійний, соціальний і культурний розвиток.

Безумовно, головне багатство нашої країни – її громадяни. Рівень їхньої освіти, культури, професіоналізму, їх моральні якості визначають ефективність економічного розвитку країни, є умовою дотримання законності та справедливості. Інвестиції в людину – це витрачання коштів на освіту, виховання, культуру, охорону здоров'я. Вони не тільки зумовлені турботою про громадян, майбутні покоління, але стають найбільш вигідними вкладеннями в економіку знань і високих технологій. Отже, виховання – ключовий чинник загальної культурної політики, що проводиться державою у тісній співпраці з громадськістю. Ця політика спрямована на актуалізацію в суспільній свідомості норм моральної поведінки, підвищення довіри громадян один до одного, до власного майбутнього та майбутнього своєї країни, на розвиток здатності людей до колективної діяльності в різних соціальних сферах для розв'язання особистісних, професійних і суспільно значущих завдань.

Перетворення отриманого в процесі освіти первісного людського капіталу в реальний людський можливе лише за умови культурної та соціальної зрілості особистості, коли людина володіє стійкою системою моральних цінностей, свідомо розділяє конструктивні суспільні пріоритети та ідеали й здатна практично діяти для їх досягнення.

Науковці напрацювали певний досвід вивчення сучасного стану виховання, упровадження педагогічних технологій у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів, адже істотну роль у вихованні студента й формуванні його особистісного й професійного потенціалу відіграє особистість викладача – рівень його професіоналізму і

педагогічної майстерності, загальної та професійної культури, його ставлення до студентів і до своєї діяльності, його наукові досягнення.

Так, аналізу виховної діяльності педагога присвячені роботи О. Безпалько, О. Дубасенюк, К. Дубич, С. Карпенчук, Г. Троцько, Ж. Петрочко, О. Столяренко, Т. Осіпова, Л. Мафтин [29 – 36].

Відмінною професійно цінною рисою майбутнього педагога можна вважати його спрямованість на інноваційну діяльність. Розбіжності між універсалізмом і спеціалізацією як глобальними векторами розвитку соціального інституту вищої освіти визначають динаміку освітньо-професійних мотивацій, орієнтацій і установок молоді. Тому сьогодні складається принципово новий підхід до взаємовпливу процесів виховання та освітніх процесів у сфері вищої педагогічної освіти. Він ставить у центр проблеми особистість з її постійним прагненням до самопізнання, саморозвитку з метою усвідомленого вибору індивідуальної життєвої стратегії і стилю життєдіяльності.

Сучасний педагог – це всебічно ерудована, духовно розвинена особистість, яка досконало володіє професійною діяльністю, інтелігентна, має глибокі соціальні знання, розвинені естетичні почуття, високі моральні якості, гуманна, толерантна, шанує свою національну спадщину та світові досягнення людства. Усе це можливе тільки за умов підвищення значущості загальнокультурної складової вищої освіти та створення відповідної системи виховної роботи, наповненої ціннісно-смісловим змістом.

Опанувати загальнокультурну складову вищої освіти означає усвідомити духовні цінності, які сприяють перспективному розвитку суспільства, зробити їх своїми через визнання ідеалів, реалізацію еталонів і зразків поведінки, що сприяють духовній самореалізації особистості.

Щодо студентів вищих педагогічних навчальних закладів, то особистісно орієнтована педагогічна освіта виконує такі функції:

допомагає лпанувати цінності й досягнути сенси життя; розвиває студента як людину культури й цілісну особистість, підтримує його індивідуальність і творчу самобутність.

Ми дотримуємося думки, яку висувають сучасні філософи, культурологи, що культура є саморозвивальною системою, і вважаємо, що саморозвиток, самотворення особистості молодій людини, студента, органічно може сформуватися саме в культурному середовищі, яке має сприятливі умови для цього. Засвоєння професійної культури відбувається не стільки шляхом оволодіння системою спеціальних знань і способів діяльності, професійних норм, скільки за допомогою відповідно організованої творчої діяльності, чому сприяє позааудиторна робота.

Питання організації позааудиторної виховної роботи у вищих закладах освіти досліджували Р. Абдулов, К. Байша, О. Винославська, В. Демчук, Т. Куриленко, І. Смирнов, Т. Степура, Л. Суходольська, М. Соловей, М. Фіцула, Ю. Кращенко [37– 43].

Але слід відзначити, що процес уходження особистості в культурний простір досить складний і не характеризується спонтанністю (хоч інколи це можливо). Ми вважаємо, що потрібен ретранслятор, посередник, провідник, роль якого в освітній системі виконує педагог, наставник. Такий посередник необхідний для залучення молодій людини до культурної спадщини, адаптації особистості, яка розвивається в культурному просторі, організації діалогу з мистецтвом, соціумом у цілому. Педагогу, в свою чергу, потрібні відповідні технології, які б давали можливість виконувати роль посередника в культурному самостановленні молоді та одночасно долучатися самому в процес особистісного самотворення у контексті культури. Така роль у виховному процесі належить куратору.

Діяльність куратора академічної групи дослідили у своїй роботі В. Базилевич, В. Демчук, О. Дубасенюк, І. Дзевульстка, Н. Желябіна,

В. Лозова, П. Лузан, М. Соловей, Н. Косарева, С. Сисоєва, М. Поночовний, І. Соколова, Л. Філінська [44 – 53].

Традиційно діяльність куратора академічної студентської групи охоплює вирішення питань, пов'язаних із навчальним процесом у ВНЗ, позанавчальною діяльністю студентів та їх індивідуальними проблемами, міжособистісними відносинами в групі, залученням у соціально значущу та громадську діяльність.

У змінених умовах розвитку вищої школи в Україні діяльність викладача в сучасному ВНЗ наповнюється новим змістом, з'являються нові ролі, такі як академічний консультант (особа серед найбільш кваліфікованих викладачів, які так організують навчальний процес конкретного студента, що він сприяє вибору та реалізації індивідуальної освітньої траєкторії, забезпечує оптимальну результативність навчального процесу), тьютор (викладач-консультант, наставник, куратор учня, який може допомогти в організації його освіти), куратор освітньої програми.

Функції академічного консультанта пов'язані з консультуванням студентів з питань використання освітнього середовища університету як професійного розвитку та діяльності за фахом і нормативно регламентує забезпечення навчального процесу, а також з вибором індивідуального освітнього маршруту.

Тьютор повинен допомогти зорієнтуватися студентам у змісті предметної галузі, уміщеної у сферу їх інтересів, проконтролювати виконання ними навчальних завдань, провести за необхідності консультації зі студентами. Також тьютор допомагає студентам організувати роботу в групах, дає рекомендації з використання в навчанні інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Таким чином, робота академічного консультанта, тьютора, куратора освітньої програми здебільшого спрямована на поліпшення якості освіти.

Поява нових ролей викладачів в умовах дій Болонської угоди вимагає переосмислення цілей, змісту та форм діяльності кураторів студентських спільнот. У зв'язку зі змінами, які відбуваються в освіті, інститут кураторства стає іншим, відповідно до нових вимог, що висуваються до виховання.

Виховання, що є динамічною системою, спрямоване насамперед на соціальний розвиток людини. Для ефективного вирішення цього завдання необхідно, щоб виховний процес здійснювався цілісно. На практиці це реалізується шляхом створення системи виховної роботи. Аналізу й розробці системи виховної роботи з учнівською й студентською молоддю присвятили свої роботи О. Бартків, О. Дурманенко, Л. Белова, В. Беспалько, І. Єрмаков, Г. Троцько, Б. Чижевський [54 – 59].

Основні положення, що є підґрунтям системи виховної роботи, визначають:

- зв'язок виховання з життям, що припускає взаємозумовленість виховної діяльності й суспільної практики;
- діяльнісний підхід до виховання, який ураховує майбутню професію студента-педагога, спрямований на реалізацію принципу збігу інтересів суспільства й особистості;
- гуманістичний характер системи загальних і конкретних цілей, завдань і напрямів виховання;
- єдність виховання й самовиховання; одночасність виховання, що здійснюється різними освітніми та суспільними структурами для реалізації виховних цілей і формування цілісної, гармонічної, духовної молоді людини;
- послідовність і спадкоємність у змісті виховного процесу, формах, методах і засобах, що припускають поетапне формування конкретних якостей особистості залежно від рівня навчання та його напрямку;

- творчий характер і динамізм виховання, розвиток, збагачення завдяки процесу виховання [60].

Аналіз досліджень засвідчив, що для вирішення проблеми виховання в освітній галузі вже склалися певні теоретико-методологічні й науково-методичні передумови. Але при цьому слід указати не тільки на необхідність критичної оцінки низки наукових матеріалів, але й на відсутність досліджень, у яких комплексно й усебічно аналізувалися б проблеми молоді в цілісній системі освітнього процесу вищих педагогічних освітніх закладів.

Яскравим прикладом створення системи виховної роботи зі студентською та учнівською молоддю є досвід науково-практичної діяльності Інституту духовного розвитку людини в структурі Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, який очолює доктор педагогічних наук, професор Галина Павлівна Шевченко. Концептуальні ідеї наукової школи „Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва" такі:

- людина як космопланетарне явище, продукт розвитку цивілізацій різних тилів культур прагне до цілісності, культурної єдності духовності;

- духовність є основним критерієм сформованості духовної культури особистості, її індивідуальної сутності, специфічної властивості людини;

- духовність інтегрує енергію Духу, екологію Духу, красу людського Духу, переживання краси, духовного світу, різних картин світу: наукової, естетичної, сердечної тощо.

- духовність базується на триєдності Істини, Добра й Краси;

- важливим засобом формування духовної культури особистості є мистецтво, її сутність є естетичною. Мистецтво як найбільш концентроване вираження естетичного сприяє духовному розвитку особистості [61 - 63].

Таким чином, можна стверджувати, що особливості виховання майбутніх педагогів передбачають створення відповідної системи роботи.

Технологією цього процесу стає створення умов і пошук змістовних доміант виховання, що актуалізують особистісні структури свідомості майбутніх педагогів і передбачають їхнє свідоме самовиховання й саморозвиток, а сам процес виховання перетворюють на процес духотворчості та людинотворчості.

Це означає, що перспективи виховної роботи зі студентами полягають у наданні їм усебічної психолого-педагогічної підтримки як особистісно орієнтованої технології. Роль викладача при цьому суттєво змінюється: педагог стає рівноправним партнером педагогічної взаємодії.

Це сприяє переосмисленню традиційних категорій освітніх процесів, які представлені новими орієнтирами, що стверджують гуманістичний сенс педагогічної діяльності:

- мета вивчення гуманітарних, педагогічних, культурологічних дисциплін переорієнтовується з накопичення професійних знань, умінь і навичок на пошук сцтності виховання як гуманістичної діяльності, що знаходить своє відображення у творчих можливостях роботи педагога як особистості, яка самостійно обирає напрям і стиль педагогічних відносин, спрямований їх особистісним змістом, з орієнтацією на принципи, інноваційні методики виховної роботи, наповнені ціннісним змістом гуманістичного виховання;

- принципи виховання змінюють свій первісний сенс їх використання: вони перетворюються на багаторівневу систему орієнтирів, що різнопланово представляють діяльність педагога з включенням особистісних структур свідомості студентів як основи для творчої побудови індивідуальних програм їхнього розвитку;

- зміст виховання переорієнтовується з заданих із зовні цінностей і якостей на розвиток імпліцитно наявних у національній самосвідомості цінностей самоорганізації, представлених відкритими для доповнення змістовими орієнтирами;

- методи виховання розглядаються в контексті м'яких засобів і умов, представлених у творчо розвинених моделях з конструювання педагогічної ситуації, що самоорганізовується [64].

Розробляючи основні підходи до створення сучасних виховних систем у вищих навчальних закладах, слід ураховувати найважливішу особливість виховання. Як доводить практика і наукові дослідження, вона полягає в тому, що нині відбувається об'єктивний процес зміщення акценту з суспільного виховання на самовиховання й самоформування особистості.

У цих умовах дуже важливим є впровадження в систему виховання ціннісно-сміслового орієнтиру, який сприяє збереженню позитивних переконань, сприйняттю нових ідей, збереженню незалежності думок, здатності вільно адаптуватися до зовнішніх обставин.

Суспільство й держава зацікавлені в тому, щоб сучасні виховні системи створювали сприятливі умови для навчання й виховання найбільш талановитої та активної частини студентської молоді.

Істотними особливостями виховних систем, зокрема педагогічних освітніх установ, повинна стати орієнтована підтримка входження молоді в глобалізований і багатополлярний світ, у відкрите інформаційне співтовариство. Тому найважливіше місце у вихованні майбутнього педагога повинні посісти такі особистісні якості, як комунікативність, розуміння особливостей різних культур, психології, умов розвитку націй і національностей. Адже саме педагог покликаний продукувати й стверджувати ці цінності.

Узагальнюючи сформульовані положення, можна визначити *основні тенденції* розвитку системи виховання у вищих педагогічних навчальних закладах:

- розробка та впровадження диференційованих моделей системи виховання;

- удосконалення форм, методів і способів виховної роботи (розробка ефективних моделей педагогічної роботи; створення системи науково-методичного забезпечення);

- організація науково-дослідної роботи: підготовка й упровадження ефективних наукових, педагогічних і методичних розробок;

- розробка критеріїв, показників якості виховної діяльності на різних ступенях його реалізації;

- удосконалення законодавства та правового забезпечення розвитку виховання: створення умов для виховання в єдиному правовому полі;

- інформаційна підтримка розвитку виховання: проектування змісту й інформаційного забезпечення вивчення та розвитку виховних процесів; проектування шляхів поширення інноваційних технологій в інформаційному просторі;

- розвиток сучасної системи безперервного процесу виховання й соціалізації (на засадах послідовності), підвищення якості професійної компетентності педагогів на всіх щаблях освіти через систему підвищення фахової підготовки: розробка системи, забезпеченої програмами підвищення педагогічної майстерності організаторів виховання на всіх рівнях;

- удосконалення системи управління шляхою розвитку виховання: створення умов для прогнозування розвитку виховання та організації експертизи в єдиному освітньому просторі;

- розробка системи науково-методичного проектування змісту виховання: упровадження проектування в систему виховання як умови його ефективного розвитку;

- підвищення соціального статусу та професійного рівня організаторів виховання: формування наукових, педагогічних і методичних підходів; розробка державної програми соціальної підтримки та професійної майстерності організаторів виховання;

- створення нормативно-правової бази та системи моніторингу з реалізації процесу виховання в діяльності фахівців, які відповідають за виховання дітей і молоді ;
- створення системи та механізмів взаємодії всіх виховних інститутів: сім'ї, громадських організацій;
- створення системи підвищення й поширення передових наукових і практично зорієнтованих інноваційних технологій у царині виховання;
- розвиток соціального партнерства організацій, установ і громадських об'єднань у справі виховання;
- створення системи проектної діяльності, громадської та творчої самореалізації молодого покоління.[65, 66].

Зважаючи на загальне уявлення світового співтовариства про людину XXI століття, метою виховання в системі вищої педагогічної освіти має стати сприяння індивідуальному розвитку майбутнього педагога, розкриттю його творчого потенціалу, залучення до духовної культури і формування громадянської самосвідомості. Саме високий культурний рівень особистості майбутнього викладача й стає визначальним у системі вищої педагогічної освіти, характеризує особистість студента майбутнього вчителя, вихователя, соціального педагога, спроможного досягнути знання про світ у всій їхній повноті та складності, мати гнучке та багатогранне мислення, прагнути до духовного вдосконалення, що становить цілісну сутність людини. У зв'язку з цим духовно-культурний розвиток особистості є особливо цінним, адже, він визначає не тільки особистісне становлення людини, але й впливає на духовний стан суспільства в цілому, на зміст освіти взагалі й вищої зокрема. Цей вплив зумовлений тим, що саме в системі освіти і виховання створюється той духовний простір, у якому майбутній спеціаліст черпає духовні цінності, наповнює їх конкретним змістом, збагачує свій досвід повертає закладу освіти, і суспільству в цілому. Адже тільки цілісна

гармонічна особистість, що володіє високою духовною культурою, зможе досягти того рівня соціокультурного розвитку, який дозволить їй не тільки увійти в простір культури, але й вийти за межі вже пізнаного, опанованого, створеного на рівень професійного та особистісного зростання.

1.2. Виховні системи в теорії та історії педагогіки

В умовах незалежної України особливої актуальності набувають проблеми виховання творчої особистості, громадянина на засадах гуманістичних цінностей, норм демократичної культури. Тому вищі педагогічні навчальні заклади – це, передусім, виховні заклади, що сприяють духовному становленню особистості майбутнього педагога, створенню умов для його самореалізації в різних видах творчої праці, задоволенню потреб і інтересів дітей. Це зумовлює необхідність теоретичного переосмислення філософії, мети виховання, провідних теоретико-методологічних принципів, упровадження технологій діалогічного спілкування, опанування діагностики та критеріїв ефективності системи виховної роботи зі студентами – майбутніми педагогами. Тому важливим завданням теорії та практики педагогічної науки є наукове осмислення передового досвіду становлення виховних систем в різних освітніх установах. Із урахуванням типу навчального закладу важливо простежити тенденції, виокремити закономірності, критерії результативності виховної системи. Це складне теоретико-практичне завдання можливо вирішити, проаналізувавши досвід функціонування виховних систем у теорії та історії педагогіки.

Загальнонаукове розуміння поняття «системи» розглядається як поєднання, устрій, утворення, сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [67, с.214].

У той же час науковці уточнюють, що система – це певний об'єкт вивчення, якому притаманні цілісність або який розглядається як єдине ціле. Об'єкт може бути матеріальний (реальний), абстрактний, а може бути сукупний (матеріальні й абстрактні утворення) [68, с.69].

Інколи поняття системи ототожнюють із поняттям «множина» і визначають її сутність як множину пов'язаних між собою елементів довільної природи. Але, на нашу думку, поняття «система» дещо відрізняється за своїми характеристиками від поняття «множина». Система – це не просто набір незалежних елементів однакової природи, поєднаних певними характеристиками. Вона передбачає взаємозв'язок і взаємодію цих елементів, також може мати такі властивості, які не притаманні її окремим частинам.

У широкому контексті систему можна розглядати як:

- порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь;
- форму організації, будову чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ);
- сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням;
- сукупність принципів, які є підґрунтям певного вчення.
- будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих і функціональних частин [69, с.1126].

Отже, система – це не просте поєднання окремих частин в єдине ціле, а цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, що становить особливу єдність, певний взаємозв'язок із середовищем; є елементом системи більш високого порядку, і нерідко окремі елементи самі можуть бути підсистемами стосовно загальної системи. Таким чином, можна зробити суттєвий висновок, що системність об'єкту надає не стільки

кількість елементів, а характер системоутворювальних зв'язків і відношень.

Узагальнюючи визначення поняття «система», спираючись на діалектичне розуміння зв'язків і відношень між елементами, необхідно дотримувати чітко встановлених рис, що характеризують ці відношення й зв'язки.

Вони можуть бути такими:

- об'єктивність, тобто система повинна досліджуватися не як творіння розуму, а реальний об'єкт довкілля;
- суттєвість, тобто системне представлення об'єкта є для нього суттєвим за умови існування зв'язків, відношень між його елементами;
- різноманітність зв'язків і відношень, тобто необхідність існування
- різнорівневих, варіативних зв'язків і відношень, що будуть забезпечувати системний характер об'єкта;
- взаємність зв'язків і відношень, яка забезпечить існування системи як єдиного цілого [68].

У загальній теорії систем визначають різні системи, серед них й соціальні. Будь-яка соціальна система становить комплекс компонентів матеріального та ідеального, об'єктивного й суб'єктивного, емоціонального й раціонального характеру. Кожній соціальній системі притаманні норми, що регулюють її цілісність, функціонування, розвиток. Систему навчального закладу можна представити як різновид соціальної системи.

Відповідно до цього підходу, характерні для соціальної системи ознаки будуть властиві й освітньо-виховній системі навчального закладу. Нині в окремих навчальних закладах можна виділити різні системи й підсистеми. Це може бути виховна, методична системи роботи з батьками, з обдарованими дітьми тощо.

Педагогічна система – це найбільш часто вживає словосполучення, що використовується в педагогічній науці й практиці. Найчастіше це поняття персоніфікується й використовується для характеристики значної наукової та практичної діяльності визначних педагогів (наприклад, педагогічна система Дж. Дьюї, Я. Коменського, А. Макаренка, М. Монтесорі В. Сухомлинського, К. Ушинського, Р. Штайнера, та ін.). Це ж поняття застосовується для позначення й характеристики вертикального зрізу педагогічної діяльності залежно від досліджуваного рівня освіти (педагогічна система загальноосвітньої, професійно-технічної, вищої школи, освіти дорослих тощо). Поняття "педагогічна система", насамперед, для загальної характеристики й критеріальної, теоретичної оцінки інтегративно визначається як навчально-виховна, науково-педагогічна (дослідницька) та управлінська діяльність у відповідних соціальних умовах.

Наведемо приклади визначень поняття «педагогічна система» сучасними науковцями.

Так, Н. Кузьміна визначає педагогічну систему як множину взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих цілям виховання, навчання та освіти молодого покоління і дорослих людей. Вона виділяє основні, базові характеристики педагогічної системи, які характеризують її виникнення, функціонування, занепад, і виокремлюють її із значної кількості не педагогічних систем. До таких характеристик автор відносить такі, які пояснюють виникнення і створення педагогічної системи там і тоді, коли: виникає усвідомлена необхідність суспільства у вихованні, навчанні і підготовці певних категорій (дітей, підлітків, дорослих); накопичена необхідна інформація, яка потребує оволодіння суб'єктами навчання і виховання; розроблені способи досягнення поставлених цілей (засоби, форми і методи педагогічного впливу і комунікації); наявність необхідного контингенту

людей, які потребують необхідності в підготовці, освіті, навчанні і вихованні; наявність спеціально підготовлених педагогів, які володіють необхідними знаннями, професійними вміннями, засобами комунікації для роботи в такого виду педагогічних системах [70, с.11 – 12].

Основними структурними компонентами педагогічної системи Н. Кузьміна вважає: мету, педагогів, учнів, навчальну інформацію, засоби педагогічної комунікації; функціональними – організаторський, гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний компоненти. Розроблена нею концепція педагогічної системи є цілісною та продуктивною, тому що вона комплексно пояснює термінологічну базу, сутнісні характеристики педагогічної системи, засоби і методи наукових розробок, обґрунтовуються результати досліджень і прогнозує подальший напрям розвитку наукового пошуку із означеної проблеми.

В. Докучаєва доводить, що, педагогічна система – це колективна (організована) діяльність, що має нормативні, творчі або інноваційні риси, учасники якої є цілеспрямованими суб'єктами, тобто перебувають у цілеспрямованому стані й співпродукують досягнення спільної мети, при цьому стан окремих суб'єктів можна визначити як прагнення до ідеалу [71, с.94].

Л. Новікова визначає, що педагогічна система – це організована сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів (технологія), необхідних для створення цілеспрямованої та спеціальної педагогічної взаємодії з метою формування особистості із заданими якостями. У її концепції школа (навчальний заклад) розглядається як цілісний живий організм, у якому все взаємопов'язане, як феномен педагогічної реальності. [72, с.171-172].

При всьому різноманітті дефініцій зміст, що розкриває поняття "педагогічна система", цілком відповідає вимогам, які висуваються до будь-якої складної системи, оскільки вона фактично становить

упорядковану сукупністю взаємопов'язаних компонентів (цілей, змісту, методів, засобів і організаційних форм навчання, виховання та розвитку учнів), що характеризують у найбільш загальному, інваріантному (для різних підсистем освіти) вигляді всі складові власне педагогічної діяльності в певних соціальних умовах.

Поняття «педагогічна система» і поняття «освітньо-виховна система» співвідносяться як загальне поняття та його різновид. Освітньо-виховна система є прикладом реалізації педагогічної системи в реальних умовах конкретного педагогічного закладу. Це стосується й поняття «виховна система».

Поняття «виховна система», що виникло наприкінці 70-х р., первинно було синонімічним до понять «система виховної роботи», «виховний процес» та виконувало такі функції:

- виявлення відмінності системи виховної роботи від інших педагогічних об'єктів як систем;
- фіксації системної природи виховного процесу;
- позначення більш високого рівня організованості виховної роботи [71].

Однією з перших, хто розмежовує поняття «педагогічна система» і «виховна система» як гносеологічну і онтологічну категорії, була Л.Новікова, яка стверджувала, що «педагогічна система – не є ширшим поняттям, це абстракція. А виховна система існує» [72, с. 9].

Виховна система, на її думку, є органічною складовою педагогічної системи освітньої установи, вона включає цілі, для яких створюється; спільну діяльність вихователів і вихованців, спрямована на реалізацію цих цілей; самих людей як суб'єктів діяльності; середовище що виховує; ціннісні орієнтації і моральні орієнтири, які визначають духовну єдність і характер поведінки.[73, с. 79-82].

На думку Л. Новікової, зміст поняття «виховна система» може бути різним залежно від того, що розуміється під поняттям «виховання», тобто визначається через його характеристики або складові:

– «виховна система будь-якого рівня пов'язана з формуванням цілісної особистості певного типу на відміну від дидактичної системи, що забезпечує лише умови для формування певного кола знань, умінь, навичок» :

– «поняття «виховна система» можна розуміти по різному, залежно від того, що розуміється під вихованням і в чому полягає виховна функція навчального закладу» [72, с. 80].

Російські науковці Т. Шамова та Г. Шибанова обґрунтовують появу феномена «виховна система» низкою об'єктивних причин, розглядаючи її як складову педагогічної діяльності, що характеризується такими основними тенденціями розвитку, як інтеграція та диференціація [74]

Ю. Сокольников визначає поняття «виховна система» переважно через описання окремих ознак виховних систем як реальних феноменів:

– виховні системи, як і всі соціальні системи, існують як відносно стійке об'єднання людей, що мають певну організацію;

– їх необхідними компонентами є вихователі і вихованці, а також засоби виховання;

– специфіка виховної системи полягає в тому, що в процесі її функціонування вона породжує цілеспрямований виховний процес;

– специфіка виховних систем визначається їх суспільним призначенням – підготовкою молоді до життя та праці, для забезпечення на цьому підґрунті наступності поколінь у процесі розвитку суспільства;

- система виховання існує як ієрархія виховних систем: регіональні, системи виховання мікрорайону, виховного закладу, первинного колективу, функціональні – система морального, фізичного та інших видів виховання [75, с. 3-15].

В. Караківський, Л. Новікова, Н. Селіванова, О. Соколова визначають такі елементи структури виховної системи: цілі; діяльність; суб'єкти діяльності; відносини; середовище; управління [76].

Отже, виховну система в педагогіці вітчизняні учені визначають як цілісну система ідей, принципів, змісту, форм, методів, засобів впливу на особистість в дії [77- 79].

Виховна система освітнього закладу – це сукупність взаємопов'язаних компонентів, складова його цілісної соціально-педагогічної структури [11].

Виховна система – це педагогічна концепція виховання, що охоплює весь педагогічний процес, інтегруючи навчальні заняття, позаурочне життя дітей, різноманітну діяльність і спілкування, вплив соціального, предметно-естетичного середовища [78].

Виховна система – відкрита, здатна до саморегуляції, керована, постійно розвивається, має складну структуру і складається з компонентів, скріплених системними зв'язками [79].

Виховна система — це система соціальна. Її ядро — люди та їхні потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, дії, відносини. Функціонування виховної системи здійснюється відповідно до законів суспільного розвитку. Її мета і функції соціально детерміновані. Сама поява такого феномена, як виховна система, обумовлена суспільною потребою у створенні спеціальних умов для розвитку в людського індивіда бажання жити і працювати в соціумі, опановувати і виконувати необхідні соціальні ролі, перетворювати природну і соціальну дійсність на користь собі, оточенню і суспільству в цілому [80].

На думку дослідників, для виховної системи характерні такі ознаки:

– цілі виховної системи є особистісно значущими як для дорослих, так і для дітей;

– спільна життєдіяльність педагогів, учнів і батьків ґрунтується на засадах гуманістичних цінностей, міжсуб'єктної взаємодії, взаємоповаги, довіри і доброзичливості;

– педагогічна діяльність спрямована на забезпечення умов для вияву і розвитку індивідуальності і суб'єктності особистості дитини;

– дорослі і діти відчують захищеність, комфортність, задоволеність життєдіяльністю в навчальному закладі [80, 81].

Головним призначенням виховної системи, на думку Л. Белової, є педагогічне забезпечення розвитку особистості, яку вона розглядає як упорядковану цілісну сукупність компонентів, взаємодія й інтеграція яких визначає здатність навчального закладу цілеспрямовано й ефективно розвивати особистість. Цю здатність дослідниця уявляє як:

- спроможність діагностувати розвиток особистості студента, студентського колективу;

- спроможність сформулювати й обґрунтувати мету виховного процесу;

- спроможність організувати життєдіяльність співтовариства молоді й дорослих, сприяти максимальній самореалізації суб'єктів виховного процесу в спільній діяльності, взаємодії;

- спроможність інтегрувати зусилля суб'єктів виховного процесу;

- спроможність створити ефективне виховне середовище, спроможність до самореалізації, аналізу й оцінки результативності виховного процесу [82].

Характеризуючи систему виховної роботи, український учений В.Черкашенко визначає такі її складники:

- усвідомлення мети виховання;

- реалізація принципів виховної діяльності;

- вивчення особистості студента і колективу;

- визначення конкретних цілей виховної роботи;

- вплив на сім'ю з метою виховання студентів;

- використання оптимальних форм і методів виховання;
- створення сприятливих умов для ефективного процесу виховання;
- об'єктивне управління системою виховання;
- аналіз результатів виховання [83].

Проаналізувавши думки різних науковців та спираючись на власний досвід роботи, можемо зазначити, що головне призначення виховної системи, на нашу думку, полягає в педагогічному забезпеченні і сприянні розвитку особистості студента.

Отже, виховну систему доцільно трактувати як сукупність компонентів, що відповідають конкретним виховним цілям, сприяють розвитку особистості і забезпечують досягнення заданого результату.

Особистісно орієнтований підхід до організації системи виховної роботи у вищому навчальному закладі передбачає:

- психолого-педагогічну діагностику, знання особливостей кожної особистості й особливостей кожного первинного колективу;
- прогнозування розвитку первинних колективів і кожної особистості, спираючись на особливості і можливості виховного середовища;
- формування змісту виховання, що відповідає індивідуальним особливостям вихованців, їхнім запитам і створює умови для їх ефективного розвитку;
- варіативність, гнучкість форм і методів виховання (індивідуальні, групові й колективні, методи колективного та індивідуального впливу, словесні й практичні);
- організацію і методичне забезпечення самовиховання студентів, високого рівня їхньої самодіяльності;
- самоврядування в студентських колективах;
- діалогічне спілкування у виховному процесі, що ґрунтується на взаємній повазі, довірі викладачів і студентів;

- координацію педагогічних, психологічних, інформаційних і соціальних впливів на особистість;
- інформаційно-методичне забезпечення виховного процесу;
- упровадження демократичних форм управління виховною системою [84, с. 234-235].

Отже, виховні системи є сукупністю компонентів, сторін, зв'язків, відношень, що перебувають у діалектичній суперечності. Чинником (рушійною силою), що забезпечує функціонування цих систем, є взаємопов'язана діяльність вихователів і вихованців, викладачів і студентів як суб'єктів діяльності. Саме ця діяльність стає узагальнювальним чинником, що забезпечує цілісність педагогічних систем, їх функціонування і розвиток.

- Специфічним видом педагогічних систем є дидактичні системи, що створюються на базі навчальної діяльності як сфери їх функціонування. Вони є важливою складовою виховних систем, зокрема у вищих педагогічних навчальних закладах, і забезпечують реалізацію виховних можливостей освітньої діяльності, оскільки, як засвідчує досвід, навчально-професійна діяльність є сферою функціонування не тільки розумового, а й морально-духовного, трудового, громадянського та інших аспектів виховання, що є традиційними для вітчизняної системи освіти, а також й вищої педагогічної [84].

Узагальнювальний аналіз педагогічної теорії й освітньої практики дає підстави дійти висновку, що виховні системи існують у взаємопроникненні, при цьому слід звернути увагу на той факт, що й поза виховними системами виховання відбулося й відбувається. Створення ж виховних систем слід розглядати як значний крок у розвитку як науково-педагогічної теорії та практики виховання, так і в історії людства.

Разом із тим досвід переконує, що єдиний шлях стабільного підвищення рівня ефективності роботи з дітьми, підлітками та молоддю – забезпечення оптимальної організації та функціонування виховних систем.

Крім того, сприяючи створенню оптимальних умов для виховної роботи, що засвідчують дослідження, не слід завдання виховання виносити за рамки освітнього процесу. Треба цілеспрямовано і послідовно зважати на дієвість і впливовість великого спектру форм освітньо-виховної діяльності, що сприяють формуванню всебічно розвиненої особистості. Це навчальне заняття, практика, наукові гуртки, творчі студії, екскурсії, походи, різноманітні форми й види суспільно корисної праці та інше.

Система виховної роботи існує на рівні досвіду діяльності конкретних суб'єктів виховання, відображає специфіку цілей, змісту, методики оцінки результативності їх роботи, змістом якої стає виховання людини. Ця система пронизує педагогічний процес, є елементом навчальної діяльності, бо виховання починається на уроці. Система виховання повинна впорядкувати дії педагога, пов'язані з реалізацією виховних цілей.

Система виховання в масштабах суспільства забезпечує відтворення соціально визнаного, прогнозованого, стійко виявляється як результат певних особистісних властивостей, якостей, рис.

Система виховання відображає специфічний спосіб організації виховного процесу в рамках будь-якої установи або організації.

- Система виховної роботи створюється спираючись на досвід діяльності, що відображає логіку педагогічних дій того чи іншого суб'єкта в досягненні виховних цілей [85].

Отже, система виховання вищого навчального закладу це:

- соціальна система, що функціонує відповідно до законів суспільного розвитку;

- динамічна система (що розвивається, досягаючи рівня самоорганізації);
- система цілеспрямована (мета відіграє роль системоутворювального і системо-інтегрувального фактора);
- діяльнісна (формується й розвивається в процесі діяльності учасників - викладачів і студентів);
- ціннісно-орієнтована (цілі виховної діяльності особистісно значущі для викладача і студентів; спільна життєдіяльність будується на засадах гуманістичних цінностей; педагогічна діяльність спрямована на забезпечення умов для вияву й розвитку індивідуальності і суб'єктності особистості);
- система цілісна (складається з органів - компонентів, взаємозв'язок і взаємодія яких дозволяє системі функціонувати як єдине ціле і володіти системними інтегративними якостями);
- система відкрита (має безліч зв'язків і відносин з соціальним і природним середовищем, які забезпечують функціонування та розвиток системи, при цьому вона і пристосовується до зовнішнього середовища, і на певному рівні свого розвитку сама змінює та вдосконалює зовнішнє середовище);
- система складна й імовірнісна [85] .

Система виховання вищого педагогічного навчального закладу вирішує такі основні завдання:

- орієнтація педагогічного колективу освітньої установи на створення культурно-виховного середовища, спрямованого на максимальне розкриття особистісного потенціалу кожного студента;
- забезпечення взаємозв'язку виховного процесу з навчальною та науковою роботою;
- здійснення системи заходів комплексної виховної взаємодії;

- створення умов для різнобічного розвитку особистості викладачів і студентів;

- реалізація системи соціального захисту студентів.

Зберігаючи основні властивості систем (цілісність, сумісність із іншими системами, стабільність, адаптація, здатність до самовдосконалення), система виховання кожної педагогічної освітньої установи матиме низку особливостей. Для закладів вищої освіти, що готують педагогічні кадри, це насамперед особливості її професійної спрямованості - у нашому випадку педагогічної спрямованості. Подібна спрямованість обумовлює врахування таких умов при створенні виховної системи, як:

- соціальне замовлення - висококваліфіковані вчителі, вихователі, соціальні працівники з відповідним показником професійного педагогічного рівня;

- педагогічні особливості - більшість викладачів професійні фахівці, вихователі, психологи;

- професійна педагогічна спрямованість студентів і відповідно високі вимоги до особистісних якостей, серед яких виділяємо такі: відкритість особистості світу культури і готовність сприймати, усвідомлювати і відтворити його; професійна спрямованість; соціально значущу активність.

Узагальюючи положення законодавчих актів, наукових праць, здобутки педагогічної практики, зазначимо, що система виховання вищого навчального закладу виконує такі функції:

- розвиток духовних сил, здібностей і навичок, що дозволяє людині долати життєві перешкоди;

- формування характеру й моральної відповідальності у різних ситуаціях;

- забезпечення можливостей особистісного професійного зростання, моральної свободи, особистої автономії та щастя;
- створення умов для саморозвитку творчої індивідуальності, самореалізації студентської молоді;
- адаптація до природної та соціальної сфер життєдіяльності [19].

Звернемося до питання виникнення виховних систем **в історії педагогічної науки.**

Дослідження проблеми виховних систем протягом ХХ століття здійснювалося нерівномірно. Умовно можна виділити етапи, у межах яких активно проводилися наукові пошуки в цьому напрямку, упроваджувалися авторські ідеї. Це 20-ті роки – середина 30-х, 70 – 80-ті роки кінця ХХ – початок ХХІ століття.

У 20-ті роки ХХ століття проблема вивчення освітньо-виховних систем різних закладів освіти постала особливо гостро. Однак саме поняття «виховна система» чітко не виділялося. Проводилися дослідження «педагогіки середовища» (С. Шацький), «суспільного середовища дитини» (П. Блонський), «віносин з довкіллям» (А. Макаренко). Саме на підставі практичних розробок видатних педагогів формувалася теорія виховних систем.

Створення виховної системи, у якій цілком взаємодіє освітня установа, природне та соціальне середовище, посідало особливе місце в педагогічній теорії і практиці видатного педагога С. Шацького [86].

Він створив унікальну освітньо-виховну систему в дитячій літній колонії «Бадьоре життя». Основна ідея, що була реалізована в процесі її створення – гармонічне поєднання двох напрямів різнобічної діяльності: фізичної праці, розумового та соціального розвитку. Педагог уважав, що ті чи інші зміни якості, ефективності й результативності однієї сторони викликали відповідно зміни в іншій.

С. Шацький був переконаний, що розвивальний вплив виховної системи буде більший, якщо діти будуть активно залучатися до вивчення й перетворення навколишнього середовища. Організуючи різні аспекти життєдіяльності особистості – трудове, фізичне, розумове, ігровий простір, – освітній заклад повинен бути ініціатором соціокультурних змін, «вивчати життя й брати участь в ньому з метою перетворення». Педагог був упевнений, що тільки праця здатна внести «сенс і порядок у дитяче життя», проте організувати її треба з дотриманням таких умов: праця мусить бути цікавою для дітей; вона повинна мати для них особисту і суспільну значущість, праця має бути спрямованою на розвиток сил і здібностей дітей; вона повинна розвивати у дітей ділові зв'язки та партнерські відносини. Так, учні залучалися до різних видів фізичної праці: приготування їжі, самообслуговування, покращення благоустрою, робота на городі, у полі, на тваринницькому дворі, обов'язково брали участь у постановці вистав, хоровому співі, грі на музичних інструментах. Тобто діяльність містила у собі такі компоненти: фізична праця, розумова праця, гра, соціальна діяльність, мистецтво. Відвідування дитячих клубів, робота в майстернях, участь у різноманітних заняттях для багатьох підлітків було початком життєвого шляху, який визначав у майбутньому їхнє місце в суспільстві, сприяв самовизначенню.

Важливими принципами роботи педагогічного колективу з дітьми були вивчення місцевих умов, самодіяльність, спільна організована діяльність дітей і дорослих, принцип активності й розвитку творчих здібностей. Відповідно для роботи в цих умовах було організовано курси для підготовки вчителів. Основними формами і методами підготовки були різні способи вивчення дітей, аналіз власного досвіду, самостійна науково-дослідна робота, створення методичних матеріалів. Успішна робота в цьому напрямку сприяла розширенню діяльності навчальних закладів, де реалізовувалися ці ідеї. Він наголошував на необхідності створення

системи дослідних просвітницьких закладів для дітей і дорослих. Він писав: «Ми тісно пов'язали педагогічну практику з її аналізом, ми створили методи вивчення матеріалів, над якими працюють діти, визначили погляд на педагогічну працю, як на організацію дитячого життя, і на курси, як на організацію колективу дорослих, які працюють над загальними питаннями, зібрали цінний матеріал з нового методу підготовки педагогів у процесі практичної роботи» [86].

Таким чином, виховна система в педагогічній практиці С. Шацького є цілісною соціально-педагогічною єдністю, до складу якої входили ясла та дитячі сади, початкова та середня школи, школа-інтернат, клуб, читальня. Крім того, були створені підструктури дослідних установ і система підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Виховна система видатного педагога радянської епохи А. Макаренка створювалась у 1920-х роках, коли вирішувалось масштабне завдання – пошук ефективних шляхів боротьби з безпритульністю. З цією метою А. Макаренко 1920-го року організував під Полтавою Трудову колонію імені Горького для перевиховання малолітніх злочинців, а пізніше – Дитячу трудову комуну імені Ф. Дзержинського.

Особливістю виховної системи Антона Макаренка був діалектичний взаємозв'язок цілей і засобів виховання, що відбилося в таких основних принципах діяльності:

- гуманізм виховного впливу, що полягає у формулі: «Більше вимагати від людини і якомога більше поваги до неї»;
- колективний характер виховання, що виступає серцевиною всієї системи діяльності дитячого співтовариства;
- наявність «системи перспективних ліній», тобто ближчих, середніх і далеких цілей, що роблять життя дітей осмисленим і наповненим очікуваннями «завтрашньої радості»;

- наявність паралельної дії, за якої вплив на особистість надає не тільки педагог, але й колектив, спираючись на громадську думку;

- залучення дитячого колективу до цікавої, змістовної суспільно корисної праці, здатної приносити радість і гордість за досягнуті результати;

- організація дозвіллевої діяльності на основі різноманітних гуртків за інтересами (хоровий гурток, драмгурток, спортивно-військовий, шахово-шашковий, танцювальний, літературний, гурток політграмоти, світлова газета, гурток казок) [87, 88].

Головним завданням педагога в процесі соціалізації молодого покоління А. Макаренко вважав врахування системи наявних соціальних факторів і забезпечення педагогічно доцільної організації взаємин вихованця з середовищем. Він визначав школу як важливий соціалізуючий чинник розвитку дитини, що повинен узгоджуватись з іншими, як могутній засіб виховання. Він уважав, що метою роботи педагогів повинна бути «програма розвитку людської особистості, програма становлення людського характеру... тобто вся картина людської особистості» [88, с.150].

А. Макаренко наголошував на необхідності створення загальної «нестандартної» програми виховання й навчання дітей та обов'язково індивідуальних коректив до неї. Серед проблем, пов'язаних із визначенням ефективності виховної роботи, педагог вбачав у правильному підході до організації діяльності первинного і загальношкільного колективу. Знання про розроблені педагогом закони життя колективу, його стиль, тон, етапи розвитку є тим методологічним підґрунтям, на якому будується робота щодо створенню освітньо-виховного середовища школи. Необхідно зазначати, що багато з аспектів виховної системи Антона Макаренка до цього часу широко розповсюджені у світовій педагогічній практиці [89].

Одним із послідовників А. Макаренка був директор Сахновської школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області О. Захаренко. Він сформував авторську школу, що стала об'єктом вивчення і для вчених, і для педагогів-практиків. Створення шкільного народного музею, планетарію, обсерваторії, оранжереї, Палацу здоров'я з басейном, облаштовані виробничі майстерні, теплиці, будівництво «Криниці Совісті», Музей миру і дружби народів – вагомі результати творчої діяльності учнів, учителів, батьків, громади села під керівництвом невтомного директора школи Олександра Антоновича Захаренка. Крім реальних, видимих результатів, у Сахновській школі відбувалося і непомітний, процес – формування дитячих душ, становлення характерів, волі, життєтворчості кожного школяра [90].

Аналіз педагогічного досвіду видатних педагогів засвідчує, що проблема розробки й формування виховного середовища освітньої установи – це складний процес комплексної взаємодії педагогів, батьків, дітей, громадськості. Ці важливі висновки, зроблені на практичному досвіді, є підґрунтям для розуміння того, чому педагогічні колективи сучасних шкіл обов'язковим компонентом створення орієнтирів освітньо-виховної системи визначають модель випускника, у якому органічно поєднуються і загальностандартні й індивідуальні складові.

Кожна виховна система базується на цінностях, які визначають напрям виховного процесу:

- на інтереси суспільства, держави чи на особистість (індивідуально-особистісний розвиток);
- на взаємини між учасниками процесу (авторитарні чи гуманістичні);
- на зміст виховного процесу (знаннєвий чи розвивальний).

Система гуманістичного виховання ставить в "епіцентр виховання" особистість дитини як найвищу цінність життя. У процесі виховання

дитина повинна бути "подібною Сонцю – центру планетарної системи" (Р. Галь). Формування особистості передбачає не тільки рівень розвитку соціальних властивостей людини, а й виховання цінності, що виражає "ідеал людини, який у будь-яких умовах зберігає справжню людяність" (А. Швейцер). У системі гуманістичного виховання вихованець є суб'єктом життя, вільною, духовною особистістю, яка має потребу в саморозвитку. Тому виховання зорієнтоване на розвиток внутрішнього світу дитини, на міжособове спілкування, діалог, на допомогу в особистісному зростанні.

Яскравим прикладом створення унікальної гуманістичної виховної системи загальноосвітньої школи можна вважати Павлиську середню школу, натхненником і організатором якої багато років був видатний вітчизняний педагог Василь Сухомлинський. Уся освітня система керованої ним школи була зорієнтована на творення щастя кожного вихованця, доброго ставлення до дітей, створення умов для індивідуально-творчого розвитку кожної особистості.

"Виховання полягає в тому, – стверджував він, – щоб уміло, розумно, мудро, тонко, сердечно торкнутися до кожної з тисячі граней, знайти ту, яка, якщо її як перлину шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити в кожній людині її, лише її неповторну грань, – у цьому мистецтво виховання" [91].

Розвиваючи дитячу індивідуальність, Василь Сухомлинський надавав великого значення людяності. У "Школі радості" вихованці осягали ази людяності. Вони вчилися бачити горе, сум, смуток, тривогу, відчай, радість людей, які оточують у повсякденному житті, робили благородні вчинки – допомагали цим людям із внутрішніх спонукань, переживаючи при цьому глибоке почуття задоволення. Так дитина вчилася співпереживати, розуміти іншу людину й оцінювати себе.

Предметом виховання у школі була людина – дитина, підліток, юнак, духовний світ конкретної дитини, джерела її розумового, морального,

емоційного, фізичного, естетичного розвитку. Кожен педагог повинен був глибоко, до тонкощів знати індивідуальність кожного учня, стверджувати гуманну суть виховання, що розцінювалося як найважливіша риса педагогічної культури вчителя.

Вихователь повинен ужитися у світ дитини, бути наставником і другом, однодумцем, "переживати разом із ним радість перемоги й гіркоту втрати". "Процес виховання, – писав В. Сухомлинський, – полягає в єдності духовного життя вихователя і вихованців – у єдності їхніх ідеалів, намагань, інтересів, думок, переживань"[91].

Важливою проблемою виховання є, на думку В. Сухомлинського, гармонія педагогічних впливів. Складні відносини, які оточують дитину, ніким не усвідомлюються як спеціальний засіб виховання. Але саме вони для дитини є середовищем, яке дає наочні уроки, адже в них вона бачить матеріалізовані погляди старших, їх судження, звички, наміри. Якщо ж інформація, відбита в свідомості й підсвідомості дитини, суперечить іншим засобам впливу на особистість, важко виховати "голос совісті". Гармонія першого і другого джерел виховання вимагає, щоб активна діяльність вихованців спрямовувалася на створення обставин, середовища, яке б посилювало дію всіх засобів виховання. Співробітництво дітей і дорослих, довіра до дітей, виховання без покарань, творча праця і моральна свобода, можливість вибору вчинку, лінії поведінки, способу життя, прийняття відповідальності за свій вибір та інше – важливі гуманістичні принципи, на яких побудована виховна система Василя Сухомлинського.

Отже, у системі виховання Василя Сухомлинського школа повинна бути вагомим осередком культури, у якій панують чотири культу: Батьківщини, людини, книги і рідного слова, а основним предметом повинно бути людинознавство. Василь Олександрович був переконаний, що дати знання – це лише один бік розумового виховання, який не можна

розглядати без формування, розвитку розумових сил дитини, без розвитку творчого мислення, моральної культури, емоційно-вольової сфери. Видатний педагог на практиці застосовував оригінальні методи, прийоми та форми навчання і виховання школярів, спрямовані на розвиток творчих, розумових і фізичних здібностей кожного школяра. Серед них – уроки мислення, створення атмосфери постійної творчості, новий підхід до домашніх завдань, розумна роль оцінки, діяльність психолого-педагогічних семінарів тощо.

У 80-х роках гуманно-особистісний підхід у системі виховання обґрунтував і практично реалізував у "Школі життя" відомий грузинський психолог і педагог Ш. Амонашвілі. У гуманній школі автор виділяє 6 особливостей системи виховного процесу [92, с. 14].

Перша особливість полягає у внутрішній наступності творчої діяльності природи й людини-вихователя. Природа, на думку Ш. Амонашвілі, закладає в дитині можливості безмежного розвитку. Школа бере на себе відповідальність продовжити справу природи й зробити з неї благородну людину.

Друга особливість виховного процесу в гуманній школі – його цілісність, що означає цілісність життя дитини, яке спрямоване в майбутнє.

Третя особливість стосується уроку, який розглядається як акумулятор, як провідна форма життя дітей, а не тільки їх уміння. Добробут життя дитини на уроці забезпечується співробітництвом із учителем, іншими дітьми.

Четверта особливість педагогічного процесу полягає в тому, що співробітницькі взаємини учителя з дітьми стають його природною якістю.

П'ята особливість гуманного педагогічного процесу виявляється в розвитку у дітей здібності до оцінної діяльності при одночасному скасуванні шкільних оцінок, що є запорукою успіхів дітей у навчанні.

Шоста особливість "Школи життя" – в особливій, гуманній місії вчителя в ній. "Олюднення середовища навколо кожної дитини, гуманізація соціуму і власне педагогічного процесу є найвищою турботою вчителя". Гуманного вчителя не залишає "любов і відданість кожній дитині, почуття глибокої відповідальності за долю кожної дитини; намагання зрозуміти кожну дитину" [93].

Педагог зважає на те, що у кожної дитини є свої потреби, своя особистісна сутність, є особистісна значущість учіння, на яку й потрібно спиратися у виховному процесі. А якщо такого смислу немає, то необхідно "інструментувати учіння як вільно обрану учнем діяльність", тобто створювати умови для його цілеспрямованого, соціального й педагогічно значущого розвитку, виховання, збагачення знаннями і досвідом, а керувати цим процесом необхідно з позицій самої дитини, її інтересів.

Отже, найсуттєвішими рисами системи гуманістичної школи виховання є:

- особливе ціннісне ставлення до вихованця, визнання розвитку особистості (інтелектуального, фізичного, морального, естетичного, трудового) головним завданням школи, а становлення індивідуальності особистості – її головним результатом;

- гуманістичні моделі передбачають створення культурно-виховного середовища, у якому відбувається вільний вибір особистістю способів творчої самореалізації, її саморозвиток у гармонії з собою та суспільством;

- кожна виховна система проводить власний творчий пошук змісту, методів, форм і засобів виховання; гуманістична спрямованість передбачає свободу і творчість як вихованців, так і вихователів;

- вихователь є наставником і другом дитини, він постійно враховує її потреби, допомагає набутти природності (доброї, вільної, кмітливої), реалізувати можливості; підтримує кожного вихованця [93].

Системи гуманістичного виховання країн заходу представлені авторськими системами Р. Штайнера, М. Монтесорі, С. Френе та іншими. У центрі цих систем перебуває особистість, її цінності, особиста свобода, уміння прогнозувати й контролювати власне життя. Унікальна цілісна особистість прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізації). Вона відкрита для сприймання нового досвіду, здатна на усвідомлений і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях.

Пізніше, у середині ХХ століття, у педагогічних теоріях зарубіжних науковців були зроблені висновки про те, що саме «шкільне середовище» визначає якісні особливості освітнього процесу. На підставі цього теоретичного положення в Англії, Австралії та США стали створюватися виховні системи, що дістали назву «ефективна школа». Ефективна школа створює для учнів життєве середовище, яке відрізняє тепла, позитивна атмосфера співробітництва та безумовного взаємного визнання, що й забезпечує справжню ефективність освітньо-виховного процесу. Провідною установкою є прагнення надавати підтримку кожному члену групи, яка її потребує. Організаційна структура ефективної школи та правила поведінки в ній встановлюються таким чином, щоб забезпечити якомога більшу індивідуальну свободу в межах обмежень, добровільно визнаних усіма членами цієї спільноти. Це сприяє не тільки підвищенню успішності, а й формуванню в кожного учня позитивної самооцінки [94].

Починаючи з 1960-х рр. у США з'явився інший різновид виховної системи школи, яка називалася «справедливі співтовариства». Це невеликі добровільні об'єднання адміністрації, учнів і вчителів, які мають міцні зв'язки з батьками і створені всередині звичайної традиційної школи. Усі члени спільноти володіють правом голосу у вирішенні основних проблем. Школа живе за власним кодексом поведінки, побудованим на принципах справедливості та турботи один про одного. Управління здійснюється

органами, обраними демократичним шляхом. Підвалинами цієї виховної системи є ідеї американського психолога Л. Кольберга, який розглядає виховання як просування особистості від нижчої ступені до більш високих щаблів морального розвитку. Для цього, перш за все, необхідні демократичні взаємини педагогів і вихованців, систематичне залучення дітей до морального аналізу своїх і чужих учинків [94].

Життя спільноти містить різноманітну діяльність на користь близьких і незнайомих людей: це і розчищення ігрових майданчиків, та збір коштів на користь тих, хто їх потребує, творчі конкурси, збори у колі. Збори допомагають не тільки організувати діяльність спільноти, а й вирішувати конфліктні ситуації, аналізувати вчинки кожного, оцінювати справи «справедливого співтовариства». Однією з форм виховання є вирішення морально-етичних дилем, результатом чого є те що педагоги та учні набувають міцних ціннісних орієнтирів, трансформують вузькоegoїстичні інтереси в правила й норми групової поведінки. При цьому педагоги намагаються не переступити межу, за якою відбувається прямий тиск на ціннісні установки учнів. Загальними характеристиками спільнот є емоційно комфортна обстановка в школі, чуйність і турбота один про одного, моральна й інтелектуальна розвиненість дітей, співробітництво.

Найбільш розробленими виховними системами в деяких країнах Заходу і США є школи глобальної освіти. Підвалинами цих виховних систем є концепція американського філософа Р. Хенвей, який розглядає світ як єдине ціле, як величезну глобальну громаду, наявну у вигляді системи взаємозв'язків і взаємозалежностей, де благополуччя кожного залежить від добробуту всіх. Відповідно до цього мета школи глобальної освіти полягає в тому, щоб навчити дітей:

- бачити планету в цілому й окремі її аспекти як взаємопов'язані в усіх елементах складні системи;

- розглядати свою національну культуру як органічну й необхідну частину загальносвітової культури, а в національній культурі бачити й цінувати елементи культури загальнолюдської;

- усвідомлювати себе як суверенну особистість, члена сім'ї та суспільства, актуального суб'єкта історичного процесу;

- застосовувати набуті в школі знання, способи діяльності, уміння і навички на практиці, у конкретних справах щодо поліпшення стану соціального і природного середовища [94].

Розвиток системної методології сприяв виникненню в період 70-80-х років ХХ століття різних концепцій і теорій педагогічних систем у вітчизняній педагогіці. Їх розробниками були вчені різних наукових шкіл, які сформувалися, спираючись на роботу окремих кафедр, лабораторій, інститутів і були результатом невтомної праці різних колективів дослідників.

Різні аспекти теорії педагогічних систем вивчала Н. Кузьміна [95]. Над розробкою теорією виховних систем працювала Л. Новікова [96]. Виховну систему як об'єкт управління схарактеризував В. Караковський [97]. Особливості становлення й функціонування виховних просторів розкриті в дослідженнях О. Селіванової [98], І. Демакової [99].

Виховні системи, що розробляються в сучасній вітчизняній педагогічній теорії та практиці, спрямовані на реалізацію вимог особистісно орієнтованої освіти, що передбачає оптимальний розвиток і саморозвиток педагогів і вихованців у процесі їх спільної творчої життєдіяльності. Сучасні виховні системи досліджують Г. Сорока [100], А. Гаврілін [101], Д. Григор'єв [102], І. Єрмаков [103] та інші.

Практика доводить, що кожній виховній системі притаманні норми, спрямовані на її збереження, розвиток, активізацію, функціонування й вдосконалення. Науковцями була розроблена й визначена її структура,

закономірності створення, функціонування і розвитку, оцінка ефективності та результативності.

На сьогоднішній день досліджено різні питання теорії виховних систем. Серед них – історія розвитку виховних систем, авторські гуманістичні виховні системи, різні типи виховних систем, опис етапів розвитку виховної системи, педагог і клас у виховній системі, управління розвитком виховної системи, характеристика її суб'єктів. Особливо слід відзначити, що центром всіх проведених досліджень у сфері вивчення виховних систем як теоретичного, так і прикладного характеру завжди перебувала реальна практика освітніх установ.

Серед теоретичних робіт насамперед, на наш погляд, варто відзначити дослідження М. Воропаєва [104], що має принципове значення для теорії виховних систем. Воно присвячене одному із складних і значущих питань теорії виховних систем – типології даних систем. Відомо, що типологія виховних систем, зважаючи на, їх значну варіативність, складна.

Існують різні підходи у вирішенні цієї проблеми. М. Воропаєв виділив ціннісний параметр педагогічної реальності виховної системи як підставу для типології виховних систем освітніх установ, що існують у рамках освіти як соціального інституту.

Ціннісний параметр педагогічної реальності характеризується певним ціннісним уявленням про особистість людини. М. Воропаєв указує на те, що виховні системи з антигуманістичним змістом цінностей у практиці діяльності соціального інституту освіти в нашій країні не трапляються, тому типи виховних систем утворюються залежно від поєднання двох значень параметра – гуманістичного та нормативного. Він виділяє такі типи виховних систем освітніх установ, як гуманістичний (з домінуванням гуманістичного – нерелігійного – ставлення до людини), авторитарний (з домінуванням функціонального підходу до людини як до

об'єкта впливу), нормативно-гуманістичний (поєднує обидва типи ціннісних) і фрагментарний (у цьому типі виховної системи існують дві або більше групи суб'єктів педагогічної реальності, організаційно й психологічно оформлених, які дотримуються різних типів цінностей).

Проблеми формування системи виховної роботи, теорії та практики створення і функціонування виховних систем у загальноосвітній школі відображають праці М. Болдирєва, Ц. Гончарова, В. Караківського, О. Киричука, М. Красовицького, А. Куракіна, Л. Новікової, Н. Селіванової та ін; у вищих професійних навчально-виховних закладах – наукові роботи К. Байші, Т. Дем'янчук, В. Орлова, В. Паламарчук, В. Петровича, І. Соколової, Л. Теличук, Н. Ничкало, Н. Ткачової, А. Чижа.

Водночас ще не створено довершених універсальних теорій, які можна було б безпосередньо вважати за підґрунтя організації виховної роботи у ВНЗ, тому проведення подальших досліджень із метою підвищення ефективності здійснення виховного процесу в умовах вищого навчального закладу є конче актуальним і необхідним.

Тривалий власний і масовий педагогічний досвід, численні дослідження підтверджують, що не можна досягти бажаного успіху, якщо не забезпечити оптимального функціонування цілісної системи виховання, зокрема у вищому педагогічному навчальному закладі.

Серед наукових праць, присвячених виховним системам, можна виокремити дві групи. У першій система виховання розглядається як така, що має бути в навчальному закладі: в одному навчально-виховному закладі є система виховання, в іншому поки немає і її треба створити. В інших працях уже сам коледж, інститут, академія чи університет, як і будь-який освітній заклад, розглядається як система. Вона може по-різному, з різним рівнем наукової обґрунтованості давати різні педагогічні результати, але в будь-якому випадку ці заклади існують як педагогічна система.

В останні десятиліття теорія виховних систем поглиблюється й розширюється дослідженнями В. Бочарова, С. Гончаренко, І. Зязюн, А. Мудрик, Н. Ничкало, В. Оржеховська, В. Постовий, А. Сиротенко, К. Чорна та інші.

Перспективними напрямками розвитку концепції виховних систем на сучасному етапі ми вважаємо:

- обґрунтування сутності гуманістичних і авторитарних систем, виявлення специфіки виховних систем навчальних закладів різного типу й статусу;
- розробка технології моделювання виховних систем;
- визначення основних характеристик становлення й розвитку виховних систем, розробка критеріїв їх ефективності;
- розробка діагностики результативності функціонування виховних систем.

Розвиваючи погляди вчених у дослідженні теорії виховних систем, ми визначаємо систему навчального закладу не як виховну, а більш ширше, урахувавши цілісність педагогічного процесу, особливості взаємодії суб'єктів, їх діяльність, спрямовану на вирішення основних навчально-виховних завдань, досягнення основної мети – усебічного гармонічного розвитку особистості.

Варто також зазначити, що сучасне життя показує, як змінюється ідеал нової людини XXI століття, людини трансінформаційного суспільства і, відповідно, змінюється мета виховання такої особистості – не тільки всебічний і гармонічний розвиток особистості, але й максимальний вияв здібностей людини, спрямування її до саморегуляції й самоосвіти.

У сучасній вітчизняній педагогічній літературі проблемі структури освітньо-виховної системи приділяється мало уваги. В основному її виділяють за аналогією через структуру виховної системи (О. Березюк,

Г. Сорока, В. Семиченко та ін.). Однак є дещо інше бачення структури освітньо-виховної системи. Так, деякі вітчизняні науковці виділяють такий морфологічний склад поняття «освітньо-виховна система»:

- суб'єкти навчання і виховання;
- навчальні заклади;
- керування освітою;
- освітня наука;
- методологія освіти;
- стандарти освіти;
- освітні технології [105, с.106 – 107].

Такий підхід до визначення структури освітньо-виховної системи, на нашу думку, пояснює сутність цього явища на рівні загальнодержавного функціонування (сутність та особливості освітньо-виховної системи конкретної держави) або культурологічного.

Так, наприклад, національну освітньо-виховну систему О. Березюк розглядає як історично зумовлену й створену самим народом систему ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності молодих поколінь, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної та духовної культури нації [106, с.426 – 433].

Прикладом розробки методологічного підходу до створення різних освітньо-виховних систем є концепція життєтворчості, яка була створена в результаті пошуку ефективних моделей так званої Школи життя (В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань, І. Єрмаков). Автори зазначили, що ідеї педагогіки життя, життєтворчості на порозі XXI століття є предметом не тільки наукової рефлексії, а й педагогічної практики. „Гуманне педагогічне мислення запалило іскру для народження нових педагогічних систем, в епіцентрі яких – дитина, з її болями, проблемами, сумнівами” [107, 108 с.19].

В останнє десятиліття ця проблема знайшла відображення в основних стратегічних завданнях науковців, практиків державних структур із залученням громадськості та органів місцевого самоврядування. Так, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 №1071 (1071-2007-п) було затверджено Концепцію державної цільової соціальної програми «Школа майбутнього» на 2007-2010 рр. Її мета: розроблення варіативних та альтернативних моделей освітнього середовища, що враховуватимуть інноваційний характер освіти й будуть відповідати запитам особистості, потребам соціально орієнтованої ринкової економіки, потребам інтеграції національної системи освіти в європейський і світовий освітні простори; створення в областях та в місті Києві сучасних за технологічним рівнем, навчально-методичним та інформаційним забезпеченням, кадровим потенціалом загальноосвітніх навчальних закладів як осередків інноваційних освітніх територій. Розроблення та апробація демократично спрямованих механізмів управління, оптимізації, прогнозування освітніх процесів; перехід від фінансування до економіки освіти [109, с.11 – 17].

Варто зазначити, що аналіз та оцінка педагогічних систем може здійснюватися як на теоретичному, так і на практичному рівні, який передбачає виділення в педагогічному досвіді провідної (концептуальної) ідеї.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що дослідження проблеми організації й функціонування різних виховних систем освітніх закладів особливо активно відбувалося в ХХ столітті й становить собою синтез ідей філософської, соціологічної та психолого-педагогічних наук, які об'єднані цілями і завданнями професійної освіти. Важливим напрямом подальшого розвитку виховних систем є дослідження професійної підготовки педагогічних працівників щодо їх роботи в умовах варіативності.

Таким чином, виховання студентства реалізується через створення в суспільстві і конкретному навчальному закладі відповідної системи виховної роботи, сутність якої визначається філософським розумінням сенсу соціальної системи взагалі, що представляє собою з'єднання системоутворювальних елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою, утворюють цілісність і єдність, основними елементами яких є люди, їх норми, взаємодія. Необхідно спиратися на різноманіття та варіативність змісту виховних систем вищих навчальних закладів, що визначаються типом професійних завдань, молодіжної субкультури, своєю результативністю. Разом з тим виховні системи не можуть бути статичними, вони розвиваються із суспільством, з появою нових суспільно-історичних умов, зміною "соціального замовлення" держави, спрямованого на розвиток і зміни системи освіти й виховання в Україні.

1.3. Методологічні підходи до процесу виховання у вищому педагогічному навчальному закладі

У контексті становлення гуманітарних підходів до освіти відбулося відродження ціннісного ставлення до виховання, посилилась актуальність його людинотворчих і духотворчих функцій. Рефлексія інноваційних виховних практик, у яких виховання здійснювалося не як ідеологічна надбудова над життям дітей і молоді, а як гуманітарний, людинотворчий, смисложиттєвий процес, сутність якого виявляється в організації усвідомленого життя та педагогічній підтримці особистісних сил, творчого потенціалу, індивідуальних особливостей, духовності та моральності молодої людини на всіх етапах її життєвого шляху, стала підставою розвитку гуманітарної педагогічної методології.

Для вирішення цього завдання створені відповідні наукові передумови. На межі століть відбулася повна зміна парадигми педагогічної науки, і в науково-педагогічному співтоваристві виникла потреба в

розробці нової методології педагогічних досліджень, адекватної гуманістичній парадигмі науки; інноваційний рух, що широко розгорнувся в освіті, загострив суперечності між традиційними педагогічними установками і новими підходами до освіти, заснованими на принципах диверсифікації освітньої діяльності, особистісного підходу, індивідуалізації, інтеграції ін.тощо. Виникла потреба в теоретико-методологічному обґрунтуванні нових моделей освіти в постіндустріальному суспільстві, орієнтованих на вирішення проблем людини та педагогічну підтримку розвитку її внутрішніх духовних сил, здібностей, особистісних якостей, необхідних для життя в глобальному світі й демократичному суспільстві, задоволення потреб у свободі, культурній ідентифікації, самореалізації, професійному самовизначенні, збереженні життя, здоров'я, духовності, моральності [110].

Вітчизняні та зарубіжні науковці підкреслюють, що розвиток педагогічної методології пов'язаний з відомими періодами становлення наукової картини світу: класичним, некласичним, постнекласичним і розумінням того, як розвивалась наукова раціональність, орієнтована на отримання точних, об'єктивних, якісно вимірюваних знань про об'єкт, до онтологічних, ціннісних, антропологічних, цивілізаційних методологічних підходів, що орієнтують дослідників на усвідомлення та врахування дії «людського фактора» в науковому пошуку. Це особливо важливо для педагогіки, науки, що вивчає закони та закономірності педагогічної взаємодії людей в освітніх процесах, системах, середовищах, просторах.

Методологія науки переорієнтовує на принцип поєднання відстороненості з включеністю вченого в наявний педагогічний процес. Стає очевидним, що пізнати людину і ті процеси, які відбуваються з нею під час виховання, можна лише за умови довіри, поваги, любові, розуміння і творчої взаємодії. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія стає не тільки ознакою цілісного освітнього процесу, а й умовою його ефективного дослідження.

Як зазначає І. Бех, виникає такий методологічний конструкт, як ціннісне ставлення дослідника до суб'єктів педагогічного процесу, що визначає його світоглядну позицію, яка регулює науковий пошук у напрямку врахування суб'єктивного, людського фактора [110].

Завдяки останнім розробкам учених, у галузі педагогіки розвивається й уточнюється методологія гуманістичної освіти. У цілому, епіцентром нової методології стають не знання і навіть не умови оволодіння ними, а саме людина в її цілісності (єдності тіла, душі і духу) як суб'єкт власного життя, культури, історії. Тому освітній процес визначається як такий навчально-виховний конструкт, що розвиває фізичні, душевні й духовні сили особистості в напрямку їхнього саморозвитку й самоорганізації. Повернення освіти до людини, її індивідуальності, самореалізації у творчій діяльності, розвитку й саморозвитку стає чинником, що породжує гуманітарну методологію педагогічної науки, що стала наслідком наукової рефлексії нових гуманістичних, особистісно орієнтованих тенденцій, які виникли у вітчизняній освіті в 90-ті роки ХХ століття, а саме: обґрунтування розвитку особистості як головної мети, гуманно-особистісного підходу як найважливішого принципу сучасної освіти, розробки варіативних концепцій і технологій особистісно орієнтованої освіти, активного пошуку способів подолання відчуження дитини від освітньо-виховного процесу [111].

Осмисленню виховання як особистісно орієнтованого культурологічного духовно-виховуючого педагогічного процесу сприяє звернення дослідників до нових для педагогічної теорії методологічних підходів. Серед таких підходів у літературі, присвяченій проблематиці виховання, найбільш поширені: онтологічний (екзистенціальний, антропологічний), ціннісний, культурологічний, синергетичний, акмеологічний, середовищний підходи. Підкреслимо, що системний і особистісно-діяльнісний підходи, які були фундаментальними

методологічними підставами теорії виховання радянського періоду, не скасовуються, але в поєднанні з названими принципами набувають нового змісту.

Спираючись на визначені у п. 1.1 основні тенденції розвитку виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі та, відповідно, до завдань дослідження, ми спиратимемося на системний, синергетичний, антропологічний, акмеологічний, середовищний, культурологічний, ціннісний підходи.

Розглянемо деякі, аспекти зазначених методологічних підходів, що є найбільш важливими для розвитку теорії виховання.

Онтологічний підхід розглядає проблеми виховання з точки зору логіки буття вихователя й вихованця у часовому просторі й тісно пов'язаний із екзистенціальним та антропологічним методами дослідження.

Екзистенціальна філософія, представлена низкою видатних мислителів ХХ століття (Ж. Сартр, А. Камю, К. Ясперс, М. Бубер, М. Хайдеггер) з їх увагою до світу людської особистості і суті її буття, створила могутній теоретичний фундамент для розвитку гуманізму, тому що її предметом є існування індивідуального людського суб'єкта, «онтологія суб'єктивності», інтерес до внутрішнього світу людини, до її індивідуальності.

Для теорії й практики виховання має принципове значення те, що екзистенціалісти проголошують як визначальні установки те, що людина – не об'єкт й кінцевий продукт соціальних впливів, а суб'єкт вільного і відповідального самотворення. Особистість із позицій екзистенціального світогляду є центром власного становлення, в якому вже існують як ресурси, так і механізми особистісної динаміки. Особистість здатна робити себе сама за своїм вільним задумом, і вона відповідальна перед собою за цей вибір. У системі цінностей екзистенціалізму головне місце посідають

воля і відповідальність. Людина в цій системі не детермінований об'єкт, а свідомий суб'єкт, що обирає, зокрема, своє ставлення до себе і світу.

Щодо освіти, то автономну людську особистість екзистенціалісти вважають її кінцевим продуктом, тому вони мало зацікавлені в звичайному переданні учням знань про реальність, істину й добро. Вони стурбовані питанням про те, яку роль ті або інші знання грають у сфері конкретного людського існування. Освіта для них – процес розвитку вільних особистостей що, самоактуалізуються. Праці філософів-екзистенціалістів допомагають педагогам у визначенні змісту педагогічної діяльності, в усвідомленні того, що в центрі їхньої уваги повинна бути людина, яка розвивається, з її глобальними проблемами волі, сенсу життя, відповідальності тощо. З іншого боку, ці праці допомагають педагогу відмовитися від багатьох спрощень у розумінні дитинства, навчають розпізнавати й ураховувати у своїй діяльності такі онтологічні стани дитини, як турбота, смуток, страх, туга, занепокоєння тощо.

Збереження індивідуальності виховання, недопущення знеособлювання людини – один з найважливіших напрямків гуманізації виховного простору учнівської та студентської молоді. Не менш значущим для педагогіки є уявлення про те, що внутрішній світ особистості відкривається в акті саморефлексії, саме тут починається пошук індивідом свого справжнього «Я». Екзистенціальна філософія допомагає розглядати виховання як спільне існування педагога й вихованця у визначеному просторі – часі, основною формою якого є діалог. Діалог в екзистенціальній філософії розуміється не як форма мовного спілкування, а як спосіб спільного буття людей. За Мартіном Бубером, діалог є «зустріч двох людей без посередників і з приводу Іншого» [112].

Найважливішою характеристикою діалогу є взаємна спрямованість внутрішньої дії. Двоє, що беруть участь у діалозі, повинні бути звернені один до одного. Умовами народження діалогу є відкритість. «Там, де

встановилася відкритість, – пише Бубер, – пролунало священне слово діалогу» [3. с.154 – 156].

Ознакою діалогу є атмосфера, що створюють особистості, схильні до діалогу. Діалог, на думку Бубера, наднаціональний, він може відбуватися без знаків – без слів, одними поглядами людей, які довіряють один одному.

Педагогічна антропологія ХХІ століття претендує на належне місце в системі людинознавства. Якщо педагогіка – це наука про виховання, освіту і навчання молодого покоління, то педагогічна антропологія – це система філософського, культурологічного, філологічного, соціально-політичного, історико-логічного знання. Її можна назвати своєрідним містком від часткових теорій до загального вчення про людину, до інтегральної антропології. Це зумовлено тим, що педагогічна антропологія – вчення про людину, що розвивається й виховується.

Основними в становленні антропологічного підходу у вихованні стали ідеї К. Ушинського. У своїй праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» автор висуває ідеї змістовного і пізнавального наповнення педагогіки іншими антропологічними науками про людину. Він називає педагогіку «зібранням правил практичної діяльності», що потребує наукового обґрунтування. На думку великого педагога, кожний, хто має справу з процесом виховання, повинен керуватися фактами з цих наук. Отже, необхідне синтетичне вчення про людину, у якому може бути осмислено все, що має безпосереднє відношення до справи виховання [113. с. 60 – 68].

Сучасні класики філософії А. Ахієзер. Е. Ільєнков, А. Лосєв, М. Мамардашвілі, В. Стьопін у своїх роботах вказують на те, що саме філософії належить виконати духовно інтегративну місію. Філософія, не просто сприяє життєвій орієнтації людини, вона допомагає становленню «людського в людині».

М. Мамардашвілі говорить про те, що людина – єдина істота у світі, яка перебуває в стані «постійного зновународження». Філософія повинна бути моральним, ціннісним орієнтиром у практичній освітньо-виховній діяльності. Психологія, феноменологія, філософська герменевтика, екзистенціалізм, філософська антропологія безпосередньо звертається до практики дослідження й виховання, констатуючи особливий метод – «філософствування». Суть його полягає в тому, що «лише звертаючись до сутності людини, можна її пізнати, не людина повинна бути зрозумілою через світ, але світ через людину» [114, с.15].

Антропологічний підхід здатний внести у світоглядні, методологічні, методичні, моральні, ціннісні основи теорії й практики виховання позачасову, позаідеологічну сутність – «людське в людині», зосередити духовний досвід людини на особистій відповідальності за своє життя, на самореалізації, самовихованні.

Ідентифікацію елементів філософсько-антропологічного підходу в сучасній методології виховання здійснили В. Щубинський [115], А. Валицька [116], І. Колеснікова [117].

Антропологічний підхід – один із перших «симптомів» сучасних перетворень у способах нового розуміння світу, людини, суспільства. Ці перетворення будуть означати вихід за рамки гносеології й методології, переважну заміну пізнання (знання) розумінням, пояснення (обґрунтування) – описом. Також, це буде означати повернення людини до єднання зі світом, і в той же час – до самої себе.

Гуманітарна інтерпретація антропологічного підходу містить вимоги до методу пізнання процесу освіти й виховання:

- по-перше, необхідно звільнитися від ілюзії в здатності природничо-наукової парадигми пізнати суб'єктивний світ людини, а отже, поєднаний з ним світ культури;

- по-друге, наука про людину повинна стати переважно осмисленням виявів життя (духу) людини, що суб'єктивно сприйняті;
- по-третє, основним методом збагнення духовної реальності має стати розуміння, а не пізнання в класичному науковому змісті. Методом же репрезентації результатів розуміння – опис, але не пояснення [117].

Антропологічний підхід обґрунтовує методологію (а точніше – онтологію) розуміння, що розглядає підходи до вивчення процесів виховання на засадах інтерпретаціонізму. Це припускає вміщення в процес збагнення духовної реальності всієї цілісності душевно-духовного життя суб'єкта розуміння.

Таким чином антропологічний підхід, як методологічний принцип, реалізується на філософському, загальногуманітарному й конкретно-науковому рівнях. При більш загальному погляді на структуру підходу в ньому простежується методологічний і методичний рівні. Перший з них пов'язаний із розробкою способів реалізації цілей виховання, другий – з безпосереднім творенням тієї виховної реальності, що дозволяє дитині вільно самовизначитися й реалізувати свій людський потенціал у процесі творчої діалогічної взаємодії з культурою.

Особливість антропологічного підходу полягає в тому, що він ставить за мету специфічну філософську, гуманістичну спрямованість, і не тільки як загальну орієнтацію, але як світоглядну і методологічну підготовку до дослідницької діяльності вченого-педагога і практичної діяльності вчителя-вихователя.

Осмислення теоретичних проблем виховання з позицій філософської антропології не означає радикального заперечення гносеологічних підходів або інших філософських позицій. Новий напрямок, розвиваючись паралельно, у діалозі з іншими підходами, збагачує теорію і практику виховання вже тим, що своєю появою тією чи іншою мірою змінює наявне.

Онтологічні підходи прагнуть осягнути особистість людини за допомогою розуміння та взаєморозуміння в процесі діалогічної взаємодії, спілкування. Якщо предметом наукового пізнання є зовнішні вияви життя вихованця (дії, вчинки, діяльність, поведінка і все те, що можна спостерігати за допомогою органів чуття і зафіксувати), то предметом розуміння стають різні модуси (способи) духовного буття (віра, надія, любов, покликання, що можуть бути не усвідомлене ще вихованцем, мета і сенс життя і вчинок як єдність дії, переживання, переконання, думки і почуття, свідомого і несвідомого). На розбіжності гносеологічних та онтологічних підходів їх діалогічного розуміння вказав М. Бахтін: «Не можна перетворювати людину в безмовний об'єкт заочного завершального пізнання. У людини завжди є щось, що тільки саме вона може відкрити у вільному акті самосвідомості і слова... Правда про людину в чужих устах, що не звернена до неї діалогічно, тобто заочна правда, принижує її брехнею, якщо вона стосується її "свята святих", тобто "людського в людині" [118].

Отже, антропологічний підхід є підґрунтям педагогіки Буття й вказує на такі методологічні положення:

- основою антропологічного підходу є основні світоглядні та методологічні установки онтології;
- предметом постає реальне буття суб'єктів виховного процесу у всій його духовній цілісності й повноті;
- антропологічний підхід розглядає здатність людини до самопізнання, саморозвитку, самовизначення, самовиховання як засіб і механізм навчання та виховання;
- антропологічний підхід є онтологією людського буття, що містить у своєму арсеналі методи осягнення цього буття в його емоційно-душевній цілісності за допомогою розуміння і взаєморозуміння спираючись на діалогічну взаємодію;

- виховання, самовиховання, освіта і навчання розглядаються як способи буття суб'єктів виховного процесу, що вимагають адекватних (їх буттю) методів, засобів, форм виховання та дослідницької діяльності;

- антропологічний підхід засвідчує ціннісно-сміслову рівність учасників виховного процесу, діалогічний стиль спілкування і взаємодії, а відносини між ними будує за типом «суб'єкт-суб'єктні».

Предмет, мета і цінність виховання з позицій антропологічного підходу – це Людина та її існування в світі. Ця теза суттєво обмежує набір категорій, основних понять, принципів, методів, форм і засобів виховання єдиною вимогою – антропологічним (онтологічним) характером [3].

Слід зазначити, що антропологічний підхід широко і своєрідно втілюється в практиці "гуманістичної педагогіки", "рефлексивної педагогіки", "педагогіки ненасильства" (Ш. Амонашвілі, Б. Бім-Бад, В. Куліков, Л. Лузіна, В. Максакова) [119].

Антропологічний підхід обстоює значення системи в організації виховання, оскільки декларує єдність і цілісність розумової, емоційної, вольової, моральної та фізичної сторін розвитку особистості. Антропологічна виховна система будується за умов:

- відкритої постановки гуманістичних цілей як моральних чеснот (людяності, довіри, подяки, терпимості);

- спеціальної уваги до духовного здоров'я вихованців, виховання в них досвіду здорового способу життя й безпечної поведінки;

- постійної педагогічної діагностики вивчення насамперед природних здібностей, внутрішніх передумов для обдарувань дитини;

- організації виховного процесу з урахуванням специфіки провідних видів діяльності в конкретному віковому періоді, сенситивних передумов психічного розвитку;

- забезпечення самовизначення особистості кожного вихованця у діяльності (подолання труднощів, вияв ініціативи та відповідальності).

Таким чином, антропологічний підхід дає можливість будувати виховання і систему виховної роботи на сучасних наукових підвалинах, що обґрунтовує усебічне вивчення людини, її індивідуальних психологічних особливостей, особистісних рис, здібностей. Це дозволяє гуманізувати й індивідуалізувати процес виховання. Створити умови для такої самоактуалізації й самореалізації можливо лише тоді, коли попередньо проводиться вивчення вихідного рівня вихованості студентів. Тому педагогічна діагностика вихідного рівня вихованості (при перебуванні студентів у професійних навчальних закладах) є неодмінною умовою реалізації антрополого-гуманістичного підходу. Саме тому процес виховання повинен супроводжуватися постійним контролем за змінами, що відбуваються в особистісній сфері студентів, тож організація моніторингу вихованості є актуальним завданням сучасної вищої школи.

Наступним методологічним принципом, тісно пов'язаним із попередніми, є **акмеологічний підхід**, який полягає в комплексному дослідженні й відтворенні цілісності суб'єкта, що перебуває в періоді зрілості. Акмеологія – наука, що виникла на межі природничих, суспільнознавчих і гуманітарних дисциплін, що вивчає ступінь зрілості людини, коли вона досягає найвищого рівня розвитку. Тобто акмеологія, як теорія найвищих досягнень людини і цивілізації (акме – «квітучий стан»), корисна педагогові в процесі побудови виховної діяльності, у центрі уваги якої постають позитивні, гуманістичні досягнення цивілізації.

Уперше поняття акмеології у науковий обіг увів М. Рибников 1928 року. Б. Ананьєв у 60-тих роках, висунув ідею необхідності дослідження психічної динаміки людини у зрілому віці й особливостей її навчання на різних етапах життєвого шляху [120]. Це започаткувало становлення акмеології як міждисциплінарної галузі знань про людину в зрілому віці. Вивчаючи людину і спираючись на дані життя й культури, акмеологія шукає закономірності вияву максимальних

можливостей особи й одночасно порушує пріоритетні для культури (а також і для виховання) питання про зміни в житті, які б сприяли реалізації людських талантів (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Анісимов, А. Асмолов, Е. Богданов, А. Бодальов, А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна, Л. Лаптев) [121 – 129].

Сучасна акмеологія вивчає не тільки індивіда, але і спільноти людей, не тільки умови досягнення «акме» окремою особистістю, але й найвищі досягнення, накопичені людськими співтовариствами. Акмеологія визначає такі приклади реалізації найвищих досягнень людства, як лідерство, героїзм, творчість, відданість ідеалам людяності. Оскільки людство має не тільки геніїв то для педагогіки важливими є не тільки окремі прориви, а вся панорама досягнень.

Суть акмеологічного підходу полягає у здійсненні комплексного дослідження цілісності суб'єкта, що проходить ступінь зрілості, у вивченні його особистісних і суб'єктно-діяльнісних характеристик, що вивчаються у єдності, у всіх взаємозв'язках, для того, щоб сприяти досягненню вищих рівнів розвитку, на які може піднятися кожен [127].

Акмеологія всебічно розкриває особливості цього найважливішого ступеня, який проходить людина в своєму розвитку – ступінь зрілості; визначає споріднені елементи в зрілості у різних людей, аналізує дії чинників, які зумовлюють індивідуальну картину зрілості [130].

В акмеологічній тематиці чільне місце посідає дослідження, що вивчають характер взаємодії властивостей і якостей «фізичної» і «духовної» субстанцій людини, цього вищого для кожної людини рівня в її розвитку, на певному відрізку її зрілості, її акме. Наскільки високою виявляється ця «вершина» кожної людини, наскільки вона змістовно багатогранна і багата, настільки особисто і соціально значущі, інноваційно оригінальні результати всіх її діянь. Це, звичайно, залежить від особливостей життєвого шляху, який пройшла людина до свого «акме», від

різних ситуацій, у тому числі соціальних, економічних, політичних, правових. Проте не меншою мірою кількісно-якісні показники свого «акме» визначаються тим, який сформувався у людини світогляд, загальний і спеціальний інтелект, духовне ядро, наскільки розвинулися творчі здібності [126].

У теорії виховання акмеологічний підхід орієнтує педагога на вищі досягнення в теорії та практиці гуманістичного виховання, вивчення надбань видатних педагогів світу (вітчизняних і закордонних), але найголовніше – звертає увагу педагогів на вирішення таких практичних проблем, як органічне опанування молоддю духовних цінностей; розробляє стратегії побудови життя у постійному русі до здійснення все нових, більш значущих задумів, результати яких потрібні не тільки для розвитку людини, але й усьому людству; створення самою людиною середовища для свого розвитку. Справжній професіоналізм, хоч і неможливий без розвитку у людини спеціальних здібностей, вироблених в умовах конкретної діяльності, а також відповідних знань і вмінь, але найважливішою умовою його досягнення обов'язково є і могутній розвиток в індивіда загальних здібностей, і перетворення загальнолюдських цінностей в його власні цінності, що означає духовно-етичну вихованість особистості.

Важливим для нашого дослідження є **ціннісний** (аксіологічний) підхід, який досліджували І. Бех [109], Є. Бондаревська [131, 132], С. Кульневич [133, 134], А. Мудрик [135, 136], В. Серіков [137, 138], В. Слободчиков [139, 140] та інші. Цей підхід спрямовує увагу дослідників до вивчення цінностей як смислоутворювальних основ виховання студентської молоді, що розуміються як зразки культурного, гідного життя людини та суспільства.

Категорія «цінність» використовується у філософії, соціології, психології для позначення об'єктів і явищ, їх властивостей, а також

абстрактних ідей, що втілюють у собі суспільні ідеали та виступають завдяки цьому як певний еталон. Для характеристики цінностей учені використовують такі ознаки, як значущість, нормативність, корисність, необхідність, доцільність (С. Анісімов [141], О. Здравомислов [142], А. Кир'якова [143], Т. Сергеева [144] та інші).

Ціннісний підхід, що зосереджує увагу дослідників на вивчення цінностей як смислоутворювальних підвалин виховання, дає можливість зрозуміти цінності виховання як його культурний зміст, суспільно схвалені і передані з покоління в покоління зразки педагогічної культури, відбиті в духовному вигляді людини, зразках виховних відносин, у педагогічних теоріях, системах, технологіях [144].

Згідно з ціннісним підходом, вибір цінностей є вихідним моментом концептуалізації виховних систем і педагогічних теорій. У педагогічній літературі є досвід класифікації виховних систем щодо обрання базових цінностей (Б. Бітинас). Залежно від вищих цінностей, виділяються кілька типів виховних систем: 1) виховання, що ґрунтується на трансцендентних цінностях; 2) виховання, що ґрунтується на соціоцентричних цінностях; 3) виховання, що ґрунтується на антропоцентричних цінностях [145].

Ми розглядаємо виховання як таке що ґрунтується на цінностях загальнолюдської і національної культури. Базовими цінностями виховання культурологічного типу є людина, культура, культуровідповідне середовище виховання.

Ціннісний підхід пропонує суб'єктивацію об'єктивних цінностей людського співтовариства, тобто перетворення їх в особистісні сутності. Сенс виховання при цьому полягає в подоланні розбіжностей між цінностями й особистими змістами шляхом висування вихованцям визначених систем цінностей і створення умов для їхнього вільного вибору й «проживання», тому що тільки так цінності можуть стати особистісними змістами. У процесі залучення людини до цінностей особлива роль

належить змістовими універсалиям, які В. Франклом розуміє як творчість, відношення, переживання [146]. Вони не вимагають ніяких додаткових механізмів переходу в особистісний план, бо самі є «смісловими одиницями життя» (О. Леонтьєв). Таким чином, із позицій ціннісного підходу виховання можна розглядати як процес залучення дітей та молоді до цінностей, результатом якого є «становлення гармонічної системи особистісних орієнтирів» [147].

Існує низка характеристик, сукупність яких забезпечує ціннісність освітнього процесу:

- ціннісна визначеність навчально-виховного процесу, тобто виділення системи цінностей студентам для інтеріоризації й подальшої екстеріоризації, а також співвідношення цієї системи із змістом освіти. Ця позиція повинна бути представлена обґрунтованою системою професійно-педагогічних цінностей – цілей виховання студентів, а також змістом і критеріями сформованості системи професійно-ціннісних орієнтацій особистості, в сукупності ціннісно спрямованих знань і вмінь, досвіду поведінки, діяльності й емоційно-ціннісних відносин, тобто основних одиниць змісту освіти в контексті ціннісного виховання;

- ціннісне наповнення змісту освіти, тобто таке відображення, за яким формується ціннісне ставлення в змісті навчальних предметів, програм та інших джерел, що реалізують зміст освіти, а також ціннісна інтерпретація всіх компонентів структури змісту освіти: знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності і досвіду емоційно-ціннісних відносин. Така позиція також припускає обов'язковість оцінки педагогом різних вчинків, поведінки, думок особистості з огляду на професійні цінності та ціннісні відносини, а також організації розуміння й осмислення студентами інформації в ціннісному контексті. Ефективними методами (формами) трансляції ціннісного змісту навчання є: розповіді на етичну тему (яскравий емоційний виклад конкретних духовно орієнтованих фактів і подій, у якому

розкривається зміст етичних понять, актуалізується позитивне ставлення до вчинків, відповідних етичних норм), за допомогою яких реалізується метод позитивного прикладу; етичні бесіди, що будуються на аналізі й обговоренні конкретних фактів і подій з повсякденного життя або професійної практики, прикладів з художньої літератури, періодичного друку, кінофільмів тощо;

- ціннісність діяльності суб'єктів освітнього процесу, а саме: емоційна й переконлива трансляція цінностей педагогом, обґрунтування їх значущості, вплив на емоційно-оцінну сферу студентів, організація й підтримка їх діяльності, рефлексії тощо; осмислення студентами інформації, відображеній у змісті навчання, ситуаціях життєдіяльності й особистісної рефлексії, явищах і фактах дійсності з позиції їх співвідношення з гуманістичними ціннісними орієнтаціями, виділення в них ціннісного ядра. Ця вимога припускає використання педагогом методів емоційного зараження, до яких відносяться: невербальне передання педагогом власного емоційного стану (за допомогою інтонації, темпу й ритму мови, тембру й сили голосу, жестів, міміки та рухів), емоційна демонстрація ціннісного ставлення, зацікавленості інформацією, що вивчається; трансляція когнітивного змісту в емоційний, як вербалізоване інформування студентів про ставлення педагога до обговорюваних категорій і непряме спонування їх до переосмислення власного ставлення до цих самих категорій. Крім того, важливо навчити вихованців оцінювати об'єкти пізнання з професійно-ціннісних позицій шляхом роз'яснення значущості тих або інших цінностей, способів вияву ціннісних орієнтацій у діяльності, поведінці та спілкуванні [148, с. 67 – 73].

Із ціннісним тісно зв'язаний **культуроологічний підхід** до виховання, який розглядає його як культуротворчий процес, що протікає у визначеному культурно-інформаційному середовищі та сприяє ціннісно-смісловому розвитку особистості. Розглядаючи освіту як частину

культури, що, з одного боку, живиться нею, а з іншого боку – впливає на збереження і розвиток через людину, забезпечує сходження її до загальнолюдських цінностей і ідеалів культури. З огляду на це, освіта повинна бути культуровідповідною. Тобто основним методом її проектування і розвитку повинен стати культурологічний підхід, що повертає всі компоненти освіти до культури і людини як її творця і суб'єкта, здатного до культурного саморозвитку (В. Біблер, Є. Бондаревська, Н. Крилова, В. Караковський, І. Новікова, Л. Селіванова, О. Кармін та ін.) [149 – 155].

У світлі культурологічного підходу виховання досліджується як така частина культури, яка виконує всі її основні функції: інтеграцію людей, організацію їхньої життєдіяльності, установлення зв'язків поколінь і комунікацій у співтоваристві, створення умов для творчої самореалізації і саморозвитку людини, збереження, розвиток і зміни системи цінностей, проектування нових зразків культурного життя ін.тощо.

Культурологічний підхід ґрунтується на положенні про те, що під вихованням студентської молоді розуміють цілеспрямоване «входження в контекст культури за допомогою педагога й розвиток здатності жити в сучасному суспільстві, свідомо будуючи своє життя, гідне людини».

Особливість культурологічного підходу у вихованні студентів – майбутніх педагогів полягає в тому, що він інтегрує культуру, наукові знання і духовний досвід і спрямовує виховання на пошук людських (духовно-моральних) цінностей.

Ґрунтовно культурологічний підхід розглянуто Є. Бондаревською, яка бачить «Людину культури» як людину вільну, гуманну, творчо мислячу, духовно і морально багату, як таку, що має практично підготуватися до життя у визначеному культурному просторі» [41, с. 154].

Культурологічний підхід в освіті та вихованні, на думку Є. Бондаревської, «це бачення освіти через призму поняття культури,

тобто її розуміння як культурного процесу, що здійснюється в культуровідповідному освітньому середовищі, усі компоненти якого наповнені людськими смислами та слугують людині, яка вільно виявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку та самовизначення у світі культурних цінностей» [154, с. 252].

Спираючись на ці міркування можна визначити такі компоненти культурологічного підходу у вихованні:

- ставлення до студента як суб'єкта життя, здатного до культурного саморозвитку і самозміни;

- ставлення до педагога як до посередника між студентом і культурою, спроможного ввести його у світ культури й надати допомогу і підтримку кожній особистості в її індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей;

- ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є пошук особистих змістів, діалог і співробітництво його учасників у досягненні цілей культурного саморозвитку;

- ставлення до навчального закладу як до цілісного культурно-освітнього простору, де живуть і відтворюються культурні зразки спільного життя учнів і дорослих, відбуваються культурні події ура й виховується людини культури.

Культурологічний підхід щодо розв'язання проблеми виховання характерний також для науковців педагогічного пошуку А. Волошина, О. Духновича, І. Огієнка та інших українських педагогів. Спираючись на християнські ідеї, вони наголошували на тому, що сенс гуманності полягає у творенні такої культури, яка розвиває справжні високі почуття людини: любові, сердечності, сумління, благочестя. На думку вчених, творчим особистостям необхідно створити всі умови для розвитку їх таланту [156, с. 15], адже в них розливається Божий потік, до їхніх слів і пісень прислухаються ангели. Творча особистість – це покликаний Богом вихователь інших людей, а «людина без виховання хоча здорова, та все

одно буде непотрібною, як неорана земля», – наголошував О. Духнович [157, с. 3].

І. Огієнко відстоював ідею єдності гуманістичного християнського виховання з українознавством: рідним словом, історією, культурою, національно-етнічною обрядовістю народу тощо [158, 159].

Щодо студентів вищих педагогічних навчальних закладів, то культурологічна особистісно орієнтована освіта виконує такі функції: допомагає осягнути сенс життя; розвиває як людину культури і цілісну особистість, підтримує її індивідуальність і творчу самобутність.

Культурологічний підхід у вищому педагогічному навчальному закладі розглядається на базі єдності широких фундаментальних і глибоко систематизованих спеціальних знань. Він спрямований на оволодіння основами правової, політичної, естетичної, професійної, духовної культури, бачення перспектив розвитку різних галузей знань, навичок наукової організації дослідження і впровадження їх у свою майбутню професійно-творчу діяльність, де головними є доцільність, справедливість, гармонія, краса, досконалість. Тому формуючи зміст освіти і виховання, сучасному педагогу варто орієнтуватися на цілісну системно-структурну модель культурного простору, тобто соціальну, духовну і технологічну царину культури в трьох вимірах її парадигмальних форм: когнітивних, ціннісних і регулятивних (модель за О. Кармінім) [155].

Таким чином, культурологічний підхід є підґрунтям для реалізації практичних засад взаємозв'язку освітнього простору та культури. Він орієнтує систему виховання студента ВПНЗ на зв'язок із культурою як її творця та суб'єкта, здатного до саморозвитку. Культурологічний підхід ґрунтується на положенні про те, що виховання духовної культури студентської молоді розуміється як цілеспрямоване входження в контекст культури за допомогою педагога й здатність жити в сучасному суспільстві, свідомо будуючи своє життя, гідне людини. Культурологічний принцип передбачає вивчення духовної культури в загальнокультурному контексті

як інтеграцію особистості студента зі сферою загальнолюдських цінностей, як складну інтегративну якість особистості, що виявляється у сукупності культур (світоглядної, інтелектуальної, моральної, естетичної, екологічної, релігійної, політичної, культури спілкування, культури праці, побуту тощо).

Одним з важливих принципів методології виховання є **синергетичний підхід**. Він пов'язаний із адаптацією у сфері виховання людини теорії синергетики як наукового знання про самоорганізацію нелінійних динамічних середовищ, а також із визнанням характеру самого виховання як двобічного відкритого процесу [160].

У сучасній науці існують різні концептуальні підходи до трактування сутності синергетики. Найпоширеніші з них такі:

- як системна міждисциплінарна філософія (О. Робуль, В. Аршинов, В. Буданов, В. Таланчук, А. Шевцов);

- як нова наука, що узагальнює, вивчає основні закони самоорганізації синергетичних (складних, поліструктурних, багатокomпонентних) систем (Ю. Данилов, Н. Григор'єва);

- як пізнавальна модель науки (І. Добронравова, В. Ігнатова);

- як загальнонауковий методологічний підхід (В. Ратніков, В. Розін, В. Халтобін, Е. Фінкельштейн);

- як інноваційний метод наукового дослідження (О. Князева, Л. Бевзенко);

- як методологія пізнання освіти (А. Євтодюк, С. Клепко);

- як парадигмальна основа гуманітаризації сучасної освіти (А. Мегрелішвілі, О. Робуль, Н. Педченко);

- як засіб інтеграції природничої та гуманітарної освіти (О. Князева, С. Курдюмов) та ін. [160, с. 268 – 273].

Відомо, що термін «синергетика» увійшов у сучасну науку на початку 70-х років ХХ століття. Його ввів німецький фізик Г. Хакен, для

позначення області міждисциплінарних досліджень, що ставлять своїм завданням пізнання принципів, які є підвалинами процесів самоорганізації та реалізуються в різних аспектах природи і суспільства. Видатний учений сучасності І. Пригожин і співробітники його «Брюссельської школи», виявили, що проблема пізнання процесів самоорганізації детермінована фундаментальним зрушенням у сучасній науковій картині світу в напрямку плюралізму, складності, нестабільності. Мова йдеться про перехід науки наприкінці ХХ століття у новий, «постнеокласичний» стан розвитку. Така наука акцентує увагу на взаємопереходах «порядок – хаос – порядок». Корисною для теорії виховання розроблена у синергетиці нова парадигма світобудови як буття, що починається [162, с. 39 – 45].

Поняття «синергетика» близьке до виховання: у перекладі з грецької воно означає «спільну дію», «співробітництво». Відомо, що виховання є цілеспрямованим процесом, явищем, пов'язаним із управлінням розвитком дитини, молоді людини. Тобто в класичній педагогіці виховання розглядається як керований процес. Проте виховна практика має такі феномени, які можна зарахувати до класичних управлінських дій, а мають синергетичний характер. Визнання наявності синергетичних явищ у вихованні припускає врахування основних положень теорії синергетики, тобто специфіки динамічних середовищ, до яких, безумовно, належить будь-яка виховна система. Отже висновок про управління виховними системами і процесами повинен бути доповнений тезою про їх самоврядування, самоорганізацію. Синергетичне розуміння світу важливе для виховання людини ще й тому, що синергетичному способу мислення властиві відкритість, діалогічність, комунікативність. Недарма синергетику сьогодні все частіше називають філософією контакту або філософією комунікативності. Синергетика орієнтує педагога, як суб'єкта виховного процесу, на вивчення найскладніших внутрішніх законів життя

людини. Педагогу важливо усвідомити ці закони, їхню альтернативність, зрозуміти умови «заглядання всередину себе», тобто рефлексії.

Упровадження принципів синергетики в педагогічну теорію й практику є сьогодні актуальним, і це усвідомлюється багатьма дослідниками, які розробляють окремі питання цієї теорії і використовують її для проектування освітніх систем. Серед вітчизняних дослідників можна назвати таких, як Г. Васянович [163], О. Вознюк [164], А. Євдотюк [165], І. Єршова-Бабенко [166], С. Клепко [167], К. Левківський [168], В. Лутай [169], А. Шевцов [170]; серед зарубіжних: В. Аршинов [171], В. Буданов [172], В. Виненко [173], Л. Зоріна [174], Є. Князева [175], В. Маткін [176], В. Редюхін [177], М. Таланчук [178, 179].

Залучення у сферу виховання провідних положень синергетики, на думку вчених дозволяє розглядати такі характеристики виховного феномена, як взаємодія різнорідних частин виховної системи, процесу, діяльності; нелінійність, відвертість і нестабільність системи виховання; визнання пріоритету можливого над реальним станом цієї системи; облік внутрішніх і зовнішніх коливань виховної системи як природного її стану; наявність динамічних змін кількісних і, перш за все, якісних змін виховного процесу і суб'єктів, залучених до нього; виявлення нових якостей виховної системи, що не плануються заздалегідь її суб'єктами; виникнення просторово-часових і функціональних структур виховання, що володіють властивостями впорядкованості і хаотичності одночасно.

Таким чином, ідеї синергетики, впроваджені в систему освіти, знайшли своє втілення в таких її сферах:

- у процесі навчання і виховання вони використовуються як метод управління навчально-виховним процесом і як метод пізнання і дослідження педагогічного процесу;

- у проектуванні змісту дисциплін – як навчальний матеріал, необхідний для формування світоглядних, методологічних і синергетичних знань і вмінь;

- у модернізації освіти – як методологічний засіб реалізації ідей гуманітаризації та інтеграції, і як педагогічний засіб розвитку особистості і формування у неї культурних цінностей і синергетичного стилю мислення;

- в організації діяльності викладача вищої школи ідеї синергетики реалізуються в оновленні змісту, методів і форм навчання з урахуванням таких чинників, як відвертість, самоорганізація, саморозвиток, креативність і нелінійність мислення, управління і самоврядування.

Синергетика з'єднує теорію виховання з цими знаннями як «комунікативний міст», будівництво якого спрямоване на створення діалогового простору. Синергетичний підхід до технологій виховної діяльності уможливорює підвищення евристичного потенціалу.

Дослідники М. Таланчук та І. Демакова, розглядаючи виховну функцію педагога, виокремлюють умови реалізації синергетичного підходу у вихованні:

- реальний досвід вихователя, що залежить від його компетенції, орієнтацій, переконань і виявляється у здатності вирішувати окреслені завдання;

- психологічний синергетизм особистості – готовність вихователя до ухвалення й сприйняття виховної дії;

- синергетична контактна взаємодія з вихованцем, яка ґрунтується на взаємній довірі, відвертості, співпраці, діалозі усіх суб'єктів педагогічного процесу [70, с. 7].

Таким чином, синергетика забезпечує відновлення втрачених у процесі розвитку науки зв'язків між наукою і культурою, наукою і традицією, наукою і практичною мудрістю.

Освітній процес вищого педагогічного навчального закладу відбувається безпосередньо в соціокультурному середовищі, яке є могутнім фактором, що впливає на виховну діяльність, тому здавна є об'єктом наукового дослідження. Однак в останні десятиліття інтерес до вивчення проблем середовища багаторазово зріс. Це пов'язане з усвідомленням того, що середовище відіграє значну роль у житті людини, і тривогою з приводу його негативних впливів, що постійно зростає. Саме **середовищний підхід**, завдяки новому педагогічному мисленню, орієнтує педагога на те, що вища школа – це частина загального соціокультурного середовища, тому завдання широкої педагогічної громадськості полягає у встановленні зв'язків взаємодії із середовищем, гармонізації його ролі, місця, функцій у соціумі [180, 181, 182].

У соціально-педагогічному аспекті сутність, зміст понять «середовище» розглядають сучасні науковці С. Сергєєв, В. Ясвін, К. Ясперс; педагогічне середовище як сферу творчого педагогічного спілкування – О. Анохін, педагогічний вплив – Н. Посталюк та ін.; «освітньо-виховне середовище» – Є. Бондаревська, Л. Буєва, Б. Бім-Бад, В. Веснін, А. Лукіна, Ю. Мануйлов, І. Якіманська; «освітнє середовище» як носій найважливіших комплексних чинників, що визначають суть процесу формування особистості, досліджуються в роботах В. Бочарової, Л. Буєвої, В. Гурова, І. Кона, О. Коберника, В. Караковського, І. Кулешової, Л. Новікова, А. Мудрика, А. Петровського, Я. Рубіної, В. Семенова; сутність понять «навчально-терапевтичне середовище» – Г. Любимова; творче освітньо-виховне середовище як компонент виховної системи, що забезпечує успішність розвитку і саморозвитку особистості дитини шляхом різноманітної діяльності, створення співтовариств, сприятливої атмосфери, самоврядування – К. Приходченко.

Аналіз наукових досліджень в галузі педагогіки, психології, філософії, соціології, культурології, екології вказує на те, що середовище визнається одним з провідних чинників розвитку особистості, який впливає на педагогічний процес, тому є об'єктом наукового дослідження.

Основні функціональні ознаки освітнього середовища – його гуманітарний, розвивальний характер. Але щоб ці ознаки змогли виявитися, соціально-освітнє середовище мусить бути спроектоване, організоване і технологічно побудоване [183].

Здійснюючи комплексне дослідження проблеми формування творчого освітньо-виховного середовища в освітніх установах гуманітарного спрямування, вчені обґрунтували педагогічні засади і принципи процесу його створення; розробили критерії та рівні функціонування; відпрацювали методику й технологію науково-методичного супроводу ефективного функціонування творчого освітньо-виховного середовища в освітніх установах гуманітарного спрямування. Крім того, науковці шукають способи організації середовища і оптимізації його впливу на особистість. Вирішити протиріччя між тенденцією до повнішого використання можливостей освітнього середовища і відсутністю відповідних технологій і має концепція середовищного підходу до навчання, виховання і розвитку особистості [182].

Середовищний підхід до проектування освітніх процесів, зокрема виховання, активно розроблявся і відпрацьовувався науковцями. У теорії і практиці функціонування і розвитку освітніх і виховних систем ці питання розглядають Ю. Бродський, О. Коберник, В. Караковський, І. Кулешова, Л. Новікова, В. Семенов.

При визначенні стратегії розвитку виховання в нових умовах правомірно порушувати питання про формування **освітньо-виховного середовища** при моделюванні виховного простору особистості, родини,

педагогічних колективів освітніх установ як одного з напрямів непрямих виховних впливів, тобто через «вплив середовища в цілому, що залучає індивіда до участі в суспільному житті, навчає його розумінню культури, поведінки в колективах, самоствердженню себе і виконанню різних соціальних ролей» [182].

Соціально-освітнє середовище – це сукупність просторів, у яких протікає життєдіяльність людини: освітнє, соціальне, соціально-освітнє, предметне, особистісне, екологічне, економічне, дозвілля. Відповідно до цих просторів можна говорити про середовища як системну єдність. Основні функціональні ознаки соціально-освітнього середовища – його гуманітарний, розвивальний характер.

Взаємодія освіти і середовища взаємозумовлена і виявляється в таких аспектах:

- особистісного зросту (самовизначення, саморозвитку, самореалізації) за допомогою розвитку структур культурної діяльності, зміни особистісного культурного творчого і професійного досвіду, динаміки культури);

- підвищення рівня культури (тобто якості й ступеня вияву ціннісного змісту) окремих освітньо-професійних процесів, систем, співтовариств і вищих навчальних закладів;

- розвитку й зростання рівня культури освіти як сфери в цілому, зміни соціокультурного контексту освіти (її наочних, інформаційних і суб'єктних середовищ, моделей, форм і механізмів організації) у процесі навчання у вищій школі [180].

Варто також зауважити, що керівництво діяльністю та спілкуванням студентів відбувається в конкретному освітньо-виховному середовищі, яке або сприяє ефективній реалізації виховної функції, служить каталізатором, що активізує процес виховання, або гальмує його. Отже роль освітньо-виховного середовища величезна, й його значення важко переоцінити.

Основні функції культуровідповідного виховання полягають у створенні різних культурних середовищ, у яких здійснюється розвиток особистості і відбувається придбання нею досвіду культуровідповідної поведінки, надається допомога в культурній самоідентифікації і самореалізації творчих здібностей» [184, с. 44].

Найбільш характерними ознаками такого середовища є:

- культивування родини як головної умови й чинника виховання;
- моральний характер взаємин між людьми, змістом якого стають такі цінності, як любов, милосердя, терпимість, повага, гідність, оптимізм;
- культуротворчий характер життя людей, що ґрунтується на збереженні й продовженні культурно-історичних традицій, екологічному добробуті;
- ставлення до освітньої установи як частини середовища, що гармонійно співпрацює із середовищем.

Отже, освітня установа, якою є вищий навчальний заклад, має розвиватися як центр культури, гуманітарної допомоги, захисту і підтримки кожної особистості. Це потребує необхідних спеціальних заходів для створення культурно-виховного середовища, у якому відбувається вільний вибір особистістю способів творчої самореалізації і її культурний саморозвиток, і здійснення соціально-педагогічного захисту, допомоги і підтримки кожного учня в його адаптації до соціуму і життєвому самовизначенні [184, с. 44].

«Культуровідповідне середовище – це середовище, епіцентром якого є людина як суверенний, вільний суб'єкт, здатний до добровільного вибору зразків культурного життя і життєтворчості». Це припускає досить широкий набір видів і форм життєдіяльності, де людина, яка зростає, мала б можливість цілком себе реалізувати [184, с. 193].

Культурно-виховне середовище – це, насамперед, гуманітарне середовище. Воно спрямоване на перетворення вищого навчального

закладу в центр духовно-інтелектуального розвитку особистості, центр культури і виховання. Визначають три рівні культурно-виховного середовища вищого педагогічного навчального закладу: загальне, соціокультурне, гуманітарне. Загальне охоплює всі напрямки діяльності педагогічної системи вищого навчального закладу, соціокультурне сприяє формуванню духовного світу особистості студента, гуманітарне, що зумовлене одержанням світоглядного гуманітарного знання, формує духовно-культурні цінності особистості студента.

Гуманітарне середовище має на меті:

- сприяти тому, щоб майбутні фахівці діставали системні гуманітарні знання;

- формувати різні погляди і позиції щодо розвитку суспільно-політичних і економічних процесів;

- сприяти розвитку і саморозвиткові особистості студента, створенню умов для її постійного загальнокультурного і професійного зростання.

Функціонування гуманітарного середовища забезпечується цілеспрямованою діяльністю всіх зацікавлених структур вищого педагогічного навчального закладу.

Елементами середовища освітньої установи є: сама освітня установа, її підрозділи, громадські організації, аматорські об'єднання. Освітнє середовище містять також і особистісні елементи: стан культури міжособистісних відносин, ціннісні орієнтації соціальних суб'єктів, що є суб'єктами педагогічного процесу, їхню соціокультурну діяльність (спрямованість, обсяг, результативність). Варто враховувати і спектр відносин з позиції викладача: викладач – студент; викладач – колега; викладач – адміністрація; викладач – обсуга, а також з позиції студента: студент – викладач; студент – студент; студент – адміністратор; студент – працівник допоміжної служби.

Створення гуманітарного середовища, як необхідної умови успішного функціонування ВПНЗ, вимагає комплексного вирішення взаємозалежних проблем в галузі: здійснення навчального процесу з урахуванням психологічних і фізичних особливостей студентів; організації побуту, дозвілля і відпочинку; художньої творчості; створення комфортного соціально-психологічного клімату, атмосфери довіри і творчості, реалізації ідей співробітництва, демократії і гуманізму.

Складовими елементами цієї діяльності є:

- викладання широкого спектру обов'язкових і елективних курсів з гуманітарних наук, уміщення природничо-наукових і технічних знань до єдиного універсального циклу наук про людину, суспільство і природу;
- підвищення ролі освіти, духовно-моральних цінностей, загальної культури у формуванні особистості фахівця;
- розширення гуманітарної та природничо-наукової складової вищої освіти як підґрунтя цілісного й системного сприйняття світу;
- зростання ролі загальної спеціальної інформованості студента, рішення проблеми визначення принципів добору і систематизації знань, пошуку нових форм їхнього синтезу з урахуванням особливих потреб цієї групи студентів;
- активний вплив різних видів духовної культури, науки, мистецтва, природних і гуманітарних наук, повернення до цінностей різних релігій і конфесій;
- істотні зміни у взаєминах між викладачами й студентами: активний перехід від авторитарних методів спілкування вільного партнерства, співробітництва в навчально-виховному процесі, спільного творчого пошуку.

Середовищний підхід у вихованні базується на комплексі науково-філософських уявлень про те, чим є особистість, середовище, як вони

пов'язані один з одним, яким може і повинне бути опосередковане управління процесом розвитку і формування особистості дитини.

Прагнення педагогів і дослідників до пошуку шляхів гармонізації відносин, пом'якшення кризових факторів, педагогізації середовища, залучення майбутніх педагогів до цінностей культури, спираючись на які людина формується як гуманна моральна особистість і реалізує себе у світі, у створенні нових цінностей, культури, – усе це закономірно призвело до необхідності системних досліджень у галузі проблем виховання.

Виховання громадянина, фізично і духовно повноцінної людини, професіонала можливе лише в цілісному педагогічному процесі, в умовах інтеграції освітньої установи і соціально-педагогічного середовища. Турбота про соціальне благополуччя, духовно-моральне і фізичне здоров'я є важливою консолідуючою ідеєю, здатною об'єднати наукове і педагогічне співтовариство, батьків, представників адміністрації, організаторів охорони здоров'я. Характерною рисою сучасного стану проблеми розвитку виховання в системі освіти є посилення інтеграційних процесів – об'єднання різних підходів, посилення взаємодії освітньої установи як відкритої системи з навколишнім соціально-педагогічним середовищем. Важливим завданням модернізації освіти є наукове обґрунтування і впровадження інноваційних виховних технологій, турбота про духовне здоров'я студентів, що підвищує значущість виховання студентської молоді в освітній установі.

Технологія роботи з проектування і створення культурно-виховного середовища вищого навчального закладу як системи умов духовного розвитку і саморозвитку студентів містить два стратегічні напрями – розвиток структур середовища, що дозволяють студентів реалізувати свій творчий потенціал, індивідуальність, і виховання його активної позиції. Це, насамперед, забезпечує формування в студентів відчуття приналежності до

духовно-професійного співтовариства педагогічної освітньої установи; вироблення вищим навчальним закладом своєї професійно-етичної позиції, створення системи презентації духовно-професійних цінностей і зразків діяльності; створення різноманітних структур і сфер діяльності (громадських центрів, науково-дослідних товариств, клубів за інтересами, проектних команд), що дозволяють студентам реалізувати свої професійні та духовні запити в середовищі вищого навчального закладу; можливість неформальних зустрічей викладачів і студентів, толерантних відносин, залучення студентів до творчої наукової школи викладача; культивування атмосфери супроводу і підтримки студентів при високому рівні вимогливості і компетентності викладачів.

Таким чином, середовищний підхід до виховання студентської молоді як соціокультурного феномену підкреслює значущість і актуальність виховання для суспільства, тому виникає потреба в освітньо-інформаційних середовищах, їх централізація в освітній установі є підставою для реалізації ідеї перетворення освітніх установ у культурно-освітні центри.

Будь-який освітній заклад (незалежно від профілю) повинен стати центром духовного розвитку молоді, місцем, де вся його діяльність спрямована на виховання і розвиток культури всіх учасників педагогічного процесу.

Ці та інші положення методології виховання важливі для теорії і практики, але їх недостатньо для створення цілісної картини виховання, необхідної для організації цього процесу. Таку цілісну картину виховання може відтворити лише **системний метод**, що полягає в підході до пізнання й перетворення дійсності, до тих чи інших її об'єктів як до системних. Як системи, ці об'єкти є сукупністю компонентів, взаємодія яких породжує їх нові властивості: останні не властиві окремим компонентам системи, а виникають лише в результаті їх взаємодії.

Вживання системного підходу в педагогічній практиці зумовлено прагненням до відтворення елементів педагогічної дійсності на можливо більш цілісному рівні. Для теорії виховання це має особливе значення. Обумовлено це тим, що виховання в більшій мірі піддана дії різних чинників, багато з яких лежать зовні сфери цілеспрямованих педагогічних впливів, в той же час не враховувати їх в практичній діяльності не можна.

Системний підхід – це загальний науковий метод вирішення і теоретичних, і практичних проблем. Системний підхід виник як реакція на тривале панування аналітичних способів дослідження, явно не достатніх у тому випадку, коли необхідно в досліджуваному об'єкті співвіднести між собою його частини і ціле, установити взаємозв'язок між фактами, які зовні не піддаються порівнянням, що накопичуються в межах навіть однієї наукової області, а також тоді, коли виникає необхідність пошуку аналогії і подібності в явищах різної природи.

Системний підхід дозволяє з визначеної загальної точки зору розглянути різні природні і соціальні об'єкти та з початку свого запровадження мав за мету дати пояснення тим явищам та процесам, які ще не отримали раціонального тлумачення у межах експериментального підходу. При цьому теорія систем, на думку Ле Муаня визначає своїми цілями:

- розвиток теорії, що представить усесвіт як систему;
- моделювання комплексності;
- пошук понять, законів та моделей, що можуть бути застосованими до різних систем;

концептуалізацію артефактів та інструментарію.[185. С.61–62],

Научно принципові відмінності традиційного та системного підходів розкрито де Роснеєм (de Rosney, 1975) [186], який провидить порівняльний аналіз їх характеристичних ознак (див. таблицю 1.3).

Таблиця 1.3.1.

Порівняльна характеристика аналітичного та системного підходів (de Rosney, 1975)

Аналітичний підхід	Системний підхід
Ізолює: концентрує увагу на елементах	Об'єднує: концентрує увагу на взаємодії між елементами
Розглядає природу взаємодії	Розглядає ефекти взаємодії
Ситуативно змінює один із елементів	Одночасно змінює групи елементів
Спирається на уточненні деталей	Спирається на загальному сприйнятті
Не залежить від тривалості: явища, що розглядаються, уважаються зворотними	Об'єднує тривалість та незворотність
Оцінка факторів здійснюється шляхом експериментального доведення у межах однієї теорії	Оцінка здійснюється шляхом порівняння функціонування моделі та реальності
Чіткі та деталізовані моделі виявляються проблемними у використанні	Моделі характеризуються недостатньою чіткістю для того, щоб слугувати базою знань, але зручні й придатні для застосування під час прийняття рішень
Метод виявляється ефективним у разі опису лінійної взаємодії	Метод виявляється ефективним у разі опису нелінійної взаємодії
Має наслідком вивчення явищ суміжними дисциплінами	Має наслідком мультидисциплінарне вчення
Призводить до дії, яка програмується через деталі	Призводить до дії, що програмується через цілі
Вивчення деталей відбувається при нечітко визначених цілях	Вивчення цілей при неконкретизованих деталях

З точки зору реалізації системного підходу, основними характерними ознаками взаємозв'язків між явищами, на думку А. Уємова [187, С. 21–22], виступають:

1. Об'єктивність зв'язків між явищами.
2. Суттєвість зв'язків між явищами.
3. Різноманітність типів зв'язків, що визначають різноманітність типів систем.
4. Однозначність об'єкту, що не визначає однозначності його системного вивчення.

5. Універсальність взаємозв'язків, що визначають універсальність системи.

6. Рефлексивність взаємозв'язків.

Уважатимемо запропоновані А. Уємовим закономірності універсальними на рівні теоретичного осмислення та виділення логіки функціонування педагогічної системи. На основі виділених ознак системи А. Уємов пропонує дати визначення суті системи як множини об'єктів, де діють певні відносини з фіксованими властивостями. Ми вважаємо, що система виховання також має бути представленою як сукупність науково обґрунтованих структурних елементів, взаємодію яких відображають об'єктивні педагогічні закономірності. На основі виділення закономірностей взаємодії між компонентами системи виховання можна забезпечити їх оптимальний підбір з орієнтацією на необхідність забезпечення якісного функціонування системи із одночасною підтримкою у неї таких властивостей, як гнучкість та мобільність, у контексті налаштування (пристосування) в умовах змін зовнішніх коригуючих чинників.

У науці виділяють різні алгоритми системного підходу. Е. Юдін розглядає застосування системного підходу за такими принципами: фіксація деякої кількості елементів; встановлення, класифікація зовнішніх зв'язків цієї множини і визначення взаємодії системи з середовищем; встановлення та класифікація внутрішніх зв'язків системи і виділення серед них системоутворювальних; виділення впорядкованості структури системи; аналіз основних принципів поведінки системи; вивчення процесу управління системою [188].

А. Афанасьєв, розглядаючи можливість застосування системного підходу в наукових дослідженнях, виділяє такі аспекти: системно-компонентний; системно-структурний; системно-функціональний; системно-інтеграційний [189].

М. Каган вказує, що система потребує дослідження трьох площин: предметної, функціональної та історичної. Ці аспекти, на думку М. Кагана, є необхідними і достатніми методологічними компонентами системного підходу. Предметний аспект системного підходу передбачає вирішення двох взаємопов'язаних завдань: з'ясування того, з яких компонентів, підсистем, елементів складається досліджувана система і визначення того, як ці елементи між собою пов'язані [190].

Функціональний аспект системного підходу має на меті розкрити механізм внутрішнього і зовнішнього функціонування системи. Історичний аспект системного підходу передбачає висвітлення походження такої системи, процес її формування, перспективи подальшого її розвитку. Розглянуті варіанти алгоритмів системного підходу доповнюють один одного і розкривають методологічні аспекти системного підходу.

Аналізу системного підходу як загальної наукової категорії присвячені праці А. Арсеньєва, В. Афанасьєва, Ю. Бабанського, В. Ільїна, Ю. Конаржевського, Ф. Корольова, Б. Лихачова, Л. Новикової, В. Садовського, Г. Серікова, Ю. Сокольнікова та інших.

Специфіка вживання системного підходу полягає в тому, що сам по собі він орієнтований на використання в знеособлених абстрактно-логічних сферах педагогічної дійсності, там, де йдеться про системні об'єкти, про елементи і структури, різні середовища, чинники, умови тощо. Це вказує на складність структури системи виховання та неоднозначність її функціонування з точки зору можливих реакцій на зовнішні подразники, зміни умов функціонування тощо. Забезпечення визначених суспільством показників щодо якості підготовки випускників освітніх закладів різних рівнів, що також є підсистемами у системі освіти, об'єктивно залежить від розв'язання проблеми опису взаємодії елементів педагогічної системи. Це дасть можливість здійснити науково

обґрунтовані пошуки шляхів (педагогічних умов) оптимізації освітнього процесу.

Виховання, що є динамічною системою, спрямоване насамперед на соціальний розвиток людини. Для ефективного вирішення цього завдання необхідно, щоб виховний процес здійснювався цілісно. На практиці це реалізується шляхом створення системи виховної роботи. Аналізу й розробці системи виховної роботи з учнівською й студентською молоддю присвятили свої роботи О. Бартків, О. Дурманенко, Л. Белова, В. Беспалько, І. Єрмаков, Г. Троцько, Б. Чижевський [191 – 196].

Виховання студентства ефективно реалізується саме через створення в суспільстві та конкретному навчальному закладі виховної системи, що підтверджує багаторічний досвід. На нашу думку, улісний освітній процес передбачає єдність трьох підсистем, підпорядкованих викладеним вище цілям духовно-культурного й професійного становлення особистості майбутнього педагога.

Перша підсистема – технологічна, містить матеріально-технічні умови, просторово-часові орієнтації на прискорений розвиток особистості (тобто де й за який час студенти опанують ті чи інші програми, виявлять і реалізують свої творчі задатки, майстерність застосування трансцендентних методів розвитку (від інсайтних до індивідуально-групових і колективних), набір надзавдань, що виконуються.

Друга підсистема – соціально-психологічна, містить три блоки відносин: ставлення до вищих цінностей; до людей, близьких і далеких, батьків і педагогів, однолітків, протилежної статі, маленьких дітей, інвалідів і знедолених; ставлення до себе (самосвідомість): висока самооцінка, віра в свою обдарованість, можливі орієнтації на подвижництво, досягнення високих кар'єрних цілей на обраному професійному шляху.

Третя підсистема – духовно-особистісна, відтворює реалізовані цілі й містить такі компоненти: інтелектуально-естетичні, етично-вольові та фізичні дані осіб, спрямовані на вирішення вузькоспеціальних завдань (професійне становлення), світогляд і духовність особи як силу вияву, ствердження й захисту таких цінностей, як Любов і Свобода, Право і Соціальна Справедливість, Творчість і Творча творча діяльність.

Усі три підсистеми взаємозв'язані між собою, технологічні й трансцендентні. Справжнє педагогічне мистецтво й майстерність спираючись на єдність трьох підсистем, може здійснювати прискорений розвиток особистості, загальне й професійне становлення майбутніх педагогів. А це можливе за умови використання в педагогічному процесі духовності, яка налаштовує людину на захст Любові і Свободи, Добра і Справедливості, Істини і Краси.

Аналіз наукової теорії та досвід дає підстави для виокремлення двох важливих моментів системного бачення виховання у ВНЗ, зокрема педагогічному.

По-перше, системне розуміння виховання дає можливість обґрунтувати суть й основні напрями комплексного підходу до його організації. Суть цього підходу ми вбачаємо у вивченні та організації виховання як багаторівневої системи, як ієрархії виховних систем, різні види яких по-різному взаємопов'язані. Розглядаємо три рівні такого підходу. Рівень виховної системи, суспільства в цілому, її регіональних систем і систем педагогічних, що безпосередньо породжують процес виховання.

По-друге, системне розуміння виховання, на наше переконання, створює можливості для науково обґрунтованого підходу до визначення змісту й організації діяльності викладачів як вихователів, до розкриття їхніх функцій у тих чи інших педагогічних системах. Воно забезпечує

можливість розробки педагогічно-доцільної логіки діяльності науково-педагогічних працівників.

Саме в такій системі виховний процес може бути і є успішним, творчим, зорієнтованим на проблеми, пов'язані, зокрема, зі специфікою вищого навчального закладу, особливостями регіону тощо. В ідеальній перспективі, саме вищі педагогічні навчальні заклади мають стати школою саморозвитку, самоуправління, самодисципліни, свідомої відповідальності, майстернею співробітництва й творчості викладача та студента.

Як засвідчує досвід, вищі навчальні заклади здійснюють підготовку свідомої національної інтелігенції, сприяють оновленню і збагаченню інтелектуального генофонду нації, вихованню її духовної еліти, примножують культурний потенціал, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів. Вирішення зазначених завдань передбачає:

- виховання майбутніх фахівців авторитетними, високоосвіченими людьми, носіями високої загальної, світоглядної, політичної, професійної, правової, інтелектуальної, соціально-психологічної, емоційної, фізичної та екологічної культури;

- створення необхідних умов для вільного розвитку особистості студента, його мислення й загальної культури шляхом залучення різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної, технічної, культурно-просвітницької, громадської, оздоровчо-спортивної, правоохоронної та ін.);

- збагачення естетичного досвіду студентів шляхом участі їх у відродженні здобутих та створенні нових національно-культурних традицій регіону, міста, вищого навчального закладу, розвиток художніх здібностей студентів; формування «Я» – концепції людини–творця на засадах самоосвіти, саморозвитку, формування здорового способу життя,

запобігання вживанню студентами алкоголю, наркотиків, викорінення шкідливих звичок.

Отже, у контексті становлення гуманітарних підходів до освіти відбувається відродження ціннісного ставлення до виховання, актуалізація його людинотворчої функції. Рефлексія інноваційних практик, у яких виховання здійснювалося не як ідеологічна надбудова над життям дітей і молоді, а як гуманітарний, людиноутворювальний процес, сутність якого виявляється в організації усвідомленого життя та педагогічній підтримці особистісних сил, творчого потенціалу, індивідуальних особливостей, духовності та моральності молодої людини на всіх етапах її життєвого шляху, і стала підставою для розвитку гуманітарної педагогічної методології.

РОЗДІЛ 2

ВИХОВАННЯ – ПРОЦЕС ЛЮДИНОТВОРЧОСТІ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

2.1. Змістовні домінанти виховання як процесу людинотворчості у вищому педагогічному навчальному закладі

На сучасному етапі розвитку системи вищої освіти в Україні перед вищим навчальним закладом висувається підвищені вимоги з боку суспільства, держави й самого життя щодо пріоритетності питань відродження духовності, національної культури, моральних і демократичних цінностей, прав і свобод особистості.

У зв'язку з цим в умовах модернізації системи вищої освіти важливим питанням є відродження культурно-творчої місії вищої школи, перехід до культуротворчої системи освіти в цілому. Необхідність такого оновлення пов'язана з тим, що наявна система освіти не забезпечує вирішення поставленого завдання – виховання загальної культури майбутніх педагогів, у якій поєднуються високий професіоналізм і духовне багатство.

Ідеалом виховання на сучасному етапі є високоосвічена, професійно компетентна, усебічно розвинена особистість, яка наділена глибокою національною свідомістю й державницькою відповідальністю, інтелектуально-творчими, тілесними, духовно-моральними й естетичними, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю та ініціативністю [197].

Отже, на державному рівні визначаються такі стратегічні завдання щодо виховання молоді людини:

- підготовка фахівця нової генерації, творення особистості професіонала, у якому гармонійно поєднуються компетентність, духовність, якості державного, громадського та культурного діяча;

- формування вмінь оволодівати надбаннями сучасної національної та світової культури, мистецтва, науки; створювати власні оригінальні підходи, форми, методи, прийоми організації виховної, навчальної та науково-дослідницької роботи; уміння аргументовано спростовувати теорії, ідеї, позиції, доводити власну думку;

- розвиток самостійності, ініціативності, здатності компетентно вирішувати проблеми психологічного, пізнавального й практичного характеру в майбутній професійній діяльності;

- формування комунікативних умінь і навичок, умінь конструктивно взаємодіяти з іншими людьми;

- розвиток умінь самопізнання, самоаналізу, самовдосконалення [197].

З огляду на проблему виховання майбутнього фахівця вчені зазначають: «Якщо освіта спрямована на примноження людських знань і, отже, на збільшення ерудиції, то виховний процес розвиває розум людини, привчає її до синтезу й аналізу, слугує облагородженню душевних почуттів і зміцненню волі» [198].

Виховання визначається як цілеспрямована змістовна професійна діяльність педагога, що сприяє максимальному розвитку особистості дитини, входженню її в контекст сучасної культури, становленню як суб'єкта та стратега власного життя, гідного Людини.

Цікавим з огляду на цілеспрямованість, сутність та бачення організації виховання є висловлювання Аристотеля, який ще в VI столітті до Р. Х. стверджував: «Навряд чи хто-небудь буде сумніватися в тому, що законодавець повинен поставитися з винятковою увагою до виховання молоді... Так як держава в цілому має на увазі одну кінцеву мету, то

зрозуміло, що для всіх потрібно єдине й однакове виховання, і турбота про це повинна бути загальною, а не приватною справою». Повинні існувати закони, що стосуються виховання, і воно мають бути спільним. Не можна залишати нез'ясованим те, що таке виховання і як воно повинно реалізовуватися [199].

Зважаючи на це, можна стверджувати, що кожен вищий навчальний заклад, визначаючи змістовні доміанти виховної роботи, ставить перед собою конкретні завдання, пов'язані з особистісним становленням студентської молоді – майбутніх професіоналів.

З огляду на це розглянемо філософську спадщину В. Вернадського, який створив гуманістично орієнтовану концепцію вищої освіти. На його думку, «правильно організована вища школа – шлях до освіченого народу – підґрунтя широкого й мирного розвитку людства». Дослідник вважав, що, енергія студентства має спрямовуватися «на культурне піднесення особистості та народу», на опанування та збагачення загальнолюдських і національних культурних цінностей, формування нового світогляду, квінтесенцією якого є розуміння моральної єдності людини, людства й всесвіту [200].

В. Вернадський підносить сенс вищої освіти до рівня глобального й планетарного призначення. Він доводить, що вища освіта є головним інструментом досягнення ноосферної стадії суспільного розвитку, формування системи світоглядних цінностей, обґрунтування цілісної картини світу, взаємозалежності людини, природи і суспільства [200]. Споріднені ідеї ми знаходимо у відомих антропокосмістів: М. Федорова, В. Соловйова, П. Флоренського, О. Чижевського та інших.

Вища школа є могутнім чинником духовного розвитку. В. Вернадський мріяв про створення «вселенської системи освіти», нові форми людської спільноти – «організації народу, який навчається». На його думку, людина як особистість – явище планетарне, природне, одиниця

виміру ноосфери. У людині міститься все сьогодні, а в особистості – частині космічного сукупного цілого – майбутнє людини. Єдність людства зумовлена його єдиносутністю. Важливим для особистості є розвиток її почуттів як вираження духовності.

Визначаючи теоретико-педагогічні вихідні позиції формування виховних систем освітніх установ, вважаємо за доцільне констатувати важливість таких орієнтирів:

- збереження цілісності освітнього процесу, підвищення виховного характеру навчання та освітнього характеру виховання;
- мета виховання – ідеал особистості, яка здатна приймати рішення в ситуаціях морального вибору і відповідати за них;
- головне у вихованні – створення умов для саморозвитку людини як суб'єкта діяльності, як особистості й індивідуальності;
- створення гуманістичних виховних систем;
- посилення гуманітарної спрямованості всіх навчальних дисциплін;
- орієнтація молоді на вічні абсолютні цінності за умов формування виховного простору в малому соціумі;
- підвищення професіоналізму педагогів-вихователів, залучення соціальних педагогів, психологів, медиків, психологічних і корекційних служб для всебічного вивчення молодого покоління та розробки індивідуальних варіантів його виховання та розвитку.

Такі орієнтири визначають можливість послідовної гуманізації виховного процесу. Незважаючи на важливість кожної конкретної професії, яку отримує людина, принципово важливо бути особистістю, що досягла високого рівня загальної та професійної культури, має широкий світогляд, усебічні інтереси, здатна розуміти інших людей, співвідносити свої бажання і наміри з їх прагненнями і планами, доводячи це власними вчинками і ставленням до них. Ці якості особливо необхідні для представників соціально-педагогічних професій, тобто для тих, хто має

справу з людиною, професійно зорієнтований на взаємодію з іншими людьми.

Отже, у процесі організації життєдіяльності студентів у культурно-освітньо-виховному просторі потребує системи змістовних духовних домінант, що орієнтують педагогів на розвиток виховання студента – майбутнього педагога.

Спираючись на аналіз сучасного стану виховної роботи та відповідно до виявлених нами основних тенденцій розвитку виховної роботи у педагогічному ВНЗ, ураховуючи визначені методологічні підходи, зазначимо, що до системи основних змістовних духовних домінант, на нашу думку, слід долучати виховання майбутнього педагога, насамперед, як громадянина, патріота, професіонала, творчої, духовної, високоморальної, інтелігентної людини.

Зупинимось докладніше на цих **домінантах** виховного процесу у педагогічних навчальних закладах.

Відомо, що виховання **громадянина й патріота** – це формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної та національно свідомої людини, наділеної глибокою громадською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, підприємливістю та ініціативністю.

Так, нормативно-правовим документом, що регламентує національно-патріотичне виховання студентської молоді в Україні й акцентує увагу на усвідомленні його найважливішої ролі на сучасному етапі розвитку суспільства, є Концепція національно-патріотичного виховання молоді [201]. У ній наголошується на утвердженні патріотизму та національної самосвідомості молоді, поглибленні процесу формування основ гуманістичного світогляду; пріоритетності високих моральних, культурних, національних і загальнолюдських цінностей, що сприятиме

зміцненню духовної, моральної єдності суспільства; формуванні в молоді характерних рис патріота: активної підтримки і розвитку української державності, дотримання Конституції України; дбайливому ставленні до національних багатств, рідної природи, готовність до захисту Батьківщини, пошана до історичної пам'яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, збереження та зміцнення власного здоров'я; підвищенні зацікавленості молоді щодо державної служби та служби у Збройних силах України, її готовності до захисту держави, збереження та шанування національної пам'яті; збереженні стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки; створенні ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді; консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання молодого покоління.

Ідеї патріотичного, громадянського та національного виховання молодих поколінь досліджували М. Авдєєв, Н. Аверянова, В. Баранівський, М. Бака, І. Бех, В. Борисов, Т. Гребеник, С. Драч, В. Іванчук, Ю. Івженко, П. Ігнатенко, О. Жаровська, М. Жеребцова, Ю. Завалевський, А. Сігова [101 –216].

Пріоритетність національно-патріотичного та громадянського виховання в Україні, на нашу думку, зумовлена трьома основними чинниками:

- проголошенням України самостійною державою;
- побудовою демократичного суспільства;
- інтеграцією України в європейське та світове товариство.

В Україні національно-патріотичне і громадянське виховання віддзеркалює процес національно-етнічного відродження української нації та передбачає визнання національних цінностей як визначальних. До них належать: українська ідея, що втілює прагнення до державності та соборності, патріотизм і готовність до самопожертви у випадку потреби

захисту Батьківщини, почуття національної самопошани й гідності, історична пам'ять, пошана до державних і національних символів, любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, повага до Конституції України і до демократично обраних владних чиновників, орієнтація власних зусиль на розбудову держави та прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидія антиукраїнській ідеології, прагнення до розвитку духовного життя українців [217, с.240].

Серед основних компонентів громадянського виховання виокремлюють громадянськість, яка визначається як моральна позиція, що втілюється в почутті обов'язку і відповідальності людини перед громадянським колективом, до якого він належить (держава, родина, професійна чи інша спільнота), у готовності відстоювати і захищати їх від будь-яких зазіхань на його права та інтереси.

Почуття громадянськості впливає з самоусвідомлення людиною себе як особистості, як самостійного, індивідуального члена суспільства, який володіє певними правами і обов'язками, закріпленими в законодавстві, бере активну участь у прийнятті та здійсненні державних рішень і керується в повсякденному житті певними моральними нормами і цінностями [218, с.240].

Розкриваючи суть громадянськості, не можна не згадати концепції видатного вченого В. Вернадського [200] про ноосферу, тобто сферу розуму, що відображає таку стадію розвитку біосфери, на якій свідомо діяльність людини впливає на виникнення та розв'язання глобальних проблем. Усе вищезазначене може бути зрозумілим у ракурсі визначення сутності громадянськості, коли остання розуміється як:

- усвідомлення себе як громадянина Всесвіту;
- чітке розуміння планетарних процесів і глобальних проблем;
- усвідомлення зв'язку ноосфери та життєдіяльності людських суспільств;

- відчуття причетності до природних явищ;
- формування особистісної відповідальності за ноосферу як середовище та продукт людської життєдіяльності;
- усвідомлення самого себе як суб'єкта, який створює ноосферу [200, с.240].

Крім усього іншого, громадянськість – особистісна якість, що характеризує людину як представника цивілізованого суспільства, це соціальний оптимізм, уміння дорожити святинями Вітчизни як особистими, розуміння сенсу життя, гармонічна єдність суспільного й особистого, інтелектуальне, духовне багатство, активне ставлення до добра й зла, гідність, почуття честі і обов'язку, усвідомлена та глибоко сприйнята громадянська позиція.

Громадянськість тісно пов'язана з патріотичним, інтернаціональним, політичним, моральним вихованням, оскільки належить до загальнолюдських цінностей, характеризуючи соціальну активність індивіда, тобто громадянськість, як складний соціально-моральний феномен виявляється на різних рівнях:

- розвитку політичної свідомості і культури;
- засвоєння комплексу правових знань та обов'язків;
- особистісного присвоєння громадянських цінностей;
- включення особистості в систему відповідальної залежності і морального вибору в умовах суспільної практики та особистісних відносин [219, с.240].

Реалізація всього комплексу представлених педагогічних ідей на практиці неможлива без виявлення та глибокого осмислення нових тенденцій, що народжуються в процесі формування демократичного суспільства, оскільки проблема виховання сучасного громадянина і становлення його громадянських якостей безпосередньо пов'язана з сучасною суспільною ситуацією.

Інше поняття, яке багато в чому визначає успіх аналізу феномена громадянськості як його системоутворювального елемента – це поняття «громадянин». Філософське й культурологічне осмислення цього поняття дозволяє представити його в такій дефініції: громадянин – це людина, яка усвідомлює себе вільним і рівноправним членом певної спільноти, добровільно бере участь у суспільному житті країни, володіє сукупністю прав і перебуває під захистом закону.

Громадянин – це не тільки суб'єкт, який пов'язаний особливим правовим зв'язком з державою, а й людина, яка знає свої права і обов'язки, володіє певними громадськими почуттями співучасті у великих і малих справах, розуміє свій громадянський обов'язок, має розвинену громадянську відповідальність і совість.

Саме в цьому значенні поняття «громадянин» увійшло в українську культуру, стало вираженням служіння рідному народові. Таким чином, бути громадянином – значить мати певну моральну позицію, пов'язану з почуттям обов'язку і відповідальності щодо своєї Батьківщини, народу, національних цінностей, святинь, культури [220, с.240].

Успішне формування громадянськості як базової соціальної установки та орієнтація особистості на державу як цінність передбачає певний баланс між ідентифікацією з суспільством і виокремленням у ньому. Ось чому дуже важливо, щоб кожна особистість ідентифікувала себе зі своєю державою в цілому. Така орієнтація сприяє тому, що інші ціннісні уявлення безпосередньо об'єднуються навколо неї, створюють єдину систему.

Розкриваючи суть і зміст громадянськості, ми використовували органічний взаємозв'язок цього явища з найважливішими професійними якостями майбутнього педагога, учителя, з його національною самосвідомістю, що безпосередньо пов'язана з основними засадами розбудови держави. Тим більше, що сьогодні особливого значення набуває

в Україні проблема розбудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової, цілісної держави та відповідної системи професійної освіти, що побудована на принципах гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей, толерантності, громадянськості [221, с.240].

Наступною домінантою виховного процесу у вищій педагогічній освітній установі є виховання студента як фахівці.

Професія для кожної людини – це її життя, світ, у якому вона живе й удосконалюється, який вона пізнає протягом усього свого свідомого життя, у якому діють свої моральні норми й цінності.

Кожна професія висуває до фахових якостей людини свої специфічні вимоги. Тільки сформувавши їх у себе, фахівець стає професіоналом. Без них немає і подальшого професійного вдосконалення.

Професійна підготовка і виховання – це єдиний процес. Виховання, на нашу думку, є складним процесом впливу на особистість, на її майстерність і моральну сутність, на інтереси. Воно сприяє інтелектуальному розвитку, охоплює всю сукупність елементів навчання, виховання й професійної підготовки.

Протиріччя між універсалізмом і спеціалізацією як глобальними векторами розвитку соціального інституту вищої освіти визначає динаміку освітньо-професійних мотивацій, орієнтацій та установок молоді. Тому сьогодні складається принципово новий підхід до взаємовпливу процесів виховання та освітніх процесів у сфері вищої педагогічної освіти. Він ставить у центр проблеми особистість педагога з її постійним прагненням до самопізнання, саморозвитку з метою усвідомленого вибору індивідуальної життєвої стратегії та стилю життєдіяльності, зумовленого вибором майбутнього професії – педагога. Адже ринок вимагає формування нового типу особистості педагога, грамотного викладача, висококваліфікованого, конкурентоспроможного, фахівця-професіонала.

Відповідно й завдання та кінцева мета виховання на сучасному етапі розвитку суспільства в освіті полягає у формуванні особистості фахівця, суб'єкта професійної діяльності з розвиненими почуттям порядності, справедливості та власної гідності [222, с.240].

Формування професійних якостей у поєднанні з фаховими знаннями, вміннями, навичками – це і є змістовною стороною процесу виховання студентів у вищих навчальних закладах.

Майбутній педагог – це не тільки суб'єкт культури, але і її об'єкт, що є одночасно її продуктом і її творцем. Студент педагогічного вищу насамперед сам опановує загальну й професійну культуру, сформовані культурні уявлення та цінності і вже потім розпочинає творчу діяльність, перетворення навколишнього світу, збагачення та примноження культурних здобутків свого народу [223, с.240].

Тому виховання студента – майбутнього педагога-професіонала має бути орієнтовано на розвиток:

- педагогічної самосвідомості;
- глибокого інтересу й любові до дітей та обраної професії;
- професійної ерудиції та компетенції;
- усвідомлення професійного інтересу й відповідальності,
- здібностей ставити, творчо й ефективно вирішувати професійні завдання в сфері педагогічної діяльності.

Головне, що визначає зміст і характер відносин людини з зовнішнім світом, – його ціннісні орієнтації та ідеали. Якщо в сферу особистісно-значущих орієнтацій майбутнього педагога потрапляють професійні цінності та ідеали, студент співвідносить із ними свої дії, "прораховуючи" можливі наслідки, прогножуючи можливий результат.

Емоційний інтелект, витонченість почуттів, глибина й повнота переживань, випробовуваних студентом – майбутнім педагогом, наповнюють його відносини зі світом особливою одухотвореністю,

людяністю, душевним теплом. У цьому випадку багато важливих особистісних якостей, зокрема турбота, милосердя, співпереживання, шляхетність, щирість, любов, повага до іншої людини, інтелігентність, є обов'язковими рисами стилю професійної діяльності майбутніх вихователів, учителів, їхні ключові, «знакові» ознаки.

Не зменшуючи значення фундаментальних знань педагога, уважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що підґрунтям педагогічної професії є його ставлення до світу і самого себе, інтелігентність, міра духовного багатства, спрямованість на творення краси й добра, на те, щоб бути корисними для суспільства, на здатність тонко відчувати й розуміти світ.

Гуманізм молоді людини може сформувати педагог-творець, гуманіст, професіонал. Його завдання полягає в тому, щоб спрямувати свій потенціал на допомогу вихованцям, зробити особисті відкриття в духовно-моральній сфері власним надбанням, спробувати визначити свої перспективи, своє місце в житті, замислитися над тим, що таке людина, у яких взаєминах вона перебуває з навколишнім світом, у чому сенс її існування, якою вона має бути.

У процесі набуття системи професійних знань майбутнім фахівцем педагогічного профілю важливо розуміти, що знання важливі й цінні лише в «олюдненому вигляді», тобто найвища цінність – це сама людина, її духовний світ, унікальність і неповторність. Справжній педагог повинен пам'ятати завжди: становлення людини – це процес становлення людського в людині! Людське для людей – це не тільки, а іноді й не стільки знання, скільки «душа», внутрішній світ людини, її унікальність, творчі здібності, соціальна і професійна біографія.

Педагог постійно перебуває в ситуації моральної, естетичної, світоглядної оцінки подій, постановки відповідних завдань, пошуку й прийняття рішень та їх реалізації. Зміст його життєдіяльності визначається

спрямованістю особистості на осмислення, пізнання та актуалізацію загальнолюдських цінностей. На нашу думку, сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених самим педагогом, і становить сутність його професійної культури, головна мета якої – домогтися того, щоб у кожній дитині з'явився духовний, моральний стрижень, який має пробудити її до духовного життя, не насильством, а любов'ю, не залякуванням, а живим прикладом. Носієм моральності є педагог, його особистість, спосіб мислення, зовнішній вигляд, вміння любити і творити, що й становить його професійну культуру [224, с.240].

Виховання студента як професіонала тісно пов'язане зі структурою й найважливішими складовими його професійної педагогічної діяльності та враховує необхідні для її здійснення особистісні якості, практичні вміння і навички – проєктувальні, адаптаційні, організаційні, мотиваційні, комунікативні, пізнавальні, допоміжні, а також навички контролю і самоконтролю. Зважаючи на це, надзвичайно важливі прикладні вміння та навички, діяльно-практичні вияви особистості студента, що відображають його ставлення до реалій професійної діяльності і свого існування. Про складність такого завдання писав ще психолог Л. Виготський, наголошуючи, що всяка теорія виховання висуває власні вимоги до людини.

Тому виховання студента як професіонала повинно спиратися на становлення його як **творчої особистості**, тобто орієнтувати на розвиток: методологічної, дослідницької культури; творчих, дослідницьких умінь і здібностей; нахилів як до індивідуальної, так і до колективної творчості в сфері педагогічної діяльності; спроможності творчо, системно застосовувати знання у вирішенні професійних теоретичних і практичних завдань, що складають її педагогічну майстерність [225, с.240].

В аналізі професійної вихованості майбутнього фахівця можна заперечувати або применшувати значення фундаментальних знань,

опанування професійних предметів, проте слід зауважити, що майже всі великі діячі минулого, мислителі і педагоги акцентують увагу на тому, що є щось більш важливе і суттєве, що становить саму «серцевину» особистості фахівця, що виражає його особливе ставлення до світу, людей, і самого себе – його **інтелігентність**.

Так, В. Кремень особливу увагу приділяє проблемам формування національної інтелігенції. Ураховуючи сучасні реалії, він підкреслює, що «без сумніву, наша епоха з її реаліями, культура вносять корективи у світогляд, у ціннісні орієнтири, що змушує кожну мислячу людину переглядати своє ставлення до дійсності. Але чи не занадто різко ми інколи розлучаємося з тим, що тривалий час плідно працювало на суспільство, на формування нації, на її культуру? Звичайно, сучасні інноваційні підходи до осмислення нових реалій суспільного існування змушують критично ставитися до старих методів праці, догматизму, забобонів, примітивізму, віджилих ідей і минулих цінностей, снобізму в ставленні до звичайної, без «статусу» людини. Проте є речі, які назавжди залишаються в житті народу, без яких він не може існувати – мораль, історія, культура, мова, духовність. Творцем і носієм цього надбання була і є інтелігенція» [226, с. 3].

Розмірковуючи про сутність цього феномена, інший відомий учений Д. Лихачов доводив, що освіченість ще не гарантує інтелігентності: багато хто помилково вважає, що інтелігентна людина – та, яка багато читає, здобула гарну освіту, зокрема гуманітарну, чимало подорожує, знає декілька мов. Проте можна все це мати й бути неінтелігентною, і можна нічим цим не володіти значною мірою, а бути внутрішньо інтелігентною людиною. Не можна змішувати освіченість з інтелігентністю. Освіченість живе старим змістом, інтелігентність – створенням нового й усвідомленням старого як нового.

Інтелігентність, поєднана з соціальною активністю, зазначає Б. Лихачов, є формою зовнішнього вияву внутрішньої сутності фахівця, виявом його професійної вихованості. При цьому рівень знань не має принципового значення для визначення міри інтелігентності людини: інтелігентність виявляється не тільки в знаннях, але й у здатності до розуміння іншої людини. Співчувати іншій людині, розуміти її душевний стан, безкорисливо допомагати, брати участь в її долі – ось риси істинно інтелігентної особистості, які проявляються в багатьох дрібницях. Інтелігентність – це здатність до розуміння, до сприйняття, це терпиме ставлення до світу і до людей [227, с. 3]

Виховання студента як **інтелігентної** особистості зорієнтоване на розвиток: високої культури спілкування й поведінки; високого рівня ерудиції; естетичної, художньої культури; системності і критичного мислення; прогресивних поглядів і переконань; толерантності і поважного ставлення до людей іншої національності та інших поглядів і переконань; здатності до збереження кращих рис і традицій українського народу.

Показником **інтелігентної** особистості є розвиток її інтелектуальної культури, високого рівня ерудиції.

Поняття «інтелект» у науковій літературі визначається як загальні здібності до пізнання, розуміння і вирішення проблем, які об'єднують усі пізнавальні здібності індивіда: відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява [228, с. 28].

Інші дослідники визначають інтелект здатністю свідомо виконувати розумові дії, такі як: систематизація, зіставлення, виокремлення, формування поняття, порівняння, поєднання, кількісний розрахунок, з'ясування причин і наслідків, характеристика, моделювання, пошук зв'язків і закономірностей, перебір варіантів, візуалізація, вербалізація, узагальнення, структурування, розбір, осмислення, позбавлення, регуляція та інші [229, с. 4].

Інтелектуальна культура – сукупність формально-логічних, мовних, змістовно-методологічних і етичних знань, умінь і навичок, що виявляються в інтелектуальній діяльності людини. Від цієї культури залежать процеси виховання особистості, її творчі та професійні досягнення [230].

Проблему формування інтелектуальної культури майбутнього педагога розробляли такі вчені, як О. Бахтина, О. Бошун, Е. Беляєва, О. Коваленко, М. Лукичева, І. Тихомирова, Н. Шляхта [231– 235].

Інтелектуальна культура майбутнього педагога містить у собі: уміння визначати цілі пізнавальної діяльності, планувати її, виконувати пізнавальні операції, працювати з джерелами інформації, оргтехнікою, займатися самоосвітою і т.ін. До структури цього компонента загальної культури особистості входять загальні і спеціальні навчальні вміння, а також такі інтелектуальні якості, як мобільність, гнучкість, глибина, широта, логічність, ясність, активність, самостійність розуму. Інтелектуальна культура виявляє інтерес до роботи з книгою і новими інформаційними технологіями; розвинені розумові сили, мислення, здатність здійснювати саморегуляцію інтелектуальної діяльності [236].

Показниками ефективності розвитку інтелектуальної культури майбутнього педагога є рівень розвитку пізнавальних мотивів; знання про методи пізнання; дієвість знань (спрямованість на практичне використання); рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, уяви); рівень володіння технологіями інтелектуальної діяльності; результативність інтелектуальної діяльності; стан нервово-психічного здоров'я і комфорту студента; естетичне виконання та оформлення роботи [237, с. 4].

Як доводить аналіз педагогічної літератури та власний практичний досвід, для цілеспрямованого розвитку у студентів – майбутніх педагогів інтелектуальної культури в навчальному процесі мають бути створені

спеціальні умови, оскільки на її розвиток впливають багато чинників, зокрема:

- критичне ставлення до себе, творча активність у пізнанні і самопізнанні, рефлексія (ціннісні орієнтації самотворення);
- задоволення своїх інтересів з урахуванням пізнання себе, своїх індивідуальних можливостей, здібностей, усвідомлений розвиток своєї індивідуальності, самоактуалізація;
- залучення до педагогічної діяльності, коли виявляється активне ставлення особистості до власної професійної підготовки; науковий підхід до вирішення найважливіших проблем самоосвіти [235].

Практика засвідчує що, ефективність формування інтелектуальної культури у студентів залежить від високого рівня професійно-педагогічної майстерності викладачів ВНЗ; методичного забезпечення процесу навчально-пізнавальної діяльності студентів і створення сприятливих умов для плідної праці студентської молоді; якісного і систематичного контролю за навчально-пізнавальною діяльністю [233].

Таким чином, важливими чинником формування образу майбутнього педагога-інтелігента є сприйняття ним цінностей, ідеалів, соціальних і професійних стандартів і нормативів, а також сформований світогляд, ерудицією, виробленими на цьому підґрунті загальнолюдськими та професійними переконаннями, уявленнями про належне, стилем і глибиною мислення, досвідом сприйняття та оцінки навколишнього світу і себе в ньому – усе те, що в сукупності створює основну складову його професійної вихованості.

Інтелігентність людини характеризується також і рівнем її естетичного розвитку. Питання естетичного виховання учнівської та студентської молоді досліджували В. Бутенко, О. Дем'янчук, Д. Джола, Р. Дзвінка, І. Зязюн, В. Кудін, Г. Кутузова, А. Комарова, Т. Левшенко,

Н. Миропольська, С. Мельничук, О. Олексюк, В. Передерій, Л. Хлебнікова, А. Щербо, О. Семашако, О. Рудницька, Г. Шевченко [236 – 261].

Розвинена естетична культура майбутнього педагога сприяє здатності виокремлювати в житті і мистецтві прекрасне та оцінювати його з позиції естетичних знань, сприймати і розуміти його в природі, художніх творах, вона допомагає формувати естетичні смаки, розвиває здібності у галузі мистецтва [260].

Прогресивна педагогічна думка високо оцінювала роль естетичної культури, естетичного ставлення до дійсності, розуміння прекрасного як способу відображення й пізнання світу людиною через естетичне переживання та емоції. Згідно з думкою Аристотеля, мистецтво призначене для того, щоб створити і пожвавити спочатку вкладене в людину почуття краси. Він уважав, що краса, перш за все, виявляється в духовному знанні людини, яке можна придбати, тільки долучившись до поняття прекрасного. Категорія прекрасного знаходить своє вираження в єдності розуму і почуттів [259].

Залучення студентів до естетичної діяльності дозволяє плідно вирішувати завдання естетичного розвитку майбутнього педагога, такі як:

- формування естетичних смаків, почуттів, потреб, знань, ідеалів;
- вироблення художньо-естетичних умінь, творчих здібностей;
- виховання естетичної культури як, прояву інтелігентності особистості.

Естетична домінанта виховання студентів допомагає їм усвідомити, що мистецтво як форма суспільної свідомості, задовольняє потреби людини в сприйнятті навколишньої дійсності в різних формах людської чуттєвості.

Естетичне виховання студентів є комплексною проблемою, її не можна вирішувати ізольовано. Воно тісно пов'язане з соціально-економічним та інтелектуальним розвитком країни і реалізується

комплексом засобів. Як один з найважливіших елементів системи виховання, естетичне виховання тісно пов'язане з моральним та іншими видами виховання, формуванням доброти, гуманізму, громадянськості тощо.

Оволодіння студентами компонентами естетичного виховання (естетичне сприйняття, естетичний смак, естетичне ставлення, естетична оцінка) сприяє підвищенню їх професійно-кваліфікаційного рівня, формуванню наукового світогляду, духовних потреб, забезпеченню активності естетичного сприйняття, творчої уяви, емоційного переживання, естетичного мислення.

Майбутні педагоги мають зрозуміти, що естетичні знання, уміння та навички необхідні людині будь-якої професії і спеціальності, а особливо педагогічній. Ядром системи естетичного виховання є вплив засобами мистецтва, і, спираючись на це, здійснюються художнє виховання, освіта і розвиток студентів.

Практика доводить, що система естетичного виховання студентів будується з урахуванням відображення питань прекрасного, що склалися в багатопредметній структурі програм ВНЗ. Педагогічні дисципліни, що вивчаються студентами педагогічних факультетів, мають потужні виховні можливості, адже вони сприяють формуванню в студентів естетичного мислення, культури, сприйняття, виробленню естетичних смаків, розвитку прагнення збагачувати елементами прекрасного своє життя, протидіяти всьому потворному, низькому.

Художнє виховання як важливий елемент цієї системи є цілеспрямованим процесом формування у студентів здатності сприймати, відчувати, переживати, любити оцінювати мистецтво, насолоджуватися ним і створювати художні цінності.

Не менш важливим елементом естетичної культури студентів є художня ліяльність, спрямована на оволодіння мистецтвознавчими

знаннями, уміннями і навичками. Адже художня творчість притаманна тією чи іншою мірою всім видам продуктивної людської діяльності. Художня творчість передбачає опанування культурної спадщини, а художньо-творчий розвиток визначає рівень сформованост здібностей та обдарувань студентів у різних видах і галузях мистецтва.

Система художньо-естетичного виховання студентів реалізується в навчально-виховному процесі, що здійснюється переважно на лекційних, практичних заняттях, у позанавчальний час. Організація екскурсії до музеїв, походи на природу, по історичних місцях, знайомство з пам'ятками культури, шедеврами світового та національного живопису, музики, різноманітними видами мистецтв сприяє формуванню в студентів через емоційні переживання високих естетичних почуттів, смаку. Крім цього, організація гуртків, студій, груп художньої самодіяльності, ансамблів і студентських театрів допомагає виховати у студентів естетичне ставлення до дійсності й мистецтва. [260].

Інтелігентність випускника – це професійно необхідна, інтегральна якість, оскільки фахівець найчастіше має справу з особливим предметом своєї професійної діяльності – з людиною. Саме тому В. Кремень, конкретизуючи своє розуміння інтелігентності, підкреслював, що її можна і треба розвивати, виховувати в людині, тренувати душевні сили, як тренують фізичні. Поняття «інтелігентність» – синонім морально-естетичного ставлення як єдності моральності і краси, у внутрішньому і зовнішньому вияві.

Виховання студента майбутнього педагога як **духовної** особистості в системі виховної роботи є, на наше переконання, наступною змістовною домінантою.

Духовність, за визначенням Л. Буєвої, є інтегральна якість, що налжить до сфери смисложиттєвих цінностей, які визначають зміст, якість існування й образ людський в кожному індивіді [262].

Поняття духовності, на наш погляд, здебільшого характеризується здатністю людини до безкорисливої любові, жертвності, безмежної мудрості, свободи. Ці особливі стани душі насамперед передбачають розвиток у собі вищих моральних якостей, сумління, здатності усвідомлювати світ як загальну гармонічну цілісність і жити в гармонії з ним. Духовність є також відбиттям внутрішньої гармонії, натхненням душі, великої Мудрості, внутрішньої сили особистості, що вміщує в собі красу і гармонію світу, єдність думок, почуттів і вчинків, моральні імперативи [261].

Розрізняючи терміни «духовність» і «духовна культура», слід відзначити, що перше поняття іманентно властиве другому і виступає вектором процесу розвитку іншого. Духовна культура особистості є сукупністю духовних цінностей, які залежать від певного суб'єктивного ідеалу і є «ядром» його самоутворювальної діяльності. Духовність, як стійка особистісна якість людини, відображається в її високій культурі і виявляється в чітких моральних принципах, ідейних переконаннях, ідеалах, що відповідають загальнолюдським і національним цінностям.

Проблемам виховання духовності, духовної культури студентської молоді присвячені дослідження таких учених, як Г. Авдіянц, Т. Антоненко, В. Барановський, Р. Беланова, І. Бех, М. Боришевський, Л. Буєва, В. Долженко, О. Горіна, Н. Житнік, І. Загарницька, В. Москалець, А. Карнаух, О. Огірко, С. Омельченко, Є. Помиткін, М. Роганова, Г. Шевченко [263 – 284].

Духовне життя особистості припускає рух внутрішнього світу людини, його динаміку в процесі опанування об'єктів культури.

Духовність – це органічна якість істинної культури. Як особливе ставлення до світу, вона виникає з усвідомленого або неусвідомленого переконання в тому, що в усесвіті є дещо більш високе, ніж матеріальні цінності, і це може бути перевірено емпіричним шляхом, досвідом.

У «пізнавальному» сенсі духовність можна розглядати як властивість інтелекту. Вона виявляється в поведінці через волю як вільна творча діяльність, уміння приймати рішення й обирати способи досягнення цілей, творити продукт, наповнений життєвим змістом. Щодо почуттів, то «духовні» почуття надають людині можливість відчувати внутрішню і зовнішню свободу, особисту гідність, відповідальну суб'єктивну позицію.

Духовність – творча спрямованість, наснага, енергія людини. Особистість має право самостійність, індивідуальність, однак для пробудження і подальшого духовного розвитку індивіда потрібно створити відповідні умови. Це питання надзвичайно важливе, оскільки духовність визначає спрямованість усіх розумових, емоційно-чуттєвих, вольових якостей людини, її здатність до самоусвідомлення себе як особистості.

Виховання майбутнього педагога як духовної особистості означає сформоваість у нього таких особистісних якостей: любов до людей, терпимість, емпатія, розуміння цінності і неповторності кожної людини, значущість держави, її культури, традицій, недоторканість людського життя, права, культури.

У практичній діяльності педагога духовність виражається у реалізації відповідних цінностей. Системоутворювальним чинником духовності майбутнього вчителя, вихователя є процес самореалізації особистості, який передбачає її готовність і здатність до опанування, сприйняття та розповсюдження духовних цінностей як людинотворчого та духотворчого освітньо-виховного процесу.

Перетворення, що відбуваються в соціумі, істотно змінили вимоги до освітньої системи та педагога. Актуалізується проблема розвитку духовних цінностей та особистісного потенціалу майбутнього вчителя, що визначає його головну місію – збереження, відродження традиційних духовних цінностей, культури як середовища, що виховує високоморальну особистість; допомагає в успішному формуванні ціннісних орієнтацій

учнів. До того ж вчитель повинен володіти низкою ціннісних установок: у сфері пізнання – на особистісне знання, на розуміння; у сфері дії – на спільну творчу діяльність, на діалогічне спілкування й на гру; у сфері переживання – на емпатію, толерантність й особистісну рефлексію.

Із позицій нової соціокультурної парадигми особистість педагога в інформаційному суспільстві розглядається як активний суб'єкт, здатний створювати новий простір життя, духовний світ науки, релігії, культури, моральні норми. Проте сучасний учитель навіть у розвиненому інформаційному суспільстві залишається живим співрозмовником, наставником, із яким здійснюється взаємодія, що формує нову людину, спираючись на теплоту, відчуття турботи та відповідальності. Адже професія вчителя залишається й сьогодні запорукою успіху молодого покоління, що об'єктивно перебуває у взаємозв'язку з духовними цінностями.

Саме традиційні духовні цінності українського суспільства, на думку Г. Шевченко, орієнтовані на «глибинне розуміння людини, пошуки сенсу його життя, питання й відповіді з приводу їх таємниці та постійного її розгадування» [284]. Звернення до духовних цінностей і сенсів українського суспільства є нагальним завданням сучасної педагогічної освіти в нашій країні, що передбачає повернення до вікових духовних цінностей, до національних традицій як нагальної потреби. Це повернення залежить саме від педагога. Особливості професійної діяльності вчителя багато в чому визначаються складністю і змістом, нестандартністю предметів розгляду, неоднозначністю впливу, пошуку, принциповою нечіткістю меж, що розділяють соціальні явища. У зв'язку з цим педагогу важливо орієнтуватися на цінності, обрані ним як еталон.

Духовні цінності в педагогічній діяльності умовно можна розподілити на дві основні групи:

- 1) пов'язані з професійною діяльністю;

2) загальногромадянського характеру.

Зважаючи на це, ми виділили кілька базових характеристик особистості педагога. До першої групи належать: педагогічний обов'язок, честь, гідність, відповідальність, працьовитість, дисциплінованість, професійна майстерність, схильність до педагогічних традицій тощо. До другої – патріотизм, громадянськість, гуманізм, обов'язок, відповідальність, інтелект, совість, турбота про виховання дітей тощо.

Цінності тут – це духовні феномени, що мають особистісний сенс і є орієнтирами людської поведінки, формування та розвитку життєвих і професійних установок педагогів [285].

Педагогічні цінності різняться за рівнем свого існування, який може стати основою їх класифікації. На цій підставі виділяються особистісні, групові та соціально-педагогічні цінності [286].

Ціннісне «Я», як система ціннісних орієнтацій, містить не тільки когнітивні, але й емоційно-вольові компоненти, що відіграють роль внутрішнього орієнтиру особистості. У ньому асимільовано як соціально-педагогічні, так і професійно-групові цінності, що є основою індивідуально-особистісної системи педагогічних цінностей. Ця система містить:

- цінності, пов'язані із затвердженням особистістю своєї ролі в соціальному і професійному середовищі (суспільна значущість праці педагога, престижність педагогічної діяльності, визнання професії найближчим особистим оточенням та ін.);

- цінності, що задовільняють потребу в спілкуванні і розширюють його коло (спілкування з дітьми, колегами, референтними людьми, переживання дитячої любові і прихильності, обмін духовними цінностями та ін.);

- цінності, що орієнтують на саморозвиток творчої індивідуальності (можливості розвитку професійно-творчих здібностей, залучення до

світової культури, заняття улюбленим предметом, постійне самовдосконалення та ін.);

- цінності, що дозволяють самореалізуватися (творчий, варіативний характер праці педагога, романтичність і захопливість педагогічної професії, можливість допомоги соціально неблагополучним дітям та ін.);

- цінності, що дають можливість задовольняти прагматичні потреби (можливість отримання гарантованої державної служби, оплата праці і тривалість відпустки, службове зростання та ін.) [286].

Слід пам'ятати, що моральний приклад педагога має найважливіше значення для духовного становлення особистості студента в ході засвоєння змісту духовних цінностей. У сучасному, постійно мінливому суспільстві система духовних цінностей і ціннісні орієнтації покликані зберегти стійкість внутрішнього світу педагога, а через нього і його вихованців.

Отже, духовно розвинена особистість майбутнього педагога – це гуманізована особистість, гуманність і інтелект – це суть моральності, в якій поєднуються любов до людей, терпимість, емпатія, розуміння цінності і неповторності кожної людини, держави, її культури, традицій, недоторканності людського життя.

Духовно розвинена особистість – це особистість життєтворча, що варіативно мислить, постійно розвивається, не задовольняючись досягнутим результатом, з розвиненим відчуттям нового, прагненням бути творцем. Її внесок у загальнолюдську культуру шляхом отримання професії педагога є значущим і безперечним.

У формуванні духовності чільне місце посідає світогляд як узагальнена система поглядів на світ і на своє місце в ньому, розуміння сенсу життя. Світогляд є визначальним у житті людини, спрямовує її поведінку, пізнавальну і творчу діяльність, забезпечує системність здобутих знань, вражень, спостережень. Народний світогляд вбирає в себе кращі зразки ідеї народовладдя, гуманізму, народної моралі та естетики,

які найповніше відображені в народній міфології, фольклорі, календарно-сімейній обрядовості.

Збагачення духовності особистості передбачає опанування як національних, так і світових надбань культури. Національне і загальнолюдське ми розглядаємо як два аспекти єдиного процесу. Отже, духовність пов'язана з **моральністю**, вони є важливими характеристиками особистості. Духовність у цьому контексті визначається як спрямованість людини відповідно до обраних цілей, ціннісна характеристика свідомості. Моральність є результатом дії, сукупність загальних принципів і норм поведінки людей по відношенню один до одного і суспільства. У поєднанні вони є основою внутрішнього світу особистості, оскільки духовність – вектор її руху (самовиховання, самоосвіти, саморозвитку) [287].

Проблемам морального виховання студентської та учнівської молоді присвятили свої наукові пошуки такі вчені, як Т. Авксентьєва, Р. Балакірева, І. Бех, Г. Васянович, Г. Ващенко, А. Донцов, В. Зенськовський, С. Золотухіна, В. Демиденко, Н. Долгая, О. Дробницький, Д. Дьюї, В. Жуковський, К. Журба, І. Кучинська, П. Рікер, А. Ульодов, В. Черних, В. Южевич, О. Яровська [287– 305].

Духовність і моральність існують у нерозривній єдності, якщо ж вони мають суперечності, починається руйнування і навіть розпад особистості. Зв'язок моральності з духовністю – єдина запорука її істинності і міцності. Очевидно, що етична культура, яка є основою духовності та моральності людини, повинна бути властива кожному педагогу.

Отже, виховання студента – майбутнього педагога як **високоморальної** особистості орієнтоване на розвиток: високого рівня моральних якостей (чесності, відповідальності, обов'язковості, доброзичливості); моральної культури, що містить розуміння

високоморальних національних загальнолюдських цінностей; гуманістичних поглядів, переконань і світогляду. Це засвоєння особистістю моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки.

В Україні здавна ставили надзвичайно високі вимоги до моральної сутності людини, її порядності, чесності, совісності, правдивості, справедливості, працелюбності, гідності, честі, дотримання слова, вірності (громадянської, товариської і подружньої); її ставлення до інших людей – поваги до старших, свого роду, тактовності, толерантності, підтримання гуманних стосунків, гостинності; поваги, любові до вільної праці, її вшанування, поважного ставлення до хліба, відданості рідній землі. Ці ідеї, ідеали, погляди, норми поведінки, збагачені тисячолітнім досвідом мудрості народу, несуть могутній моральний потенціал, який слугує успішному засвоєнню загальнолюдських цінностей майбутніми педагогами.

Систему моральних цінностей поділяють на абсолютно вічні, національні, громадянські, сімейні та цінності особистого життя [306].

Абсолютно вічні цінності. Це загальнолюдські цінності, які мають універсальне значення і необмежену сферу застосування (добро, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість).

Національні цінності. Вони є значущими для одного народу, але їх не завжди поділяють інші. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До таких цінностей належить патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо.

Громадянські цінності. Вони ґрунтуються на визнанні гідності людей і знаходять своє застосування в демократичних суспільствах. Це права і

свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повага до закону тощо.

Сімейні цінності. Вони охоплюють моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків тощо.

Цінності особистого життя. Мають значення насамперед для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, господарський успіх, стиль приватного життя тощо.

Значне місце у формуванні моральності людини посідає родинно-побутова культура, в якій найбільш повно закладені норми стосунків у сім'ї, виховання шанобливого ставлення до батьків, жінки-матері, дідуся, бабусі та інших. Зміст формування родинно-побутової культури сприяє збереженню рідної мови, традицій, історії, родоводу, забезпеченню духовної єдності поколінь, неперервності минулого, сучасного і майбутнього нації, суспільства загалом.

Таким чином, саме сфера духовної, морально-естетичної культури майбутніх фахівців виявляється у фокусі уваги, коли йдеться про сутність професійного виховання. Професійне виховання постає як цілісний процес формування особистості студента, його мотиваційно-моральної сфери, фундаментальних знань, духовної культури. Саме тому педагоги ВНЗ все частіше орієнтуються на культурно-антропологічну модель організації професійного виховання майбутнього фахівця в навчальному закладі, особливо педагогічному.

Серед моральних якостей, які мають особливе значення для майбутньої фахової діяльності, виокремлюють професійні: обов'язок, честь, гордість і етику.

Почуття професійного обов'язку ґрунтується на переконанні в життєвій необхідності узгодження особистих бажань із суспільним обов'язком. Воно передбачає використання всіх можливостей професії для

розбудови та зміцнення могутності Батьківщини. Отже професійний обов'язок студента – майбутнього педагога можна розглядати як прагнення повною мірою оволодіти знаннями, вміннями та навичками з обраної спеціальності, дотримуватись професійної дисципліни, стати справжнім майстром своєї справи, берегти професійні традиції, розширювати професійні зв'язки. Іншими словами, наявність почуття професійного обов'язку є запорукою і неодмінною умовою високого рівня фаховості людини.

Професійна честь. Це моральна категорія, яка відображає гідність і авторитет людини, що провадить певну діяльність, і пов'язані з цією діяльністю моральні заслуги. Вона вимагає від працівника підтримувати репутацію своєї професії, захищати інтереси колективу, до якого він належить. Досягнення та успіхи окремих людей кожної професії формують фаховий авторитет. Так поступово зростає суспільна значущість і цінність певного виду діяльності, формується професійна честь. Під час навчання у вищому навчальному закладі студенти повинні навчитися по-справжньому цінувати обрану професію, усвідомити її суспільне значення, примножувати добру славу і захищати її честь.

Професійну етику розуміють як моральні принципи, пов'язані з поведінкою людини у сфері її професійної діяльності. Майбутні вчителі, вихователі повинні усвідомлювати, що вони самі відповідають за свої вчинки, що кожен їх крок буде морально оцінено. Лише за цієї умови вони будуть готові до роботи в дитячому колективі [307].

Виховання повинно створювати передумови для збереження здоров'я фахівця, формування у нього досвіду організації здорового способу життя, залучення його до рекреаційних видів діяльності, що забезпечують відновлення і баланс фізичних і душевних сил. Роки студентства, знайомство зі способом життя своїх викладачів повинні озброювати майбутнього фахівця необхідним і дуже цінним досвідом, навчити його

тому, як поводитися в ситуаціях емоційних і фізичних перевантажень під час професійної діяльності, як відновити після них свої сили тощо.

Професійний розвиток спеціаліста здійснюється протягом усього його життя, але на кожному етапі має свої особливості, пов'язані як з особливостями віку, так і зі своєрідністю вияву індивідуальності тієї чи іншої особистості. Саме тому період "другої юності" має особливе значення, оскільки він завершує фізичне дозрівання людини, створює реальні передумови для набуття ним морально-естетичної зрілості. Це період найбільш активного розвитку моральних та естетичних почуттів, становлення і стабілізації характеру і, що особливо важливо, оволодіння повним комплексом соціальних функцій дорослої людини, включаючи громадянські, суспільно-політичні, професійно-трудова. П'ятирічна дистанція руху майбутнього фахівця від першого курсу до п'ятого наочно ілюструє колосальну еволюцію його свідомості, коли дійсно завершується формування цілісної особистості, коли в самостійне життя, у професійну діяльність приходить духовно багатий, інтелігентний фахівець, який опанував значний пласт загальнолюдської і професійної культури, сформував стійку морально-естетичну позицію по відношенню до навколишньої дійсності, має власну систему поглядів на світ і свідомо реалізує їх, утверджуючи себе як творець власної долі.

Педагогічна діяльність вимагає постійної творчої готовності, пошуку нетривіальних і в той же час оптимальних рішень у нестандартних професійних ситуаціях, стійкого самовизначення в духовних цінностях. Тому найважливішою запорукою успішної діяльності педагога в умовах сучасного суспільства стає особистісний потенціал, що включає широке коло якостей, рис і властивостей.

Потенціал педагога як особистості надає можливість і здатність жити внутрішньо багатим життям, ефективно взаємодіяти з оточенням, бути продуктивним, ефективно впливати, успішно розвиватися. Крім того,

потенціал педагога, визначають здоров'я – психічне, душевне, особистісне і психологічне, смислове наповнення життя (інтереси й стимули жити, сенси життя, улюблена справа); інтелект загальний і емоційний. Але для педагога те чи інше поєднання цих внутрішніх складових має особливе значення, оскільки визначає такі зовнішні показники, як вияв культури та свободи, добровільну відповідальність, демонстрацію життєвої стратегії та ціннісних орієнтацій, бачення перспектив, необхідних для духовного виховання молодого покоління. Відмінною рисою майбутнього педагога можна вважати і його готовність до інноваційного впливу на нове покоління. Сучасний педагог – це всебічно ерудована, духовно розвинена особистість. Він досконало володіє професійними знаннями, інтелігентний, має глибокі соціальні уявлення, розвинені естетичні почуття, високі моральні якості, шанує свою національну спадщину та світові досягнення людства. Усе це можливо тільки за умов підвищення значущості загальнокультурної складової вищої педагогічної освіти та створення відповідної системи виховної роботи, наповненої ціннісно-смисловим високоморальним духовним змістом відповідно до визначених змістовних домінант.

2.2. Виховний потенціал процесу навчання

Підвищення виховного потенціалу навчального процесу та забезпечення умов ефективної реалізації виховання в освітньому закладі є одним із провідних завдань реформування структури та змісту вищої освіти.

Необхідність заходів, спрямованих на посилення виховного потенціалу системи вищої освіти, зумовлена, з одного боку, інтенсивністю позитивних тенденцій інтеграції України у світове співтовариство, розвитку діалогу культур, демократичних процесів у різних сферах суспільного життя, підвищення соціального запиту на творчу, діяльну

особистість, яка постійно розвивається; з іншого боку, наростанням негативних явищ у молодіжному середовищі, викликаних посиленням несприятливих чинників, дезорганізації значної частини молоді в нових політико-економічних і соціально-культурних умовах.

Реформування системи вищої освіти спрямоване на формування нового освітньо-виховного простору, який дозволить забезпечити духовно-моральне становлення молодого покоління, його підготовку до життєвого самовизначення, самостійного вибору на користь гуманістичних ідеалів, цінностей свободи, добра, справедливості, екологічного благополуччя, сім'ї, здоров'я, Батьківщини, освіти, праці, творчості, краси та інших загальнолюдських цінностей.

Філософська наука переконливо довела, що будь-якій людській діяльності передуює усвідомлення мети, яка визначається тими об'єктивними умовами, у яких живе й діє людина. Формулювання мети є ключовим, центральним моментом у навчальному процесі. Цільові установки визначають зміст і характер взаємодії викладача і студентів, форми, методи, засоби навчання, спричиняють розуміння студентами суті й способів організації навчально-пізнавальної діяльності, суттєво впливаючи на її активізацію.

Мета навчання впливає із загальної мети виховання, яка відображає історично зумовлену потребу суспільства в підготовці молодого покоління до виконання певних соціальних функцій.

Мета виховання молодих поколінь – прерогатива держави, яка за широкої участі наукових установ і громадськості формулює її як головний компонент своєї освітньої політики. Світова й вітчизняна історія освіти засвідчує те, що змістові параметри мети виховання відображають рівні цивілізації суспільства, його демократичні характеристики, економічні можливості, компетентність уряду, служб прогнозування й розрахунку реальних умов розвитку, зокрема педагогічних систем.

Проте вітчизняні науковці (С. Баранов, І. Підласий, І. Підкасистий та ін.) наголошують, що мету навчального процесу не можна ототожнювати ні з загальними напрямками державної освітньої політики, ні з завданнями вивчення окремих курсів, ні з освітніми цілями навчальних закладів. Мета навчання має бути, з одного боку, досить широкою, а з іншого – однозначною, чітко сформульованою, конкретною.

Як у процесі навчання, так і при проведенні кожного окремого навчального заняття реалізуються три основні групи взаємопов'язаних цілей – освітні, розвивальні, виховні.

У педагогіці вироблені численні підходи до розкриття змісту вищезазначених цілей, що відображено у працях вітчизняних дидактів (С. Баранов, А. Дмитрієв, Т. Ільїна, І. Малафіїк, І. Підласий, І. Підкасистий, В. Селіванов, В. Ситаров, О. Савченко, Н. Тализіна та інші).

У педагогічній науці закріпилася думка, що зв'язок між вихованням і навчанням є об'єктивною закономірністю, яка діє в будь-які епохи і за будь-яких умов. Проте, як завідчує здійснений нами узагальнений аналіз наукової літератури, у тлумаченнях дидактичної категорії „навчання” ця закономірність відображена не завжди. Так, у довідковій педагогічній літературі навчання тлумачиться як основний засіб здобуття освіти, цілеспрямований, організований, планомірний і систематично здійснюваний процес оволодіння знаннями, уміннями та навичками під керівництвом досвідчених осіб – педагогів, майстрів тощо [308, с.908]; специфічна форма пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння суспільно-історичним досвідом; двосторонній процес взаємопов'язаних діяльностей учителя й учня, спрямований на оволодіння школярами системою знань з основ наук, умінь і навичок їх практичного застосування, розвиток творчих здібностей учня [309, с.276].

За визначеннями окремих науковців, навчання – це організована пізнавальна діяльність, спрямована на прискорення індивідуального

психічного розвитку й оволодіння пізнаними закономірностями довкілля (С. Баранов) [310, с.7]; цілеспрямований педагогічний процес організації та стимулювання активної пізнавальної діяльності учнів в оволодінні науковими знаннями і навичками, розвитку творчих здібностей, світогляду та морально-естетичних поглядів, переконань (І. Харламов) [311, с.159]; сукупність послідовних і взаємопов'язаних дій учителя й учня, спрямованих на розвиток самостійного мислення, спостережливості (І. Підкасистий) [312, с.87]; динамічна взаємодія, співробітництво і партнерство учителя й учнів, організація активної навчально-пізнавальної діяльності школярів, спрямованої на опанування системи наукових знань, умінь, навичок, розвиток усебічної вихованості особистості (Н. Мойсеюк) [313, с.187]; цілеспрямований процес взаємодії між учителем та учнями з метою їх розвитку, освіти і виховання (О. Савченко); це виховання, яке здійснюється під час оволодіння певним змістом освіти (В. Селіванов) [314, с.186] тощо.

Результати аналізу значної кількості тлумачень поняття „навчання” дозволяють визначити його найбільш суттєві ознаки: цілеспрямованість і планомірність, двосторонній характер, спрямування навчання на формування знань, умінь і навичок. Проте лише в окремих визначеннях дослідники звертають увагу на важливість виховного аспекту навчання, що також є його суттєвою ознакою.

Таку позицію можна пояснити неоднозначним тлумаченням співвідношення навчання й виховання, що насамперед пов'язано з наявністю різних підходів до визначення поняття „виховання”.

Зокрема у педагогічній енциклопедії виховання тлумачиться у широкому й вузькому значенні: у першому випадку – як єдина сукупність впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі в громадському й культурному житті суспільства, у другому – процес формування особистості, її моральних та естетичних засад [315,

с.384 – 394]. В. Краєвський розуміє виховання як процес цілеспрямованого формування світогляду, морального обличчя, естетичного смаку, фізичного розвитку [316, с.35]. І. Лернер зазначає, що виховання – це формування емоційного, ціннісного ставлення до різних сфер діяльності як до потреби, до особисто значущого. При цьому вчений не розділяє виховання й навчання, а стверджує, що останнє за певних умов є одночасно й вихованням, тобто формуванням властивостей і установок особистості, які визначають її ставлення до світу й поведінку в суспільстві [317, с.49]. Н. Мойсеюк у вихованні вбачає процес, спрямований на активну різноманітну діяльність школяра, його самореалізацію й самоствердження у цій діяльності [313, с.401]. М. Волков пропонує узагальнене визначення поняття виховання, трактуючи його як процес формування особистості [318, с.89].

Аналіз наведених вище визначень дає можливість виокремити такі характерні особливості виховання: воно ширше й складніше за навчання; передує навчанню; здійснюється у процесі навчання й в позаурочній роботі; продовжується й після закінчення систематичного навчання, супроводжує людину впродовж усього життя. Результати виховання не піддаються такій швидкій перевірці, як результати навчання. Виховання створює умови для розвитку людини, впливає на її свідомість, емоційно-вольову сферу та поведінку, усі види діяльності.

Зіставний аналіз різних трактувань дефініцій „навчання” й „виховання” підтверджує відому педагогічну аксіому, що навчання є складовою частиною виховання й одночасно споріднене йому. Крім того, виховання у процесі навчання найчастіше кваліфікується як його принцип, функція.

Таким чином, як складова діалектичної єдності, ні навчання, ні виховання не існують у абсолютно самотійному вигляді. У навчанні завжди присутні елементи виховання, а у вихованні – елементи навчання.

Навчання і виховання не два ізольовані процеси, що взаємодіють тільки у певних умовах, а єдиний процес, який забезпечує, поряд із опануванням знань, умінь і навичок, формування характеру, моральних рис школяра тощо.

Суть виховної функції навчання, на думку вчених С. Баранова, А. Дмитрієва, І. Підкасистого, І. Підласого, В. Селіванова та ін., полягає в тому, що навчальна діяльність формує і розвиває у молодій людині науковий світогляд, систему моральних, естетичних відносин [319, с.18]; виховує студента, формує в нього патріотичні, моральні якості, погляди, переконання, ідеали, естетичні почуття, дисциплінованість, працелюбність [320, с.6]; правильне ставлення до загальнолюдських цінностей, високе почуття громадянського обов'язку [321, с.144]; формує потреби особистості, мотиви соціальної поведінки, діяльності, систему цінностей [312, с.151].

Навчання виховує, розкриваючи молодим людям багатий світ наукових, мистецьких, технічних, культурних надбань. Воно впливає на них художніми образами, науковими знаннями, ідейною спрямованістю. Навчання надає можливість розуміти закони розвитку природи й людського суспільства, знання людей, їх відносин і якостей, ознайомлює з минулим і сучасним країни, з перспективами її розвитку, з творчою працею народу. Ніж активніше й свідоміше студенти оволодівають знаннями, тим більше самі осмислюють їх, більше зростає значення цих знань у формуванні їхнього наукового світогляду, поглядів, готовності керуватися ними у власній поведінці.

Навчальна діяльність, як відомо, ніколи не буває справою «чистого» інтелекту. Вона завжди містить емоційні й вольові процеси, які, породжуючись змістом навчання, впливають на його освітні та виховні результати.

Організована певним чином навчальна діяльність забезпечує не тільки формування й розвиток розумових операцій і фізичних дій, але й відповідне ставлення до об'єктів, з якими вони відбуваються, а також до умов, за яких ці дії виконуються. Моральні та естетичні істини досягаються студентом у процесі навчання, але не прямо через опанування знань, умінь і навичок, а в результаті емоційно-духовного визначення свого місця в системі відносин з об'єктами, які залучені до навчання.

Практика переконує, що реалізація виховного потенціалу змісту навчальних програм досягається за умови:

- вирішення виховних завдань під час кожного заняття в єдності з потребою навчання та розвитку особистості молодшої людини;
- цілеспрямованого відбору змісту навчального матеріалу, який надає студентам зразки справжньої моральності, духовності, громадянськості, гуманізму;
- використання дидактичних технологій, що забезпечують вияв студентом власної моральної, громадянської позиції, розширення його соціального досвіду в результаті програвання різних соціальних ролей у процесі навчання;
- організації самостійної творчої дослідницької діяльності студентів на заняттях.

Кожна з освітніх галузей має свій специфічний виховний потенціал.

Наприклад, гуманітарна освіта має особливий потенціал в духовно-моральному вихованні особистості, розвитку її моральних якостей, формуванні світогляду, громадянської свідомості, комунікативних здібностей, емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, естетичної культури.

Під час формування в студентів системи ціннісно-смилової сфери необхідна реалізація виховного потенціалу змісту творів національної та світової класики у розширенні гуманістичного світогляду, готовності до

міжособистісного й міжкультурного діалогу, етичної культури, надання студентам зразків моральної поведінки, духовної культури особистості, позитивного соціального досвіду дітей і підлітків, а також у позаурочний час за рахунок включення їх у діяльність літературних об'єднань, дискусійних клубів, творчих майстерень, журналістських студій тощо.

У процесі опанування студентами основних понять і термінів суспільних наук, формування навичок роботи з джерелами, суперечливою історичною, соціальною, географічною інформацією, оволодіння знаннями про людину, основні етапи в історії людства, історії України, суспільства, географічному середовищі, основних галузях суспільного життя, особливо необхідне забезпечення особистісно-емоційного осмислення молодими людьми досвіду взаємодії людей у сьогоденні і минулому, формування у них цінностей демократичного суспільства, толерантності, громадянської позиції, патріотизму, а також забезпечення їх соціальної адаптації та мобільності в мінливих життєвих умовах. Із цією метою вони мають програвати нові соціальні ролі в позаурочний час. Важливим є залучення молодих людей до діяльності органів студентського самоврядування, використання моделей соціально-економічної взаємодії людей, надання їм досвіду політичних дискусій, реалізації власної громадянської позиції, особистої участі в соціально значущості діяльності історико-краєзнавчих об'єднань, музеїв національної культури, взаємодії з громадськими об'єднаннями гуманістичної спрямованості, соціальними інститутами, державними установами.

Однією з провідних ідей модернізації, наприклад, природничої освіти є посилення її загальнокультурного значення, що сприяє підвищенню виховного потенціалу змісту освітніх програм. У процесі формування в студентів екологічних знань, опанування ними природничого матеріалу варто вказати на акцент у вихованні емоційно-ціннісного ставлення до природи, почуття відповідальності за розвиток

біосфери, екологічне благополуччя планети, розвиток естетичного ставлення до об'єктів природного середовища, розширення досвіду практичної екологічно важливої діяльності.

Наголосимо, що для підготовки майбутнього вчителя важливого значення набувають усі освітні галузі і виникає необхідність обов'язкової реалізації виховного потенціалу кожної з них.

Незважаючи на те, що в останні роки вживаються заходи для демократизації, гуманізації та гуманітаризації підготовки вчителя, посилення виховного впливу в освітній діяльності педагогічних ВНЗ, виховання ще не стало повноцінним компонентом вищої професійної педагогічної освіти, інтегрованим в загальний освітній процес, оскільки зберігається розрив єдності системи навчання й виховання. Тобто ще існує необхідність створення освітньо-виховного простору.

На практиці дуже часто існує штучне розділення навчального й виховного аспектів у підготовці вчителя, коли процес виховання зосереджується переважно в межах позааудиторної виховної роботи як традиційна система «заходів», а в навчальному процесі переважно реалізується інформаційна та репродуктивна функція, набуваючи характеру «передання-оволодіння», відірвані від життя знання та вміння не зачіпають особистості студентів. Недостатньо реалізується значний соціокультурний, професійно-моральний та естетичний потенціал навчальних занять, більшість з яких не мають вираженої особистісно-розвивальної спрямованості. Роз'єднання позааудиторної виховної роботи, навчальної та навчально-професійної діяльності студентів серйозно порушує цілісність єдиного процесу професійної педагогічної освіти.

Нова культурологічна парадигма освіти не визнає знання лише як самоціль, у відриві від культурно-історичного й особистісно-сміслового та професійного контексту. Істинне знання має володіти вираженим соціокультурним та індивідуально-особистісним змістом. Лише тоді воно

буде здатне слугувати засобом гуманізації та гуманітаризації суспільного буття. Найбільш яскраво ця тенденція виявляється у такій високогуманній за характером професії, як педагогічна.

Отже, спираючись на все вищезазначене, маємо змогу визначити ще одну закономірність забезпечення результативності виховання. Цей процес стане результативним, якщо буде створено новий освітньо-виховний простір, що забезпечує реалізацію виховного потенціалу процесу навчання та вільний розвиток особистості.

На сьогодні є неприйнятним професійне виховання майбутніх педагогів як традиційна практика виховної роботи, яка сама по собі має неоднорідний характер і складається з різних форм організаторської, культурно-освітньої, спортивно-оздоровчої, трудової, громадської, художньо-естетичної та інших видів діяльності. Традиційна виховна робота є лише одним із компонентів загальної системи виховання в педагогічному ВНЗ, забезпечуючи формування насамперед діяльнісного аспекту виховання майбутнього педагога.

Проведені дослідження переконують, що ефективність виховної роботи цілком залежить від наявного рівня сформованості загальної вихованості студентів, якої неможливо досягнути лише за допомогою окремих бесід, дискусій, інших заходів тільки у процесі позанавчальної виховної роботи. Важливою умовою повноцінного формування пізнавального та емоційно-ціннісного фундаменту загальної та професійної вихованості майбутніх учителів є, на наш погляд, переорієнтація всього процесу педагогічної освіти на здійснення професійної педагогічної підготовки в контексті вирішення найважливіших виховних, духовно орієнтованих завдань, надання навчальному процесу послідовно аксіологічного характеру.

Потрібне переосмислення цільових установок і змісту педагогічної освіти на засадах інтеграції його навчальної й виховної складових.

Зважаючи на специфіку педагогічної професії, морально-естетичний потенціал учителя традиційно є одним із ключових чинників досягнення професійних успіхів, сприяє ефективній реалізації завдань з формування педагогічної майстерності. Тому завдання професійно-педагогічного виховання майбутнього вчителя мають забезпечувати найважливішу духовну складову професійної діяльності, повноцінну реалізацію та розвиток особистісного потенціалу студентів як найважливішого чинника подальшого саморозвитку.

Відповідно, власне виховання майбутнього вчителя має органічно вплітатися в єдиний процес педагогічної освіти і значною мірою визначатися без порушення його цілісності, а зміцнюючи і збагачуючи. Це, в свою чергу, вимагає систематичної і планомірної роботи з вивчення та практичного використання виховного потенціалу всіх компонентів педагогічної системи, кожен з яких має свій певний вплив на виховання і розвиток студентів. Отже, реалізація виховного потенціалу освітнього процесу дозволить створити в педагогічному ВНЗ сприятливе виховне середовище, забезпечити цілісність системи виховання та якісно підвищити рівень фахової готовності випускників до роботи у багатофункціональній освітній сфері.

Сучасна педагогіка вищої професійної освіти відзначає значні потенційні можливості навчального процесу в реалізації актуальних завдань виховання. Варто підкреслити, що навчання – це основний вид діяльності студентів, якому вони віддають більші частину свого часу. Під час навчання майбутніх фахівців створюються теоретичні та практичні підвалини діяльності за обраною професією, формується певне ставлення до неї, конкретна життєва позиція, що визначає професійний образ і стиль.

Проблеми вивчення, актуалізації та реалізації виховного потенціалу змісту педагогічної освіти на сьогодні набувають особливого значення. Сучасні тенденції гуманізації та гуманітаризації педагогічної освіти, її

перехід на особистісно орієнтовану модель істотно розширюють педагогічні функції процесу професійної підготовки вчителя у процесі навчання. На одне з перших місць у навчальному процесі педагогічного ВНЗ висувуються завдання з формування гуманітарної та соціокультурної спрямованості світогляду й мислення студентів, становлення професійно-особистісної суб'єктивності, інтелектуальних і моральних засад духовності майбутнього педагога.

Ефективність оволодіння основами теоретико-методологічного й технологічного потенціалу та змісту майбутньої професії на сьогодні залежить від глибини його особистісного осмислення, емоційно-ціннісної оцінки, виявлення суб'єктивного сенсу для майбутньої роботи на посаді педагога. У таких умовах значно послаблюється традиційне протиставлення навчальної та виховної роботи, завдань «озброєння» молодого покоління сукупністю знань, умінь і навичок і завдань щодо формування особистісних якостей молодого педагога як професійно значущого. У 1960-і роки ХХ століття психолог і педагог Л. Занков писав з цього приводу: «Протиставлення виховання навчанню – це помилка, так само як і ігнорування відмінностей між ними. Навчання і виховання становлять собою єдність, усередині якої існує ціла система зв'язків» [322]

Основною функцією виховного потенціалу педагогічної освіти є реалізуюча, відповідно до якої цей потенціал має сприяти виконанню власне виховного аспекту педагогічної освіти. Це пов'язано з реалізацією комплексу поданих нижче педагогічних функцій, що носять імовірнісний і опосередкований характер:

1) ціннісно-сміслова: у процесі творчої реалізації виховного потенціалу педагогічної освіти відбуваються формування і розвиток у майбутніх учителів системи базових моральних, художньо-естетичних, гносеологічних, цивільних, професійно-педагогічних, валеологічних та екологічних цінностей і потреб;

2) світоглядна: формування і розвиток у майбутнього вчителя глибоко осмислених базових засад професійно-педагогічної картини світу;

3) рефлексивна: формування і розвиток засад професійно-особистісного самоствавлення майбутнього вчителя;

4) смисложиттєва: формування й розвиток засад професійно опосередкованих смисложиттєвих орієнтацій майбутнього вчителя;

5) характерологічна: формування й розвиток у майбутнього вчителя базових ціннісно орієнтованих, морально-етичних, естетичних, цивільних і професійно-особистісних якостей;

6) діяльнісно-смілова: формування та розвиток базових цінотно-смілових, професійно-особистісних здібностей і компетентностей майбутнього вчителя;

7) професійно-орієнтаційна: активне зацікавлення студентів навчальним предметом і майбутньою професійною діяльністю, вироблення прагнення до педагогічної роботи, професійної самореалізації, самоосвіти й саморозвитку;

8) інтегративно-освітня: інтегрування навчального, розвивального й виховного компонентів педагогічної освіти. Це, зокрема, відбивається на глибшому, міцнішому і дієвішому опанованні майбутнім учителем загальноосвітніх і предметних знань і вмінь.

Актуалізація виховного потенціалу педагогічної освіти – це спеціально організований і цілеспрямований процес виявлення та творчої мобілізації виховних ресурсів і можливостей педагогічної освіти для їх подальшої практичної реалізації. Підґрунтям цього процесу покладено цілеспрямовану зміну форми існування виховного потенціалу педагогічної освіти, її перехід з віртуальної в реальну.

Місце актуалізації в єдиному процесі практичного використання виховного потенціалу педагогічної освіти дозволяє визначити її основні педагогічні функції, такі як:

- діагностична, відповідно до якої в процесі актуалізації виховного потенціалу педагогічної освіти здійснюється цілеспрямоване вивчення, узагальнення та систематизація з боку вчених педагогів і суб'єктів педагогічної освіти;

- прогностична – пов'язана з тим, що в процесі актуалізації виховного потенціалу педагогічної освіти здійснюється прогнозування можливих перспектив реалізації виховної функції;

- удосконалювальна – коли виховний потенціал педагогічної освіти є об'єктом подальшого розвитку, посилення і вдосконалення в процесі його актуалізації;

- проектувальна – припускає, що процес актуалізації виховного потенціалу педагогічної освіти є підґрунтям проектування виховного компонента педагогічної освіти;

- мобілізаційна – відповідно до якої цей процес спрямований на комплексну мобілізацію виховних ресурсів педагогічної освіти й прихованих можливостей для приведення їх у преактивний стан готовності до практичного використання в поставлених цілях;

- реалізаційна – передбачає, що цей процес спрямований на максимально можливе практичне забезпечення особистісних, професійних, змістовно-цільових й організаційно-діяльнісних складових процесу актуалізації та подальшої реалізації виховної функції педагогічної освіти;

- акмеологічна – відповідно до якої безпосередню участь у процесах вивчення, узагальнення, систематизації, подальшого розвитку та творчої мобілізації виховного потенціалу, цілей, змісту, організаційних форм, методів і засобів педагогічної освіти, особистісно-психологічного потенціалу студентів і свого професійно-особистісного потенціалу значною мірою сприяє виховна компетентність викладачів педагогічного ВНЗ.

Таким чином, підвищення виховного потенціалу освітнього процесу та забезпечення умов ефективної його реалізації у вищому освітньому закладі є одним із провідних завдань системи виховання студентської молоді. Завдання в цілому вони спрямовані на те, що:

- сучасний вищий педагогічний навчальний заклад залишається провідним інститутом виховання молоді – майбутніх педагогів в українському суспільстві;

- виховна функція є однією з основних соціальних функцій вищої школи в контексті реалізації завдань професійної освіти:

- виховний процес є одним із найважливіших складових цілісного педагогічного процесу в освітньому закладі;

- зміст сучасних освітніх програм наповнений значним виховним контентом, реалізація якого залежить від спеціальної, продуманої організації середовища, змісту та форм взаємодій студентів і викладачів як у межах навчального процесу, так і в позанавчальний час;

- визначальне значення в розробці сучасного змісту, цілей, методів виховання має гуманістична ідеологія, яка зумовлює загальну спрямованість виховної діяльності на гармонічний розвиток особистості, досягнення нею рівноваги як у внутрішньому духовному світі, так і з навколишнім соціоприродним простором, розвиток здатності застосувати загальний принцип творчої діяльності у власній сфері педагогічної праці.

Таким чином, підготовка педагогічних кадрів до організації виховного процесу, перш за все, спрямована на формування в майбутніх педагогів позиції вихователя – внутрішньої психологічної установки на вирішення виховних завдань: уявлень про педагогічний професіоналізм, пов'язаний із виховним впливом на соціально-моральне становлення себе як майбутнього педагога; знань про сутність, зміст, критерії ефективності виховного процесу, методи виховання, формування практичних компетенцій щодо реалізації виховних технологій, що забезпечує

відповідний дієвий вплив на інтелектуальний, емоційно-чуттєвий, діяльнісний розвиток особистості, її духовно-моральне й професійне становлення.

2.3. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і студента в освітньому процесі вищого педагогічного навчального закладу

Практика освітнього процесу переконує, що організація й структура вищої освіти має бути абсолютно гнучкою й варіативною, орієнтованою на інтереси, схильності та здібності студентів, що дає змогу забезпечити належні умови для їхнього розвитку й реалізації життєвих планів.

Начально-виховний процес у навчальному закладі вимагає своєрідної «магії» педагогічного впливу. Щоб її створити, треба досконало володіти технікою міжособистісного спілкування. У закладі освіти, як і в театрі, «усі повинні посміхатися, бо тут робиться улюблена справа... Атмосфера передається глядачам...» [323].

Виховна робота в педагогічному ВНЗ, як один із чинників педагогічного впливу на формування стосунків у колективі студентів та з професорсько-викладацьким складом, має спрямовуватись не на заорганізованість юнаків і дівчат різними заходами, а на формування в них, зокрема, уміння будувати відносини з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу, здатності до спілкування й взаємної зацікавленості, поваги, довіри, співробітництва.

Нормативно-змістовим регулятором такої взаємодії є педагогічна етика, як цілісно осмислена система поведінки викладача, що ґрунтується на моральних засадах. Педагогічна етика – це наука, що визначає сутність морально-психологічної діяльності викладача ВНЗ та виявляється в його різноманітних моральних взаєминах зі студентами, колегами й зумовлюються, з одного боку, характером соціально-економічних умов, з

іншого, – багатством і глибиною особистості самого викладача (М. Шимін). Сучасна педагогічна етика взаємодії викладачів і студентів ґрунтується на діалозі учасників. Діалогічна взаємодія насамперед характеризується тим, що активно організуюче ставлення виявляється не лише до предмета спільної діяльності, а й до самого партнера по спілкуванню (І. Бех).

Взаємодія, як психологічна і педагогічна категорія, відноситься до базових категорій (О. Леонтьєв). Умови взаємодії передбачають активність обох сторін, хоча можлива різний ступінь її вияву. Взаємодія у навчально-виховному процесі виявляється у співробітництві як формі спільної, спрямованої на досягнення загального результату, діяльності та спілкування [324].

Отже, викладач має розв'язувати нові питання щодо педагогічно доцільної взаємодії. Наприклад, у яких випадках варто забезпечувати право студентів на вибір, коли можна відступитися від приписів і законів формального спілкування; як на практиці реалізувати принцип конфіденційності; яка міра втручання викладача в життя студента та прийняття ним рішень є допустимою тощо. Зрозуміло, що для їхнього вирішення замало проводити дискусії на рівні фахівців вищої школи та студентства, потрібна неупереджена зацікавлена позиція всього суспільства.

У психологічних і педагогічних дослідженнях важливою є теза щодо вирішального значення діалектичної взаємодії для формування професійних настанов і вироблення психологічної культури майбутніх педагогів, в підґрунті якої – розуміння, побудоване на умовах діалогу (І. Бех).

Діалогічна взаємодія викладача та студента є багаторівневим процесом, під час якого відбувається одночасне опанування як мотиваційно-сміслової, так і предметно-операційної сторін педагогічної

професії, тобто відбувається як особистісне, так і професійне зростання (Л. Долинська). Взаємна зацікавленість один одним активізує самопізнання обох учасників, стимулює процеси самовираження, збагачує новими способами саморозвитку.

Основною внутрішньою умовою діалогічного типу взаємодії є взаємини між викладачем і студентом, які можна кваліфікувати як особистісні. Такий тип взаємин характерний для рівноправних партнерів у спілкуванні, які довіряють і позитивно ставляться один до одного. При цьому викладач сприймає студента як цікаву інформативну особистість, орієнтується на його неповторну індивідуальність, створює умови для його саморозвитку, а студент вбачає у викладачеві старшого товариша, порадирика, авторитетну особу [325].

Отже, по-перше, викладач має бути справжнім науковцем і гарним педагогом, переконаним у тих позиціях, які він транслює студентам, і, разом з тим, стимулювати їх до пошуку «болючих точок» проблем і способів їх усунення.

По-друге, він має подолати в собі (а ще краще їх узагалі не мати) егоцентричні настанови, які заважають йому прийняти позицію студентів, з розумінням поставитися до способів їх самовираження.

По-третє, викладач під час взаємодії зі студентами має виявляти належну повагу до них незалежно від їхньої функціональної спроможності.

Аналіз спеціальної літератури (І. Зязюн, О. Касьянова, С. Максименко, С. Мусатов, В. Зливков, Н. Хомутинікова, Н. Кузьменко, Б. Беляєв) засвідчує, що взаємодія викладача та того, хто навчається, є основним аспектом успішного навчально-виховного процесу. [.326- 330].

Навчально-виховний процес розглядають як взаємодію та взаємозумовлену діяльність викладача (викладання) і студентів (навчання), що спрямована на передання молодому поколінню набутого соціального досвіду, отримання учнями адаптаційних умінь, знань про те, як

аналізувати ситуацію й приймати правильне рішення. При організації та здійсненні такого процесу викладач, з одного боку, організовує власну діяльність, що передбачає підготовку до навчального процесу й забезпечення його реалізації, а з іншого, – діяльність тих, хто навчається, тобто визначає її характер, зміст, організаційні форми, методи, засоби та інше [331 С.63-65].

С. Максименко зазначає, що в організаційно-змістовому аспекті навчально-пізнавальна діяльність – це особлива розгорнута форма спілкування, що уможливорює вплив на особистість того, хто навчається, у цілому, й на формування, зокрема, його потреб і мотивів [328. С. 2-4].],..

Досвід і результати наукових досліджень переконують, що ефективність навчально-виховного процесу залежить від багатьох чинників. Але незаперечним є той факт, що успіх у реалізації навіть найдосконаліших педагогічних систем залежить від особистості викладача, його майстерності й моральних якостей [328, С.64].

Усе починається з викладача, з його вміння організувати разом з вихованцями педагогічно доцільні відносини як основу творчого спілкування. Самі ж викладачі, зазначають дослідники, не завжди усвідомлюють свою провідну роль в організації взаємодії. При появі труднощів у спілкуванні 25 % з них вважають, що ускладнення «йдуть від тих, хто навчається», є наслідком їх невихованості. Отже, можна лише констатувати, що наставник не визнає свого «внеску» у створення конфліктної ситуації [326, С. 137].

Кардинальною для педагогічної практики проблемою вдосконалення взаємодії стала зміна характеру стосунків викладача зі студентом з суб'єктно-об'єктних (коли викладач впливає на студентів як на об'єкт власних зусиль) у суб'єктно-суб'єктні (коли береться до уваги ставлення студентів до спільної діяльності та враховується їх індивідуальний розвиток).

Важливість забезпечення у взаємодії зі студентом його активної позиції визначається тим, що саме в умовах суб'єктно-суб'єктних стосунків у нього виховуються ключові особистісні, професійно значущі якості: відповідальність за себе, за інших, за результати загальної справи.

Відомий психолог і педагог П. Блонський на запитання, чим відрізняється гарний викладач від поганого, якщо рівень знань предмета й методики викладання в обох приблизно однаковий, відповідав: «Для гарного викладача всі студенти різні, однакових немає, а для поганого – всі студенти однакові. Такий педагог бачить індивідуальні особливості тих, хто навчається, помічає, чим кожен із них відрізняється від усіх інших» [327].

Категорія «суб'єкт» має давню історію у вітчизняній психології, її увів у науковий обіг С. Рубінштейн, який надав суб'єкту онтологічного статусу. Основні характеристики суб'єкта, на думку науковця, криються у тому, що він виступає як свідомий носій суб'єктивної реальності, є центром перебудови буття, несе відповідальність за свою активність [331].

Крім цього, суб'єкт виявляється у відносинах зі світом та іншими людьми, що споріднює його з особистістю. Ставлення до іншої людини, на думку С. Рубінштейна, є основою для можливості подолання «відстороненості» іншого й ставлення до нього як вільного суб'єкта, здатного до самовизначення. Ця теза стала основою суб'єкт-суб'єктного підходу у вітчизняній психології. Ціннісне ставлення до іншої людини як один із головних критеріїв суб'єкта визнають Б. Братусь [332-334]

Суб'єктом життєдіяльності, за К. Абульхановою-Славською, людина стає тоді, коли перетворює свою життєву позицію на диспозицію, що дозволяє їй вирішувати завдання життєдіяльності, створювати неповторні, але типові для себе способи вирішення завдань, водночас ставати під час цього процесу індивідуальністю. Характерно, що при вирішенні життєвих завдань суб'єкт сам не може визначитися в ситуації навіть за її відсутності

й у результаті здійснюваних рішень, створює або відкриває суб'єктивно й об'єктивно нове [331].

Визнаючи суб'єктність людини як її онтологічну якість, А. Брушлинський підкреслює гуманістичний характер категорії «суб'єкт», що виявляється в запереченні ставлення до людини як до «гвинтика» соціальної машини. Автор розглядає суб'єкт як досить широку за обсягом цілісну систему, що містить у собі всі – індивідні, особистісні й індивідуальні – якості людини, є їх інтегратором [335].

Співвідношення понять «особистість» і «суб'єкт» розглядається як їх єдність, але не тотожність. За А. Брушлинським, кожна особистість – це суб'єкт, але суб'єкт – це не тільки особистість. Будь-яка людина є суб'єктом, рівень розвитку якого може бути різним.

Більш вузьке визначення суб'єкта педагогічної діяльності дає О. Волкова. Вона визначає суб'єктність через «відношення», яке насамперед полягає у ставленні до себе як діяча [334]

Це є не просто певний рівень розвитку самосвідомості (яка сама є ознакою суб'єкта), а усвідомлення себе як суб'єкта. Поняття «суб'єктність педагога» автор розуміє як активність, здатність до рефлексії, усвідомленість, свободу вибору й відповідальність за нього, унікальність, розуміння і прийняття іншого, саморозвиток. Динаміка суб'єктності ґрунтується на здатності «змінювати навколишню дійсність і себе стосовно неї», реалізацію принципу міри, тобто самостійного встановлення розмірів перетворень і меж свого втручання [334].

Відзначимо, що в підході О. Волкової суб'єктні якості визначаються як функціональні, а не лише структурно-змістові характеристики діючої особи.

На наш погляд, характеристику викладача, як суб'єкта навчально-виховного процесу, слід конкретизувати висвітленням особливостей його педагогічної діяльності.

Педагогічна праця викладача вищого педагогічного навчального закладу є особливою формою висококваліфікованої розумової діяльності творчого характеру. М. Фіцула [352]. визначає її як діяльність, спрямовану на підготовку висококваліфікованого фахівця, здатного знайти своє місце на ринку праці, активно долучається до суспільної, культурної та інших сфер життя суспільства.

Однією з особливостей педагогічної діяльності є її динамічність, яка зумовлена тим, що об'єкт педагогічного впливу (студент) постійно розвивається, змінюється. Завдання викладача полягає насамперед у вчасному виявленні цих змін і відповідному реагуванні на них.

Педагогічна діяльність передбачає постійні безпосередні контакти зі студентами. У процесі такого спілкування викладач впливає на них не лише своїми знаннями, а й емоційно-вольовими якостями, світоглядом тощо.

З огляду на стосунки зі студентами, М. Фіцула виокремлює такі типи спілкування викладачів зі студентами:

1. Примітивний. Ставлення до студента ґрунтується на примітивних правилах і реакціях поведінки – амбіціях, самовдоволенні тощо. Викладач демонструє свою зверхність. Студент для нього є засобом досягнення мети.

2. Маніпулятивний. Взаємини викладача зі студентом ґрунтуються на грі, зумовленій бажанням будь-що взяти гору. Він застосовує похвалу, лестощі тощо. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції, він заляканий, інфантильний.

3. Стандартизований. У стосунках домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримує стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не говорячи про особистісний рівень, реалізується на рівні «масок». Студент

відчуває байдужість викладача поза «маскою» і залишається об'єктом маніпуляцій.

4. Діловий. Орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Він дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Значущість студентів для викладача залежить від внеску в спільну діяльність. В особистісному житті студент залишається самостійним.

5. Особистісний. Спілкування ґрунтується на глибокій зацікавленості студентом, визнанні самостійності його особистості. Викладач любить студентів, уся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності; особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є для нього авторитетом.

Аналіз науково-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми засвідчує, що ставлення до студентів детермінує організаторську діяльність викладача, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути авторитарним, демократичним, ліберальним.

Спираючись на наукову теорію й педагогічну практику, охарактеризуємо кожен із стилів. Авторитарному стилеві значною мірою властивий диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на відносно пасивного виконавця. Авторитарний викладач самостійно визначає спрямованість діяльності групи, що часто гальмує ініціативу, пригнічує студентів. Основними формами взаємодії за такого стилю спілкування є наказ, вказівка, інструкція, зауваження тощо. Викладач нетерпимий до заперечень, що часто породжує несприятливий психологічний клімат. Протидія невідданому тиску викладача, переважно призводить до конфронтації.

Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу;

покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента й залучити всіх до активної участі в спільній справі. Основними методами взаємодії є заохочення, порада, інформування тощо.

За ліберального стилю у викладача немає стійкої педагогічної позиції, частіше вона виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до вихованців. Такий викладач переважно обмежується виконанням лише викладацької функції. Наслідком схарактеризованої позиції є втрата поваги, погіршення успішності, дисципліни.

Ще однією особливістю педагогічної діяльності є те, що викладач працює не лише з окремими студентами, а й із колективами академічних груп, курсів, що також є суб'єктами навчання й виховання. Це вимагає від викладача досконалого володіння методикою виховного впливу на колектив.

Вивчення педагогічної спадщини й результати сучасних досліджень доводять, що основним інструментом викладача у педагогічній діяльності є мова і мовлення. Як зазначав К. Ушинський, рідна мова – це великий народний педагог, підґрунтя будь-якого розвитку і скарбниця всіх знань: з неї починається розуміння всього, через неї проходить і до неї повертається. Слово рідної мови є могутнім засобом духовного контакту, морального впливу й переконання [336]

Оскільки у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу студент піддається виховному впливу викладацького складу, студентського колективу, молодіжних організацій та інших виховних інституцій, педагогічна праця викладача передбачає координацію виховних впливів усіх цих суб'єктів виховання. Організація такої взаємодії також є важливим компонентом педагогічної діяльності.

Означена специфіка робить працю викладача вкрай складною, оскільки студент – такий суб'єкт, який уже є продуктом педагогічного впливу. Як предмет виховного впливу викладача, він, у той самий час,

продовжує залишатись об'єктом, на який діють інші чинники, що формують його особистість.

Особливої уваги педагогічного колективу ВНЗ потребує студент-першокурсник. Молоді люди, вступивши до вищого навчального закладу, стикаються з багатьма труднощами: дидактичними (новизна в процесі навчання, нові методи й організація навчання, відсутність навичок самостійної роботи тощо); соціально-психологічними (зумовлені входженням індивіда в нове середовище (умови життя, оточення, норми поведінки, незвичний режим діяльності, неналагодженість стосунків у групі, на курсі, на факультеті, незнайоме місто); особливостями самостійного життя, ведення власного бюджету і подолання можливих матеріальних труднощів тощо; фаховими (невміння зорієнтуватися у професійній спрямованості процесу навчання; необхідністю вчитися працювати з людьми; складністю в формуванні організаторських умінь й навичок тощо). Досвід і результати психолого-педагогічних досліджень науковців академії доводять, що ці труднощі студенти долають протягом кількох місяців, поступово пристосовуючись до нових умов і спрямовуючи свої сили на здобуття знань.

Подоланню означених труднощів сприяє спеціально організована діяльність з адаптації, тобто забезпечення активного і творчого пристосування студентів нового набору до умов роботи вищого навчального закладу. У процесі таких заходів формується колектив, особисті вміння і навички раціональної організації розумової діяльності, стійкий інтерес студента до обраної професії; вибудовується система професійної самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей особистості тощо.

В адаптації студента М. Фіцула виокремлює три фази:

1) психічна реакція організму на нові умови вищого навчального закладу у студентів має різну тривалість, але переважно закінчується в середині першого семестру;

2) перебудова пристосовницьких механізмів, динамічного стереотипу, психічних процесів завершується приблизно до середини другого семестру;

3) період усталеної адаптації, коли завершується формування динамічного стереотипу і пристосовницьких реакцій. У 70 % студентів він завершується до кінця першого курсу.

Йдеться про кваліфіковану допомогу з організації й планування самостійної навчальної роботи; озброєння студентів першого курсу знаннями про інноваційну культуру навчальної праці, освоєння сучасних освітніх технологій; ознайомлення їх з особливостями методики самостійної роботи з кожної наукової дисципліни; активізацію розумової діяльності студентів на заняттях; забезпечення розуміння змісту навчальних занять як умови логічного аналізу інформації; консультації (групові й індивідуальні) з інноваційної культури навчальної праці; формування потреби до самовдосконалення; створення контактності викладачів і студентів.

Досвід і систематичні дослідження засвідчують, що до цього процесу необхідно долучити поняття потреби. Максимально можливе задоволення актуальних потреб першокурсника є важливим критерієм ефективності адаптаційного процесу. Крім того, хочемо відзначити, що всі свої сподівання у цьому напрямі студенти пов'язують із викладачами і кураторами груп, від яких очікують підтримки.

У низці наукових досліджень «підтримка» людини розглядається як:

– педагогічна діяльність, що забезпечує процеси становлення індивідуальності людини (О. Газман та ін);

– система педагогічної діяльності, що розкриває особистісний потенціал людини у подоланні соціальних, психологічних, особистісних труднощів (М. Гаджаспирова);

– допомога людині, яка розвивається, з найменшими втратами подолати кризовий період і знайти своє «Я» (М. Миколаєва).

На нашу думку, сенс педагогічної підтримки не тільки в тому, щоб допомагати студентам долати труднощі, ліквідувати проблеми, але й у тому, щоб допомогти усвідомити їх причини та знайти ефективні способи вирішення проблем кожному.

Ми з'ясували, що педагогічної підтримки різного спрямування і різної форми потребує більшість студентів нового набору. Причини труднощів полягають у тому, що:

- по-перше, до 10 % студентів починають навчальний рік зі слабкою мотивацією до навчання, невпевненістю у правильності вибору професії;

- по-друге, частина студентів (4 – 5 %) відчувають проблеми в спілкуванні та взаємодії з іншими студентами й викладачами;

- по-третє, є студенти (7 – 8 %) з відсутністю досвіду чіткого підпорядкування своїх інтересів і бажань установленим правилам, режиму, вимогам; неадекватною реакцією на будь-які зауваження; такі, що виявляють упертість; занадто хвилюються, хворобливо переживають невдачі тощо;

- по-четверте, серед студентів є самовпевнені, із завищеною самооцінкою, які звичайні зауваження сприймають як джерело загрози їх особистості – до 5 %;

- по-п'яте, низький рівень розвитку самодіяльності, самостійності, відповідальності за свої дії, що ґрунтується на невмінні здійснювати самоконтроль і самооцінку – до 10 % студентів.

Сутність педагогічної підтримки у вищезазначених ситуаціях, на нашу думку, має полягати: у створенні комфортного психологічного

середовища; ситуації успіху; забезпеченні умов для самореалізації особистості; у спільному подоланні перешкод, що заважають зберегти людську гідність і доступність позитивних результатів.

Ми пропонуємо такі способи виявлення індивідуальної підтримки студента:

- готовність і вміння вислухати;
- своєчасна порада, консультація чи просто слова підтримки, підбадьорювання;
- вияв довіри до студента;
- захист прав, підтримка намагань виявляти себе;
- привітне ставлення, позитивна оцінка досягнень і звершень;
- дієва допомога конкретними кроками, вчинками в інтересах студента.

Успішність впливу викладача на студента, як гарантії їх подальшої ефективної взаємодії, ми пов'язуємо з такими умовами:

- авторитет викладача;
- злагода, готовність студента приймати допомогу й підтримку в подоланні своїх проблем;
- опора викладача й студента на наявні й потенційні сили й можливості останнього, віра в них;
- пріоритет студента у вирішенні власних проблем;
- рефлексивно-аналітичний підхід до процесу й результатів навчально-виховного процесу.

Вступивши до вищого навчального закладу, обравши шлях самостійного життя, молоді люди переймаються питаннями майбутнього. Надії переважно оптимістичні, але, як засвідчує досвід, багато залежить від того, чи вдало обрана професія. Це значною мірою впливає на ставлення майбутніх фахівців і до навчально-виховного процесу.

Згідно зі ставленням до навчання і виховного процесу ми виокремлюємо три групи студентів:

1. Серйозні студенти, які прагнуть до всього нового, незалежно від галузі знань. Вони успішно вивчають усі передбачені навчальним планом предмети, відвідують різноманітні гуртки, виховні заходи, читають художню й науково-популярну літературу, переглядають телепередачі, відвідують музеї, театри, виставки тощо, а також беруть активну участь у громадському житті закладу й за його межами.

2. Студенти, які захоплюються однією галуззю знань, мають глибокі знання з неї, багато читають, стежать за новинками, усвідомлюючи водночас, що необхідно знати й інші предмети, оволодівати професією, намагаються старанно вивчати всі дисципліни, передбачені навчальним планом.

3. Студенти, які, надавши перевагу певній дисципліні і маючи з цієї дисципліни глибокі і ґрунтовні знання, нехтують усіма іншими. Нерідко вони належать до посередніх або навіть тих студентів, які не встигають навчатися. Саме вони потребують спеціального виховного впливу щодо самоосвіти та самовиховання.

З огляду на ставлення студентів до обраної професії, вчені виокремлюють такі типи студентів:

1. «Гармонічний». Обирає свою спеціальність усвідомлено. Сумлінно навчається, бере активну участь у науковій і суспільній роботі. Розкутий, вихований, товариський. Сфера інтересів охоплює літературу, живопис, спорт. Чесний, порядний. Має авторитет у колективі як надійний товариш, завжди готовий допомогти іншим і робить це з неприхованим задоволенням.

2. «Професіонал». Обирає спеціальність за покликанням, наполегливий у навчанні. Однак не цікавиться науково-дослідною роботою. Бере активну участь у всіх студентських заходах, сумлінно

виконує доручення. У колективі його поважають, але знають, що головним для нього є успішне навчання (навіть чи погодиться втекти з лекції «за компанію»).

3. «Академік». Обрав спеціальність усвідомлено. Вчиться тільки на «відмінно». Орієнтований на навчання в аспірантурі, тому багато часу віддає науково-дослідній роботі, часом на шкоду іншим заняттям. До прохань про допомогу чи пропозицій «а чи не втекти нам усім разом з наступної пари» швидше за все залишиться байдужим.

4. «Громадський працівник». Йому властива яскраво виражена схильність до суспільної діяльності, що, як правило, негативно позначається на навчальній і науковій діяльності. Упевнений, що професію обрав правильно. Цікавиться літературою і мистецтвом, організатор у сфері дозвілля. Схильний підкорятися інстинктам натовпу, однак істотну допомогу надати не здатний.

5. «Аматор мистецтв». Вчиться переважно добре, однак науковою роботою не цікавиться. Його увага переважно прикута до літератури і мистецтва. Має естетичний смак, широкий свіогляд, ерудований. За кілька нових романів модних іноземних авторів готовий піти не з однієї, а з усіх пар відразу.

6. «Старанний». Обрав спеціальність не цілком усвідомлено. Вчиться сумлінно, докладаючи максимум зусиль, хоча не має особливих здібностей. Нетовариський, не цікавиться мистецтвом, але любить бувати в кіно, на естрадних концертах і дискотеках. Може пропустити пару.

7. «Середняк». Вчиться «як вийде», не докладаючи жодних зусиль, пишається цим. Його принцип: «Одержу диплом і буду працювати не гірше за інших». Обрав професію не замислюючись. Однак переконаний, що раз вступив, то потрібно закінчити навчання. Намагається вчитися добре, але не дістає від цього задоволення. Завжди радий утекти із занять. Що стосується взаємодопомоги, то сподівається на неї сам.

8. «Розчарований». Студент переважно здібний, але не має інтересу до обраної спеціальності. Однак знає, що мусить закінчити навчальний заклад. Пропускає заняття. Прагне утвердитися в хобі, мистецтві, спорті.

9. «Ледар». Вчиться слабо, не докладаючи жодних зусиль. Цілком задоволений собою. Про своє професійне покликання всерйоз не замислюється, у науково-дослідній і суспільній роботі участі не бере. Однокурсники ставляться до нього, як до «баласту». Іноді хитрує, пристосовується. Коло інтересів зосереджене переважно у сфері дозвілля. Часто є ініціатором «масових втеч» з пар.

10. «Творчий». Такому студентові притаманний творчий підхід до будь-якої справи: навчання, суспільна робота, дозвілля. Однак заняття, які потребують посидючості, охайності, виконавської дисципліни, його не захоплюють. Тому переважно вчиться «нерівно», поділяючи предмети на «цікаві» й «нудні». Із легкістю втікає із занять, навряд чи здатний допомогти іншим.

11. «Богемний». Переважно, успішно вчиться на так званих престижних факультетах. Прагне до лідерства в товаристві таких, як він. До інших студентів ставиться зневажливо. «Про все» чув, хоча знання його вибіркові. У сфері мистецтва цікавиться тільки «модними» течіями. Його думка завжди відмінна від думки «сірої маси». Тому на підбурення піти із занять переважно не піддається. Оскільки є членом невеликої соціальної групи, то поводить, як належить у цій групі, а не так, як усі інші.

Однак, до якої б класифікаційної групи не належав студент, за час навчання у вищому навчальному закладі він має навчитися поведінки, яка відповідає загальноприйнятим нормам і правилам моралі і права, виховати в собі готовність учитися впродовж життя, самореалізуватися як особистість, студент, громадянин.

Наукові пошуки і досвід указують на той факт, що навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі, а, отже, і розвиток особистості студента на різних курсах, має певні особливості.

На першому курсі відбувається адаптація колишнього абітурієнта до умов і форм колективного студентського життя. Поведінка більшості студентів (30 – 35 %) характеризується високим рівнем конформізму (пасивне, пристосовницьке прийняття наявних правил, норм у поведінці). У певної частини першокурсників відсутній диференційований підхід до власних ролей в життєдіяльності групи, курсу (20 – 25 %).

Другий курс є періодом напруженішої навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно вміщені всі форми навчання і виховання, вони дістають як загальну, так і професійну підготовку, розширюються їх запити і потреби. Процес адаптації до освітнього середовища у навчальному закладі завершено.

На третьому курсі починається спеціалізація професійної підготовки, поглиблюється інтерес до науково-дослідницької роботи тощо. У цей період звужується сфера інтересів студентів, становлення особистості визначається змістом і рівнем студентського життя.

На четвертому курсі студенти безпосередньо долучаються до професійної діяльності у період навчальної практики, їх поведінці властивий інтенсивний пошук раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки; відбувається переоцінка цінностей.

П'ятий – шостий курс – перспектива швидкого закінчення навчального закладу. Формує чіткі практичні установки на майбутню професійну діяльність. З'являються нові цінності і потреби, пов'язані з матеріальним і сімейним станом, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм студентського життя, що потребує інтенсифікації індивідуального спілкування, взаємодії.

Постійне вивчення рівня розвитку і вихованості студентів академічних груп дає змогу ефективно вибудовувати навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі з урахуванням тих змін, яких зазнає студентський колектив загалом і кожен студент зокрема, коригувати зміст і методику цього процесу.

Науково обґрунтовано й експериментально доведено, що важливим аспектом забезпечення ефективної взаємодії в системі «викладач-студент» є мета навчання, усвідомлення студентами різноманіття змісту. Одним із критеріїв такого усвідомлення ми називаємо сформованість у студента, як суб'єкта навчального процесу, якості, яку відомий вітчизняний дослідник М. Боришевський називає самоактивністю. «Самоактивність пов'язана з явищем особистісного сенсу. Вона розкривається в людині через співвіднесення з реальністю свого життя, значень предметів і явищ, цінностей, цілей діяльності. Завдяки такому співвіднесенню людина усвідомлює особистісну значущість сенсу певних явищ, предметів, соціальних цінностей тощо» [337. с 218]

Упровадження в сучасній українській вищій школі кредитно-трансферної моделі навчання, безумовно, дозволяє розширити горизонти професійного розвитку студентів, сприяє диференціації їх навчальних цілей, які в умовах системи мають, за висловом В. Нагаєва, «двоюрисну спрямованість»: «З одного боку, вони орієнтовані на організацію пізнавальної діяльності, а з іншого, – на виявлення результативності навчання. Отже, відкривається перспектива реального використання результатів власної пізнавальної діяльності, що стимулює формування мотивації навчання» [338, с. 138].

Аналізуючи систему підготовки майбутнього фахівця у вітчизняному педагогічному ВНЗ з позицій середовищного підходу, можемо зробити висновок, що характерний для системних явищ принцип взаємодоповнення відіграє суттєву роль у формуванні студента як

цілісного суб'єкта власного професійного становлення. Але методика викладання, зокрема педагогічних дисциплін, не має відступати від притаманних їй напрацювань, що дозволяють студентів доповнити цілі професійного саморозвитку тісно поєднаними з ними цілями саморозвитку особистісного.

Досвідчені викладачі психолого-педагогічних дисциплін академії знають таку особливість будь-якої студентської аудиторії, що як тільки зміст навчання стосується проблеми самопізнання, самооцінки, навіть найбільш скептично налаштовані студенти виявляють жвавий інтерес, охоче йдуть на контакт з викладачем, висловлюють пропозиції щодо змісту подальшої взаємодії, формулюють актуальні проблеми, шляхи розв'язання яких хотіли б обговорити з наукової точки зору тощо.

Таким чином, найактуальнішою, на наш погляд, ознакою людини освіченої є прагнення відійти від інтуїтивізму, примітивізму в сприйнятті світу, базувати свій світогляд на досягненнях загальнолюдської наукової думки, залишаючись суб'єктом критичного мислення.

Однак ми погоджуємось і з думкою Н. Щуркової, що, незважаючи на очевидність ефективності такого підходу, саме він може призвести до розриву в осмисленні загального й окремого, обмеження світогляду проблемами власного становлення. Крім того, застосування засобів самопізнання під час занять потребує досить тонкої інструментовки спілкування, оскільки необережність самовияву, некоректність оцінки чи коментаря, невідповідність реакції групи чи окремих студентів на певні особистісно значущі для студента прояви призводить до прямого чи прихованого конфлікту, моральної травми, занурення в себе тощо. А отже, шлях активізації інтересу до навчання через постійну опору на актуальні проблеми особистісного саморозвитку та соціального становлення студентів повинен передбачати опосередкований підхід.

Фактором опосередкування в цьому випадку є дидактичне бачення студента, комплекс його властивостей, що сприяє аналітико-синтетичному підходу до процесу навчання себе як майбутнього педагога, у якому кожен виступає водночас і як суб'єкт, і як об'єкт навчального процесу.

Підґрунтям такого бачення, за Н. Щурковою, є поле професійної уваги педагога, «та сфера свідомості, де розміщується система основних професійних об'єктів, які вимагають постійної уваги спеціаліста. Але його не створюють обставини й не ліпить пан досвід сам собою. Таке поле слід цілеспрямовано формувати. І педагог, як будь-який професіонал, повинен формувати своє поле професійної уваги в процесі роботи» [339, с. 61].

Викладач дисциплін за фахом, звісно, має сам усвідомлювати значущі об'єкти поля своєї професійної уваги, бути майстром взаємодії не лише з технологічного, а й із психологічного боку. Однак у процесі практичної діяльності ми переконалися, що такий підхід вимагає певного психологічного застереження. Викладач може розраховувати на його успішне втілення тільки за умови попереднього докладання зусиль для формування в колективі студентів клімату взаємоповаги, розуміння неминучих у період професійного становлення проблем, готовності поставитися до них без надмірної критичності. Тут обов'язково має проявлятися ставлення, яке теоретики педагогіки співробітництва назвали повагою до чужого незнання.

Одним із важливих показників процесу розвитку особистості є можливість опосередкування, самостійного регулювання своєї поведінки. Першим, хто принципово узгодив процес регуляції з опосередкуванням, був Л. Виготський [343].

Зазначаючи, що специфіку розвитку людської психіки зумовлено суспільно-історичними умовами, він підкреслював її опосередкований характер, який залежить від змісту виконуваної діяльності (О. Леонт'єв [342]., від ситуації, поставленої перед людиною мети, від

ступеня ієрархізації її мотивів, самооцінки, сприйняття осіб, з якими вона спілкується (А. Бодальов) [340].., від спрямованості особистості (Л. Божович) [341].

Опосередкована поведінка є поведінкою зрілої особистості. Це, перш за все, підпорядкування власним цілям. Вона формується, якщо має місце усвідомлення не тільки своїх учинків, але й власних мотивів. Разом із тим, процес сенсоутворення, виділення цілей можливий тільки за наявності опосередкованості, уміння виходити за межі ситуаційного доведення [341-343].

Отже, психологічні механізми розвитку фрустраційної толерантності особистості працюють у такий спосіб. При зустрічі мотивованої діяльності суб'єкта (педагога) з перешкодою, суб'єктом педагогічного процесу (студентом), виникає емпатія, співчуття, співпереживання або уявлення про те, що відчуває інший. Це не дає можливості представити ситуацію педагогічного процесу як непереборну, тобто фрустрація не відбувається. У випадку відсутності емпатії, знання про цілі освіти, те, що відбувається в момент «тут і тепер» (момент заняття), пов'язані насамперед з особистістю студента (ключового суб'єкта педагогічного процесу), дають можливість переспрямовувати зусилля мотивованої діяльності у напрямі цілей навчання. Шляхи зміни діяльності визначаються гнучкістю мислення, знанням про зазначені цілі [344].

Ми переконані, що вітчизняна система вищої освіти, зокрема педагогічної, потребує більш цілеспрямованої й продуктивної реалізації ідей педагогіки співробітництва. Сучасний педагог – це вчитель, викладач, вихователь, наставник, який оволодів педагогікою співробітництва і втілює її на практиці чітко й послідовно. Можливо, дехто поставить під сумнів наші судження, особливо у світлі міркувань про об'єктивність упровадження дистанційної освіти та індивідуально-дослідницьких завдань, розширення меж для самостійної роботи студентів тощо. Однак

ми стверджуємо, що протиставлення чи взаємовиключення наше твердження не передбачає, оскільки йдеться не так про організаційно-технологічний бік навчально-виховного процесу у закладі освіти, як про його характер і психолого-педагогічне підґрунтя.

У традиціях національної вищої школи залучення студента до здобуття знань здійснюється не безпосередньо, а переважно опосередковано, через особистість викладача, який забезпечує їх актуальність і сучасний зміст. Із таким твердженням ми маємо погодитись, навіть якщо взяти до уваги, що в процесі навчання студент може самотійно долучитися до джерел, дістати знання більш сучасні, ніж ті, що безпосередньо викладач, зокрема до яких він апелює чи спрямовує для самотійного опрацювання [344].

Безперечно, вищий навчальний заклад, перебуваючи в умовах, що склалися, має бути об'єктивно зорієнтований на таке навчання студента, яке б дало йому можливість сформувати в собі як фундаментальні основи системно структурованих знань за певним фахом, так і, що особливо важливо, набути здатності самотійного пошуку новітньої інформації, максимально адаптованої до своєї реальної професійної діяльності. Вона не повинна бути хаотичною в його свідомості, а за допомогою викладача логічно й системно знаходити ґрунт і місце в тій системі знань, яку він опанував у ВНЗ.

Досвід переконує, що викладач для студента завжди буде важливим як основний суб'єкт соціальної взаємодії та як носій актуальних систематизованих фундаментальних знань із певних навчальних дисциплін, високої моралі, сучасних культурних і життєвих цінностей, суспільних норм тощо.

Іншими словами, для того, щоб випускник ВНЗ міг із найменшими труднощами адаптуватись у своєму подальшому житті, навчитися самотійно діставати конкретні актуальні знання й вирішувати реальні

професійні проблеми в практичній діяльності, йому слід для набуття таких умінь створити відповідні умови в студентському житті. А їх студент може набути тільки у стані активної творчої інтелектуальної та соціальної дії, коли він виступає у ролі не пасивного отримувача, споживача чи репродуктора чогось уже готового, а співавтора, продуцента, здобувача нового як результату мудро керованого внутрішньо-особистісного осмислення, почуттєвого переживання, визначення власного погляду [345, С 42]

Безумовно, таке питання вимагає педагогічної підтримки з використанням відповідної технології супроводу. Це, наприклад, консультування, яке будується за запитами самого студента. Завдання консультанта – надати допомогу студенту у вирішенні проблемної ситуації за його ініціативи, що дає можливість майбутньому вчителю чи вихователю стати джерелом саме своєї діяльності та відчувати відповідальність за її результат.

Особливість такого консультування полягає в тому, що педагог, навіть знаючи готове вирішення проблеми, пропонує студенту лише спосіб чи шлях до її вирішення..

Отже, ми маємо максимально відмовитися від стереотипів моносуб'єктивної педагогіки, забезпечуючи особистісно орієнтований характер навчання, організовуючи управління педагогічним процесом з боку творчого викладача.

До особливостей управління процесом професійної підготовки майбутнього спеціаліста у ВНЗ ми зараховуємо:

1. Управління має бути демократичним, здійснюватись за допомогою таких форм і методів, що створюють можливість виявити творчі сили кожній особистості.

2. Управління має бути гнучким, тобто реагувати на «обставини, що змінюються».

3. Під час управління слід запобігати суб'єктивізму в оцінці (ситуацій, результату тощо).

4. Ефективність управління залежить, зокрема, як від професійної підготовки педагога у цілому.

У межах нашого дослідження особливу увагу привертає проблема психологічного супроводу професійного становлення майбутнього педагога в навчально-виховному процесі.

Педагогічна практика уможлиблює визначення двох головних напрямів його реалізації:

1) здійснення індивідуального підходу на етапах формування мотивації, диференціації змісту навчальних завдань і методів роботи, контролю навчальних досягнень, стимулювання тощо;

2) створення зовнішніх і внутрішніх умов для творчості, самоорганізації студентів, насамперед завдяки творчому ставленню педагогів, їх інноваційним підходам до організації успішного навчання, науково-дослідної роботи, педагогічної практики, розвитку особистості.

Результатом ефективного психологічного супроводу є повноцінна реалізація психічного потенціалу особистості; формування психологічної компетентності щодо здійснення вибору рішень, подолання труднощів у професійному житті, про що зазначають дослідники Л. Василенко та І. Василенко, спираючись на проведені дослідження.

Зважаючи на порушене питання педагогічного спілкування, педагогічної етики, вважаємо за доцільне місце гумору в системі взаємовідносин «викладач-студент», який розглядається нами як органічний компонент безпосереднього спілкування й певною мірою позитивно впливає і на цілісний педагогічний процес, і на його результат. Це різновид психологічної гри, який містить соціальні, когнітивні й емоційні компоненти [346].

Гумор може приймати різні форми і виконувати різноманітні функції. У середовищі однолітків він допомагає привернути до себе увагу; у робочому процесі за допомогою гумору ми можемо зменшити напругу у відносинах; в актах комунікації, що виникають у групах, гумор використовується для підвищення рівня співпраці, визначення соціальних кордонів, пом'якшення чи підвищення дієвості критичних тверджень тощо.

Очевидним є той факт, що незалежно від контексту комунікативного акту, гумор є важливою складовою й засобом регулювання будь-якого різновиду спілкування чи взаємодії, метою яких є встановлення успішних відносин між суб'єктами цих процесів. Як зазначає психолог П. Симонов, гумор потрібен людині для підтримки гнучкості мислення і, як наслідок, «превентивної озброєності» [247].

Отже, завдяки гумору людина завжди готова до ефективної поведінки. Нажаль, як засвідчує практика, не всі викладачі ВНЗ готові доцільно й обґрунтовано використовувати гумор в аудиторії, у процесі взаємодії з конкретним студентом. Одні вважають його «ризикованим» прийомом у спілкуванні зі студентами (21,7 %), інші бояться виглядати смішними (6,1 %), але всі разом не завжди розуміють, що гумор – це не тільки засіб розважання студентів, а й спосіб формування в навчальній аудиторії, лабораторії, спортивній залі тощо комфортних і привабливих умов для ефективного навчання і виховання. Досвід педагогічної роботи у ВНЗ переконує, що продуктивне навчання вимагає розвитку особистих взаємовідносин і створення умов для близького спілкування між викладачами і студентами з урахуванням вікових та особистісних особливостей останніх. Одним із основних аспектів комунікації, що сприяють успішному розвитку взаємин між викладачем і студентом, є безпосередність у спілкуванні. Безпосередність – це педагогічне поняття, що визначає межу, до якої викладач встановлює близькі стосунки зі

студентами в протилежність збереженню дистанції та стриманості [348. С. 543-559].

Зв'язок між безпосередністю в спілкуванні та гумором, який викладач використовує в аудиторії, був визначений у низці робіт зарубіжних дослідників, зокрема у працях Corham і Chrirtophel [349. Р. 454-464].

Розглянувши якісну і кількісну відмінності між тим, як викладач використовує гумор і який вплив він має на аудиторію, науковці відзначили, що певна кількість і тип гумору істотно впливають на процес навчання, хоча і не в такій мірі, як безпосередність. Дослідники зауважили, що зв'язок із гумором, який використовує викладач, і навчанням студентів можна краще зрозуміти, якщо розглядати перший разом із таким поняттям, як безпосередність у спілкуванні.

Теоретичне обґрунтування зв'язку між використанням гумору, навчанням і безпосередністю у спілкуванні викладача зі студентами базується як на властивості гумору привертати й утримувати увагу аудиторії, так і на властивості безпосередності створення відчуття близькості між суб'єктами комунікації на підґрунті вербальних і невербальних засобів [350. Р. 46-62].

І гумор, і безпосередність однаково позитивно впливають на процес навчання і формування мотивації у студентів, а також сприяють позитивному оцінюванню викладання. І, навпаки, відсутність гумору і безпосередності у процесі навчання в аудиторії вважається джерелом демотивації у студентів [350].

Вплив педагога на студента, як уже зазначалося, цілком визначається тими стосунками, які склались між ними. «Особливості особистості – це продукт її взаємин з людьми в процесі розвитку, продукт впливу прикладу, прив'язаності, авторитету», – стверджує відомий психолог В. М'ясищев.

Безумовно, стосунки в цілісному педагогічному процесі слід розглядати не тільки як бажану умову, але й як основний компонент педагогічної діяльності.

Особистісні відносини, на думку психологів Т. Гаврилової, А. Бодальова, М. Рибаквої, спонукають молодих людей відчувати надію на розуміння, знімають стан протистояння, послаблюють протидію впливу, долучають студента до суб'єкт-суб'єктну взаємодії.

Цікавими є результати експрес-опитування студентів Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та Красноградського коледжу академії. Їм було запропоновано обрати бажаний і наявний вид відносин з викладачами. Для цього було запропоновано п'ять типів відносин (за М. Рибаквою): диктат, невтручання, співробітництво, опіка, конфронтація. Зміст відносин було розкрито таким чином:

– відносини диктату – сувора дисципліна, чіткі вимоги до порядку та знань при офіційно-діловому спілкуванні;

– відносини нейтралітету (невтручання) – вільне спілкування з учнями на інтелектуально-пізнавальному рівні, захопленість викладача своїм предметом, ерудованість;

– відносини опіки – постійна увага, надмірне піклування, неприйняття будь-якої самостійності, постійний конфлікт із батьками;

– відносини конфронтації – замаскована недоброзичливість до студентів, постійна невдоволеність роботою, своєю дисципліною, яку викладає, у спілкуванні – нехтувально-діловий тон;

– відносини співробітництва – співучасть у всіх справах, інтерес один до одного, оптимізм і взаємна довіра у спілкуванні.

Слід зазначити, що у навчальних закладах мали місце всі види відносин: частіше траплялись як реально наявні відносини нейтралітету,

так й співробітництва. Відносини конфронтації й опіки в середньому траплялись рідко, відповідно 3,1 % і 6,9 % відповідей.

Щодо бажаних відносин, то результати опитування дещо інші: ні студенти, ні викладачі не бажають перебувати один із одним у конфронтації (44 %), але серед тих та інших є такі, хто сумнівається в реальній можливості зовсім ліквідувати ці відносини в педагогічному процесі.

Відносини співробітництва більшість викладачів і студентів (64 %) назвали як бажану форму взаємин, але серед опитаних не всі вважають їх абсолютно реальними для всіх викладачів і студентів у всіх видах діяльності.

Отримані дані дають можливість уявити реальну картину відносин між викладачами та студентами, що складаються протягом усього періоду навчання у ВНЗ. Уважаємо за доцільне наголосити, що і в умовах педагогіки співробітництва важко уникати конфліктів і складних педагогічних ситуацій, що засвідчують наукові дослідження й педагогічна практика, а їх вирішення потребує від педагога спеціальних знань і вмінь.

Серед потенційно конфліктогенних педагогічних ситуацій можна виділити:

- ситуації (або конфлікти) діяльності, що виникають з приводу невиконання студентом навчальних завдань, успішності;
- ситуації (або конфлікти) поведінки (вчинків), що виникають з приводу порушення встановлених правил, норм, угод тощо;
- ситуації (або конфлікти) взаємин, що виникають у сфері емоційно-особистісних відносин викладачів і студентів, у сфері спілкування.

Педагогічні конфлікти мають деякі особливості, урахування яких може допомогти їх подолати. Серед них виділяють:

- педагогічно доцільне вирішення ситуації (або конфлікту), адже ВНЗ – це модель суспільства, де студенти продовжують опановувати соціальні норми взаємин між людьми;

- сторони конфлікту мають різний соціальний статус, чим визначається відмінність їх поведінки в конфлікті;

- різниця у віці й життєвому досвіді розмежовує позиції учасників конфлікту, породжує різний ступінь відповідальності за помилки при їх вирішенні;

- різне розуміння ситуації і причин її виникнення з позиції викладача і студента, що нерідко характеризує суть і зміст подальших подій;

- конфлікт має виховний сенс, особливо в присутності інших студентів;

- викладач має бути ініціатором вирішення конфлікту в інтересах студента;

- конфлікт у педагогічному процесі слід скоріше попереджувати, ніж розв'язувати. Саме такий підхід зумовлює педагогічну мудрість і доцільність у вирішенні ситуацій (конфлікту).

Основною ланкою при вирішенні складної педагогічної ситуації (конфлікту) ми вважаємо проведення її психологічного аналізу. Аналіз допомагає уникнути суб'єктивізму в оцінці поведінки студентів, дає можливість побачити позитивне в їхніх учинках і, таким чином правильно розв'язати конфлікт, знайти спільне у розвитку подальших відносин.

Погасити конфлікт – це значить перевести відносини його учасників на рівень взаємоприйнятних для обох сторін, перенести увагу з афектно-напружених у сферу ділових відносин навчальної роботи.

На думку викладачів, кураторів груп описаний вище аналіз допомагає осмислити і власний досвід виходу із ситуації, вирішення конфлікту, побачити помилки й прорахунки у своїй поведінці і більше не

повторювати їх. Таким чином, викладач вчиться приймати рішення без зайвих емоцій, уникаючи традиційних авторитарних заходів впливу, що інколи не спрацьовують. Це підвищує його свободу вибору і професійну самоповагу.

Крім того, важливим моментом у навчально-виховному процесі, на нашу думку, є реалізація педагогічних технік і прийомів з арсеналу викладача, що допомагають студентам відчувати себе комфортно і психологічно та емоційно захищеними в різних ситуаціях. На жаль, оволодіння викладачем такими техніками і прийомами залишається в багатьох випадках справою його професійної гідності й відповідальності.

Як позитивне, слід відзначити, що педагогічній теорії та практиці досить давно відома техніка формування в людини суб'єктивного переживання успіху (при виконанні навчального завдання, доручення, формуванні вмінь у різних видах пізнавальної діяльності тощо).

До прийомів, що забезпечують її реалізацію, ми зараховуємо:

а) зняття почуття страху, невпевненості (наприклад, «Нічого неможливого немає...», «Хвилюватися зайве, нічого страшного...»);

б) приховану інструкцію (наприклад, «Згадай, що говориться про...», «Не забудь обов'язково...», «Гадаю, зайве тобі нагадувати, що в цьому випадку необхідно...»);

в) підсилення мотиву (наприклад, «Переконаний, що це важливо для...», «Оволодієш цим, тоді легше буде...»);

г) високу оцінку деталі (наприклад, «Оцим фрагментом твоєї роботи я просто зачарований», «Тобі найбільше вдалося саме...»);

д) імітацію персональної винятковості (наприклад, «Іншого від тебе і чекати було не слід, це твоє», «Я був переконаний, що ти найбільш вдало...»). Техніка допомоги у встановленні оптимальних відносин студента з педагогом, уміння реалізувати комунікативні здібності, орієнтовно подані в таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1.

Прийоми формування позитивних відносин викладача та студента

Прийоми	Що говорить викладач?	Що чує й відчуває студент?
Прийняття	«Ти здібний»	«Я здібний»
Уважність	«Я помічаю, що у тебе все добре виходить»	«Я на щось здатен» «Я щось значу»
Повага	«Дякую тобі за...»	«Мої зусилля помічені». «Мої старання потрібні»
Схвалення	«Мені подобається, як ти...». «Важко не помітити, що у тебе дуже добре...»	«Я спроможний»

Таким чином, постійна своєчасна й педагогічно доцільна підтримка педагогом студента як у навчальній діяльності, так і в різних видах пізнавальної стане позитивним чинником щодо формування доброзичливих, тісних та ефективних стосунків суб'єктів цілісного педагогічного процесу [351]. Така система взаємодії (відносин, спілкування, співпраці) висуває високі вимоги до суб'єктів освітнього процесу. Ідеться про те, що на сьогодні змінюється ідеальний образ викладача ВНЗ, іншими стають і уявлення про форми й методи його взаємодії зі студентами, про їх базові характеристики.

Отже, професійний образ викладача продовжує домінувати в сприйнятті його студентами, а це вказує на недостатній рівень готовності взаємодіяти з ним на якісно новому рівні – особистісному. У такій ситуації від викладача вимагається не лише вміння реалізувати взаємодію на професійному і особистісному рівнях, але й сформувати в студентів потребу в такій взаємодії. Оптимальною ситуацією, яка, на нашу думку, має сприяти максимальній ефективності відносин викладача і студента, є поєднання професійного й особистісного блоків взаємодії в різні періоди навчально-виховного процесу у ВНЗ, починаючи, безумовно, з адаптаційного етапу.

РОЗДІЛ 3

ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

3.1. Роль педагогічного проектування в розвитку виховної системи вищих педагогічних навчальних закладів

У системі вищої професійної освіти разом із спеціальною підготовкою кадрів створюються умови для подальшого просування особистості в професійній діяльності, що об'єктивно вимагає постійного її вдосконалення, оновлення, веде до пошуку шляхів, способів і засобів забезпечення цілісності виховного процесу, створення ефективного виховного середовища освітньої установи.

Ураховуючи той факт, що на формування особистості потужно впливає довкілля: громадські, матеріальні й духовні умови, у яких живе і розвивається людина, проектування системи виховання в освітньому середовищі є однією з найважливіших умов успішності особистісно-професійного становлення і самореалізації молоді. Спільний пошук цінностей, норм і законів життя, їх дослідження в конкретних видах діяльності і спілкуванні становлять зміст виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Зважаючи на методологічне переоснащення і переосмислення, проектування все глибше проникає в усі гуманітарні галузі наукового знання як технологія сучасної культури і як підґрунтя для створення зокрема і виховної системи, за допомогою якої педагоги вирішують проблеми підвищення якості освітнього процесу.

Одним з можливих напрямів вирішення цієї проблеми є **проектування системи виховної роботи вищих педагогічних навчальних закладів**. При цьому проектування як соціально-педагогічний

феномен є потужним механізмом освітнього впливу соціуму, що творчо синтезує сукупність економічних, науково-технічних, культурологічних і психолого-педагогічних чинників компетентнісного розвитку майбутніх фахівців.

Проектування вже стало визнаним завданням, етапом науково-педагогічного дослідження в усьому світі (О. Безпалько, В. Взятишев, Джонс Джон Кристофер, Я. Дитрих, Е. Заир–Бек, А. Лігоцький, В. Монахов, П. Хилл [353-361]), оскільки воно є ефективним інструментом впливу на стан різних соціально-педагогічних систем, їх удосконалення спираються на глибокий теоретичний аналіз.

У Великому тлумачному словнику проектування визначається як процес створення проекту – прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкту, стану [362, с. 207].

Проектування виявляється на різних етапах життєдіяльності суспільства як прагнення активно втрутитися в недосконалість навколишнього світу (а також у свою недосконалість) на підставі дослідницьких знань про нього. Проектна діяльність як джерело розвитку сфери освіти й різновид професійно-педагогічної активності в історії культури формувалася досить тривалий період. Більше трьохсот років тому великий чеський мислитель, основоположник теоретичної педагогіки Ян Амос Коменський висловив ідею введення в діяльність педагога дослідницького стимулу для успішності навчання.

Філософи розглядають проектування як один із механізмів культури, що сприяє перетворенню істоти на особистість, здатну вільно творити. Окрім практичної свідомості людей, продуктивна уява в давнину знаходила віддзеркалювалася в міфологічній свідомості, а також в ігровій свідомості дітей. Цікаво, що в соціальних проектах-утопіях різних століть так чи інакше був присутній педагогічний компонент. Так, у роботах Арістотеля, Т. Мора, Т. Кампанелли, Р. Оуена ми знаходимо ідеальні

образи «нової породи людей». Ідеал виступає в цьому випадку є як вид проекту – мети, що втілює уявлення про досконалість (людини, учня, укладу життя людей) [363, 364].

Формування технологічного типу культури на межі ХХ – ХХІ ст. стимулювало вчених до аналізу методологічних основ проектної діяльності як абсолютно особливого явища. Проектування стало розглядатися як особливий вид розумової діяльності.

Застосування проектування у сфері освіти особливо активізувалося в другій половині 1990-х рр. у зв'язку з розвитком ідей стандартизації освіти. Поступово планується гуманітаризація підходів до проектування, зазначена вміщенням у його методологію філософських, культурологічних і психологічних знань. З'явилися трактування проектування як культурної форми освітніх інновацій, як поліфункціональної діяльності, що має неklasичний, нетрадиційний характер. Практичні можливості проектної діяльності в освіті ще більше розширилися з появою й інтенсивним розвитком мережевих інформаційно-комунікаційних технологій [365].

Аналіз особливостей історичних періодів дозволяє зробити висновок, що ідея проектування завжди актуалізується в епосі змін. На сучасному етапі розвитку суспільства, який характеризується рухливістю й мінливістю, проектний тип культури починає домінувати; він стає одним з центральних культурних механізмів перетворення дійсності. У проектній діяльності простежується поєднання технократичного й гуманітарного, дослідницького і прогностичного, інформаційно-освітнього й соціально-перетворювального підґрунтя. Це дозволяє говорити про проголошення проектної культури як основи нової освітньої парадигми ХХІ століття.

Теоретичні основи проектування педагогічного процесу висвітленню у працях П. Атаманчука, В. Безрукової, І. Волкова, В. Галузинського, О. Киричука, В. Краєвського, О. Лігоцького, Є. Суркова, Г. Сухобської та інших учених. Загальні питання соціального проектування вивчали

М. Аітов, Т. Антонюк, Ю. Ємельянов, М. Лапін, Ж. Тощенко. Проектування педагогічних систем внутрішньошкільного управління розглянуто у працях С. Гільманова, Ю. Лівшиць, О. Моїсеєва, Т. Сущенко. Питанням проектування засобів для управління навчальною і навчально-творчою діяльністю присвячені роботи Л. Закоти, В. Костіної, Л. Ричкової, В. Сипченка, К. Яресько.

Проектування в загальному його розумінні – це науково обґрунтоване конструювання системи параметрів майбутнього об'єкта або якісно нового стану існуючого прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкта, стану чи процесу в єдності зі шляхами його досягнення[366].

Ю. Кулюткін та В. Онушкін зробили спробу дати визначення проектуванню педагогічної діяльності. Вони вважають, що «проектування педагогічної діяльності передбачає побудову можливої моделі взаємодії з учнями, коректування якої здійснюється на основі педагогічного передбачення, прогнозування процесу взаємодії та його результатів» [367, С.40].

В. Безруковою підготовлено посібник з проєктивної педагогіки для системи профтехосвіти [368]. Процес проектування пов'язують також із педагогічною діяльністю, оскільки деякі вчені (В. Загвязинський [369], В. Кан-Калик [370], В. Краєвський [371], М. Поташник [372] та інші) розкривають функції педагога (інформаційної, комунікативної, організаторської, конструктивної, прогностичної тощо), обґрунтовують важливість проєктивних знань, умінь і навичок.

На основі теорії педагогічного управління (В. Сластенін, Л. Спирін, Г. Сухобська та інші) психолого-педагогічне проектування розглядається як важливий елемент управлінської діяльності педагога як керівника.

Результатами педагогічного проектування має бути не той об'єкт або суб'єкт, який необхідно створити або сформулювати, а лише його проект як концепція розвитку вищого навчального закладу, план діяльності.

Серед розмаїття видів проектування треба виділити поняття «педагогічне проектування», що вживається як збірне й об'єднує всі види проектної діяльності, суб'єктом яких може бути педагог.

Зміст педагогічного проектування припускає безпосереднє отримання продукту з властивостями, відповідними діапазону його можливого використання й функціонального призначення (стандарт початкової освіти, програма розвитку гімназії, навчальний план окремого факультету академії чи університету) та надає можливість для випереджального уявлення дійсності, передбачення майбутніх змін, що дозволяє педагогічно грамотно, технологічно збудувати виховний процес у ВНЗ.

Педагогічне проектування в педагогічній літературі трактується, переважно, як спосіб активізації буття в педагогічній дійсності, як шлях до підняття особистості на новий ступінь педагогічної майстерності. Об'єктом проектування в цьому випадку є ідеальні засоби: зміст, методи й форми педагогічної діяльності, особистість педагога (Л. Кондрашкова, Н. Кузьміна та інші) [373, 374].

Проектування є багатоступінним, динамічним, послідовним процесом, що відбувається в часі.

В. Безрукова виділяє три об'єкти педагогічного проектування: педагогічна система; педагогічний процес; педагогічна ситуація. Автор пропонує такі етапи і форми педагогічного проектування [368, С.342]:

- педагогічне моделювання (створення моделі) – розробка цілей (загальної ідеї), створення педагогічних систем, процесів або ситуацій і загальних шляхів їх досягнення;

- педагогічне проектування (створення проекту) – подальша розробка створеної моделі й доведення її до рівня практичного застосування;

- педагогічне конструювання (створення конструкта) – подальша деталізація створеного проекту, яка наближає його до використання в конкретних умовах реальними учасниками виховних відносин.

Отже, аналіз етапів педагогічного проектування В. Безрукової доводить, що головними в цій діяльності є етапи моделювання, проектування та конструювання, що наближають його до рівня технології.

Незважаючи на досить тривалу історію розвитку уявлень про педагогічне проектування, досі немає його єдиного трактування. Дослідники по-різному визначають педагогічне проектування:

- процес «вирощування» нових форм спільності педагогів, студентів, педагогічної громадськості, нового змісту, технологій освіти й виховання, способів педагогічної діяльності й мислення (В. Болотов, Є. Ісаєв, В. Слободчиков, І. Шапошнікова [375]);

- попередня розробка основних деталей майбутньої діяльності учнів і педагогів (В. Безрукова) [368]);

- змістовне, організаційно-методичне, матеріально-технічне й соціально-психологічне оформлення задуму реалізації цілісного розв'язання педагогічної задачі, що здійснюється на емпірично-інтуїтивному, дослідницько-логічному й науковому рівнях (І. Ісаєв, А. Міщенко, В. Сластьонін, Є. Шиянов) [376];

- багатокрокове планування (В. Беспалько) [353]);

- цілеспрямована діяльність щодо створення проекту як інноваційної моделі освітньо-виховної системи (Н. Яковлева) [361];

Незважаючи на такі різночитання у визначенні, загальним є те, що метою педагогічного проектування завжди є вирішення актуальної проблеми.

Ми педагогічне проектування пропонуємо розуміти як цілеспрямовану діяльність педагога з розробки проекту освітнього процесу, що є моделлю майбутньої діяльності.

Серед основних функцій проектної діяльності прийнято виділяти дослідницьку, аналітичну, прогностичну, перетворювальну, нормувальну (І. Колеснікова). Для проектування також характерна конструктивність, тобто спрямованість на отримання абсолютно певного практично значущого результату на підставі прогностичного знання. Цим проектна діяльність відрізняється від простого виявлення й опису загальних педагогічних закономірностей, властивих, наприклад, науково-педагогічній діяльності.

Завдяки своїй багатофункціональності проектна діяльність може бути використана як:

- педагогічній засіб усередині соціально-освітнього контексту, наприклад, формування корпоративної культури в межах студентського колективу;

- засіб навчання (виховання), відіграючи допоміжну роль щодо інших видів педагогічної діяльності, наприклад, виконання навчальних (дипломних, курсових) проектів;

- процедура в контексті іншої діяльності, наприклад, управління освітою;

- форма (інноваційного) розвитку того або іншого педагогічного об'єкту (системи, процесу, явища)) [365];

Спираючись на досвід В. Безрукової, В. Беспалька, І. Лернера, В. Красєвського та інших авторів, В. Костіна розробила технологію педагогічного проектування засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів і спроектувала комплекс навчальних засобів [377, С.66].

Під час проектування зазначених засобів автор виділяє такі етапи проектної діяльності:

- аналогізування – діяльність, спрямована на пошук аналога майбутньої моделі;

- моделювання – діяльність, що передбачає створення моделі на основі аналога;

- конструювання – діяльність, що зумовлює виникнення конкретного засобу на основі розробленої моделі управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, яку можна використовувати в педагогічному процесі.

Аналізуючи зазначені **етапи** педагогічного проектування, ми стверджуємо, що система проектування є динамічною організаційно-педагогічною системою (як процес і як результат). На нашу думку, у вищому навчальному закладі проектування як процес передбачає низку послідовних етапів (що відображено у схемі на рис. 3.1. а результатом цього процесу є розроблений проект.

Проектування завжди передбачає використання широкого спектра проблемних, дослідницьких, пошукових методів, які спрямовані на реальний практичний результат.

Рис 3.1.1. Зміст етапів проектної діяльності.

Під час проектування обов'язковим є:

- наявність проблеми, яка вимагає інтегрованого знання, дослідницького пошуку рішення;
- теоретична, практична, пізнавальна значимість передбачуваних результатів;
- структурування змістової частини проекту з указівкою поетапних результатів;
- використання дослідницьких методів;
- захист і реалізація проекту.

З позицій кібернетики проектування – це керований процес, отже, система проектування є керованою організаційно-педагогічною системою.

Проектування обов'язково охоплює всі компоненти педагогічної системи від мети, змісту, принципів, методів, форм, напрямів виховання, завершуючи цілісним педагогічним процесом.

Спираючись на класичну тріаду «природа – суспільство – людина», виділяють природні, технічні (інженерні) та соціальні проекти. Проектування в галузі виховання й освіти належить до соціальної сфери, а його продукт можна зараховувати до розряду гуманітарних проектів. Слід підкреслити, що сенсом і метою гуманітарного проектування є вдосконалення того, що визначається особливостями людської природи й людських відносин.

Педагогічне проектування, як самостійна поліфункціональна педагогічна діяльність, має значні можливості для розвитку суб'єктів виховних систем. Ці можливості реалізуються, якщо процес педагогічного проектування базується: на усвідомленні реальних потреб в перетвореннях, з опорою на попередні досягнення всіх суб'єктів виховної системи й системи як цілісного організму, який самоорганізовується з урахуванням наявних духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів, зважаючи на досягнення педагогічної науки.

Проектування системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі має певну специфіку.

По-перше, воно перебуває в тісному зв'язку з професійним, соціологічним та іншими видами проектування, є їх логічним продовженням, базується на вже перевірених ідеях.

По-друге, створення проекту (чи комплексу проектів) здійснюється не однією особою, а колективом фахівців, до яких залучені представники органів управління освітою, педагоги, психологи, соціологи, юристи, медики, економісти інші.

По-третє, проектування має частковий характер, оскільки відповідно до того або іншого завдання проектуються певні аспекти навчальної, наукової, методичної, організаційної та інших діяльностей установи. Комплексне проектування в цій ситуації переважно недостатньо деталізоване й тому потребує конкретизації вказаних вище сторін.

По-четверте, процес проектування виявляється тривалим і не уривається з початком функціонування освітньої установи.

По-п'ятих, при проектуванні обов'язковий облік особливостей зовнішнього середовища. У процесі проектування освітньої установи, відбувається зміна його загальної концепції функціонування, що відбивається в зобов'язанні норм перетворення організаційної структури, навчальних програм, педагогічних технологій і методик.

До основних вимог успішного проектування системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладів можна зарахувати контекстність як представлення предмета проектування не ізольовано, а в співвідношенні з певним контекстом (контекстами); активність учасників проектування як емоційно-ціннісне добровільне залучення до проекту, участі в обговоренні проектних проблем тощо. Вимога реалістичності пов'язана із забезпеченням гарантій досяжності проектних цілей та ресурсів. Керованість як вимога полягає в управлінні проектом через

проектну дисципліну, пов'язану з регламентацією дій, змістовною та технологічною визначеністю виконуваних процедур. Значне місце тут посідає перетворювальний характер проектування та його варіативність (Н. Яковлева) [361].

Саме проектування є джерелом інноваційних змін виховного простору вищого педагогічного навчального закладу, що ґрунтується на науковому дослідженні, прогнозуванні, конструюванні, моделюванні об'єктів та розробці технології виховної діяльності.

Прогнозування, спираючись на довідкові данні, є різновидом наукового передбачення, спеціальним дослідженням перспектив якогось явища, імовірною науковою думкою про можливі стани явища в майбутньому (В. Бедерханова, І. Колеснікова та інші). Беручи до уваги це визначення, треба звернути увагу на те, що проектування і прогнозування мають загальні цілі і орієнтацію на досягнення результатів. Особливого значення у цьому напрямі набуває пошукове прогнозування як пошук перспективних проблем, що підлягають вирішенню, та як пошук можливих шляхів вирішення проблем з орієнтацією на задані критерії. Прогнозування посідає важливе місце в проектуванні для формування обґрунтованої думки про перспективи, можливі стани того чи іншого об'єкта або явища в майбутньому [359].

Проектування пов'язане і з моделюванням як методом дослідження об'єктів різної природи на їх аналогах – моделях. Модель (від латин. "modulus" – міра, зразок, норма) – це штучно створений зразок у вигляді схеми, опису, фізичних конструкцій або формул, подібний до досліджуваного об'єкта (явища), що відображає або відтворює в простішому вигляді структуру, властивості й відношення між елементами об'єкта (явища) [378].

Моделювання у межах проектування допомагає уявити і перетворювати об'єкти, явища, процеси, яких немає в реальності або вони з

якихось причин неprisутні, оперувати ними, визначаючи стійкі властивості, виділяти окремі сутнісні аспекти проєктованих об'єктів, явищ і процесів і піддавати їх більш серйозному логічному аналізу (А. Панфілова, В. Семиченко та інші).

Серед позитивних факторів проєктної діяльності, що спрямована на професіне та духовне зростання особистості, на підставі висловлювань сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень, виявимо прагнення змінити недосконалу дійсність (сьогодення) і тим самим наблизити майбутнє. При цьому відбувається зміна людей, що здійснюють проєкт. Дослідження вказують на те, що в проєктній діяльності паралельно з безпосереднім результатом (створенням проєкту) забезпечується опануванням нових знань, формування нових уявлень, поява нових сенсів, цінностей. Це пов'язано з одержанням нової інформації, опануванням нового вигляду активності, з переживанням позиції творця. За рахунок цього залучення до проєктної діяльності змінюється позиція людини будь-якого віку, перетворюючи її на суб'єктну форму участі в перетворенні навколишнього світу і самовдосконалення.

Проєктна діяльність стає засобом розвитку і саморозвитку як специфічних проєктувальних здібностей, так і особистості в цілому, будучи універсальним джерелом навчання, виховання, творчої взаємодії дітей і дорослих. На кожному етапі проєктної діяльності, як зазначають учені, крім запланованого продукту, формуються певні особистісні прирости, що виражається у динаміці цінностей, норм, настанов (О. Газман та інші) [379].

Застосування методів педагогічного проєктування залежить не лише від проблеми й предмета проєктування (об'єктивних критеріїв вибору методів), але й від особливостей самих суб'єктів, від того набору методів, якими володіють конкретні проєктувальники (суб'єктивних критеріїв).

Проте можна виокремити і інваріантні методи, які забезпечують специфіку педагогічного проектування виховної системи як процесу.

Результатом проектувальної діяльності є педагогічний **проект**, під яким ми розуміємо виховної системи, орієнтовану на масове використання. Основними ознаками педагогічного проекту є його актуальність, реалістичність і системність [380].

При цьому виділяють різні види проектів залежно від їх класифікацій: мегапроекти, мультипроекти, монопроекти (за складністю структури); довгострокові, середньострокові, короткострокові (за тривалістю реалізації); індивідуальні, колективні (за способом реалізації); комерційні, некомерційні (за фінансовою основою) і тому подібне.

Під проектом розуміють комплекс науково-дослідних, проектно-конструкторських, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших заходів, пов'язаних ресурсами, виконавцями та термінами, відповідно оформлених і направлених на зміну об'єкта управління, що забезпечує ефективність розв'язання основних завдань та досягнення відповідних цілей за певний період.

Кінцевими цілями проектів є створення та освоєння нової техніки, технології та матеріалів, що сприяє виходу вітчизняної продукції на світовий рівень. Проект — це задум (завдання, проблема) та необхідні засоби його реалізації з метою досягнення бажаного економічного, технічного, технологічного чи організаційного результату.

До організації проекту висуваються такі вимоги:

1. Проект повинен розроблятися за ініціативою учасників. Тема проекту може бути одна, а шляхи його реалізації в кожній групі - різні. Можливе одночасне виконання учасниками різних проектів.

2. Проект є важливим для найближчого оточення його учасників.

3. Робота над проектом є дослідницькою, вона моделює роботу в науковій лабораторії або в іншій організації.

4. Проект має педагогічне значення: учні набувають знань, будують стосунки, опановують необхідні способи мислення і дії.

5. Проект завчасно спланований, водночас він гнучкий, можливі зміни в процесі виконання.

6. Проект зорієнтований на вирішення конкретної проблеми, його результат має споживача.

7. Проект реалістичний, він враховує наявні у школі ресурси.

Структура освітнього проекту включає: назву проекту; цитату, гасло чи іншу форму представлення проекту; мету і завдання проекту; учасників проекту; умови реєстрації в проекті; строки реалізації проекту; етапи проведення проекту; умови участі в проекті (організаційні, технічні, інші); особливості проведення проекту, види діяльності учнів; форми взаємодії організаторів проекту з його учасниками і іншими суб'єктами; критерії оцінки робіт окремих учасників, всього проекту; діагностичну і оцінювальну групу; результати проекту, їх оцінку, нагороди; можливе продовження і розвиток проекту; автори, координатори, адміністратори, організатори проекту. Будова проекту представлена структурними компонентами, їх змістом, співвідношенням між ними, послідовністю дій і визначається нормативними положеннями, документацією, допоміжними наочними матеріалами [28].

Для практичної реалізації проектування виховної системи педагогічного ВНЗ необхідно визначення функціональних особливостей, які, на нашу думку, можна окреслити як:

1) педагогічне середовище, у якому проект може здійснюватись із урахуванням спеціальних механізмів нейтралізації її негативних виявів, що знижують ефективність проекту;

2) особливості суб'єктів, що оперують у межах проекту;

3) функціональні зв'язки між елементами проекту;

4) умови для його ефективного використання;

5) очікувані результати дії проекту.

Крім того, проектування системи виховної роботи педагогічного ВНЗ передбачає також аналіз і оцінку матеріальних, кадрових можливостей, місцевих умов, чинників (обліку регіональних особливостей) та розробку основних напрямів виховання, системи планування виховних напрямів.

Таким чином, проектування системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі передбачає:

- діагностику довкілля – виявлення її виховного і антивиховного потенціалів, вивчення потреб і мотивів суб'єктів діяльності;
- розробку моделі системи виховної роботи як необхідної умови особистісно-професійного становлення студентів, яке припускає моделювання не стільки поведінки суб'єктів виховного процесу, скільки зв'язків і стосунків між ними (до того ж, кожен із суб'єктів будує з іншими свої зв'язки і стосунки, які перебувають поза дією проектувальника, що керує, і можуть їм тільки передбачатися);
- створення ціннісно-сислової єдності суб'єктів виховного процесу через вироблення педагогічної концепції, орієнтованої на пріоритети гуманістичного виховання;
- диференціацію колективних суб'єктів виховного процесу, результатом якого є отримання "індивідуальної особистості" освітньою установою;
- організацію взаємодії різних суб'єктів виховного процесу як підгрунтя процесу інтеграції, необхідного для його функціонування;
- створення умов для реалізації студентами, педагогами і іншими учасниками виховного процесу своєї суб'єктної позиції у процесі особистісно-професійного становлення [376].

Проектні рішення припускають:

- пошук оптимальних механізмів побудови виховної роботи в контексті соціально-педагогічної парадигми на рівні особистості, соціальної групи, етнокультурної спільності, регіону, суспільства в цілому;

- створення умов для становлення та розвитку суб'єктів виховного середовища (сім'ї, освітнього закладу, самодіяльних груп, об'єднань, клубів, асоціацій,

- використання технологій, що сприяють розвитку освічених, моральних громадян, динамічних, мобільних, здатних до співпраці, прийняттю відповідальних рішень в ситуації вибору.

З огляду на зазначене, постає проблема формування педагогічної самосвідомості майбутніх спеціалістів під час їхньої професійної підготовки. У вищій школі студенти повинні оволодівати педагогічними знаннями про фактори, що впливають на виховання людини, про принципи та елементи здорового образу життя, оволодівати навичками й уміннями самооцінки функціонального стану організму, а також оцінки здоров'я дітей. Саме під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі формується професійна спрямованість особистості майбутнього педагога, відбувається оволодіння педагогічною технікою і технологією, набуваються фундаментальні знання. Зважаючи на це, необхідно допомогти студентам усвідомити цінність педагогічних знань, відповідальність за здоров'я (своє та дітей), виробити професійні та духовні ідеали [379].

Проектування освітнього процесу у вищій школі повинне забезпечувати взаємодію навчальних дисциплін на лекціях, практичних і лабораторних заняттях, а також під час організації наукової роботи та практики.

Проектування системи виховної роботи визначає відбір методів і розробку форм для її здійснення. Об'єктами проектування є прості, складні і комплексні форми виховних напрямів, технології їх реалізації. Пріоритетну роль слід надавати комплексним формам, що дозволяють

інтегрувати зміст декількох напрямів виховної діяльності. Найбільш затребуваними, активно використовуються в сучасній педагогічній практиці ті форми, що мають різноманітну тематичну спрямованість: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій із морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, ухвалення рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки. Крім названих, можна застосовувати також традиційні методи: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування, усні журнали, культпоходи історичними місцями рідного краю, відвідання музеїв, картинних галерей, виставок, театрів; колективний перегляд кінофільмів та вистав з їх наступним обговоренням, студентські табори, милосердний і добродійний рух, екологічні організації та об'єднання, конкурси, олімпіади, музейна й краєзнавча робота, пошукова діяльність, проведення свят, вечорів питань і відповідей, "круглих столів", спортивно-масова робота, розробка проектів тощо.

Отже, педагогічне проектування виховної роботи здійснюється поетапно з урахуванням основних параметрів, що характеризують специфіку виховної системи: соціально-культурних, соціально-педагогічних, психологічних особливостей, що регулюють поведінку і соціальну взаємодію суб'єктів виховної системи; ключових компетенцій, якими володіють суб'єкти та які можуть бути використані як засоби вирішення соціально-педагогічних проблем; потенційних ресурсів, затребуваних під час реалізації проекту.

При проектуванні системи виховної роботи необхідно виконувати такі вимоги:

- урахувувати результати об'єктивної оцінки стану вихованості студентів у системі вищої освіти;
- дотримуватися і використовувати положення законодавчих та нормативних документів із питань виховання;
- використовувати теоретико-методологічні основи виховної та навчально-виховної діяльності універсального (загальнолюдського) характеру і враховуючи специфіку сучасного українського суспільства;
- урахувувати всі основні актуальні напрямки виховної роботи.

Можна виокремити основні напрями виховної діяльності педагогічного вищого навчального закладу: правове, політичне, екологічне, валеологічне, моральне, трудове, фізичне, патріотичне, естетичне виховання поряд з проектуванням особистості майбутнього фахівця, його професійній спрямованості. Конкретизуючи це положення, слід назвати такі компоненти: професійно значущі знання, уміння і навички (професійну компетентність); інтелектуальні пізнавальні здібності; творчі здібності; комунікативні здібності; система ціннісних орієнтацій. Результати цілеспрямованого виховання очевидні в різних галузях: у емоційно-ціннісній сфері (вияв почуттів, сформованість відносин), у пізнавальній діяльності (розвиток інтелектуальних умінь, опанування знання, норми), у психомоторних діях (навички, дії, спортивні та трудові вміння), в стан здоров'я, а також у розвитку здібностей, комунікативних, творчих умінь, здатності здійснювати аналіз і оцінювати свої дії та вчинки, у розвитку ключових компетентностей.

Відбір і проектування заходів, а також технологій, методик, рекомендацій для вміщення в програму буде найбільш ефективним при дотриманні таких умов:

- системне залучення до виховної діяльності всього потенційного арсеналу наявних ресурсів;

- забезпечення органічного взаємозв'язку й збалансованого поєднання навчально-виховної та позанавчальної виховної діяльності;

- побудова виховної діяльності з урахуванням специфіки педагогічної професії, що впливає на основний зміст і технології освітньо-виховного процесу, що забезпечують оптимальні психолого-педагогічні умови для виховання й самовиховання, самореалізації.

- розробка методик та процедур оцінки ефективності заходів і технологій виховної діяльності та інноваційних моделей виховних систем на цьому підґрунті.

Отже, мета проектування системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі спрямована на визначення змісту, напрямів і технології реалізації та розвитку сучасної системи виховання студентів – майбутніх педагогів як єдиного цілісного освітнього процесу.

Підґрунтям проектування системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі є розробка структурно-функціональної моделі виховання духовно розвинених, патріотично налаштованих, професійно компетентних учителів, вихователів, соціальних працівників. Створення на підґрунті проектування цілісної системи виховної роботи є результативним інструментом удосконалення виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах, що спирається на інноваційні останні наукові та практичні досягнення в галузі виховання студентської молоді, а також положення чинних законодавчих і нормативних актів у галузі освіти і виховання, що є об'єктивною передумовою створення конкурентно спроможної моделі системи виховної роботи з урахуванням динаміки соціально-економічних умов у країні, модернізації та розвитку вищої педагогічної освіти в Україні.

3.2. Визначення критеріїв ефективності системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах

З огляду на те, що освітньо-виховна система закладу складається з таких взаємопов'язаних компонентів: цілей навчально-виховної та розвивальної діяльності; змісту цієї діяльності (фіксованої в навчальних планах, програмах, підручниках, навчальних посібниках, комп'ютерних навчальних програмах, інформаційних, телекомунікаційних засобах); методів навчання, виховання та розвитку студентської молоді (процесуально розуміється технології освітньої діяльності); засобів, що використовуються в педагогічному процесі; організаційних форм, в яких освітня діяльність реалізується з тим чи іншим ефектом, ми визначаємо освітньо-виховну систему закладу як відкриту, самоорганізуючу, динамічну.

Отже, система виховання вищого педагогічного навчального закладу – це цілісне утворення, яке організується в процесі інтеграції основних компонентів освіти й виховання (мета, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного розвивального та середовища що виховує.

Комплексне вирішення означених завдань виховного процесу забезпечить високу його якість як показника ефективності виховної системи.

Узагальнений аналіз сутності понять «ефект», «ефективність», «ефективність системи «людина-машина», «ефективність системи «людина-природа» дозволив нам констатувати, що дефініція категорії «якість виховного процесу» певним чином збігається у контексті її визначення з результатом виховання як наслідку ефективної дії відповідної виховної системи.

Так, ефект у перекладі з латинської effectus – дія, виконання; результат, наслідок яких-небудь причин, дій [381].

Ефективність (лат. effections – діяльний) – показник, який вимірюється відношенням досягнутого результату (за певним критерієм) до максимально можливого в певних умовах або заздалегідь запланованого. У контексті нашого дослідження результативність дії створеної системи виховної роботи.

На практиці часто використовують два універсальні критерії: продуктивність діяльності, що визначається відношенням кількості зробленого до витрат, і задоволеність, яка розглядається як психологічний стан, що характеризує рівень задоволення домагань суб'єкта [282].

Ефективність певної системи розглядається і як її здатність досягати поставленої мети (результату) в умовах і з певною якістю [282].

Отже, маємо розглядати якість виховного процесу як результат ефективної дії відповідної системи виховної роботи.

Проведений нами аналіз дефініції «якість виховного процесу» у науково-педагогічній літературі з проблеми виховної роботи у ВНЗ дозволяє виокремити тлумачення цього поняття в широкому та вузькому значенні. У широкому значенні якість виховного процесу трактують як збалансовану відповідність процесу, результату і системи виховної роботи меті, завданням, потребам і соціальним нормам, вимогам (стандартам) щодо виховання особистості.

Міжнародний стандарт якості освіти (продукції й послуг) дозволяє нам інтерпретувати поняття якості виховного процесу або його результату, як сукупність властивостей і характеристик, які відображають здатність задовольняти освітні потреби всіх суб'єктів цього процесу» [383].

Крім того, «якість» розглядається не тільки як результат діяльності, але і як можливість його досягнення як внутрішній потенціал та зовнішня умова, а також як процес формування характеристик [384].

Якість виховного процесу у вищому педагогічному навчальному закладі, з погляду В.Ашумова, може бути визначена окремо для таких об'єктів, як студенти, викладачі, вищі навчальні заклади й оцінюватися за різними параметрами, вимірами, рівнями. Отримані таким чином результати будуть визначати вузьке розуміння якості виховного процесу [385].

Дослідження в галузі педагогіки багатьох дослідників (В. Ашумов, І. Бех, Т. Буряк, Л. Карамушка, С. Рябокінь, П. Яременко, Я. Яхнін та інші) вказують на проблему соціально-психологічних бар'єрів забезпечення якості освітнього процесу в цілому і виховного зокрема. Ці бар'єри пов'язані зі ставленням суб'єктів виховного процесу до всього нового, нових потреб соціокультурного розвитку суспільства, які протиставляються сталим уявленням, поглядам, традиціям тощо. Науковці стверджують педагогічну громадськість у думці, що нова якість завжди протистоїть звичним, часто застарілим уявленням, консервативним поглядам. Подолання соціально-психологічних бар'єрів на шляху досягнення нової якості виховного процесу – об'єктивна проблема, що потребує наполегливих, виважених, обґрунтованих, але рішучих дій [385-389].

С. Плаксії обґрунтовано доводить, що якість виховного процесу у ВНЗ – це складна категорія, яка має певні властивості й характеризується багатовимірністю, багатосуб'єктністю, багатоаспектністю та багатопараметричністю:

- багатоаспектність або багатогранність якості (як конкретного результату виховання, так і потенціалу виховного процесу, що забезпечує досягнення цієї якості);
- багатоаспектність якості кінцевих результатів виховання;

- багатосуб'єктність якості виховного процесу (оцінювання якості здійснюється студентами, батьками, випускниками минулих років, роботодавцями, державними органами, викладачами);

- поточні, тактичні і стратегічні аспекти якості виховного процесу (оцінювання його якості різними суб'єктами, в різних умовах, на різних етапах [390, с 28].

Отже, уважаємо за необхідне наголосити, що розуміння якості виховного процесу як співвідношення мети і результатів усе ще потребує уточнення сутності цього феномену. Так, постановка цілей виховання породжує досить складну проблему педагогічної практики, зокрема у педагогічному ВНЗ, тому що переведення цілей виховної роботи на рівень норми, яка б чітко фіксувалася у відповідних нормативних документах, цілеспрямовано не здійснюється. У зв'язку з цим навчальні заклади здійснюють операціоналізацію цілей виховного процесу, що дає можливість досягти його якості і розвитку начального закладу відповідно до потреб суспільства й особистості – соціальними, освітніми, культурними тощо, на що вказують С. Аракелян і К. Демидов [391].

В. Кальний і С. Шишов пропонують тлумачення поняття якості виховного процесу у навчальному закладі як «соціальної категорії», що визначає стан і результативність процесу освіти в суспільстві, його відповідність потребам і очікуванням суспільства (різних соціальних груп) у розвитку й формуванні громадянських, побутових, професійних тощо компетенцій особистості [392, с.9].

Відомий науковець і педагог М. Поташник розглядає якість виховного процесу як «співвідношення мети та результату» [393].

На думку В. Полянського, рівень якості виховання пов'язаний з рівнем розумового, фізичного і морального розвитку, якого досягли випускники навчального закладу, відповідно до запланованих цілей виховання [394].

О. Субетто зазначає що якість виховного процесу є сукупністю якостей виховного процесу, організованого в тій чи іншій освітній системі [395].

На переконання В. Луначека, якість виховного процесу вказує на результативність процесу формування в студентів національних і загальнолюдських принципів, демократичних переконань, поваги до громадянських прав і традицій та культури інших народів, спроможності орієнтуватись у перспективах соціокультурної динаміки, турботи про власне здоров'я, підготовленості до життя в мінливому світі. Поняття «якість виховного процесу», на думку науковця, містить, по-перше, якість результатів, рівень вихованості студентів; по-друге, рівень підготовки та компетентності педагогів, рівень виховного середовища та освітніх, фінансових і матеріальних умов виховання, рівень організації методичної роботи, рівень компетентності управлінських кадрів тощо [396].

Узагальнюючи погляди дослідників на якість виховного процесу як єдність процесуальної і результативної складових, Є. Хриков визначає її як єдність якості процесу (діяльності) і якості результату [397].

Є. Коротков зазначає, що якість виховного процесу визначає сукупність показників, які характеризують його ефективність: зміст, форми й методи; рівень професійної підготовки суб'єктів виховання, їх особистісні якості (порядність, відповідальність, принциповість, толерантність тощо) [398].

Отже, аналіз науково-педагогічної літератури доводить, що науковці мають порівняно різне розуміння критеріїв ефективності виховного процесу у закладах освіти. На наше переконання, яке формувалось як під впливом результатів наукового пошуку, так і в результаті власного педагогічного досвіду, якість виховного процесу в педагогічному ВНЗ визначається комплексом характеристик планомірного, послідовного й

ефективного впливу на якість виховного середовища, процесу виховання і його результату. До того ж, практика переконує, що критерії якості виховного процесу можуть бути різними в різних суб'єктів соціального замовлення (батьків, громадськості тощо).

Таким чином, узагальнення різних позицій щодо якості виховного процесу в педагогічному ВНЗ, на наш погляд, вимагає багатокомпонентного комплексного підходу, що, безумовно, потребує оцінювання якості управлінської діяльності, якості міжособистісної взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу, врахування показників організації виховного середовища, соціальних параметрів функціонування виховних систем тощо.

У зв'язку з цим, слушними є висловлення М. Тализіна, який виокремлює зовнішні і внутрішні характеристики якості виховного процесу [399].

П. Яременко зазначає, що зовнішні характеристики якості відображають ефективність функціонування усієї виховної системи, її вплив на особистість, соціальні процеси, рівень задоволеності потреб як окремої особистості так і суспільства в цілому [389].

До внутрішніх характеристик якості виховного процесу Я. Яхнін зараховує якість виховного середовища, якість управління процесом виховання, якість результатів виховного процесу [384].

Проведене нами узагальнення науково-педагогічної теорії з проблеми якості виховного процесу дав змогу виокремити чинники, що її забезпечують, а саме:

1. Рівень професійної підготовки суб'єктів виховного процесу, їх особистісні якості.
2. Спрямованість виховного процесу на формування професійних і соціальних якостей майбутніх фахівців.
3. Сформованість системи моніторингу якості процесу виховання.

4. Застосування інноваційних виховних технологій в освітньому процесі навчального закладу.

5. Упровадження у виховний процес результатів наукових досліджень (педагогічних, психологічних, соціологічних тощо).

6. Наявність позитивного морально-психологічного фону виховного середовища.

Отже, узагальнювальний аналіз наукових літературних джерел із теми дослідження засвідчує, що якість виховного процесу – це сукупність ознак, що характеризують цінність (значущість) процесу виховання та його результатів для його суб'єктів. Виховання в педагогічному ВНЗ – це процес цілеспрямованого формування суспільно значущих особистісних якостей студентів у створеному колективом навчального закладу, адміністрацією, батьками, громадськістю разом з органами управління освітою виховному просторі.

Перелік визнаних суспільством і виокремлених ученими характеристик виховного простору та особистісних якостей студентів – це еталон якості, з яким мають зіставлятися реальні його характеристики та результати в системі вищої освіти взагалі і окремому навчальному закладі.

Якість виховного процесу в педагогічному ВНЗ ми розуміємо як збалансовану органічну єдність якості виховного середовища, якості управління виховним процесом і його результату, а також відповідність виховної системи ВНЗ як сукупності систем меті національного виховання, соціальним нормам і стандартам, потребам студентів як суб'єктів освітнього процесу.

Структуру якості виховного процесу в педагогічному вищому навчальному закладі ми розглядаємо як комплекс зовнішніх і внутрішніх характеристик:

1. Зовнішні показники якості виховного процесу характеризують ефективність функціонування виховної системи щодо інтересів суспільства, потреб держави, запитів особистості.

2. Внутрішні характеристики якості пов'язані з виховним середовищем, управлінням виховним процесом і його результатами.

Усі характеристики якості виховного процесу у педагогічному ВНЗ на різних рівнях виховної системи є взаємообумовленими, взаємозалежними й розглядаються нами в органічній єдності.

Узагальнення результатів аналізу наукової та науково-методичної літератури, педагогічного досвіду виховної діяльності як власного, так і представленого у матеріалах чисельних науково-практичних конференцій, переконує в актуальності питання об'єктивного виокремлення критеріїв ефективності системи виховної роботи як таких, що є загальними для всіх ВНЗ та особливими для ВНЗ педагогічного профілю.

Дослідження категорії «критерії» в науково-педагогічних працях виявили значну кількість підходів до її визначення. Критерій виражає мірило для визначення, оцінювання предмета чи явища; ознаку, узятую за основу класифікації, упорядкування педагогічних явищ, процесів, об'єктів тощо [399].

Слід зауважити, що в сучасній педагогічній науковій літературі все ще відсутня уніфікована наукова обґрунтована система критеріїв оцінювання якості виховної роботи, як показників ефективності її системи. При цьому такі критерії є необхідними, оскільки дають відносно повне уявлення про функціонування й розвиток як усієї системи виховання, зокрема педагогічного ВНЗ, так і окремих її ланок.

Виокремлюючи і визначаючи критерії ефективності виховної системи, ми керуємося основною метою самої системи, розуміємо як оптимізацію її функціонування й розвитку:

- по-перше, моделювання виховної системи;
- по-друге, організація колективної та індивідуальної діяльності студентів;
- по-третє, орієнтація у виховній роботі студентів, викладачів на загальнолюдські цінності, духовність, корекція відносин, що виникають у процесі виховної взаємодії;
- по-четверте, оптимальне педагогічно доцільне використання виховного потенціалу соціального, культурного, освітнього і природного середовища.

При розробці діагностично-аналітичного інструментарію, як одного із основних компонентів виховної системи, що містить критерії й показники ефективності виховної системи, а також форми, методи й прийоми вивчення, аналізу та оцінки результативності, функціонування виховної системи, ми спираємося на те, що ефективність – це дієвість, результативність в реалізації цілей виховної системи. Така результативність визначається нами як співвідношення досягнутого результату за визначеними критеріями і максимальних результатів.

Оскільки цільовими орієнтирами для виховної системи, зокрема у вищих педагогічних навчальних закладах, є здебільшого сприяння розвитку особистості майбутнього педагога, формування його як фахівця, то як основні критерії і показники доцільно обирати загальну вихованість студентів, сформованість основних потенціалів особистості майбутніх педагогів чи їх інтелектуальна, моральна, духовна, естетична розвиненість.

Для визначення рівня сформованості ефективної виховної системи педагогічного ВНЗ можна, як засвідчують норми й традиції вітчизняної освіти, використовувати дві групи оцінок: критерії факту й критерії якості. Перша група дозволяє відповісти на запитання про реальне існування виховної системи, зокрема у вищому педагогічному навчальному закладі, а

інша група дає уявлення про рівень її сформованості й ефективності для забезпечення якості виховного результату.

Узагальнювальний аналіз науково-педагогічної теорії й практики засвідчує, що критерії факту можуть характеризуватися такими показниками:

- упорядкованість життєдіяльності ВНЗ (відповідність змісту, обсягу й характеру освітньої роботи можливостям і умовам ВНЗ);
- наявність сформованого єдиного колективу студентів закладу;
- інтеграція виховних впливів, концентрація педагогічних зусиль у системі виховної роботи ВНЗ тощо.

Критерії якості, відповідно, будуть мати такі показники:

- відповідність виховного продукту дії системи поставленої мети та завданням, реалізації концепції національного виховання, його ідей, принципів, напрямів тощо, що є підґрунтям систнами;
- рівень вихованості студентів, їх захищеність (соціальна, психологічна тощо), внутрішній комфорт;
- стиль і тон спілкування, взаємин.

Порівнюючи й узагальнюючи пропоновані дослідниками критерії ефективності роботи ВНЗ у цілому і системи виховної роботи зокрема, можемо зробити висновок, що основним їх призначення є визначення напрямів підвищення педагогічної майстерності науково-педагогічних і педагогічних працівників, наставників і кураторів груп, керівників клубів, центрів, гуртожитків, секцій тощо, їх здатності успішно виконувати виховні функції. Крім того, критерії слугують для підготовки оптимальних і ефективних рішень внутрішньо вузівських завдань керівництвом закладів на підставі комплексного аналізу і оцінки результатів виховної роботи та для самоаналізу роботи та як орієнтирів для планування і реалізації виховних завдань освітнього процесу у ВНЗ.

Порівняльно-узагальнювальний підхід до розгляду критеріїв ефективності виховної роботи у ВНЗ, як системи, дозволив констатувати, що їх перелік обмежується такими критеріями:

- 1) самопочуття студентів, відчуття комфорту, захищеності тощо (критерії відносин);
- 2) колектив як єдність, співтовариство, творча співдружність адміністрації, викладачів, студентів (критерії відносин);
- 3) зміст діяльності, задоволеність потреб, інтересів, прагнень особистості і колективу, емоційна насиченість (критерії змісту);
- 4) рівень вихованості (критерії факту);
- 5) системність виховної роботи;
- 6) критерії «відкритості ВНЗ» (для батьків, громадських організацій і об'єднань, роботодавців тощо).

Зауважимо, що зазначені критерії є досить умовними, оскільки потребують конкретизації стосовно тієї чи іншої виховної системи ВНЗ. Кожна сфера (у нашому випадку – педагогічної освіти) виховання має якісні характеристики, адекватні перерахованим критеріям.

Таким чином, узагальнення результатів аналізу наукової літератури, результатів педагогічних, соціопедагогічних, соціологічних, соціопсихологічних досліджень, масового та власного досвіду виховної роботи доводять, що в нинішніх умовах розвитку, суспільної моралі на засадах демократії, свободи, вільного вибору власного життєвого шляху, життєвих цінностей і пріоритетів складно сформувати особистість студента як носія високої моралі і стійкої громадянсько-патріотичної позиції без побудови ефективної виховної системи, яка ґрунтується на особистісно орієнтованому підході.

Успішно реалізувати завдання виховання студентів можливе лише за умови єдності трьох складових освіти у педагогічному ВНЗ – навчання, розвитку і виховання, комплексного підходу, залучення до виховного

процесу всього професорсько-викладацького складу, адміністрації, органів студентського самоврядування, громадських організацій студентської молоді, батьків, студентів. Мета, завдання, зміст виховної роботи у її системі визначається усім комплексом чинників, потреб і вимог, пов'язаних з державою, національним суспільством, студентським колективом і самими студентами.

Ефективність виховної системи у педагогічному ВНЗ визначається її здатністю досягти поставленої мети (результату) в певних умовах і з тією якістю яка розглядається нами як показник цієї ефективності.

Спираючись на наукову теорію, результати досліджень та власний досвід як критерій оцінювання ефективності виховної системи ВНЗ (якості як її «продукту») ми розглядаємо ті параметри, що характеризують:

- активність студентів у різних сферах життєдіяльності навчального закладу;
- сформованість пізнавального потенціалу особистості студента, його орієнтації на майбутню професію;
- сформованість морального потенціалу особистості, рівень моральної, громадянської, духовної, еколого-валеологічної, правової, гендерної, особистісної культури; громадянсько-патріотична позиція);
- сформованість комунікативного потенціалу особистості (культура спілкування й взаємин з викладачами й студентами, толерантність, знання етикету, поведінки);
- сформованість естетичного потенціалу випускника ВНЗ (рівень художньо-естетичної культури);
- сформованість фізичного потенціалу (рівень фізичного розвитку, сформованості здорового способу життя);
- задоволеність студентів життєдіяльністю у ВНЗ (емоційно-психологічний стан, рівень відчуття комфорту, захищеності, успішність адаптації до умов ВНЗ);

- сформованість студентського колективу, групи, факультету, академії (стан стосунків у колективі, розвиток самоврядування, сформованість спільної діяльності);

- сформованість взаємозв'язку ВНЗ із сім'єю студента.

Серед основних рівнів, що дозволяють дістати необхідну й достатню інформацію про ефективність системи виховної роботи педагогічного ВНЗ, ми виокремлюємо рівень вихованості студентів.

Зупинимося на характеристиці рівня вихованості студентів як критерію ефективності системи виховної роботи.

Переважно, науково обґрунтовані системи критеріїв та показників для оцінки ефективності виховної системи вищого навчального закладу мають на меті виявити рівень вихованості студентів і визначити його динаміку в рамках функціонування виховної системи ВНЗ. Проте, теорія та практика виховання підтверджують, що складно оцінити з усією визначеністю рівень вихованості людини, сформованості в нього всього комплексу відповідних якостей, ступінь впливу на його свідомість виховного середовища, діяльності різних категорій педагогів тощо. Ця складність викликана тим, що результати виховного впливу стають помітні тільки з плином часу і виявляються вже в професійній діяльності фахівця.

Деякі автори вважають, що можливо оцінити тільки ефективність організації процесу виховної діяльності, яка, безумовно, пов'язана з її результатами. Труднощі оцінки ступеня вихованості студентів, на наш погляд, обумовлені також такими обставинами:

- багатofункціональністю і суперечливістю процесу формування та розвитку особистості студента як основного об'єкта виховної діяльності;

- неоднозначністю виявів законів і закономірностей в духовній сфері й у вихованні;

- переважанням суб'єктивних аспектів у цьому процесі та низкою інших обставин.

Критерій оцінки вихованості особистості є сукупністю ознак вихованості і ступенем їх вираження, або рівнем вихованості. Як власна вихованість особистості має деяку самостійність, специфічність, свої ознаки, особливості і деяку відносність, так і відповідні оцінки її є відносно самостійними, але в той самий час взаємозалежними.

Ці особливості чітко виявляються в педагогічній оцінці вихованості особистості. Педагогічна оцінка є судженням, у якому висловлено ставлення викладача до об'єкта виховання. До того ж, у цьому ставленні наявні елементи інших оцінок: психологічної, моральної, естетичної тощо. Будь-яка оцінка, незалежно від її змісту, завжди містить у собі виховний елемент. Численні дослідження, а також спостереження засвідчують, що психологічний механізм педагогічної оцінки досить складний. Вона зазнає деяких перетворень залежно від тих відносин, які відображає [400].

Особливості оцінювальної діяльності дозволяють припустити, що педагогічна оцінка несе переважно виховну функцію, у тому числі і при оцінці компетенцій студента. Вона є не стільки компонентом пізнавальної діяльності, скільки компонентом пізнавально-перетворюючої діяльності, в ході якої змінюється навколишній світ людини і сама людина. Оскільки було відзначено, що педагогічна оцінка включає в себе інші оцінки, то і критерії оцінки вихованості за своїм змістом також повинні включати відповідні ознаки: психічні, моральні, естетичні, правові, фізичні тощо.

Критерій не повинен бути тільки моральним, правовим чи іншим. У педагогічному плані він є складним, комплексним. На практиці це означає, що до оцінки вихованості особистості слід підходити всебічно, цілісно і комплексно.

Говорячи про критерії вихованості якостей особистості, цілком правомірно оцінювати і кількісну визначеність їх ознак.

Перше, що є компонентом критерію, - *це результат дії*, який може бути матеріальним, предметним або ідеальним. Людину судять не за то, що вона про себе говорить або думає, а за її *конкретні справи вчинки*.

Із цього приводу А. Макаренко писав: «... про поведінку людини можна судити тільки за зовнішніми її діями, ... але зовнішні дії теж є певною мірою умовним позначенням істинної сутності цієї людини» [401, с. 47].

Тому не можна при оцінці вихованості особистості обмежуватися тільки одним показником - результатом дії. Слід ще враховувати ту обставину, що інші дії можуть не мати свого результату, вони ніби є ще незавершеними, або можуть мати негативний результат; проте і вони мають право мати оцінку. Отже, другим обов'язковим структурним елементом критерію є *мотив дії, внутрішні спонукальні сили*, які змушують діяти людину певним чином.

Потреби, бажання, інтереси, ідеали, переконання студентів є мотивувальною спонукальною частиною діяльності, що визначає вибір тих чи інших цілей. У той самий час саме характерні для тієї чи іншої особистості мотиви діяльності і пов'язані з ними цілі визначає сама особистість. Ніж глибше проникнення певних установок, ідей у свідомість студента, тим вище рівень сформованості позитивних якостей, тим менше в його діях випадкового, стихійного. Критерій вихованості обов'язково містить стійкість і міцність моральних переконань, установок, що дозволяють студенту самостійно визначати свою поведінку.

Очевидно, що для практичної діяльності викладача при оцінці вихованості студента цілком достатньо вміщувати в критерій лише основні компоненти: а) результат дії, б) мотиви, в) знання. Без сукупності названих показників не можна визначити рівень вихованості студентів.

У таблиці 3.2.1. представлені структурні компоненти критеріїв і показників для визначення вихованості студентів.

Таблиця 3.2.1.

**Структурні компоненти критеріїв і показників вихованості
студентів ВПНЗ**

№ п/п	Критерій	Показники
1.	Когнітивно-знаннєвий	- рівень розвитку свідомості особистості; знання основних норм, соціально-моральних цінностей, правил поведінки; стійка переконаність у необхідності високого рівня вихованості; загальні уявлення про моральні, соціальні, культурні, ідеологічні, патріотичні цінності; пріоритет суспільно значущих цінностей; рівень сформованості професійних якостей; готовність до дотримання норм, вимог тощо
2.	Мотиваційно-ціннісний	- вияв стійкого інтересу до норм поведінки, правил, рівня вихованості; потреба в пізнанні соціально-ціннісних норм, моральної моралі; спрямованість поведінки відповідно до особистих уявлень і переконаннями; соціально-ціннісна спрямованість особистості; - мотиви особистості (соціальні, інтелектуальні, моральні, естетичні); характер співвідношення позитивних і негативних якостей особистості; вияв активності в навчанні та громадському житті; осмислення своєї ролі й місця в житті суспільства
3.	Діяльнісно-поведінковий	- пріоритетність цінностей та інтересів; гуманістична спрямованість поведінки; рівень вияву активності в навчальній і поза навчальній діяльності, вияв активної соціальної позиції; прояв своїх переконань і вміння відстоювати їх; самореалізація як суб'єкта діяльності, впливу на інших особистостей; вияв смислоутворювальних ціннісних мотивів життєдіяльності при виконанні професійного обов'язку; виокремлення високого рівня вихованості як активна життєва позиція

Рівень вихованості студента визначається виявом моральних, інтелектуальних, естетичних і професійних якостей. Тому при визначенні рівня вихованості доцільно проводити діагностику рівня сформованості якостей, необхідних для успішного виконання різноманітних завдань із виховної роботи (таблиця 3.2.2.)

Таблиця 3.2.2

Основні якості в поведінці студентів

№ п/п	Назва якості	Характерні ознаки прояву
1.	Громадянськість, патріотизм	перевага суспільних інтересів над особистими; вірність традиціям українського народу
2.	Толерантність	терпимість до думки інших людей; уміння вирішувати конфліктні ситуації.
3.	Колективізм	активна участь у колективних справах; критичне ставлення до недоліків товаришів, самокритичність.
4.	Інтелігентність	культура взаємин, моральні принципи, краса людського вчинку
5.	Професійна майстерність	рівень педагогічних знань і практичних навичок. оцінка якостей за характерними ознаками їх прояву в поведінці студентів.
6.	Тактовність	уміння дотримуватись міри в педагогічному впливі; повага до дитини і вимогливість, відсутність грубості і фамільярності у відносинах з ними; вміння впливати на інших, не підкреслюючи своєї переваги; безкорислива і щира участь у долях підлеглих і товаришів.
7.	Ерудиція, світогляд	широта інтересів, допитливість; характер, обсяг, стійкість, спрямованість захоплень.
8.	Естетична спрямованість.	інтерес до мистецтва, культури, створення естетичного середовища
9.	Цілеспрямованість	уміння ставити перед собою цілі і конкретно визначати шляхи, засоби їх досягнення; наполегливість у досягненні поставлених цілей.

На підставі цього дамо характеристику рівням вихованості студентів ВПНЗ:

- *високий* (яскраво виражені позитивні мотиви: позитивне самоствердження, високий рівень самосвідомості, переконаність, прагнення до самовдосконалення, високий і середній рівень інтелекту, великодушність, високий рівень колективної спрямованості, самокритичність, активна життєва позиція, позитивне ставлення до професійної діяльності, інтелектуальна активність, багатий внутрішній світ, високе прагнення до задоволення пізнавальних потреб, максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);

- *середній* (мотиви з позитивною спрямованістю, позитивне самоствердження, прагнення до самовдосконалення, середній рівень інтелекту, активність, прагнення до задоволення пізнавальної потреби, схильність оцінювати людей за їх вчинками, прагнення до суспільного визнання, самокритичність, особистісна спрямованість, самокритичність, нейтральне ставлення до професійної діяльності, недостатньо повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);

- *низький* (яскраво виражена негативна спрямованість: негативне самоствердження, низький рівень інтелекту, пасивність, самолюбство, високий рівень конформізму, відсутність самокритики, негативне ставлення до професійної діяльності, бідний внутрішнього світу, безініціативність, особисто-спрямованість, відсутність прагнення до самовдосконалення і саморозвитку, утруднення у встановленні контактів з людьми, неповне використання своїх можливостей, сил та здібностей).

Отже, підводячи підсумки, можна сказати, що система виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі - це раціональна сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених основних її складових компонентів, взаємодія яких забезпечує їх нову інтегративну якість, що спрямована на формування громадянської свідомості, професійної компетентності та духовності майбутнього педагога. Щоб досягти мети та ефективно вирішити поставлені завдання з виховання майбутнього спеціаліста, необхідно забезпечити виконання комплексу умов, що сприяють розкриттю творчих здібностей, духовних якостей і самореалізації особистості студента й викладача. Зокрема використовувати традиції й позитивний досвід, накопичений колективом вищого педагогічного навчального закладу, для становлення, функціонування та розвитку системи виховної роботи в сучасних умовах, їх поєднання з пошуком нових форм і напрямів; використовувати виховний потенціал навчальних предметів для розширення культурного світогляду студентів,

їх творчої та соціальної активності; проводити моніторинг інтересів, динаміку ціннісних орієнтацій студентів і використовувати результати як підґрунтя планування виховної роботи; створювати організаційні структури, які координують позааудиторну діяльність, визначають її напрями, здійснюють контроль та відповідають за результати; реалізувати в системі позааудиторної роботи можливості студентського самоврядування; поєднувати виховну роботу за напрямками з виконанням цільових програм, пов'язаних з нагальними потребами колективу викладачів і студентів; здійснювати дієвий контроль за змістом та ефективністю позанавчальної роботи, використовувати її результати для коригування планів і рішень з удосконалення системи виховної роботи у ВПНЗ.

3.3. Структурно-функціональна модель системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах

Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на динамічному ринку праці вимагає від національної освітньої системи формування стратегічного мислення, сприяння соціальній та професійній мобільності, а також прищеплення прагнення та вироблення навичок самонавчання, самовиховання, самовдосконалення впродовж усього активного трудового життя [402,403].

Ураховуючи те, що виховання - процес складний, динамічний і багатоаспектний, нами був визначений один із способів організації дослідження – моделювання.

Моделювання є дослідженням об'єктів пізнання на їх моделях, що дає можливість представити цілісну картину досліджуваної сфери та визначити межі теоретико-експериментального пошуку (В. Афанасьєв, А. Кочетов, Н. Кузьміна, В. Штофф та інші [404, 405, 406, 407]).

Наука простежує послідовність пізнання: модель - прогноз - експеримент - нова модель, тобто постійно відбувається не тільки пошук адекватного відображення в моделях реального світу, а й спроби заглянути в майбутнє, передбачити його можливий розвиток.

Визначення поняття «модель» містить безліч характеристик. Так, В. Полонський розуміє модель як систему об'єктів чи знаків, що відтворює деякі суттєві властивості системи - оригіналу; Н. Кондаков визначає модель як зображення, схему, опис якого-небудь об'єкта або системи; В. Загвязінський головним у моделі вважає взаємозв'язок системних елементів і відносин між ними, при цьому відносини утворюють структуру, аналогічну структурі досліджуваного об'єкта; В. Краєвській також окреслює модель як систему елементів, що відтворює певні сторони, зв'язки, функції предмета дослідження [408-411].

Слід зазначити, що цим не вичерпуються визначення поняття «модель». Для нашого дослідження важливим є висновок про те, що модель необхідно розуміти як спеціально спроектований об'єкт, що має необхідний ступінь подібності вихідному об'єкту й адекватний умовам дослідження. Типологія моделей відображає системний склад елементів процесу; відтворює елементи системи; характер зв'язку між елементами системи; функції елементів моделі (системи) в цілому; умови функціонування моделі.

Як зазначають Ю. Завалевський, Ю. Прокопович, В. Сагарда, моделювання, як метод наукового пізнання, ґрунтується на здатності людини абстрагувати схожі ознаки або властивості різних за природою об'єктів або явищ і встановлювати певні співвідношення між ними. Моделювання належить до теоретичного пізнання, воно не лише є засобом відображення дійсності, а й може бути практичним критерієм істинності знань, зокрема при зіставленні такої моделі з уже усталеною теорією [412].

В. Маслов зазначає, що моделювання – творчий цілеспрямований процес конструктивно-проектувальної, аналітико-синтетичної діяльності (на підставі опрацювання наявної інформації) з метою відображення об'єкта (системи), а також є предметом уваги в цілому або його характерних складових, які визначають функціональну спрямованість об'єкта (системи), забезпечують стабільність його існування та розвитку [413].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної практики моделювання дозволяє узагальнити умови створення моделей: між моделлю та оригіналом є відношення подібності, форма якої очевидно виявляється й точно зафіксована (умови уточненої аналогії); модель у процесах наукового пізнання є замісником досліджуваного об'єкта (умова репрезентації); вивчення моделі дозволяє діставати інформацію про оригінал (умова екстраполяції) (В. Штофф, І. Котляров).

Критеріями якості моделі, на думку більшості дослідників, можуть бути такі: новизна відображення (інтуїтивне відображення проблем, якісне їх описання, системне їх відтворення); поширеність (соціокультурна сфера в цілому, тип освітньої установи); рівень творчого вирішення проблеми за допомогою моделі (визначена мета застосування моделі, поглиблене знання різних аспектів застосування моделі).

Для теоретичного обґрунтування побудови моделі ми використовували системний підхід, який розглядається як напрямок методології спеціального наукового пізнання і соціальної практики, підґрунтям якого є дослідження об'єктів як системи. Це пов'язано з тим, що предметом нашого дослідження є виховання - складний багатоплановий процес, оскільки стосується водночас діагностики, оцінки, прогнозування, корекції і розвитку майстерності педагогів і вихованості студентів – майбутніх педагогів. При цьому ми враховували, що методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що він орієнтує

дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта й на зведення їх до єдиної теоретичної картини (А. Авер'янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, М. Каган, В. Садовський, Е. Юдін та ін.) [414-419].

Системне пізнання передбачає визначення складу, структури організації елементів; виявлення зовнішніх зв'язків системи і її ролі серед інших; аналіз діалектики структури і функцій системи; виявлення закономірностей і тенденцій розвитку системи.

Отже, моделювання, відповідно до мети дослідження, розуміємо як креативно-аналітичний системний процес відтворення досліджуваної діяльності – у нашому випадку – виховного процесу, критерієм істинності якого є стабільність існування та розвитку об'єкта (системи) зі збереженням його характерних складових, які визначають функціональну спрямованість.

Проаналізувавши та уточнивши, відповідно до завдань дослідження, визначення ключових понять дослідження, проаналізуємо моделі систем виховання, запропоновані різними науковцями.

І. Підласий подає моделі систем процесу виховання в сучасній теоретичній педагогіці, побудовані за критеріями: цілей і завдань, змісту виховного процесу, взаємодії вихователів і вихованців, застосованих методів і форм виховної діяльності, послідовності етапів (стадій) розвитку процесу в часі тощо. Розглянемо деякі з них.

За цільовим критерієм структура виховного процесу є сукупністю (послідовністю) завдань, на вирішення яких спрямований процес.

За критерієм послідовності етапів і відповідних педагогічних дій структура виховного процесу має низку стадій:

- 1) ознайомлення із загальними нормами й вимогами;
- 2) формування відносин;
- 3) формування поглядів і переконань;

4) формування загальної спрямованості особистості.

За критерієм зв'язку й залежностей між компонентами передбачається така послідовність організації виховного процесу:

а) проектування, що містить визначення мети й конкретних завдань виховання;

б) організація матеріальної (трудової, природоохоронної), суспільної (колективної, організаційно-управлінської, комунікативної), духовної (емоційно-чуттєвої, пізнавальної, ціннісно орієнтованої) діяльності;

в) регулювання міжособистісного спілкування та його корекція в процесі основних видів діяльності вихованців;

г) контроль і підбиття підсумків, установлення співвідношення між одержаними і запланованими результатами, аналіз досягнень і невдач [420].

Л. Келембет [421] подає орієнтовну модель системи виховної роботи, побудовану на підставі ідей та положень програми виховання, яка базується на таких аспектах: концептуальному; управлінському; виховному; методичному; соціально-культурному; результативності виховної діяльності.

– концептуальний аспект включає: мету та завдання виховання; очікувані результати; концепцію виховання;

– управлінський аспект розкриває зміст та особливості управління виховною системою загальноосвітнього навчального закладу, технологічні етапи моделювання освітнього простору;

– виховний аспект передбачає втілення виховної програми;

– методичний аспект базується на науково-методичному забезпеченні виховного процесу, що здійснюється шляхом: оптимізації системи методичної роботи як важливого чинника формування готовності педагогічних кадрів до організації виховного процесу згідно з сучасними вимогами; використання інноваційних педагогічних технологій, активних

та інтерактивних форм і методів виховання; здійснення моніторингу рівня розвитку виховної системи; розробки прогностичної моделі особистості випускника ЗНЗ;

– соціально-культурний аспект містить взаємодію органів управління освітою, учнівського самоврядування, дитячо-юнацьких об'єднань, інших інституцій з питань виховання дітей та учнівської молоді.

Результативність виховної діяльності полягає в оцінці, що здійснюється шляхом порівняння очікуваних результатів виховної роботи з її реальними результатами [421].

Проте, незважаючи на актуальність та ґрунтовність запропонованої автором моделі системи, ми під час розробки структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних ВНЗ можемо спиратися на неї лише частково, оскільки наведена Л. Келембет модель системи орієнтована на виховну роботу у ВНЗ.

Розглянемо модель системи виховного процесу Бериславського педагогічного коледжу імені В. Беньковського. На думку фахівців, що працюють у цьому педагогічному ВНЗ I-II рівня акредитації, основними компонентами моделі сучасного педагогічного процесу є: цільовий; стимуляційно-мотиваційний (емоційно-мотиваційний); процесуальний (методичний, діяльнісний, організаційний чи організаційно-управлінський); змістовий; контроль-регулювальний; оцінково-результативний [422].

Цільовий компонент визначається державними стандартами. Основні аспекти навчання й виховання молодого покоління в нашому суспільстві визначені відповідними нормативними документами.

Стимуляційно-мотиваційний (емоційно – мотиваційний) компонент – пов'язаний із гальмуванням та викоріненням негативних рис характеру і поведінки, безпосередньою навчально-пізнавальною діяльністю, прагненням розвивати та вдосконалювати свої позитивні риси та якості.

Змістовий компонент – це зміст виховання, який визначається як сукупність уявлень, понять, суджень і цінностей, якими збагачуються вихованці; система ідей, ідеалів, думок, цінностей, основних напрямів виховного впливу, цілей виховання.

Процесуальний (методичний, діяльнісний, організаційний чи організаційно-управлінський) – підґрунтям якого є цілеспрямовані гуманні педагогічні впливи, які розуміють як процес формувального впливу вихователів на вихованців. Вони здійснюються за допомогою методів виховання і навчання і можуть бути прямі (безпосередній вплив вихователя) та опосередковані (вплив через організацію навчальної діяльності, інших вихованців тощо).

Контрольно-регулювальний компонент – потребує конкретизації, демократизації та опрацювання критеріїв оцінки результативності педагогічного процесу.

Оцінково-результативний компонент є обов'язковим, він водночас є результатом і критерієм педагогічного процесу, а також мірилом для внесення в нього необхідних корективів, передбачає оцінку досягнення мети виховання і опанування вихованцями змісту виховання, набуття ними навичок, звичок і вмінь моральної поведінки, їх впливу на повсякденну діяльність, перебіг та ефективність діяльності, на формування творчо розвинутої особистості [422].

Розглянувши модель системи виховного процесу, подану на сайті Бериславського педагогічного коледжу, можемо зазначити, що вона, як і попередня модель системи, запропонована Л. Келембетовою, під час розробки структурно-функціональної моделі системи виховної роботи в педагогічному ВНЗ може бути використана нами лише частково, оскільки стосується лише виховного процесу коледжу.

В. Ягупов пропонує такі компоненти функціональної моделі системи виховання:

– емоційно-мотиваційний – мотив гарної поведінки у вихованців виникає цілком лише тоді, коли є потреба у значущій діяльності та стимули для неї;

– змістовий компонент – це зміст виховання, який розуміємо як сукупність уявлень, понять, суджень і цінностей, якими збагачуються вихованці;

– змістом процесуального компонента є організація практичної виховної роботи;

– контроль-регулювальний компонент посідає важливе місце в процесі виховання. Необхідно чітко визначитися з предметом контролю, методами й формами його здійснення та критеріями оцінки;

– результативний компонент, як завершальний етап у процесі виховання, передбачає оцінку досягнення мети виховання і опанування змісту виховання [423].

Запропонована науковцем функціональна модель системи виховання досить докладно розкриває суть та етапи виховної роботи, проте не може бути взята нами як панівна, оскільки є функціональною, тоді як ми розробляємо структурно-функціональну модель системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах, доцільність застосування якої наведено нижче.

Спираючись на власний досвід роботи, вважаємо, що система виховної роботи у педагогічних ВНЗ має виконувати соціальне замовлення сьогодення, тобто задовольняти потребу суспільства в патріотично налаштованих, громадсько свідомих та духовно розвинених та професійно компетентних педагогах. У попередніх розділах дослідження було доведено, що виховання майбутніх педагогів повинно спиратися на громадсько-патріотичні, духовні та суспільно визнані цінності.

Слід також зазначити, що мета виховання в цілому відображає ідеал досконалої людини відповідно до сформованих норм поведінки та моралі зокрема очікуваний результат виховної роботи.

Як зазначає О. Лучанінова, загальними основними завданнями всіх соціальних інститутів виховання є: виявлення й розвиток природних задатків і творчого потенціалу людини, яка зростає в різних сферах соціально корисної та особистісно значущої діяльності; формування самосвідомості, почуття власної гідності, ціннісного ставлення до власного життя, здатності до самопізнання, самовизначення, самореалізації, саморегуляції і об'єктивної самооцінки; формування моральної культури особистості, досвіду суспільної поведінки, що відповідає гуманістичним моральним нормам; виховання громадянських почуттів і якостей, громадянської поведінки; естетичне виховання, залучення особистості до системи загальнолюдських і національних культурних цінностей і традицій; розумове виховання, формування досвіду пізнавальної діяльності, знань, умінь і навичок, здатності до творчості, потреби в безперервній освіті та самоосвіті; емоційне виховання, розвиток культури почуттів і досвіду міжособистісного спілкування; формування засад сімейно-побутової культури; екологічне виховання та освіта; розвиток потреби в здоровому способі життя, залучення до занять фізичною культурою і спортом; формування позитивного ставлення до праці, готовності до трудової діяльності [424].

Проаналізувавши та уточнивши сутність понять «модель», «моделювання» та «система», загальні основні завдання всіх соціальних інститутів виховання, технологію розробки моделі системи виховної роботи у освітніх закладах, на нашу думку слід реалізовувати за таким алгоритмом, а саме: спочатку сформулювати мету та зміст найістотніших громадських, національних, духовних і моральних цінностей, притаманних українському суспільству; відповідно до них визначити структуру,

теоретичні і методичні засади, завдання, форми, методи та засоби системи громадсько-патріотичного та духовного виховання; визначити цілі освітнього процесу як основної складової національного виховання; розробити засоби їх досягнення.

Таким чином, спираючись на вищезазначене, можемо дійти висновку, що під час розробки структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах необхідно: сформулювати мету й завдання, які вирішуються колективом ВПНЗ; розкрити зміст виховання, охарактеризувати етапи, технології, форми, методи та засоби досягнення поставленої мети, установити характер взаємодії суб'єктів виховання, вділити критерії результативності виховної роботи, за якими буде оцінюватися результат упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи в педагогічних ВНЗ.

На нашу думку, формування громадянськості, професіоналізму, духовності та культури особистості відбиває зміст виховання, який полягає у культурі життєвого самовизначення, сімейних відносин, економічній культурі, громадській, духовній, політичній, правовій, інтелектуальній, моральній, екологічній, мистецькій та фізичній культурах, культурі спілкування тощо.

Виховання української педагогічної інтелігенції, яка братиме активну участь у розбудові незалежної держави, має здійснюватися на підвалинах цілеспрямованого формування громадсько-патріотичних, національних та духовних засад, професійних знань, умінь та навичок студентів як майбутніх педагогів.

У зв'язку з цим, виховна робота у вищих педагогічних навчальних закладах спрямована на формування й розвиток у майбутніх педагогів громадсько-патріотичних почуттів та духовності, поваги до прав і свобод людини та громадянина України, державної символіки, української культури та звичаїв; поваги до історичного минулого українського народу,

загальнолюдських духовних і моральних цінностей; здорового способу життя; систематичне заняття спортом; виховання поваги до обраної професії, до традицій свого навчального закладу; підтримання нормального психологічного клімату в студентському колективі й сім'ї, культивування корисних умінь; розвиток та впровадження студентського самоврядування.

Проте аналіз результатів виховної роботи в педагогічних ВНЗ України, показав, що на сьогодні при визначенні цілей виховної роботи обов'язково необхідно враховувати головну місію профільних ВНЗ, а саме: формування генерації української педагогічної інтелігенції, яка братиме активну участь у розбудові незалежної держави; у жодній із проаналізованих вище моделей не показані етапи формування у майбутніх учителів і вихователів громадськості, професіоналізму та духовності; не визначено критерії та показники результативності виховної роботи.

Ураховуючи вищезазначене, підвищенню ефективності виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах сприятиме розробка й реалізація **структурно-функціональної моделі системи виховної роботи.**

Ця модель системи виховної роботи варіативна й орієнтована на методологічне, педагогічне, психологічне, культурно-технологічне, інформаційне, методичне забезпечення процесу виховання та особистісного розвитку студента вищого педагогічного навчального закладу.

Структурно-функціональна модель системи виховної роботи сучасного педагогічного вищого навчального закладу розкриває можливості його ціннісного виховного потенціалу, як фактора формування моральної, духовно-культурної особистості майбутнього педагога, що є на сьогодні одним із важливих орієнтирів і сприяє вихованню молодого

покоління і розвитку його як цілісної, толерантної особистості, що житиме і працюватиме в умовах відкритого європейського простору.

На думку більшості дослідників системного підходу, елементи об'єктів системи є комплексом різних з функціональної точки зору підсистем чи блоків. Тому кожен блок повинен нести відповідну інформацію на запитання що виникають при моделюванні систем. У зв'язку з тим, що виховання розглядається як педагогічна система, при її розробці необхідно керуватися основними положеннями теорії структурно-функціонального інваріанту педагогічної системи. Ми включили в модель три основні компоненти (підсистеми): цільовий, організаційно-змістовний критеріально-результативний. Розглянемо докладніше ці компоненти.

Цільовий компонент моделі містить: соціальне замовлення, мету, нормативно-правове забезпечення та теоретико-методологічні засади (закономірності, принципи, функції).

Соціальне замовлення. Наш час вимагає яскравої особистості майбутнього педагога, який, крім досконалого володіння своїм предметом викладання, глибоко володіє досягненнями наук про людину та закономірностями її розвитку, новими педагогічними технологіями та мистецтвом спілкування, є транслятором національних культурно-історичних традицій і духовних цінностей.

Сьогодні вчитель, вихователь, соціальний педагог тощо покликаний бути носієм накопичених культурою новітніх загальнолюдських цінностей, повинен усебічно знати національні, культурні, історичні традиції свого народу, бути справжнім патріотом і громадянином своєї країни, адже він має виховати творчу, усебічно розвинену й компетентну особистість.

Таким чином, головним завданням вищого педагогічного навчального закладу є формування, перш за все, педагога-вихователя, суб'єкта професійної діяльності, який здатний творчо розв'язувати проблеми

педагогічного процесу, мав бажання сприяти вихованню громадсько свідомої, патріотично налаштованої, професійно компетентної, духовно розвиненої особистості дитини.

Метою виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах є формування генерації української педагогічної інтелігенції), яка братиме активну участь у розбудові незалежної держави.

Мета моделі, на нашу думку, конкретизується в таких **завданнях**:

- виявити (діагностувати) вихідний рівень вихованості студентів;
- розробити шляхи розвитку їх громадянських, професійних та духовних якостей;
- коригувати і контролювати цей процес;
- оцінити ефективність системи виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Нормативно-правове забезпечення. Нормативною базою виховання студентів – майбутніх педагогів у ХГПА на сьогодні є: Конституція України; Національна доктрина розвитку освіти; Закон України «Про освіту»; Закон України «Про вищу освіту»; Велика Хартія університетів (Magna Charta Universitatum) Болонья, 1988 р.; Статут Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (нова редакція); Положення про організацію виховної роботи в академії.

Важливу роль у регулюванні виховної роботи відіграють Закони України "Про зайнятість населення", основи законодавства України про охорону здоров'я, культуру, національні цільові програми "Молодь і дозвілля", "Патріотичне виховання молоді", "Молодь – за майбутнє України" та інші.

Теоретико-методологічні засади виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах містять: **напрями, підходи, закономірності, принципи та функції.**

Основні напрями виховної роботи відповідають домінантам системи виховної роботи (див. п. 2.1), до яких зараховуємо: виховання студента – майбутнього педагога як **громадянина й патріота, професіонала; духовної, високоморальної та естетично розвиненої особистості.**

Першій домінанті – виховання студента – майбутнього педагога як **громадянина й патріота**, відповідає такий напрям виховання, як **громадянське (національно-патріотичне) виховання** - це сукупність історично зумовлених і створених самим народом ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших форм соціальної практики, що спрямована на організацію життєвої діяльності молодого покоління, виховання його в дусі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації, а також спеціальна робота щодо формування громадянськості як інтегральної характеристики особистості, яка дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично дієздатною та захищеною. Громадянське виховання здійснюється в тісній взаємодії з вивченням гуманітарних та економіко-соціальних дисциплін, формує громадянина-патріота з глибоким розумінням громадянського обов'язку, спонукає до інтелектуального та фізичного вдосконалення, вивчення бойових та трудових традицій, героїчних сторінок історії українського народу.

Громадянське виховання зорієнтоване на введення молоді в систему вартостей демократичного (громадянського) суспільства, передбачає підготовку студентства до участі в розв'язанні сьогоденних і перспективних завдань держави щодо управління нею, до виконання функцій трудівника й господаря, керівника й виконавця, громадського діяча, захисника Батьківщини, формує риси громадянина України: національну свідомість і людську гідність, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, глибоке розуміння і відповідальне ставлення

до громадянського обов'язку, повагу до Конституції України, її законів, державної символіки та мови. [425],

Другій домінанті – виховання студента – майбутнього педагога як **професіонала**, відповідають такі напрями виховання: **інтелектуальне (професійне) виховання** - це цілеспрямована діяльність педагогів щодо розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури інтелектуальної праці. Полягає в підготовці та проведенні освітнього процесу та має слугувати взірцем сумлінного фахового ставлення до виконання своїх професійних обов'язків. **Професійне виховання** полягає у формуванні в студентів поваги до обраної спеціальності, вироблення необхідних для неї рис, умінь і навичок, розвиток творчого потенціалу майбутнього фахівця. Формує та розвиває комунікативну, інформаційну культуру, загальнолюдські й педагогічні якості студентів, виробляє в них уміння та навички прийняття правильних педагогічних рішень в умовах, близьких до реальних [426]. Один із видів виховання, що спрямоване на осмислення учнями цінностей трудового життя, нерозривно пов'язане з професійним та правовим вихованням, містить становлення висококваліфікованого фахівця, готового до самовідданої праці для добробуту суспільства; трудового колективу; власної родини; обізнаного і компетентного; культивування кращих рис української ментальності; господарської відповідальності; практичності та ініціативи; поваги до власної і людської праці, її результатів; [427-428]. Професійне виховання тісно пов'язане з **фізичним**, яке містить розвиток досконалого фізичного стану, адаптованості до зовнішнього середовища, пристосування до умов праці та здорового відпочинку, збереження репродуктивного й фізичного здоров'я [429].

Наступній домінанті – виховання студента як високоморальної **особистості**, відповідають такі напрями виховання: **моральне виховання** – виховна діяльність школи та сім'ї, метою якої є формування стійких

моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на підґрунті опанування ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Моральне виховання формує поведінку відповідно до загальнолюдських моральних норм, передбачає наслідування досвіду попередніх поколінь, традицій сім'ї, родини, народу з урахуванням найкращих положень релігійної та світових морально-ціннісних концепцій [430].

Освітній процес має бути спрямований на розвиток **творчої** активності, комунікативності, моральної відповідальності людини. Освіта повинна не тільки допомогти набути знань, але й розвивати та удосконалювати особистість. Інакше кажучи, суспільство все більше переймається ідеєю гуманізації освіти [431].

Екологічне виховання - формує екологічну культуру. В екологічному вихованні слід звернути увагу на формування ціннісного ставлення до природи: усвідомлення цінності природи в житті людини, самоцінність, природи; почуття особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальність за них, здатність гармонійно співіснувати з природою, поводитися компетентно, екологічно безпечно; критично оцінювати споживацько-утилітарне ставлення до природи; уміти протистояти виявам такого ставлення доступними способами; активно брати участь у практичних природоохоронних заходах; здійснювати природоохоронну діяльність із власної ініціативи; проводити посилене екологічне просвітництво; формувати почуття відповідальності за природу як національну й загальнолюдську цінність [432-- 436].

Наступною домінантою виховання студента – майбутнього педагога як **духовної та естетично розвиненої особистості** відповідає такий напрям виховання: як **художньо-естетичне виховання** - формує естетичні знання, погляди, смаки, почуття, ідеали, які ґрунтуються на національній естетиці та кращих надбаннях цивілізації, активна участь кожного

студента в естетичному житті, вироблення вмінь творити прекрасне в повсякденному житті [437-438].

Відповідно до провідної ідеї дослідження, цільовий компонент структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних ВНЗ містить **такі методологічні підходи:**

- *системний та синергетичний*, що вміщені до методології наукового пізнання та соціально-педагогічної діяльності;

- *структурно-функціональний*, який дозволяє визначити структурні та функціональні компоненти системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі;

- *антропологічний*, сутність якого полягає в сприйнятті людини як цілісної біосоціальної та духовної істоти і виявляється в центрації впливу на особистість;

- *акмеологічний*, що орієнтує виховну діяльність на збереження цілісного та стійкого розвитку особистості, у її прагнення до самовдосконалення та самореалізації;

- *середовищний*, який актуалізує проектування такого спеціально організованого середовища педагогічної установи, яка була б «пошуковим полем» молодій людині, умовою її розвитку та саморозвитку;

- *ціннісний підходи та культурологічний підходи*, підґрунтям яких є вивчення конкретної людини з її цінностями, смислами, ідеалами, проблемами. Ці методологічні

Цільовий компонент структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних ВНЗ передбачає визначення **закономірностей** процесу виховання майбутніх педагогів.

Виділення тієї або іншої закономірності обумовлене як тенденціями розвитку суспільства, так і тенденціями розвитку педагогічної науки. Аналізуючи роботи дослідників, присвячених проблемі виховання

особистості, ми виокремили низку положень, які слід визначити як закономірності цього процесу.

Загальні закономірності освітньо-виховного процесу ми розуміємо ті істотні зовнішні і внутрішні зв'язки, від яких залежить спрямованість процесу і успішність досягнення педагогічних цілей [439].

Наука визначає як об'єктивний, стійкий, істотний зв'язок між явищами, сторонами процесу. Отже, такі зв'язки в процесі виховання допомагають краще його зрозуміти, описати і оптимально здійснити, спираючись на знання про нього. Власне кажучи, закони - це і є теоретичне знання про об'єкт дійсності, про реальність, яку отримує наука. Закони дозволяють прогнозувати "поведінку" системи протягом різних етапів процесу виховання.

Виділення тієї чи іншої закономірності обумовлено як тенденціями розвитку суспільства, так і характером розвитку педагогічної науки. До того ж, на одному й тому ж історичному відрізку різні вчені можуть трактувати їх по-різному. Тому при аналізі цієї категорії будемо зважати на виділення зовнішніх і внутрішніх закономірностей виховного процесу.

Зовнішні закономірності характеризують залежність виховання від суспільних процесів і умов: соціально-економічної та політичної ситуації, рівня культури, потреб суспільства в певному типі особистості і рівні її вихованості.

В узагальненому вигляді їх можна сформулювати таким чином: цілі, зміст і методи виховання завжди мають соціально обумовлений характер, що відбиває вимоги суспільства до рівня вихованості особистості. З іншого боку, і система виховання, і характер організації та протікання педагогічних процесів залежать від можливостей суспільства, від рівня розвитку країни, соціально-політичного, економічного, культурного, науково-технічного. Ці зв'язки виховання і суспільства, держави регулюються і коригуються освітньою політикою.

Внутрішні закономірності характеризують зв'язки між: компонентами виховного процесу (цілями, змістом, методами, засобами і формами); характером діяльності педагога і діяльністю вихованців; ставленням вихованця до виховного процесу та ефективністю його результатів.

Серед внутрішніх закономірностей виховного процесу можна виділити такі:

Перша закономірність: виховання завжди пов'язане з навчанням.

У педагогічній науці існує стійка тенденція розгляду навчання і виховання у взаємозв'язку. Багато дослідників підкреслюють, що оскільки навчання розуміється як навічання деякому змісту, то воно тим самим формує властивості особистості. Освічена людина, що володіє певними знаннями, вміннями і навичками - це характеристика властивостей особистості. Крім того, навчання, як опанування знань і способів діяльності, якщо вони значущі для особистості, розвиває її моральні, вольові та естетичні почуття.

Отже, навчання і виховання як чинники розвитку особистості містять схожі риси і елементи. Це обумовлено тим змістом, який пропонується учням для активного опанування. Основою відмінності навчання і виховання є те, що в першому випадку акцент робиться на опануванні знань і способів діяльності, а в другому - на інтеріоризації соціальних цінностей, формуванні особистісного ставлення до них.

Взаємозв'язок процесів навчання й виховання в цілісній структурі освітнього процесу виражається в таких аспектах.

1. Обидва процеси відбуваються в рамках відповідного освітнього закладу; здійснюються педагогом і спрямовані на досягнення спільної мети - підготовку особистості до активної життєдіяльності в суспільстві.

2. Виховання завжди містить у собі елементи навчання, оскільки, передаючи особистості знання про норми й правила поведінки (моральне

виховання), досягнення людської культури (естетичне виховання), різноманіття видів професійної діяльності (трудове виховання) тощо; формуючи навички поведінки в конкретних життєвих ситуаціях, педагог одночасно навчає особистість.

3. У процесі навчання, спрямованого на опанування наукових знань, завжди має місце виховний аспект (недарма в рамках будь-якої форми навчання планується виховна мета), реалізований через зміст навчального матеріалу, методику його подання, характер педагогічної взаємодії вчителя та учнів. У такій формі виховання входить у навчальний процес, який визначається як навчання, що виховує [440].

Друга закономірність процесу виховання така: *цілі, зміст, методи, форми та засоби виховання закономірно пов'язані між собою, тому зміни одного компонента призводять до змін інших структурних компонентів виховного процесу*. Закон єдності цілей, змісту, методів виховання означає зв'язок усіх компонентів процесу виховання. Цілі визначають зміст і методи, форми роботи. Ці елементи процесу виховання залежать від можливостей, здібностей вчителя та учнів. Суперечності між складовими процесу виховання ведуть до порушення виховної роботи, до її неефективності. Власне кажучи, тут йдеться про функціональні взаємозв'язки елементів педагогічної системи, про що вже було сказано вище.

Виховання - комплексний процес, що виражається в єдності його цілей, завдань, змісту, форм і методів, у підпорядкуванні всього виховного процесу ідеї цілісного формування особистості, у якій гармонійно представлено високий розвиток свідомості, поведінки і почуттів.

Отже, виховний процес вважається ефективним, якщо під час його організації моральні поняття, звички поведінки й моральні почуття особистості формуються в цілісній єдності. Це означає, що особистість не можна формувати «по частинах», або приділяючи увагу лише формуванню

свідомості, або наголошуючи на розвитку норм і правил поведінки, або формуючи емоції та почуття. Це положення підтверджує принцип усебічного та гармонійного розвитку особистості [441].

Третя закономірність - ефективність виховного процесу закономірно опосередковується оптимальним вибором методів, форм і засобів виховання, проведеним на підставі врахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, характерних для певної особистості або групи осіб.

Процес виховання, його цілі, зміст, форми й методи залежать не тільки від ухвалених у суспільстві, державі спільних програм, систем, концепцій виховання. Вони вимагають коректування у зв'язку з віком вихованців та їх індивідуальними особливостями. Люди різного віку по-різному виявляють себе в діяльності, спілкуванні, їх відрізняє якісна своєрідність, рівень розвитку емоцій, розуму, наявність установок, відносин, потреб і багато іншого. Усі вікові відмінності вивчає вікова психологія, і вони повинні враховуватися в процесі виховання. Це стосується й індивідуальних відмінностей між людьми: особливості емоційно-вольової сфери, пізнавальні процеси, темперамент, характер, особистісна своєрідність ускладнюють процес виховання й викликають певною мірою необхідність варіювати виховну роботу з різними групами людей. Інакше кажучи, дія всіх законів виховання коригується особливостями вихованців: те, що можливо з одними, не можна зробити з іншими або в інших умовах

Четверта закономірність: орієнтація виховання на розвиток особистості, її сутнісний початок і культурне призначення.

Доведено, що студентство - соціальна спільність, що характеризується найвищою соціальною активністю і досить гармонійним поєднанням інтелектуальної та соціальної зрілості. Урахування цієї особливості студентства є підґрунтям ставлення викладача до кожного студента як партнера педагогічного спілкування, цікавої для викладача

особистості. У руслі особистісно-діяльнісного підходу студент розглядається як активний самотійно організовує свою діяльність суб'єкт педагогічної взаємодії. Йому притаманна специфічна спрямованість пізнавальної і комунікативної активності на розв'язання конкретних професійно орієнтованих завдань [442, с. 22].

Студент є суб'єктом освітньої діяльності, яка насамперед визначається через два типи мотивів: мотивація досягнення й пізнавальна мотивація. Остання є підґрунтям навчально-пізнавальної діяльності людини, підтверджуючи саму природу його розумової діяльності. Вона виникає в проблемній ситуації й розвивається при правильній взаємодії щодо студентів і викладачів. У навчанні мотивація досягнення підпорядковується пізнавальній та професійній мотивації.

Зважаючи на це для розвитку підходів до освіти особливо значущою є зміна соціальної та життєвої ролі знань і пізнавально-творчих можливостей людини. Не можна забувати, що застосування знань не визначається автоматично, це творче завдання, що вирішується кожного разу в новій, неповторній ситуації. Людина в наші дні живе у все більш складних умовах, коли в кожному конкретному випадку немає й бути не може готових рішень, коли потрібно їх знаходити, приймати й відповідати за них. Тому в процесі освіти такі завдання, як навчання творчості, виховання самотійності особистості, що вміє критично мислити, вести дискусію, аргументувати, урахувувати аргументи опонента [443].

Отже, в процесі виховання необхідно принципово враховувати вікові особливості його суб'єктів, їх стан фізичного, соціального, психічного, духовного здоров'я, уподобання, динаміку розвитку здібностей та таланту.

Наступна закономірність: виховання особистості є стимулюванням активності й здійснюється тільки в умовах її залучення її до різноманітних форм навчально-пізнавальної та соціально-культурної діяльності

Виховання - це стимулювання активності особистості школяра в організує діяльності. Ідея про визначальну роль активності самої особистості у власному розвитку й необхідність стимулювання цієї активності педагогом сьогодні розглядається в педагогіці як провідна. Філософ Г. Батищев, розвиваючи ідею суб'єктності, активності особистості у власному розвитку, писав: «... Людину не можна «зробити», «провести», «виліпити» як річ, як продукт, як пасивний результат впливу ззовні, - але можна тільки зумовити його залучення до діяльності, викликати його власну активність і виключно через механізм його власної - спільно з іншими людьми - діяльності він формується в те, чим робить його ця (громадська за своєю сутністю, колективна) діяльність (праця) [443].

Активність (від лат. *Aktivus* - діяльний) у філософському значенні розуміють як діяльний стан суб'єкта, тобто дійової особи. Активність особистості трактується як «діяльне ставлення особистості до світу, здатність здійснювати суспільно значущі перетворення матеріального й духовного середовища, спираючись на опанування історичного досвіду людства; виявляється у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні» [444, с. 8].

Виховання особистості, що розвивається, відбувається тільки в процесі залучення її до діяльності. Ми вже знаємо, що особистісний розвиток здійснюється як привласнення людиною суспільного досвіду в найрізноманітніших його виявах. Оволодіння таким досвідом вимагає від особистості, що розвивається відповідної діяльності.

Оскільки метою виховання є всебічний і гармонійний розвиток особистості, то в процесі його здійснення необхідно залучати студентів до різноманітних видів діяльності. Серед них такі:

- навчально-пізнавальна й науково-творча діяльність, у процесі якої вирішуються завдання інтелектуально-духовного розвитку;

- суспільно корисна, патріотична, що сприяє громадянському вихованню;
- етично-практична діяльність (захист слабких, взаємодопомога в навчанні, шефство над людьми похилого віку, інвалідами тощо);
- екологічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної свідомості, ціннісного ставлення до навколишнього середовища, охорони та захисту екологічних об'єктів;
- художньо-естетична діяльність, яка спрямована на розвиток емоційної сфери студента, сприяє розвитку художньої творчості, формуванню у нього почуття прекрасного, що забезпечує естетичний розвиток особистості.
- фізично-оздоровча діяльність – виховання психічного, соціального, духовного здоров'я, що дозволяє вдосконалювати фізичний стан, формувати навички здорового способу життя;
- самовиховання та соморегуляційна діяльність, що сприяє формуванню таких якостей духовно розвиненої особистості: внутрішній регулятор діяльності, емоційний стан індивіда, надія, оптимізм, здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, виконувати та оцінювати власні вчинки (совість), прагнення досягти і підтримувати гармонію у внутрішньому світі, інтерес до власної сутності, методів самопізнання, створення власної картини світу, цілісність між душею, духом і тілом, віра в себе, почуття гармонії.

Крім того, слід зазначити, що психологічні феномени такі як самоаналіз, самовиховання, саморозвиток, катарсис, культурогенез, самопізнання, самооцінка, самовизначення та самоактуалізація – це інтегральні характеристики життєтворчої активності людини. Саме вони сприяють реалізації здібностей особистості, розвитку її творчості. Саме вони є складовими сенсу людського життя.

Наступна закономірність педагогічного процесу – це його цілісність. Цілісність – синтетична якість педагогічного процесу, що характеризує вищий рівень його розвитку, результат стимулювальних свідомих дій і діяльності суб'єктів, що функціонують у ньому, припускає цілісність виховних впливів, яка забезпечується єдністю декламованих соціальних установок і реальних дій педагога, несуперечністю педагогічних вимог, що висувається до студента всіма суб'єктами процесу виховання. При цьому здійснюється педагогічне регулювання соціальної взаємодії, що означає безпосередній і опосередкований вплив педагогів на систему відносин у соціальному мікросередовищі, як в освітній установі, так і поза нею [445].

Цілісному педагогічному процесу притаманна внутрішня єдність складових його компонентів, їхня гармонійна взаємодія. У ньому безперервно відбувається рух, подолання суперечностей, перегрупування взаємодіючих сил, утворення нової якості. Крім того, як визначає Б. Лихачов, цілісність педагогічного процесу вимагає відмовлення від фрагментарності виховної діяльності, подолання негативних наслідків так званої роботи з «окремих напрямків». На відміну від функціонального підходу, цілісність педагогічного процесу вимагає забезпечення єдності виховання в навчальній, науково-інформаційній і позанавчальній соціокультурній діяльності. Цілісний підхід ґрунтується на єдності всіх видів діяльності, виховних впливів. Однак це не виключає, а, навпаки, припускає виділення головного напрямку діяльності, обумовленого профілем освітньої установи, іншими регіональними особливостями [445, с. 112].

В. Семіченко, розвиваючи далі цю думку, зазначає: «У педагогічному процесі спеціально створюються функціональні підсистеми, спрямовані переважно на вирішення освітньо-розвивальних і виховних завдань. При функціональному підході вони діють автономно, розриваючи

особистість, що формується, на частини, додаючи педагогічному процесу однобічність. У цілісному педагогічному процесі в кожному акті педагогічної взаємодії вирішуються не тільки прямі, домінуючі, але і підпорядковані завдання розвитку всіх сторін особистості. Це досягається всебічним осягненням основних видів діяльності, їх поєднанням і взаємозбагаченням [445].

Цілісний педагогічний процес передбачає таку організацію життєдіяльності студентів, яка б відповідала їх життєвим інтересам і потребам, збалансовано впливала на всі сфери особистості – свідомість, почуття і волю. Будь-яка діяльність, наповнена етично-естетичними елементами, викликає позитивні переживання і стимулює мотиваційно-ціннісне ставлення до явищ навколишньої дійсності, відповідає вимогам цілісного педагогічного процесу. Цей вплив спрямований на реалізацію особистісно значущих цілей у спільній діяльності й опанування студентами системи соціальних ролей, способів поведінки з урахуванням їх вікової субкультури.

Цілісний підхід до організації освітньо-виховної роботи передбачає: адекватність діяльності кожного педагога загальній меті; єдність виховання й самовиховання, освіти й самоосвіти; установлення зв'язків між елементами педагогічної системи: інформаційних (обмін інформацією), організаційно-діяльнісних (методи спільної діяльності), комунікативних (спілкування), управління й самоврядування.

Цілісність педагогічного процесу визначає також взаємодію соціальних інститутів (громадських, релігійних) в організації виховної роботи, спрямованої на розвиток сутнісних сфер людини, що характеризують образ її життєдіяльності, гармонійність індивідуальності, свободу і різнобічність, її щастя і самопочуття. Суть цілісності виховного процесу – у підпорядкованості всіх його частин і функцій основному

завданню: вихованню людини — розвитку індивідуальності і соціалізації особистості.

Ураховуючи все вищезазначене визначимо специфічні **закономірності результативності** виховання, безпосередньо стосуються нашого дослідження. Отже, виховання майбутніх педагогів буде ефективним, якщо:

- побудова змісту й структури навчально-виховного процесу відповідає завданням і основним компонентам системи виховної роботи;

- діяльність вищого педагогічного навчального закладу базується на гармонійному поєднанні загальнолюдських цінностей та ідей державності, колективізму, взаємодопомоги, духовності, моральності, почуття відповідальності за майбутнє країни;

- відбувається постійна розробка й застосування освітньо-виховних програм, що сприяють розвитку інтелектуальної, культурної, етичної, естетичної, емоційно-чуттєвої та діяльнісної сфер особистості;

- створено освітньо-виховний простір, що забезпечує вільний розвиток особистості; виховна діяльність органічно вміщена в процес професійного становлення майбутнього педагога шляхом творчої взаємодії викладачів і студентів у аудиторній, позааудиторній та науково-дослідній роботі;

- відбувається постійна діагностика культурно-духовного розвитку студентської молоді та цільове програмне проектування самовиховання особистості студента;

- сформовано установку на духовний саморозвиток, готовність до самопізнання свого внутрішнього світу, усвідомлення відповідальності за результати своєї діяльності, необхідність її постійного вдосконалення, самоактуалізацію здібностей духовної рефлексії, саморегуляція вчинків із позицій культурних норм;

- сумісна виховна робота соціальних інститутів виховання відбувається на засадах гуманізації, індивідуалізації в усіх ланках спільної діяльності суб'єктів освітньо-виховного процесу;

- освітньо-виховний процес – особистісно орієнтований, його одухотвореність в усіх його ланках в умовах соціокультурної діяльності.

Таким чином, урахувавши наведені вище закономірності, зазначимо, що структурно-функціональна модель системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах буде спиратися на такі **принципи** виховної роботи, які можна трактувати як основні вимоги до ефективної побудови виховного процесу, які визначають вибір його оптимальної структури, зміст виховної роботи, найбільш ефективні методи, прийоми, форми і засоби діяльності і спілкування суб'єктів освітнього процесу [446]

На підставі розглянутих закономірностей виховання ми визначаємо такі принципи проектування системи виховної роботи у ВПНЗ:

- принцип гуманістичної спрямованості;
- орієнтація на цінності й ціннісні відносини;
- принцип природовідповідності виховання;
- принцип культури відповідності;
- принцип демократизації процесу виховання;
- принцип професійно-етичної взаємовідповідальності;
- принцип орієнтації змісту виховання на розвиток соціальної активності студентів;
- принцип естетизації студентського життя.

Розглянемо більш докладно ці принципи відповідно до предмета нашого дослідження.

Принцип гуманістичної спрямованості виховання орієнтований на повагу особистості, її суверенітету, віру в її творчі сили і можливості, на співпрацю у взаєминах між студентами, а також між ними та викладачами; стверджує вищу (самодостатню) цінність людини.

Реалізація цього принципу позитивно впливає на становлення особистості й всі аспекти її виховання: людина буде опановувати позитивні цінності, а не асоціальні; виховання дістає певні можливості для створення умов ефективної реалізації людиною себе як суб'єкта.

Реалізація принципу гуманістичної спрямованості ефективно впливає на розвиток рефлексії та саморегуляції; на формування ставлення до світу; на розвиток власної гідності, відповідальності, терпимості.

Наступний принцип виховання враховує природу освітньо-виховного процесу – *орієнтація на цінності й ціннісні відносини*. Цей принцип означає, що духовно-ціннісна орієнтація людини, її розвиток здійснюється в процесі взаємодії вихователя й вихованців, а зміст цього процесу полягає в обміні цінностями (інтелектуальними, емоційними, моральними, експресивними, соціальними та ін.), а також сумісне продукування цінностей в побуті і життєдіяльності освітньо-виховних установ.

Вище зазначений принцип означає також постійне зосередження уваги педагога на діях, емоційних реакціях, ставленні до соціально-культурних цінностей: людини, природи, суспільства, праці, пізнання і до ціннісних основ життя, гідного людини, – добра, істини, краси. Відповідно до цього принципу відбувається "олюднення" всіх об'єктів світу, їхнє одухотворення. "Олюднити" – означає подивитися на об'єкт з погляду значущості його для людського життя. Орієнтація на ціннісні відносини перетворює будь-яку діяльність особистості в проживання нею цих відносин, формує особистісну життєву позицію "бути", коли для людини важливо, що з нею відбувається, і цим наповнюється її життя. Умовою ж реалізації принципу орієнтації на ціннісні відносини є філософська підготовленість педагога, психологічна підготовка і особистісна позиція "бути", яка тільки і дозволяє педагогові розпізнавати відносини там, де вони істинно гуманні, дозволяє за фактом побачити явище, за явищем — закономірність, за закономірністю — основи життя [447].

Принцип природовідповідності виховання в сучасному трактуванні означає, що виховання повинне ґрунтуватися на науковому розумінні взаємозв'язку біологічних (фізіологічних), психічних (соціальних), духовних (етичних) якостей людини, науковому розумінні природних і соціальних процесів, узгоджуватися із загальними законами розвитку природи і людини, формувати у неї відповідальність за еволюцію ноосфери і самої себе. Зміст, методи і форми виховання повинні враховувати необхідність вікової і статевої диференціації, організації соціального досвіду людини і індивідуальної допомоги їй. У студента вищого педагогічного навчального закладу необхідно культивувати прагнення до здорового способу життя і вміння виживати в екстремальних умовах. Особливе значення мають розвиток планетарного мислення і виховання природоохоронної поведінки. Розвиток молоді людини, її потреб необхідно виводити за межі свого Я і найближчого соціуму, допомагаючи усвідомити глобальні проблеми людства, відчувати свою причетність до природи і суспільства, зрозуміти відповідальність за їхній стан і розвиток. У сучасних умовах принцип природовідповідності виховання означає:

- орієнтацію на наукове розуміння взаємозв'язку природних і соціальних процесів, узгодження із загальними законами розвитку природи і людини;
- виховання людини відповідно до статі і віку;
- формування у людини відповідальності за свій розвиток самого себе, за стан і подальшу еволюцію ноосфери.

Звідси, відповідно до принципу природовідповідності у людини необхідно виховувати певні етичні установки природи, планети, біосфери, а також природоохоронне та екологічне мислення і поведінку.

Принцип культуровідповідності виховання. Розвиток особистості в гармонії з загальнолюдською культурою залежить від ціннісних підстав

виховання. Цією закономірністю обумовлений інший принцип виховання – принцип культуровідповідності. Сучасне трактування принципу культуровідповідності припускає, що виховання повинне ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях і будуватися з урахуванням особливостей етнічної і регіональної культур: вирішувати завдання залучення людини до різних пластів культури (побутової, фізичної, матеріальної, духовної, політичної, економічної, інтелектуальної, етичної, естетичної тощо). Цілі, зміст, методи виховання культуровідповідні в тому випадку, якщо враховують традиції, що історично склалися в конкретному соціумі, і стиль соціалізації. Сьогодні є реальна можливість дати людині оволодіти не тільки базовими професійними знаннями, але і загальнолюдською культурою, спираючись на це, забезпечити всебічний розвиток особистості, урахувавши сприятливі суб'єктивні (потреби особистості) і об'єктивні умови, пов'язані з матеріальною базою та кадровим потенціалом освіти. Принцип культуровідповідності надає можливість особистісно-культурного зростання студентів і викладачів як суб'єктів пізнання, спілкування, педагогічної і культурної творчості.

Принцип демократизації процесу виховання спрямований на забезпечення демократичних норм в опануванні загальної та професійної культури студентами; розвиток студентського самоврядування в усіх сферах життєдіяльності учнівської молоді; виключення однаковості, примусу, формалізації й спотворення ідей колективізму в процесі професійного виховання. Принцип демократизації передбачає активну участь самих студентів в організації навчального процесу та контролю за його якістю. Освітня практика засвідчує, що в умовах демократизації процесу виховання педагогічний колектив стає суб'єктом управління, якщо його характеризують такі якості, як: спільність, надійність, надлокальний зв'язок; усвідомлення себе досить монолітним; внутрішня солідарність; узгодженість поведінки та дій учасників навчально-виховного процесу;

згуртованість членів педагогічного колективу, спрямована на демократизацію функціональних принципів роботи навчального закладу. Педагогіка співробітництва передбачає високий професійний рівень самих викладачів, їх педагогічну майстерність, вміння емоційно, активно взаємодіяти з усіма учасниками педагогічного процесу. демократизм, що передбачає реалізацію системи виховання, що ґрунтується на взаємодії, на педагогіці співпраці студента і викладача.

Принцип професійно-етичної взаємовідповідальності. Він обумовлений закономірністю, згідно з якою виникає готовність учасників педагогічного процесу взяти на себе турботу про долю своїх вихованців, майбутнє нашого суспільства, що зумовлює їх гуманістичний спосіб життя, дотримання норм педагогічної етики. Цей принцип вимагає такого рівня внутрішньої детермінованої активності особистості, за якого й педагоги, і студенти самі виробляють стратегію свого розвитку, свідомо і планомірно удосконалюючи себе. Це сприяє розвитку таких якостей майбутнього педагога, як інтелігентність, розвинений інтелект, стійка педагогічна спрямованість інтересів і потреб, гармонія розумового, морального і фізичного розвитку, гуманізм, товарицькість, дисциплінованість, відповідальність, педагогічний такт, широкий світогляд, здатність до творчості, майстерність спілкування. Майбутній педагог своєю діяльністю стверджує культуру взаємин між людьми, є творцем культурних цінностей, і чим вище його культура, тим більших успіхів він досягне у своїй педагогічній діяльності, тим більше вимог пред'являє до самого себе.

Принцип діалогічності виховання втілює ідею необхідності діалогу з позицій суб'єкт-суб'єктних відносин, припускає, що при організації та реалізації різних форм і методів спільної діяльності головним чинником може стати характер суб'єкт-суб'єктних відносин: ступінь їх гуманності, доброзичливості, комфортності для студентів. Від цих умов залежить дієвість і результативність виховання у вищих навчальних закладах, адже

діалогічність виховання вимагає щирості і взаємної пошани. При суб'єкт-суб'єктній взаємодії за кожним учасником навчально-виховного процесу визнається право й здатність на власне рішення. Психологічна комфортність в процесі навчання у ВНЗ значно впливає на настрій студента і його задоволеність гуманістичним середовищем вищої освітньої установи.

Принцип орієнтації змісту виховання на розвиток соціальної активності студентів обумовлений суспільною природою більшості професій, необхідністю віддавати людям свої знання, духовний досвід, фізичні та моральні сили. Високий ступінь самовіддання фахівця в поєднанні з розумінням ним своєї особистої відповідальності за долю кожної людини, її духовний і творчий потенціал можуть бути сформовані на підставі розвитку і закріплення у студентів здібностей до співпереживання, співчуття, співучасті в справах і життєвих ситуаціях інших людей. Діяльність студентів ВНЗ, у яких сформована соціальна активність, внутрішня мотивована: власний розвиток в процесі діяльності, дія з іншими і для інших; характеризується творчою активністю, яка передбачає прагнення до теоретичного осмислення здобутої інформації, самостійного пошуку вирішення проблем, до діяльності та ініціативності. Здатність студентів ВНЗ до перетворювальної діяльності, інновацій, схильність до оригінальних самостійних дій, а також знаходити форми для вияву свого ентузіазму, уміння знаходити нові, нешаблонні вирішення проблем. Вони не тільки співвідносять характер своєї участі у соціально значущій діяльності з особистісним і професійним становленням, але і розглядають його як спосіб підвищення конкурентоспроможності, саморозвитку, самореалізації. На цьому рівні проявляється готовність випробовувати велику напругу духовних і фізичних сил, йти на ризик, нести відповідати за наслідки].

Принцип естетизації студентського життя вимагає організації відносин, діяльності, спілкування за законами краси, що приносить їм

радість. Студент повинен у своїй навчальній діяльності побачити прекрасне в пізнанні наукових знань і оцінювати побачене в природі, а також у творах художників і композиторів. Система художньо-естетичного виховання студентів реалізується в навчально-виховному процесі, що здійснюється на лекційних та практичних заняттях та позанавчальний час. Важко переоцінити естетичні заняття, діяльність студентів позаурочний час. Експерсії до музеїв, походи на природу, по історичних місцях, пам'ятками культури народу тощо – усе це сприяє формуванню у студентів через емоційні переживання високих естетичних почуттів. Принцип естетизації сприяє забезпеченню мажорного, життєрадісного, оптимістичного стилю буття студентських колективів. Упровадження різноманітних студентських та професійних традицій, свят, фестивалів, форм організації колективного дозвілля, здорового способу життя студентів є одним з факторів, що визначає морально-психологічне самопочуття студента, стилістику його поведінки і відносин, моделювання професійного та людського образу.

Принцип соціального гартування особистості припускає залучення вихованців до ситуацій, які вимагають вольового зусилля для подолання негативної дії соціуму, вироблення певних способів цього подолання, адекватних індивідуальним особливостям людини, вироблення соціального імунітету, стійкості до стресів, позиції рефлексії. Умовами реалізації принципу соціального гартування є: залучення студентів із особливими потребами до вирішення різних проблем соціальних відносин в реальних і імітованих ситуаціях (соціальні проби); діагностування вольової готовності до системи соціальних відносин; стимулювання самопізнання студентів, визначення своєї позиції і способу адекватної поведінки в різних ситуаціях; надання допомоги студентам з особливими потребами в аналізі проблем соціальних відносин і варіативному проектуванні своєї поведінки в складних життєвих ситуаціях.

Результативність виховної системи ВНЗ буде вищим, якщо вона забезпечить найбільш повну реалізацію таких **функцій**, як:

- *аналітично-діагностична*, що містить збір та аналіз інформації по кожному студенту; анкетування студентів для виявлення їх інтересів і потреб; уведення нових досвідчених методів виховання у діяльності та їх аналіз;

- *проективної-прогностична*, що припускає побудову цілісного освітнього процесу відповідно до загальної мети професійно-педагогічної діяльності; вироблення і прийняття колективного рішення; прогнозування результатів і наслідків ухвалених рішень;

- *організаційно-діяльнісна*, яка є центральною ланкою формування єдиної виховної системи інституту. Це етап безпосередньої взаємодії вихователя зі студентом, реалізації колективного планування;

- *оціночно-результативна*, що містить збір, обробку та зберігання інформації про стан і розвиток педагогічних систем, їх об'єктивну оцінку;

- *корекційно-регульовальна*, спрямована на усунення недоліків у поточному педагогічному процесі й внесення до нього необхідних коректив; установлення необхідних комбінаційних зв'язків, регуляцію їх і підтримку

Наступним компонентом структурно-функціональної моделі є **організаційно-змістовний, він містить:**

- обґрунтування й реалізацію **організаційно-педагогічних умов - методів, засобів, форм** виховання студентів ВПНЗ, а також **етапів** формування в майбутніх педагогів громадськості, професіоналізму та духовності.

Зміст виховної роботи в педагогічних ВНЗ зумовлений формуванням високодуховного, патріотично налаштованого громадянина України із загальнолюдськими цінностями та має відповідати загальній меті виховання молоді в Україні – формуванню всебічно гармонійно та духовно

розвиненої й суспільно активної особистості з науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, яка бажає та вміє працювати для добробуту своєї держави.

Спираючись на наукові розробки науковців, зміст виховання в українському суспільстві, на наш погляд, має відповідати таким вимогам:

- забезпечення формування громадсько-патріотичних почуттів та духовності;
- забезпечення формування особистості, яка ідентифікує себе як громадянин України;
- врахування реальних можливостей виховного процесу конкретних освітньо-виховних систем;
- забезпечення всебічного й гармонійного розвитку особистості майбутнього педагога;
- забезпечення єдності навчання, виховання, розвитку і самовдосконалення студентів;
- підготовка громадян України до майбутньої педагогічної, творчої діяльності та формування їхньої активної життєвої позиції [448].

Для досягнення мети та ефективного вирішення поставлених завдань необхідний **комплекс умов**, що забезпечують розкриття творчих здібностей і самореалізацію особистості студента:

Будь-яка система успішно функціонує й розвивається при дотриманні певних умов (Ю. Бабанський, Ю. Конаржевський, Н. Кузьміна тощо).

У філософському енциклопедичному словнику поняття «умова» трактується так:

- як середовище, в якому перебувають і без якого не можуть існувати;
- як оточення, в якому що-небудь відбувається [449, С.98].

Умова складає те середовище, обстановку, в якій предмет, явище, процес виникають, існують і розвиваються [444].

Умова – це обставина, від якої що-небудь залежить; правила, встановлені в будь-якій сфері життя і діяльності; оточення, в якому здійснюється той або інший процес; дані, вимоги, із яких слід виходити. Умова виступає як відносно зовнішнє до предмета різноманіття об'єктивного світу [444, С.840].

Отже, філософське трактування поняття "умова" пов'язується з відношенням предмета до оточуючих його явищ, без яких він не може існувати. Тобто, сукупність конкретних умов предмету чи явища створюють середовище, в якому вони виникають, існують і розвиваються.

У педагогіці під умовами розуміють фактори, обставини, сукупність заходів, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи.

Цю ж думку розвиває Л. Кондрашова, вважаючи, що «у процесі професійного становлення майбутнього вчителя важливо забезпечити такі умови, за яких він міг би перебувати в розмаїтих педагогічних ситуаціях, із яких йому необхідно віднаходити вихід, приймати оптимальне рішення» [450, С.99].

Ю. Лихачов визначає педагогічні умови як це цілеспрямовано створене середовище, в якому в тісній взаємодії представлено сукупність психологічних і педагогічних чинників (відносин, засобів тощо), що дозволяють педагогові ефективно здійснювати виховну або навчальну роботу [451]

Отже, виховання студентської молоді в межах розробленої нами системи відбуватиметься більш ефективно при створенні спеціального комплексу педагогічних умов, які сприятимуть успішному протіканню освітнього процесу – педагогічно комфортного середовища, сукупності

засобів в освітньому процесі, що забезпечують досягнення студентами певного рівня вихованості.

У контексті нашого дослідження педагогічні умови ми розуміємо як сукупність необхідних засобів, що сприяють успішності виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Комплекс педагогічних умов розглядаємо як сукупність взаємозв'язаних педагогічних умов, реалізація яких сприятиме підвищенню рівня сформованості духовної культури студентів вищих навчальних закладів через викладання культурологічних дисциплін.

Визначаючи комплекс педагогічних умов, ми враховували:

- методологічні підходи (онтологічний, філософсько-антропологічний, синергетичний, аксіологічний, акмеологічний, культурологічний, середовищний), що складала базу нашого дослідження;
- предмет, завдання дослідження;
- соціальне замовлення держави й суспільства, відбите в нормативно-правових документах;
- особливості й специфіку виховного процесу вищого педагогічного навчального закладу;
- внутрішні особливості розробленої системи виховної роботи зі студентами (культурно-виховне середовище);
- перспективи розвитку системи виховання в реальному освітньому процесі вищої педагогічної школи.

Отже, на підставі визначених факторів, змісту, завдань, реалізації принципів, організаційних форм і методів виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів, сформульовано такі педагогічні умови:

1. Дидактичні умови забезпечують використання виховного потенціалу освітнього процесу, сприяють системно-технологічній організації опанування студентами змісту гуманітарних дисциплін,

спрямованих на духовний розвиток особистості в таких напрямках: у *духовно-інтелектуальному*, що формують цінності знань, істини, логосу; у *морально-етичному*, що формують морально-етичні цінності та *художньо-естетичному*, що формують цінності краси, гармонії, художньої форми

- відбір евристичних та проектних завдань для опанування змісту гуманітарних дисциплін із застосуванням проблемних, інтерактивних, технологій в навчальному процесі;

- варіативність видів діяльності на заняттях з предметів гуманітарного циклу, що сприяє залученню студентів до процесу культуротворчої діяльності.

2. Організаційно-педагогічні умови зумовлюються спеціальною, цільовою організацією педагогом пізнання, діяльності, спілкування, самоосвіти та самовиховання студентів:

- розробка і застосування освітніх і виховних програм, що сприяють розвитку інтелектуальної, культурної, етичної, естетичної, емоційно-чуттєвої і діяльнісної сфер особистості;

- розвиток демократичних процесів, створення освітньо-виховного простору, що забезпечує вільний розвиток особистості, надання студентам – майбутнім педагогам можливостей для реалізації власної соціально-моральної позиції, своїх точок зору, вибору форм і методів навчальної, пізнавальної, творчої, наукової та інших видів діяльності;

- органічне залучення виховної діяльності, конкретних заходів у процес професійного становлення майбутнього педагога через реалізацію ціннісно орієнтувального діалогу творчих взаємодій викладачів і студентів в аудиторній, позааудиторній та науково-дослідній роботі;

- активне використання професійно-корпоративних можливостей (традицій кафедри, факультету, технікуму (коледжу), ВНЗ, галузі, прикладів життя і діяльності референтних особистостей - авторитетних

учених, педагогів, фахівців) для формування почуття причетності студентів до кращих традицій галузі, ВНЗ, факультету, кафедри.

3. Акмеологічні умови спрямовані на саморозвиток, самовдосконалення й самореалізацію студента – майбутнього педагога:

- цільове програмне проектування самовиховання особистості студента;

- установка на духовний саморозвиток, готовність до самопізнання свого внутрішнього світу, усвідомлення відповідальності і за результати своєї діяльності, необхідність її постійного удосконалення;

- самоактуалізація здібностей духовної рефлексії, саморегуляція вчинків з позицій культурних норм.

4. Виховні умови спрямовані на стимулювання й підтримку високого рівня особистісної активності студентів у процесі духовного зростання і становлення їхньої особистої культури:

- розуміння освітньо-виховного процесу як особистісно орієнтованого, його одухотвореність в усіх його ланках в умовах соціокультурної діяльності;

- залучення студентів до світового культурно-духовного досвіду, що сприяє творчому зростанню особистості спираючись на самопізнання, самовиховання, духовно самореалізацію;

- створення доброзичливого морально-психологічного клімату в колективі, а також урахування емоційного самопочуття кожного студента.

Розглянемо основні **форми виховної роботи** зі студентами вищих педагогічних навчальних закладів.

У навчальному процесі визначення виховних і розвивальних завдань здійснюється в контексті цілей, завдань і змісту професійної освіти – підготовка майбутнього педагога. Це відбувається за рахунок відбору змісту навчального матеріалу, спираючись на основні освітні програми і здобуті студентами додаткові кваліфікації та спеціалізації.

Із переходом на нові державні освітні стандарти вищої професійної освіти, у яких чітко виражений виховний аспект професійної освіти, акцент зроблено на формуванні професійних і загальнокультурних компетенцій студентів за допомогою реалізації основних освітніх програм, використання різних аудиторних і позааудиторних форм роботи.

Широке використання в навчальному процесі ВПНЗ дістали такі активні форми виховної та розвивальної діяльності, як ділові, рольові, інтелектуальні ігри, брейн-ринги, дискусійні майданчики, відкриті трибуни, конкурси, вікторини, тренінги, олімпіади, презентації, круглі столи. Розширилася практика розробки та захисту актуальних соціальних, творчих проектів студентів.

Виховання шлях позанавчальної виховної діяльності здійснюється викладачами конкретних навчальних дисциплін за допомогою використання різних форм: тематичних вечорів, конкурсів, переглядів та обговорень відповідних кіно та відеофільмів, участі студентів у науково-дослідних і предметних гуртках, конференціях, наукових читаннях, професійних клубах і студентських об'єднаннях, зустрічах з практичними працівниками, майстер-класах тощо. Найбільш активно позанавчальні форми виховної роботи з дисциплін, що вивчаються, використовуються викладачами під час проведення Тижнів кафедр і факультетів.

Власне позанавчальна виховна робота у ВНЗ здійснюється за допомогою діяльності всіх структурних підрозділів академії, проводиться через творчу спілку викладачів і студентів, містить як традиційні виховні заходи та зустрічі, так і заходи, присвячені знаменним датам і подіям міжнародного, національного, регіонального та вузівського значення. Проведені в академії заходи виховної спрямованості поділяються на:

- масові заходи (загальні й факультетські заходи, вечори, концерти, тематичні місячники, декади, Дні здоров'я, Дні правових знань, фестивалі,

конкурси, спортивні змагання, ігри, зустрічі, дискусії, круглі столи, участь у всеросійських і регіональних заходах та акціях і т.д.);

- групові заходи (колективні творчі справи в студентських академічних групах, кураторські години, засідання клубів, екскурсії, відвідування підприємств, громадських організацій, закладів культури, спорту тощо);

- індивідуальні, особистісно орієнтовані заходи (індивідуальні бесіди, консультації, психологічні тренінги, співбесіди, зустрічі, персональна робота з обдарованими студентами, зі студентами «групи ризику» тощо) [452].

Таким чином, пріоритетну роль слід надавати комплексним формам, що дозволяють інтегрувати зміст декількох напрямів виховної діяльності.

Значне місце в системі формування всебічно розвиненої особистості студента повинні мати позааудиторні форми виховання: діяльність наукових гуртків, творчих студій, конференцій, дискусійних клубів, зустрічі з письменниками, художниками, акторами; екскурсії, походи та ін. Усі студенти на добровільних засадах мають бути охоплені різними формами й видами діяльності поза чисто навчальної роботи, спираючись на необхідність задоволення їх індивідуальних потреб, які є джерелом формування мотивів діяльності особистості.

Найбільш затребуваними, активно використовуваними в сучасній педагогічній практиці форми роботи є ті, що мають різноманітну тематичну спрямованість: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, ухвалення рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації,

методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки.

Крім названих, можна застосовувати також *традиційні форми роботи*: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування, усні журнали, культпоходи історичними місцями рідного краю, відвідання музеїв, картинних галерей, виставок, театрів; колективний перегляд кінофільмів та вистав з їх подальшим обговоренням, студентські табори, милосердний і добродійний рух, екологічні організації і об'єднання, конкурси, олімпіади, музейна і краєзнавча робота, пошукова діяльність, проведення свят, вечорів питань і відповідей, "круглих столів", спортивно-масова робота, розробка проектів тощо.

Розглянемо **методи** виховного впливу та їх особливості застосування в студентському віці.

Метод виховання може бути визначений, на нашу думку, таким чином: «Метод виховання - це розроблена з урахуванням педагогічних закономірностей і принципів система прийомів і відповідних їм правил виховної діяльності педагога, цілеспрямоване застосування яких дозволяє істотно підвищити ефективність управління відповідним видом діяльності, спілкування студентів і вихователів у процесі вирішення певного типу виховних завдань [453].

Система загальних **методів** здійснення цілісного виховного процесу має наступний вигляд:

1) *методи формування свідомості* в цілісному педагогічному процесі (розповідь, пояснення, бесіда, лекція, навчальні дискусії, диспути, самостійна робота з книгою, метод прикладу);

2) *методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки* (вправи, привчання, метод створення виховної ситуації, педагогічна вимога, інструктаж, спостереження, ілюстрації і демонстрації,

лабораторні роботи, репродуктивні і проблемно-пошукові методи, індуктивні і дедуктивні методи);

3) *методи стимулювання і мотивації діяльності та поведінки* (змагання, пізнавальні ігри, дискусія, емоційний вплив, заохочення, покарання та ін.);

4) *методи контролю ефективності педагогічного процесу* (спеціальна діагностика, опитування, самоперевірка та інші) [441].

Для підвищення педагогічної майстерності педагогів-кураторів використовувалися:

1) діалогічні методи: діалог, обмін думками, дискусія, полеміка;

2) рефлексивні методи: самоаналіз, контроль, актуалізація життєвого досвіду, моделювання ситуацій, тренінги та емоційні етюди;

3) проблемні методи: метод навчання того як висувати гіпотезу, постановки питань, творчих завдань, аргументування й доведення у вирішенні висунутих проблем;

4) репродуктивні (прямі) та опосередковані методи: метод викладу інформаційного матеріалу, використання наочних (спостереження, аудио-, відеовізування).

Методи виховання мають безпосередній зв'язок із замобами виховання.

Засоби виховання в сучасній педагогіці трактуються по-різному. У педагогіці широко поширена думка, що засобом виховання може бути будь-який об'єкт середовища. Так, Бабанський визначає засіб виховання як «предмет середовища, або життєву ситуацію, навмисно вміщену у виховний процес». Засоби виховання утворюють систему завдяки існуванню таксономії цілей, найважливішою з яких є мета - розвиток особистості [453].

Засобами виховання, уважає М. Підласого, можуть бути: художня література та інші книги, газети, журнали, кіно, театр, виставки, музеї,

ігри, спорт, художня самодіяльність, цікавий співрозмовник, різні предмети культури й природи. Розвиваючи це положення, М Підласий називає особливості, що дозволяють об'єктам зовнішнього світу ставати засобами виховання. «Будь-який об'єкт матеріальної чи духовної культури виконує функцію засобу виховання, якщо з ним пов'язана інформація, необхідна для розвитку внутрішнього світу вихованця; він виокремлений як предмет опанування в образній наочно-дієвої або знаково-символьній формі; об'єкт разом зі своєю інформацією залучений до спілкування і спільної діяльності (різних видів) вихователя з вихованцями» [454].

Подібної думки дотримується Н. Щуркова: «Різноманітні засоби розташовуються навколо педагога. Необхідний лише професійний погляд на предмет, подія, вчинок, дія ... Засобом для педагога може бути все, що нас оточує, крім ... нас самих: людину не можна використовувати як кошти» [455].

В. Сластьонін засобом виховання вважає «матеріальні і ідеальні елементи дійсності, що використовуються як знаряддя, інструменти педагогічної діяльності. Засобом виховання може бути колектив різні види діяльності, а також предмети матеріальної і духовної культури (книги, кінофільми, музичні твори і т. П.). Кожен засіб має бути прийнятним для вирішення певної педагогічної задачі. Чим більший набір засобів, яким володіє педагог, тим ефективніше його професійна діяльність» [456].

Роль засобу може виконувати будь-який об'єкт навколишнього дійсності: предмети і цінності матеріальної культури, природні явища, досягнення науки і техніки, жива і нежива природа; різноманітні види діяльності, людина і групи людей, знакові символи «Засоби виховання, - вважає Т. Стефановська, - види діяльності, типові для даного віку; середовище в педагогічному плані (мікросередовище); предмети, пристосування для здійснення будь-якої діяльності » [457]

Отже, засоби виховання є «інструментарієм» матеріальної і духовної культури, який використовується для вирішення виховних завдань. До засобів виховання зараховують: *знакові символи; матеріальні засоби; способи комунікації; світ життєдіяльності вихованця; колектив і соціальна група як ті, що організують умови виховання; культурні цінності природи (жива й нежива); спілкування.*

Засоби виховання впливають на розвиток особистості студентів. Засоби матеріальної культури пов'язані з розвитком практичного інтелекту, а засоби духовної культури, представлені в знаковій формі, більш істотні для розвитку теоретичного мислення та інших психічних функцій. Л. Виготський виділяє чотири стадії розвитку залежно від опанування засобів діяльності. Перша - природно-примітивна, найпростіша культурна форма поведінки, набуття у співпраці з вихователем. Друга - опанування засобами культурної поведінки, представлених в знаковій формі і виражених в усній мові. Третя - накопичення досвіду використання знакових засобів і поява звичок культурної поведінки. Четверта - самовиховання, коли зовнішній знак замінюється внутрішнім; з'являється духовна потреба в культурному саморозвитку.

На думку Л. Виготського, розвиток особистості є процес оволодіння засобами матеріальної й духовної культури, створеної людством, причому вихованець не тільки дістає щось від культури, опановує щось, прищеплює собі щось ззовні, але й сама культура змінює поведінку дитини, весь перебіг її розвитку.

Знакові засоби духовної культури виконують у вихованні дві функції. По-перше, вони є засобами зв'язку вихователів і вихованців, а також між вихованцями, забезпечуючи комунікацію в колективі і циркуляцію інформації. Засоби зв'язку використовуються вихователем для вольового впливу, виховання уважності, освіти уявлень. Надалі вони стають засобами самовиховання, проявляючись у самоконтролі і впливі на

себе. По-друге, вони використовуються у спільній діяльності як засобу вирішення виховних завдань. Матеріальні та символічні засоби спільної діяльності, пов'язані з промовою, утворюють складну систему, у якій символічні кошти спрямовані на управління і планування діяльності вихованців. Результатом цієї діяльності є абстрактно-символічне мислення, свідомість, світогляд, моральні, естетичні та інші якості особистості.

Рис. 3.3.1. Структурна схема виховання студентів вищих навчальних закладів

Знакові засоби є основними у вихованні мислення. Вони використовуються в інтелектуальній діяльності для виховання свідомості. Свідомість виховується обома видами знакових засобів. Засоби комунікації (і, перш за все, мова) необхідні для правильного орієнтування вихованця у

соціальному оточенні, розуміння нею причинно-наслідкових зв'язків у природі й суспільстві. Засоби інтелектуальної діяльності впливають на виховання переконань, навичок, звичок культурної поведінки. Вони використовуються як у спільній, так і в самостійній діяльності вихованців.

Засоби виховання вищих емоцій, таких як гуманізм і патріотизм, мають свою специфіку. Велике значення мають емоції педагога та інших дорослих, які є прикладом вихованців. Емоції виховуються емоціями. Емоції дорослих як засіб виховання доповнюються іншим засобом - міжособистісним (суб'єкт - суб'єктними) ставленням і спілкуванням. У спілкуванні закріплюються звички емоційної поведінки та емоційного ставлення до зовнішнього світу, інших людей і до самого себе.

Наступним компонентом моделі є **критеріально-результативний**

Розробляючи його зміст, ми враховували положення учених, які відзначають, що основними ознаками розвитку будь-якої системи є якісний характер змін, їх незворотність і спрямованість, які є необхідними й достатніми ознаками для відмежування розвитку від інших змін.

Отриманий результат повинен оцінюватися шляхом порівняння з поставленою метою. Якщо результат не збігається з метою, то необхідна корекція самого процесу становлення етнокультурної освіченості суб'єктів освітнього процесу шляхом зміни або змісту, або модифікації застосовуваних методів, прийомів, засобів, форм або організаційно-педагогічних умов в цілому. У цьому випадку можна говорити про перехід вихованості та загальнокультурного розвитку особистості з одного рівня розвитку на інший.

Спираючись на це, **критеріально-результативний** компонент нашої моделі представлений:

- пакетом діагностичних методик, що виявляють вихідний рівень вихованості студентів-майбутніх педагогів; їх змістовними рівнями; результатом; аналітико-корекційним інструментарієм (корекцією процесу,

оцінкою та інтерпретацією результатів); описом аналізу реалізації організаційно-педагогічних умов виховання студентів ВПНЗ.

Головна функція цього блоку передбачає ефективність реалізації концепції, педагогічної стратегії виховання дітей в освітньому середовищі ВПНЗ та їх оцінку. Ця функція розкриває зворотний зв'язок, що показує ефективність їх реалізації.

Розроблений нами пакет авторських діагностичних методик містить діагностичні, аналітичні, організаційні, корекційні, рефлексивні.

Відповідно до цих методів були долучені засоби, що спираються на різні суб'єкти системи. Так, для педагогів передбачається використання методу опитування та збору інформації про рівень готовності до здійснення виховної діяльності зі студентами; метод експертної оцінки при ранжируванні значущості використання компонентів вихованості та навчанні студентів; стандартизовані методики як авторські тести (додаток 7).

Також використовуються методи опитування та збору інформації про рівень вихованості; творчі завдання на вирішення проблемних ситуацій; аналіз результатів продуктивних видів діяльності (додаток).

Пакет діагностичних методик спрямований на виявлення рівня розвитку критеріїв рівнів сформованості вихованості (компетентності) та їх конкретних показників. Саме рівневий підхід дозволяє розглянути будь-який процес як перехід від одного рівня до іншого, більш складного і якісно відмінному. У науковій літературі рівень визначається як дискретне, відносно стійкий, якісно своєрідний стан матеріальних систем, як відношення «вищих» і «нижчих» ступенів розвитку структур будь-яких об'єктів або процесів (Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Н. Яковлева та ін.) [458-460].

Він містить критерії та показники (мотиваційно-ціннісний (прагнення до саморозвитку, самореалізації; адаптивність); когнітивно-

знаннєвий (володіння знаннями про національну культуру; культуру інших країн; соціальними та правовими знаннями); діяльнісно-поведінковий (комунікабельність; толерантність; проведення соціокультурної діяльності)); рівні (високий, середній, низький) результативності виховної роботи у педагогічних вищих навчальних закладах.

Аналізуючи результативну складову критеріально-результативного компоненту, зазначимо, що отримані результати підбивають підсумки формування громадсько-патріотичних почуттів та духовності майбутніх педагогів.

Основними детермінантами педагогічного забезпечення системи виховання студентської молоді в освітньому середовищі ВНЗ щодо самотворення, саморозвитку особистості студента є такі:

- вироблення й реалізація персонологічної людинотворчої та духотворчої життєвої стратегії, тактики й поведінки;
- досягнення акме як особистісного так і професійного;
- активна життєва позиція, високий рівень культури, соціальна компетентність, соціальна відповідальність;
- прийняття та реалізація активного стилю життя як підґрунтя високого рівня якості життя з позицій єдності морального, духовного і тілесного.

Очікувані результати реалізації структурно-функціональної моделі в освітньому процесі ВПНЗ:

- вільна особистість: суб'єктність, здійснення вільного вибору діяльності, визначення світогляду, персонологічної стратегії освіти і життя в цілому, почуття власної гідності, самоповага;
- громадянин і патріот: певна моральна позиція, пов'язаня з почуттям обов'язку і відповідальності щодо своєї Батьківщини, народу, національних цінностей, святинь, культури України;

- гуманістичний світогляд: здатність до співпереживання, до реалізації благодійної, альтруїстичної діяльності, готовність надати допомогу, толерантність, нетерпимість до виявів інтолерантності;

- духовна особистість: переважання просоціального мотиву в поведінці, розуміння краси в мистецтві, людських вчинків, дбайливе ставлення до культурної спадщини народу, оптимізм, прийняття загальнолюдських цінностей як своїх життєвих переконань;

- творча особистість: розвинена емоційно-почуттєва сфера, художньо-образне мислення, відкритість до інновацій, здатність створювати і реалізовувати нововведення, здатність до творчого перетворення навколишнього світу;

- соціально-компетентна особистість: висока соціальна активність, ініціативність; самостійність, уміння працювати в команді, здатність до прийняття нестандартних рішень, відповідальності за прийняті рішення, за результати діяльності, до конструктивних способів виходу з важких, конфліктних ситуацій;

- професійно орієнтована особистість: ерудиція, організаторські, лідерські здібності, комунікативність, творче мислення, прагнення до соціального та професійного Акме.

Таким чином, структурно-функціональна модель системи виховної роботи становить собою взаємозв'язок цілей, принципів, завдань, змісту, методів, форм і результатів виховання, різних етапів виховної роботи, різноманітні двосторонні взаємини викладачів і студентів у цьому процесі.

Всі компоненти взаємодіють та взаємопов'язані між собою.

Розроблена модель системи зумовлює необхідність тісної взаємодії викладачів та студентів на всіх етапах виховної роботи; дає викладачам чітке уявлення про основні складові виховного процесу, допомагає цілеспрямовано та якісно його організувати.

Дидактичні: відбір евристичних та проектних завдань для освоєння змісту гуманітарних дисциплін із застосуванням проблемних, інтерактивних, технологій в навчальному процесі; **Організаційно-педагогічні:** розробка і застосування освітніх і виховних програм, що сприяють розвитку інтелектуальної, культурної, етичної, естетичної, емоційно-чуттєвої і діяльнісної сфер особистості;
Акмеологічні - цільове програмує проектування самовиховання особистості студента, установка на духовний саморозвиток, готовність до самопізнання свого внутрішнього світу, усвідомлення відповідальності і за результати своєї діяльності, необхідність її постійного удосконалення.
Виховні умови, розуміння освітньо-виховного процесу як особистісно орієнтованого, його одухотвореність в усіх його ланках в умовах соціокультурної діяльності;

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ: патріотично налаштовані та духовно свідомі педагоги	ЦІЛЬОВИЙ компонент.
МЕТА: формування генерації української педагогічної інтелігенції, яка братиме активну участь у розбудові незалежної держави	
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: закони та листи, що стосуються громадянсько-патріотичного та духовного виховання молоді	
Теоретико-методологічні засади: напрями закономірності, підходи, принципи	

Етапи формування у майбутніх учителів і вихователів громадсько-патріотичних почуттів та духовності			ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВИЙ компонент
Організація процесу формування громадсько-патріотичних почуттів	Формування громадськості, професіоналізму і почуттів та духовності	Мотивація до саморозвитку та самовдосконалення	
ТЕХНОЛОГІЇ			
- комунікативна - інформаційно-просвітницька	- освітня - міжпредметних та міжкультурних зв'язків - технології мас-медіа	- рекреаційно-оздоровча - культуротвірна - художньо-творча	
МЕТОДИ			
- систематичного цілеспрямованого спілкування; - формування свідомості - особистості	- навчально-виховної роботи, самоосвіти	- організації діяльності та формування досвіду; - стимулювання громадської поведінки та культурної	
ЗАСОБИ			
- друковані; - усні; - технічні; - наочні; - художні			
ФОРМИ			
- масові (фестивалі, ігри, спортивні заходи, конкурси тощо) - групові (лекція, бесіда, круглий стіл, екскурсії, презентації тощо) - індивідуальні (консультації індивідуальні бесіди тощо)			

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ	РІВНІ	КРИТЕРІАЛЬНО-РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ компонент
Мотиваційно-ціннісний	-прагнення до саморозвитку, самореалізації; адаптивність	високий	
Когнітивно-знаннєвий	-володіння знаннями про особливості культури, звичаїв інших країн,	середній	
Діяльнісно-поведінковий	-комунікабельність; толерантність; проведення соціокультурної діяльності	низький	
РЕЗУЛЬТАТ: сформованість громадянськості, патріотизму, професіоналізму і духовності майбутнього педагога			

Ми вважаємо, що побудована нами модель є за характером структурно-функціональною, за змістом - етнокультуровідповідною, динамічною, тому що зображує відмінності між станами об'єкта - оригіналу. Описана нами модель наочно зображує функціональність і динамічність трьох блоків, за допомогою яких нам вдалося отримати відмінності між вихідним і кінцевим станом рівня вихованості студентів – майбутніх педагогів.

Розроблена модель чітко орієнтована на конкретну мету - виховання патріотично налаштованих, професійно компетентних та духовно розвинених педагогів, що зумовлює становлення та розвиток особистості в цілісному освітньому процесі ВПНЗ.

Ця мета реалізується через спектр завдань, які становлять комплекс розвивальних, освітніх, виховних функцій. Напрями виховання, що забезпечують досягнення мети й завдань, задаються змістом структурно-функціонального інваріанту моделі й морфологічно представлені в трьох підструктурах: цільової, що містить основні положення авторської концепції та педагогічної стратегії; нормативної, яка описує цільовий, змістовний, критеріально-оцінний компоненти виховання особистості; результативно-діагностичної, представлені як рівні, критерії, показники, пакет діагностичних методик, результат і аналітико-корекційний інструментарій.

Ми вважаємо, що розроблена модель характеризується: цілісністю, оскільки всі зазначені блоки (підсистеми) взаємопов'язані між собою, мають певне смислове навантаження і спрямовані на кінцевий результат - досягнення становлення і переходу на більш високий і якісно відмінний рівень вихованості майбутнього педагога; наявністю інваріантної (провідна мета; методологічні підходи, принципи) та варіативної (диференціація завдань, змісту, методів і прийомів, засобів, форм досягнення мети з урахуванням різних суб'єктів освітнього простору)

складових; прагматичністю, оскільки є робочим поданням окресленої мети, засобом організації практичних дій; відкритістю, тому що залежить і пов'язана з зовнішнім середовищем і складна за своєю будовою.

На підставі вищесказаного є очевидним, що модель має системний характер, відображає педагогічну стратегію сучасного виховання студентської молоді в аспекті людиноцентричного підходу, основних концептуальних ідей, містить культурно-духовний зміст структурно-функціонального інваріанту виховання і має три базові блоки.

Мета виховання у вигляді зазначеної моделі фіксує бажаний результат соціально-виховної взаємодії, має виняткове значення для організації процесу виховання, формування гармонійно розвиненої, патріотичної та високодуховної особистості.

Отже, на сьогодні однією з основних складових соціального замовлення системи освіти є виховання патріотично налаштованих, професійно компетентних та духовно розвинених педагогів. Відповідний розвиток студентської молоді при впровадженні структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних ВНЗ дає можливість майбутнім педагогам відчувати себе юридично, соціально, морально, політично й духовно підготованими. Тобто виховання особистості майбутнього педагога повинно базуватися на підґрунті гуманізму, загальнолюдських цінностей, глибокої поваги до гідності людини у поєднанні з вимогливістю та дисципліною; в процесі виховання необхідно системно розкривати перед його суб'єктами обґрунтовану перспективу їх удосконалення, здійснювати їх соціально-культурну підтримку, допомогу, супровід; виховання повинно забезпечити формування у суб'єкта загальнолюдських цінностей, морально-етичної культури, духовної рефлексії та емпатії, на засадах яких особистість здатна буде оптимально діяти в ситуаціях ризику, конфлікту, морально-етичного вибору, персональної відповідальності, колективної взаємодії,

дисципліни; виховання як процес соціалізації, формування загальнолюдських цінностей, що ідентифікують суб'єкта як особистість, повинно містити механізми системного підкріплення ціннісних орієнтацій, соціальних потреб позитивною динамікою сталого виховання, вихованості людини, розвитку її культури, на засадах яких виникає феномен аксіологічної та соціальної успішності.

РОЗДІЛ 4
СИСТЕМА ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ –
ДОСВІД РОБОТИ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

4.1. Методики впровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі

Формування національної свідомості й відповідальності за долю України, виховання любові до рідної землі, її історії, відновлення й збереження історичної пам'яті, культивування кращих рис української ментальності, виховання бережливого ставлення до національного багатства країни, мови, культури, традицій були метою проведеного нами експериментального дослідження.

Формувальний етап експерименту, у процесі якого впроваджувалася структурно-функціональна модель системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах, охоплював аудиторний і позааудиторний етапи дослідницької діяльності.

Аудиторний етап упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах передбачав використання таких методів і форм, як: тематичні лекції; інтегровані заняття; методи активного навчання (доповіді, ситуаційно-рольові та ділові ігри, ігри-драматизації, урок-диспут); метод відкритої трибуни; метод аналізу соціальних ситуацій; виховні години тощо.

Застосування цих методів сприяло організації ефективної роботи з формування громадсько-патріотичних почуттів і духовності, зміні асоціальних форм у поведінці на соціально значущі; підсилювало

позитивні моральні прагнення, активізувало їх вияви та загальмовувало негативні мотиви, знижувало їх силу, утримувало студентів від прояву деструктивної мотивації на здоровий спосіб життя [461, 462].

Позааудиторний етап був спрямований на реалізацію структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах під час організації дозвілля студентів. Із цією метою було створено умови для комунікації й взаємодії суб'єктів виховання (студентів, педагогів) між собою та з носіями інформації, які їх оточують; джерелами й чинниками виховних впливів (тематичні екскурсії; Дні здоров'я; науково-практичні студентські конференції з проблем духовності тощо).

Упроваджуючи структурно-функціональну модель системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах, ми надали виховному процесу цілеспрямованого й творчого характеру, наповнюючи його соціальним і патріотичним змістом. Кожен студент став суб'єктом виховання.

Відповідно до алгоритму нашого дослідження розглянемо методики впровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах щодо наведених вище етапів.

Аудиторний етап відбувався під час проведення виховних годин і вивчення навчальних дисциплін «Українська мова», «Українська література», «Світова література», «Історія України», «Основи охорони праці», «Художня культура», «Релігієзнавство», «Психологія», «Методика виховної роботи», «Методика виховної роботи в школі», «Фізичне виховання» та інтегрований курс «Педагогіка», що містив питання з теорії та історії педагогіки, доповнений культурознавчою та мистецтвознавчою тематикою [463, 464].

Це означає, що у переліку предметів інваріативної частини слід надати перевагу предметам психолого-педагогічного циклу, переглянувши

зміст, обсяг і термін засвоєння, що сприятиме набуттю психологічної зрілості майбутніх педагогів [465, 466].

Зміст зазначених навчальних дисциплін був доповнений темами, які дозволяли поглибити знання студентів щодо загальних питань про культуру, історію, символіку нашої держави; сприяли формуванню духовності та патріотизму, розвитку та збереженню фізичного здоров'я.

Зміст зазначених навчальних дисциплін, таких як: українська мова, українська література, світова література, історія України, художня культура, психологія, методика виховної роботи, фізичне виховання, був доповнений темами, які дозволяли поглибити знання студентів із загальних питань про культуру, історію, символіку нашої держави; сприяли формуванню професійних якостей майбутнього педагога, духовності, патріотизму, розвитку та збереженню фізичного здоров'я. Наприклад, дисципліна «Художня культура» доповнювалася такими темами: «Культура України найдавніших часів», «Культура України XVII-XVIII ст.», «Українська художня культура XIX – початку XX ст.», «Українська культура XX ст.», «Літературний та мистецький модернізм», «Наука та освіта», а дисципліна «Психологія» – такими темами як: «Свідомість як вищий рівень розвитку психіки», «Міжособистісні стосунки у групі», «Спілкування як сприйняття людьми один одного і як обмін інформацією», «Гуманістичний напрямок в теоріях особистості» (див. Додаток А).

Крім того, у навчальний процес був упроваджений інтегрований курс «Педагогіка», який був доповнений психологічною, мистецтвознавчою та культурологічною тематикою, зокрема такими темами, як: «Інтеграція педагогіки та психології у діяльності вчителя», «Мистецтво як фактор, що сприяє професійному зростанню вчителя», «Психологія – наука, що вивчає внутрішній світ людини», «Загально-культурологічні дисципліни та їхня роль у діяльності вчителя», «Естетичний потенціал

педагогічної науки», «Професійна культура як основа успішної діяльності» тощо.

На семінарських заняттях студентам пропонувалося: розкрити методи психологічної науки, спрямовані на пізнання емоційної та чуттєвої сфери особистості; ознайомитися зі способами вивчення емоційної сфери людини шляхом спостережень за її поведінкою й особливостями вираження почуттів; проаналізувати художні твори з метою вивчення особливостей віддзеркалення почуттів людини; розкрити можливості використання мистецтва при вивченні різноманітних навчальних предметів, з'ясувати доречність їхнього використання. Також пропонувалося розробити критерії відбору художніх творів (мета – виробити особисту зацікавленість учителів у роботі над художніми творами, залучати до основ наукового світогляду); розкрити педагогічні та психологічні особливості використання творів мистецтва у роботі вчителя; підготувати бліц-доповіді про роль професійної та особистої культури вчителя з позиції історичних діячів та власної точки зору (Додаток Б).

Виходячи з того, що майбутній фахівець – педагог – це не тільки суб'єкт культури, але і її об'єкт, що є одночасно її продуктом і її творцем. Студент педагогічного ВНЗ, насамперед, самостійно засвоює загальну й професійну культуру, сформовані культурні уявлення та цінності і вже потім приступає до творчої діяльності, перетворення навколишнього світу, збагачення та примноження культурних здобутків свого народу. Тому виховуючи студента – майбутнього педагога-професіонала, ми, перш за все, розвивали його педагогічну самосвідомість; сприяли виникненню глибокого інтересу й любові до дітей та обраної професії, становленню професійної ерудиції і компетенції; формували здібності, ставити, творчо й ефективно вирішувати професійні задачі в сфері педагогічної діяльності.

Позааудиторний етап. У рамках виховної роботи здійснювалася організація самостійної роботи студентів із питань духовності, розвитку

та збереження фізичного здоров'я, що супроводжувалася екскурсіями до визначних історичних об'єктів, переглядом театральних постановок українських класичних творів, участю в спортивних змаганнях. Також проводилися тематичні свята, студентські науково-практичні конференції з питань духовності, здорового способу життя, бесіди, конкурси, інтелектуальні ігри тощо.

Для підвищення ефективності громадсько-патріотичного виховання молоді ми розробили вимоги до виховних заходів громадянського та патріотичного спрямування. Зокрема вони повинні:

1. Спиратися на знання, отримані під час занять, поглиблювати та розширювати їх;

2. Мати певну систему і модель, урахувати принципи послідовності та наступності, індивідуальні особливості студентів, їхні інтереси та бажання;

3. Бути доступними, цікавими, емоційно насиченими, щоб у процесі їх проведення виявлялася учнівська творчість, самостійність, ініціатива, самовираження та самоствердження, щоб кожен співпереживав від участі в них, отримував задоволення.

Відповідно до вищезазначеного, пропонуємо теми виховних заходів із формування громадсько-патріотичних почуттів і духовності (табл. 4.1.1.), методики проведення яких у межах упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладів розглянемо нижче.

Таблиця 4.1.1.

Теми виховних заходів із формування громадсько-патріотичних почуттів та духовності

№	Тема	Форма
1.	«Наші національні святині»	Бесіда
2.	«О, мово українська! Хто любить її, той любить мою Україну!»	Виховна година

Продовження таблиці 4.1.1.

3.	«Чи кожен громадянин України має бути патріотом?»	Урок-диспут
4.	«З історії національної символіки України»	Доповідь
5.	«Я – громадянин України»	Бесіда
6.	«Незалежність України»	Виховна година
7.	«Конституція України – головний документ держави»	Бесіда
8.	«Жінки в історії України»	Бесіда
9.	«Державні символи України. Від давньої символіки до сучасної»	Виховна година
10	«Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього»	Усний журнал
11	«Щедрість рідної землі»	Бесіда
12	«Мій родовід»	Бесіда
13	«З Україною в серці»	Виховна година
14	«Свята земля українська»	Бесіда
15	«Краю мій, Слобожанщино!»	Усний журнал
16	«Усе минає, а слово залишається»	Свято української мови
17	«Добра родина – слава Україна!»	Свято сім'ї

Таблиця 4.1.2.

**Теми виховних заходів з формування духовних цінностей
майбутніх педагогів**

Форма	Назва заходу	Цінності
Цикл лекцій та бесід	«Кожна людина – найвища цінність», «Моральні заповіді», «Правда завжди одна», «Мій духовний світ», «Подолай внутрішнього ворога», «Я – унікальна Людина», «Добро – все, що служить життю; зло – все, що служить смерті»	унікальність і неповторність життя кожної людини, внутрішнього світу особистості
Диспути	«Як розвинути у собі моральний захист проти зла?», «У чому полягає сила особистості?», «Що таке щастя?», «Що значить виховати себе?», «Як стати цікавою людиною?», «Хочу і потрібно», «Яку людину можна вважати гарною», «Совість – твій моральний дороговказ», «Бій байдужості!», «Мета твого життя»	повага людської гідності, визнання за іншими права бути відмінним ніж «Я», право на свободу волевиявлення, активна допомога і підтримка, толерантність і доброта
Метод вправ	«Поговоримо відверто», «Спробуй уникнути конфлікту», «Я вас слухаю»	ввічливість, ніжність, тактовність, повага до інших людей

Продовження таблиці 4.1.2.

Рольові ігри соціальної спрямованості	«Наше життя», «Внутрішнє та зовнішнє Я»	цінність життя, здоров'я
Тренінг	обговорення витримок з віршів, «Я – Унікальна Людина», «Приборкати свої недоліки», «Дорога»	унікальність кожної людини
Музикотерапія	прослуховування спеціально підібраних музичних добутків	повага до почуттів інших, любов до прекрасного, віра та надія
Бібліотерапія	Підбір книг, в яких піднімається проблема морального вибору, моралі, духовності.	здатність протистояти неординарним ситуаціям (хворобам, стресам, депресіям і т.д.), сила волі, цінність життя
Арт-терапія	Завдання на розвиток творчості студентів	внутрішній контроль і порядок; особистісна цінність.

У виховний процес Харківської гуманітарно-педагогічної академії було впроваджено розробки таких виховних заходів: виховні години, усні журнали, спортивні заходи, тематичні екскурсії, концерти, свята тощо, які були вказані у розробленому нами курсі лекцій із методики виховної роботи.

Однією з головних форм виховної роботи з формування громадсько-патріотичних почуттів і духовності є проведення тематичних виховних годин. Розглянемо, як визначають поняття «виховна година» різні науковці та які ознаки виховної години вони виділяють (див. табл. 4.1.3).

Таблиця 4.1.3

Тлумачення поняття «виховна година» різними науковцями

№	Науковці	Визначення
1	А. Кузьмінський, С. Омеляненко	Одна з головних форм позакласної виховної роботи, що передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника (тьютора) й учнів (студентів на принципах педагогіки співробітництва з метою формування в них соціальної зрілості).

Продовження таблиці 4.1.3.

2	М. Болдирев	Одна з найпоширеніших форм організації фронтальної виховної роботи.
3	Н. Щуркова, Н. Фіндацевич	Спеціально організована ціннісно орієнтована діяльність, що сприяє формуванню системи ставлення до навколишнього світу.
4	В. Титова	Час для спілкування класного керівника (тьютора) зі своїм колективом, коли він використовує різноманітні прийоми, засоби й способи організації взаємодії.
5	Л. Маленкова	Складова виховного процесу, що дає змогу педагогу знайти час для спілкування з вихованцями, відкрито наголосити й висвітлити заплановане ставлення до певних цінностей, зробити виховний вплив систематичним, регулярним, а сам процес виховання – не хаотичним і випадковим, а керованим і цілеспрямованим.
6	В. Созонов	Форма прямого спілкування вихователя зі своїми вихованцями.
7	Л. Шелестова	Бесіда класного керівника (тьютора) з учнями (студентами) на раніше заплановані теми .
8	Н. Чиренко	Форма спілкування тьютора зі студентами. Їх форми й технології можуть мати безліч варіантів, залежно від поставленої мети і досвіду тьютора.

Отже, проаналізувавши визначення поняття «виховна година», подані різними науковцями, ми дійшли висновку, що слухним для нас, відповідно до мети дослідження, є визначення виховної години як форми позааудиторної роботи, що має бути складовою виховного процесу ВНЗ.

Виховні години, що проводилися у Харківській гуманітарно-педагогічній академії, привчали студентів убачати за своїми діями та вчинками своє місце в колективі, розвивали в них здатність до осмислення життєвих явищ, допомагали усвідомити власну громадянську позицію.

Отже, за логікою нашого дослідження, наступним вважаємо за доцільне розглянути методики проведення виховних годин.

Тематика виховних годин може бути різноманітною. Неможливо заздалегідь передбачити всі проблеми в групі й включити їх у обговорення

до плану виховної роботи, що привносить у захід завжди елемент новизни, непередбачуваності.

Аналіз наукової літератури, психолого-педагогічних джерел, розглянутих у попередніх розділах і власний досвід педагогічної практики дозволив виділити такі основні функції виховної години відповідно до мети нашого дослідження:

- інформаційно-пізнавальна – ознайомлення та пізнання навколишнього світу;
- громадська – спрямована на соціалізацію особистості студента;
- патріотична – формування почуття національної гідності, гордості за свою державу;
- духовна – виховання культурної, толерантної, інтелігентної, гуманістичної особистості.

Спираючись на все вищезазначене, вважаємо, що виховні години можна систематизувати так (див. рис. 4.1.1).

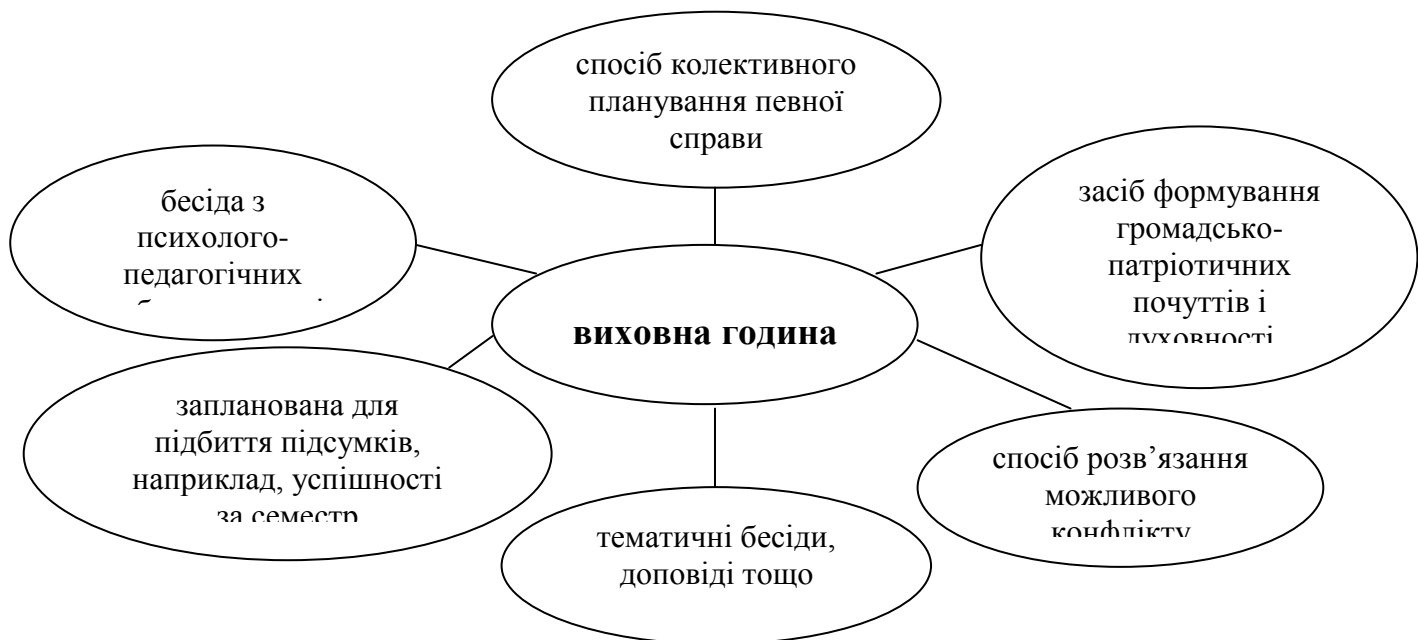

Рис. 4.1.1. Систематизація виховних годин

Отже, метою виховної години в педагогічних ВНЗ має бути формування у майбутніх учителів, вихователів і соціальних педагогів загальнолюдських, громадсько-патріотичних, національних і духовних цінностей.

У педагогічних ВНЗ, відповідно до профілю підготовки (майбутні вчителі), обов'язково проводяться тематичні виховні години, до яких готуються самі студенти з метою отримання досвіду проведення виховних годин у школі. При плануванні та обранні теми, змісту та доцільної методики проведення виховних годин студентам слід урахувувати:

- пріоритетні напрямки виховної роботи в сучасних умовах (через реалізацію Концепції виховної роботи у педагогічних ВНЗ);
- необхідність формування громадсько-патріотичних почуттів і духовності;
- рівень розвитку студентів і їх психологічні особливості;
- захоплення, інтереси, потреби студентів;
- необхідність засвоєння майбутніми педагогами духовних надбань рідного народу – мови, культури, традицій, звичаїв тощо.

Для ефективнішого формування громадсько-патріотичних почуттів і духовності тьютори мають пропонувати під час виховних годин такі освітньо-виховні програми:

- «Формування національної свідомості студентської молоді в умовах вищої школи» – цикл тематичних доповідей, спрямованих на розширення знань з національної історії, символіки, звичаїв тощо;
- «Громадські якості як складові особистості» – цикл тематичних бесід, спрямованих на формування громадської гідності, совісті, самосвідомості;
- «О, мово українська! Хто любить її, той любить мою Україну!» – знання про історію, культуру, розвиток мови;

- «Незалежність України» – цикл бесід про шлях України до незалежності;

- «Державні символи України. Від давньої символіки до сучасної» – відомості з Конституції України та історичних джерел;

- «З Україною в серці» – цикл виховних ситуацій, рольових ігор, де розкриваються відомості про звичаї, традиції, фольклор, історію України.

Ефективність виховної години (незалежно від форми проведення), визначається якістю змісту й ступенем підготовки.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо дійти висновків, що система виховних годин призначена для допомоги при впровадженні розробленої нами структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах.

У контексті нашого дослідження наведемо, як приклад, проведення виховної години з теми «З Україною в серці», спрямованої на формування патріотичних почуттів у студентів до своєї країни.

Метою виховної години є збагачення знань студентів про українські звичаї, традиції, побут українського народу, формування високих ідеалів моральності, почуття дружби та взаємодопомоги, виховання шанобливого ставлення до працелюбного, нескореного народу України, почуття прекрасного, національної самосвідомості та громадянської активності. Розвиток майстерності публічного виступу, виховання музичного смаку, любові до рідної пісні, до творчості українських письменників і поетів.

Під час проведення використовувалося таке обладнання: записи українських пісень, виставка літератури сучасних українських поетів і письменників, хліб-сіль, українські рушники, калина, вишиванка, віночок зі стрічками, снопики пшениці та зразки українського побуту: посуд, українські страви.

Виховна година включала в себе: вступне слово викладача, поетичні виступи студентів, прослуховування українських пісень, вікторину «Народознавча веселка».

Під час проведення було застосовано комунікативну, інформаційно-просвітницьку, освітню, культуротворчу та художньо-творчу технології, що відповідають мотиваційно-ціннісному та когнітивно-знанневому критеріям структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних навчальних закладах.

Формуванню духовності майбутнього вчителя сприяло проведення наступних виховних годин: «Життя – найвища цінність», вправа «Аукціон цінностей», психологічна гра «Внутрішнє та зовнішнє Я», тренінг «Модифіковане «Я – повідомлення». Повний перелік виховних годин із виховання духовних цінностей наведено у додатку В.

Наведемо деякі приклади виховних годин цієї тематики:

«Життя – найвища цінність»

Мета: визначити цінність життя крізь призму неповторності кожної людини.

Завдання: визначити у чому полягає цінність людського життя, допомогти студентам із фізичними можливостями усвідомити власну неповторність, сформувані бережливе ставлення до свого життя.

План проведення

1. Вступне слово про життя як цінність.
2. Опис змістовного простору цінності.
3. Інформаційне повідомлення «Особливості людського існування людини з особливими потребами».
4. Завдання «Вірш про себе»
5. Підведення підсумків.

На завершення студенти повинні декілька разів повторити за викладачем вислів Марка Аврелія: «Живи так, немовби ти зараз повинен

розпрощатися з життям, немовби час, залишений тобі, є несподіваним подарунком».

Вправа «Аукціон цінностей»

Мета: сприяти розумінню духовно-моральних цінностей.

Завдання: допомогти студентам визначити ті цінності, яких їм не вистачає, спонукати до їх формування.

Викладач просить студентів уявити себе на незвичайному аукціоні, на якому можна придбати ті цінності, яких бракує: впевненість у собі, сміливість, доброта, ніжність, любов, відкритість, твердість духу, цілеспрямованість, сила волі тощо.

Викладач виступає в ролі продавця, який обмінює цінності на жетони, що були роздані студентам заздалегідь (по 5 жетонів кожному). У кожній цінності є своя ціна, але купити її може тільки той, хто переконає продавця в тому, що саме йому потрібна ця цінність. Викладач починає торги, піднімаючи табличку з цінністю та називаючи її вартість.

Після торгів проводиться обговорення таких питань:

- 1) Що Ви відчували під час торгів?
- 2) Чому Ви купили саме ці цінності?
- 3) Що зміниться в Вашому житті з їх придбанням?

Гра «Наше життя»

Мета: примусити студентів замислитися над своїм життям та життям оточуючих, сприяти усвідомленню студентами єдності людини і навколишнього світу.

Завдання: сприяти усвідомленню студентами и своєї значущості, допомогти їм змінити своє життя на краще.

Педагог креслить на дошці велике коло й пропонує наступне завдання:

- Це зріз Вашого життя, одного типового дня. Спочатку поділимо коло на чотири умовні частки пунктирними лініями. У кожній чверті – шість годин. Тепер кожен із Вас розкаже, скільки часу він витрачає на:

- сон;
- інститут;
- друзів;
- читання книг;
- родину;
- самотність;
- перегляд телевізійних передач, фільмів;
- на все інше.

Потім викладач пропонує обговорити: чи задоволені студенти тим, як проходить день? Як би хотілося змінити рамки в цьому колі? Що легко, а що важко змінити в житті? Чи достатньо визначено параметрів для повноти відображення Вашого життя? Чи прагнете Ви змінити його?

Для формування громадсько-патріотичних почуттів і духовності у студентів як майбутніх педагогів у розробленому нами курсі лекцій із методики виховної роботи запропоновано такі виховні заходи, як усні журнали.

Усний журнал (альманах) – це групова активна форма виховної роботи, засіб виховання суспільної активності студентів, що дозволяє кожному учаснику самостійно оперувати різноманітною інформацією, застосовувати знання в нових умовах, сприяє розвитку креативності студентів [467, 468].

Усний журнал може випускатися систематично (один раз на місяць) або ж епізодично. Якщо усний журнал випускається епізодично, то його можна назвати альманахом.

Варіанти роботи з усним журналом (альманахом) такі:

- 1) кожна група випускає усний журнал раз на місяць;

2) групи готують усний альманах (наприклад, приурочений до свята) і виступають із ним перед усіма членами ВНЗ;

3) усний альманах випускається студентським творчим об'єднанням для інших ВНЗ (наприклад, творчі змагання між ВНЗ).

До підготовки усного журналу та його проведення слід залучати всю групу студентів. Для цього можна створити 3-4 змінні редколегії, які регулярно готують випуски журналу.

Тематика журналу визначається залежно від найбільш важливих громадських подій у ВНЗ, Україні, світі, що сприяє розвитку особистісних якостей (гідності, гуманізму, милосердя, самоповаги, працелюбності, інтелігентності тощо), розширенню кругозору, стимулюванню творчості студентів. Журнал може випускатися за окремою темою або містити різноманітні за тематикою «сторінки».

Мета і завдання проведення усного журналу: розвивати педагогічну майстерність майбутніх учителів, вихователів, соціальних педагогів; поглиблювати знання з обраної теми, розвивати креативні здібності студентів, стимулювати духовні потреби особистості в самовираженні (реалізації своїх можливостей, розвиток інтелекту), сприяти формуванню громадсько-патріотичних почуттів. Отже, усний журнал можна віднести до комплексних форм виховної роботи, оскільки, завдяки своїм можливостям він сприяє залученню всіх сторін виховання – громадського, патріотичного, духовного, морального, естетичного, екологічного, економічного, емоційного.

Методика проведення усного журналу включає такі етапи:

1. Підготовчий етап, що передбачає:

- вибір теми;
- визначення цілей і завдань усного журналу;

- вибір редколегії та розподіл посадових обов'язків головного редактора (він же і буде ведучим); відповідальних редакторів сторінок; кореспондентів; музичного редактора; помічника редактора;

- визначення назви сторінок;

- складання плану підготовки й проведення журналу, призначення дати, місця й часу проведення усного журналу;

- підготовку матеріалів.

2. Проведення усного журналу:

- музичний вступ.

- вступне слово ведучого, в якому учасникам подається назва, зміст і виховні завдання.

- «читання» (представлення) сторінок журналу.

- заключне слово ведучого.

5. Підбиття підсумків. Рефлексія [468].

Можлива різна методика проведення усного журналу: повідомлення студентів про різні галузі науки та культури, виступи запрошених гостей (письменників, журналістів, спортсменів, науковців, політиків, видатних педагогів), веселі інсценізації, рольові ігри, вікторини. Під час проведення усного журналу широко використовуються мультимедійні технічні засоби.

Зокрема, нами розроблено усний журнал «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього».

Метою цього журналу є формування національної свідомості студентів, громадсько-патріотичних почуттів; виховання почуття патріотизму, поваги до національних символів України, почуття національної гордості, любові до рідного краю, до ВНЗ, у якому вони навчаються.

Обладнання: державні символи України: прапор, герб, гімн; символи інституту: прапор, гімн, герб; вишиті рушники, калина, колоски жита.

Усний журнал складався зі вступу та трьох тематичних сторінок

(перша сторінка «Що таке Батьківщина», друга – «Державні символи України», третя – «Мій рідний край, моя академія») та заключного слова.

Під час проведення усного журналу було застосовано комунікативну, освітню, культуротворчу технології та технологію міжпредметних і міжкультурних зв'язків, що відповідають мотиваційно-ціннісному та когнітивно-знанневому критеріям структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних навчальних закладах.

Серед форм і методів виховної роботи, що застосовувалися під час упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи в експериментальних ВНЗ, неабияку роль у вихованні громадсько-патріотичних почуттів відіграли виховні спортивні заходи патріотичного напрямку, зокрема «Козацькі забави» [469].

Змагання «Козацькі забави» досить популярні у ВНЗ загалом, та у педагогічних ВНЗ зокрема, оскільки супроводжуються емоційним хвилюванням, викликають естетичне задоволення, радість, сприяють формуванню громадсько-патріотичних почуттів. Під час змагань студенти вдосконалюють спритність, швидкість, силу, витривалість та інші фізичні якості. Правильно організовані змагання мають велике виховне значення. Досвід засвідчує, що такі змагання сприяють залученню студентів до систематичних занять фізичними вправами.

Змагання «Козацькі забави» проводилися як свято, в урочистих умовах, із обов'язковим дотриманням традиційних ритуалів відкриття та закінчення ігор (підняття прапора України та академій, слухання державного гімну тощо).

Важливе значення мало чітке об'єктивне суддівство. Закінчувалися змагання нагородженням переможців.

Для проведення змагань «Козацькі забави» було створено організаційну комісію, до складу якої входили: фахівці кафедри фізичного виховання, викладачі, голови студентських рад факультетів. На першому

засіданні організаційною комісією було розроблено план підготовки до змагань, на другому – затверджено «Положення про змагання». Заздалегідь учасників ознайомили з часом і порядком проведення, умовами змагань.

До складу суддівської комісії входили: головний суддя, судді-секретарі, судді, які відповідали за підготовку інвентарю й обладнання та помічники суддів, що готували команди та під час змагань керували ними. Комплектувалися команди зі студентів однієї групи, змагання проводилися серед різних факультетів. До змагання кожна група готувалася окремо. Для команд було виготовлено емблеми, уболівальникам виготовлено спрощені транспаранти тощо.

Змагання починалися з виходу команд під музичний супровід. Очолювали їх капітани, які несли емблему. Вони по черзі рапортували головному судді про готовність взяти участь у змаганнях. Із короткою привітальною промовою до студентів звертався ректор. Після святкового відкриття судді виставляли перші бали за емблеми та привітання. Потім студентів ознайомлювали з кількістю балів за виконання кожного із зазначених завдань. Наприклад: за перемогу – 3 бали, за нічию – 2 бали. У разі грубого порушення правил із команди знімають 1 бал.

Під час перерви, між естафетами, було проведено змагання серед уболівальників (відгадування загадок на спортивну тематику) та показові виступи спортсменів.

Під час проведення змагань використовувалися: різноманітний спортивний і нестандартний саморобний інвентар, атрибути, спортивне обладнання. Наприкінці змагань головний суддя (або суддя-інформатор) оголосив підсумки змагань і урочисто нагородив переможців.

Під час проведення спортивного свята застосовували комунікативну, рекреаційно-оздоровчу та художньо-творчу технології, що відповідають мотиваційно-ціннісному та діяльнісно-поведінковому критеріям

структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних навчальних закладах.

Серед активних творчих форм і методів виховної роботи, що застосовувалися під час упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи в ВНЗ, значне місце посіли тематичні агітаційні бригади.

Агітаційна бригада (агітбригада) – це група творчої студентської молоді, яка визначає пріоритети змісту своїх виступів, готує і показує їх з метою пропаганди та агітації, наприклад: екологічних знань, здорового способу життя, активного і змістовного дозвілля тощо [468].

Розглядаючи методику проведення агітбригади, слід зазначити, що виступ готується за таким алгоритмом:

- визначення конкретної актуальної мети, її формулювання;
- добір матеріалу для змісту виступу та агітаційної наочності;
- розробка сценарію;
- розподіл доручень (розподіл ролей, репетиції);
- виступ із агітбригадою;
- підбиття підсумків.
- структурні елементи агітбригади.

1. Виступ. Вихід агітбригади або віршований виступ ведучого із запрошенням на сцену всіх членів групи. Розігрування сценок, у ході яких стає зрозумілим, що на сцені агітбригада. Оголошується тема виступу.

2. Основна частина. Використовуються різні жанри: пісні, танці, мініатюри, сценки, частівки, діалоги, пантоміми тощо.

3. Заключна частина. Звучить як висновок, як лозунг закладу [468].

Під час проведення виступів агітаційних бригад у педагогічних ВНЗ експериментальної групи було застосовано комунікативну, рекреаційно-оздоровчу та художньо-творчу технології, що відповідають мотиваційно-

ціннісному та діяльнісно-поведінковому критеріям структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних навчальних закладах.

Слід зазначити, що поряд зі спортивними заходами неабияку роль у виховній роботі, під час упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи, відігравали тематичні екскурсії, методику проведення яких подано в розробленому нами курсі лекцій із методики виховної роботи.

Екскурсія (від лат. *excursio* – поїздка, подорож, похід) – пізнавальний вид діяльності, що позитивно впливає на активне сприйняття людиною нових знань; колективні подорожі, походи до визначних місць, музеїв, на історичні об'єкти з науковою, загальноосвітньою, культурно-освітньою метою. За змістом бувають тематичними і комплексними [470].

Екскурсія – це форма роботи, спрямована на вивчення учнями за керівної ролі вчителя певних явищ, процесів, предметів через безпосереднє їх сприймання й спостереження в конкретному виробничому, природному середовищі. Завдання екскурсій: збагачувати базу знань учнів; встановлювати зв'язок теорії з практикою; розширювати політехнічні знання; розвивати творчі здібності учнів, їх спостережливість, естетичні смаки, актуалізувати пізнавальні інтереси; формувати науковий світогляд; сприяти професійній орієнтації [471, 472].

Екскурсія навчальна – форма організації навчання в умовах виробництва, музею, виставки, природного ландшафту з метою спостереження та вивчення тими, хто навчається, різних об'єктів та явищ дійсності. Передбачає особливу організацію взаємодії педагога та студентів.

Екскурсія – це форма організації навчальної та виховної роботи, яка проводиться на природі, в музеї, святими місцями, історичними куточками міста тощо. Її мета – виховання громадсько-патріотичних почуттів

і духовності, розширення й поглиблення знань із різних галузей, встановлення взаємозв'язків теорії з практикою, виховання поважного ставлення до праці, природи, історії тощо [472].

Кожна тематична екскурсія має великі виховні можливості. Для успішного проведення тематичної екскурсії важливу роль відіграє підготовчий етап, під час якого уточнюється тема, мета й завдання, об'єкт екскурсії.

У процесі підготовки екскурсії викладачеві необхідно заздалегідь ознайомитися з місцем її проведення, продумати перебіг екскурсії, визначити загальні та індивідуальні завдання студентів, поспілкуватися з екскурсоводом, провести інструктаж із техніки безпеки.

Після екскурсії весь зібраний матеріал систематизується й відповідно оформлюється в презентаціях, фотоальбомах, у вигляді доповідей або може стати матеріалом для сайту академії, виховного заходу тощо.

Підбиваючи підсумки проведеної роботи, викладач з'ясовує, яке враження екскурсія справила на студентів, що нового вони дізналися. Студенти аналізують отримані дані, випускають аматорські фільми, відеокліпи тощо. По закінченню викладач узагальнює виступи студентів, оцінює.

Отже, екскурсія – форма виховної роботи, широке й правильне використання якої з різною метою й у різних умовах є важливим засобом розвитку у студентів громадсько-патріотичних почуттів і духовності.

Під час проведення екскурсій було застосовано комунікативну, освітню, культуротворчу технології та технологію міжпредметних і міжкультурних зв'язків, рекреаційно-оздоровчу технологію, що відповідають мотиваційно-ціннісному та когнітивно-знанневому критеріям структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних навчальних закладах.

Підсумовуючи вищезазначене, екскурсії можна систематизувати так (див рис 4.2.).

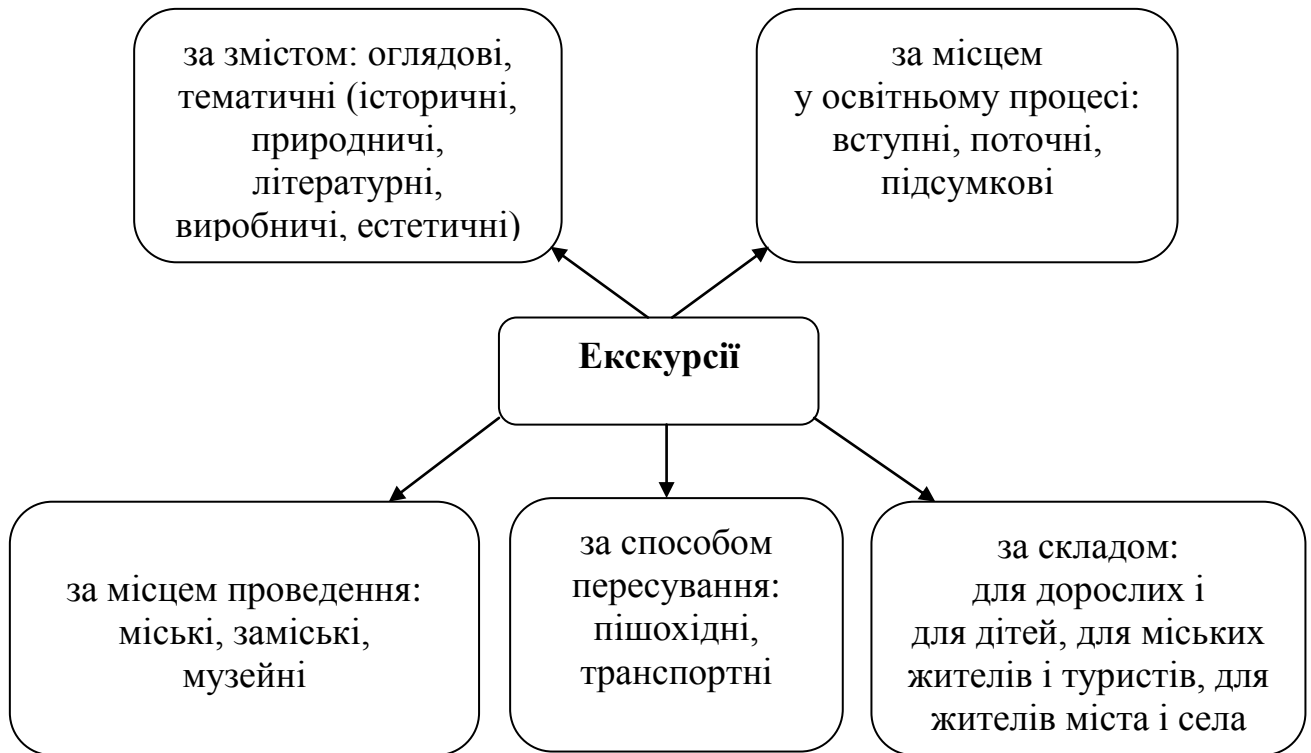

Рис. 4.1.2. Систематизація екскурсій

Відповідно до мети нашого дослідження, під час упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних ВНЗ з'ясовано доцільність використання тематичних свят, що займають окреме місце в процесі виховання громадсько-патріотичних почуттів і духовності майбутніх педагогів, які спрямовані на розвиток духовності, культури та художніх і творчих здібностей студентів.

Свята є масовою дією, однією з форм позааудиторної роботи, засобом організації дозвілля молоді, що сприяє всебічному розвитку студентів, розширює їхній світогляд, стимулює самостійність думки, прагнення до знань. Свято – одна зі складних форм організації виховної роботи [473].

Слід зазначити, що кожен із наведених вище видів свят має обов'язкові традиційні пам'ятні елементи, ритуали, церемонії та обряди.

Проведення кожного святкового заходу у педагогічному ВНЗ має свою навчальну, розвивальну і виховну мету, що полягає у формуванні громадсько-патріотичних почуттів і духовності; збагаченні знань студентів про звичаї та традиції українського народу, про різні види усної народної творчості; вихованні любові до українського фольклору.

Форми проведення святкових заходів можуть бути різними. Щоб зацікавити студентів як майбутніх викладачів, перевагу слід надавати таким, де буде залучена максимальна кількість студентів (театралізовані дійства, святкові гуляння, фестивалі, тематичні композиції тощо).

Класифікацію свят наведено на рис. 4.1.3.

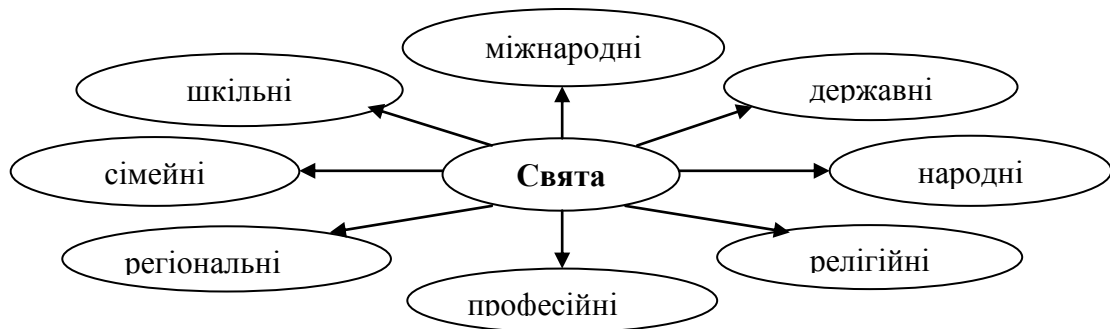

Рис. 4.1.3. Класифікація свят

Важливу роль у досягненні мети відіграє підготовчий етап, під час якого уточнюється тема, мета та завдання виховного заходу, обирається її форма та методи досягнення, планується захід та розробляється його сценарій, підбирається література з проблеми, створюється творча група з підготовки, розподіляються доручення між членами групи, призначається термін їх виконання та проведення, визначається місце проведення, запрошуються гості.

Проведення свята:

1. Вступне слово викладача або ведучого, який повідомляє мету, завдання проведення свята.

2. Основна частина. Учасники свята використовують декорації, костюми, готують художні виступи тощо.

3. Підбиття підсумків та аналіз свята. Проводиться наприкінці заходу: аналізується роль кожного студента у проведенні свята; визначаються якості кожного учасника, що виявилися під час проведення свята; досягнення мети виховного заходу. Керівник за допомогою глядачів визначає найактивніших, найсміливіших, найталановитіших учасників свята й усі без винятку отримують оцінку своєї діяльності.

Відповідно до поданої вище методики проведення свят і логіки нашого дослідження, наведемо приклад організації свята української писемності й мови «Усе минає, а слово залишається», приуроченого до Дня української писемності, що сприяє формуванню громадсько-патріотичних почуттів, духовності та національної культури майбутніх педагогів.

Мета проведення цього свята полягала у вихованні любові та бережливому ставленні до рідної мови, культури, традицій, сприянні формуванню почуття національної гордості за мову свого народу, бажанні вивчати її історію та підвищувати рівень знань із української мови.

Під час проведення свята було використано: хронометр, давні тексти, виставку книжок, напис на дошці: «Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу – це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже і мовою нації визначається моральне здоров'я народу, його розвиненість, культурність. Усе це також визначатиме образ і творчу спромогу України в сім'ї цивілізованих демократичних держав». Свято включало вступне слово ведучого, рольову розповідь історії української писемності, конкурс шанувальників мови, поетичні виступи.

Під час проведення було застосовано комунікативну, інформаційно-просвітницьку, культуротворчу та художньо-творчу технології, що відповідають мотиваційно-ціннісному, когнітивно-знанневому та діяльнісно-поведінковому критеріям структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних навчальних закладах.

Відповідно до етапів формування, що входять до організаційно-змістовного блоку розробленої нами моделі системи, а також спираючись на багаторічний власний досвід, можемо зазначити, що важливу роль у формуванні громадсько-патріотичних почуттів і духовності молоді відіграє родина. Родинне виховання є базою для продовження громадсько-патріотичного та духовного виховання у школі та ВНЗ. Саме тому у розробленому нами курсі лекцій «Методика виховної роботи» було запропоновано сценарій свята сім'ї «Добра родина – слава Україна».

Метою цього тематичного свята є: сприяння засвоєнню понять «родина», «сім'я», «Батьківщина», «доброта», «чуйність», «милосердя», «гуманність», виховання морально-етичних почуттів, почуття любові та поваги до власної сім'ї, милої серцю домівки, Батьківщини, ознайомлення з народною та літературною спадщиною, в якій оспівано родину.

Під час проведення заходу були використані: яскраві плакати про родину, приказки, прислів'я.

Свято включало організацію групи, мотивацію теми й завдань, вступне слово викладача, виступи студентів, виставку прикладного мистецтва «З бабусиної скрині», «Дідусевого горщика».

Свята, що проводилися у Харківській гуманітарно-педагогічній академії під час упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи, були присвячені як пам'ятним датам, так і важливим подіям громадського та студентського життя.

Кожен учасник заходу брав активну участь у святковому дійстві, що сприяло формуванню громадської позиції, духовним особистісним якостей, активізації спілкування в студентському колективі. Кожний такий захід згуртовував студентів і сприяв формуванню громадсько-патріотичних почуттів і духовності.

Спираючись на зазначене, можемо стверджувати, що розглянуті вище технології, методики, форми та методи, які входять до розробленої нами структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у педагогічних навчальних закладах, а також приклади до них (виховні години, усні журнали, екскурсії, тематичні свята) досить часто базуються на літературних творах. Отже, важливу роль у формуванні громадсько-патріотичних почуттів і духовності, на наш погляд, має відігравати вивчення літератури як української, так і світової. І якщо українська література передбачає власне формування громадсько-патріотичних почуттів, то світова, зокрема літературне краєзнавство, сприяє мотивації до вивчення української культури у світовому контексті, оскільки в Україні жили й писали про неї видатні класики світової літератури.

Курс «Світової літератури» є важливою складовою у формуванні громадсько-патріотичних почуттів і духовності майбутніх педагогів.

У процесі викладання світової літератури для формування громадсько-патріотичних почуттів і духовності доцільно використовувати матеріал літературного краєзнавства, який сприятиме розкриттю співпричетності українців до творення світової цивілізації та світової культури, зокрема й літератури.

У зв'язку з цим у педагогічних ВНЗ експериментальної групи основну увагу було зосереджено на таких напрямках вивчення дисципліни:

- аналіз «української теми» в доробку письменників світу;
- поглиблений розгляд українських сторінок життя та творчості письменників світу, які своїм походженням пов'язані з Україною;

- опрацювання історико-літературного краєзнавчого матеріалу.

В аспекті літературного краєзнавства взаємозв'язки зарубіжних письменників із Україною вивчалися студентами за такими напрямками:

1. Життєвий і творчий шлях, доробок зарубіжних письменників, які перебували в Україні, а також літературно-краєзнавчі пам'ятки, присвячені митцям, які:

1) народилися й мешкали в Україні, але з об'єктивних причин їхня творчість належить іншій літературі – російській, єврейській, австрійській тощо (Шолом-Алейхем, Анна Ахматова, М. Булгаков, П. Целан та ін.);

2) перебували або жили в Україні, що знайшло відображення у їхній творчості (О. Пушкін, А. Міцкевич, В. Маяковський, Р. Рільке, В. Короленко та ін.);

3) відчули вплив України на творчому та життєвому шляху (О. де Бальзак та ін.).

2. Творчість, особисті матеріали зарубіжних письменників, які не були в Україні, але певним чином мали зв'язки з нею:

1) Україна (українська тематика, персонажі, фольклор) знайшла відтворення у їхній творчості (Дж. Байрон, П. Меріме та ін.);

2) мали особисті та ділові відносини з українцями, українськими діячами культури, перебуваючи за межами України.

3. Інша культурна лексика в художніх творах та інших матеріалах зарубіжних письменників, пов'язаних із Україною, український національний колорит (історичні події, явища, факти, відомі особистості, культура, світобачення, традиції, побут, мова тощо).

Робота з реалізації всіх зазначених напрямів на заняттях світової літератури проводилася одночасно з позааудиторною навчальною діяльністю з літературного краєзнавства.

При цьому нами були запропоновані такі ефективні форми позааудиторної діяльності: літературно-краєзнавчі вечори або гуртки,

літературні читання, конференції, особисті та заочні екскурсії, походи до літературно-краєзнавчих пам'яток, факультативна робота [475].

Пріоритетні методи, прийоми й види навчальної та позааудиторної діяльності з літературного краєзнавства подано у табл. 4.1.4.

Узагальнюючи все вищезазначене, вважаємо за потрібне показати зв'язки зарубіжних письменників із Україною за допомогою наведених форм, методів і прийомів навчання, які подані у додатку Г.

Отже, вивчення літературного краєзнавства у курсі «Світова література» сприяло розв'язанню низки проблем, а саме:

- формуванню громадсько-патріотичних почуттів і духовності;
- розвитку пізнавального інтересу до літературно-краєзнавчої діяльності та вивчення світової літератури в цілому;
- забезпеченню повноцінного та ґрунтовного засвоєння курсу світової літератури, її взаємозв'язків з Україною;
- особистісному інтелектуальному і творчому зростанню;
- засвоєнню знань з літературного краєзнавства, набуттю вмінь і навичок, способів устанавлення зв'язків світової літератури з рідним краєм у практичній навчальній діяльності на основі застосування активних методів, прийомів, видів і форм роботи;
- уможливленню інтелектуально-мисленнєвої діяльності студентів: досліджень на основі аналізу, синтезу, абстрагування, систематизації, узагальнення тощо та вдосконалення відповідних умінь і навичок;
- забезпеченню громадянського, патріотичного виховання студентів, формування кожного з них як носія національних і загальнолюдських цінностей на основі засвоєння курсу світової літератури, зв'язків світового літературного процесу з рідним краєм.

Таблиця. 4.1.4.

**Методи, прийоми і види навчальної та позааудиторної діяльності
з літературного краєзнавства**

Методи навчання			
Метод творчого читання	Евристичний	Дослідницький	Репродуктивний
Прийоми навчання			
Коментоване читання; вибіркоче читання; рольова гра.	Евристична бесіда; навчальний диспут; порівняння; створення проблемних ситуацій; творчі роботи.	Самостійне опрацювання літературного джерела; порівняльний аналіз змісту твору та історичної основи; дослідницькі завдання, робота у МАН.	Лекція (розповідь) викладача про зв'язки життя письменника, його творчості, з Україною; репродуктивні повідомлення.
Види навчальної діяльності			
Обговорення назви, тексту твору, тлумачення інших культурних, національних компонентів у творах про Україну; вибіркоче читання художніх творів (уривків з них), літературно-краєзнавчих джерел; підготовка та презентування ролей; з'ясування вмотивованості порівнянь в описах України тощо.	Бесіда за проблемами взаємозв'язків життєвого шляху письменника, творів світової літератури з Україною; аргументація особливостей творення образу, відтворення українських реалій, впливу української дійсності на життя і творчість письменника; розв'язання проблемного запитання; написання творчих робіт.	Виписування цитат із літературно-краєзнавчого джерела і художніх творів; з'ясування лексичного значення слова, його контекстного вживання; підготовка повідомлень на основі опрацювання літературно-краєзнавчих, літературних, історичних і мистецькознавчих джерел; визначення суспільно-історичної основи твору, відтворення українських реалій у творчості різних зарубіжних письменників; зіставлення змісту художнього твору та його історичної основи; написання науково-дослідних робіт.	Сприйняття лекції (розповіді) викладача; складання конспекту (запис плану), розповіді викладача; репродуктивний аналіз взаємозв'язків життя письменника, художніх творів світової літератури з Україною, їх оцінка; підготовка повідомлень репродуктивного характеру.

У цьому пункті ми запропонували методики впровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах експериментальної групи.

Розглянуті форми, методи та методики виховної роботи значно сприяли формуванню громадсько-патріотичних почуттів і духовності студентів педагогічних ВНЗ експериментальної групи. Результати впровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи буде розглянуто в наступному пункті.

4.2. Реалізація соціальних проектів та виховних технологій у виховній роботі вищого педагогічного навчального закладу

Уся робота колективів науково-педагогічних і педагогічних працівників та студентів педагогічних ВНЗ експериментальної групи, зокрема КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР та його невідокремлений структурний підрозділ (Харківський коледж) і відокремлені структурні підрозділи (Красноградський коледж та Балаклійська філія), була спрямована на виконання Указів Президента України, в яких основна увага приділяється підвищенню якості освіти та формуванню навичок здорового способу життя; на виконання наказу Міністерства освіти і науки України №1232 від 27 жовтня 2014 року щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді та організації патріотичного виховання у навчальних закладах України.

Так, в період усього дослідження відбувалася активна розробка проектів із різних напрямів виховної роботи.

Під проектом розуміють комплекс науково-дослідних, проектно-конструкторських, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших заходів, пов'язаних ресурсами, виконавцями та термінами,

відповідно оформлених і направлених на зміну об'єкта управління, що забезпечує ефективність розв'язання основних завдань та досягнення відповідних цілей за певний період [475].

Кінцевими цілями проектів є створення та освоєння нової техніки, технології та матеріалів, що сприяють виходу вітчизняної продукції на світовий рівень. Проект – це задум (завдання, проблема) та необхідні засоби його реалізації з метою досягнення бажаного економічного, технічного, технологічного чи організаційного результату [476].

Під час упровадження розробленої нами моделі системи виховної роботи в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР та його невідокремленому структурному підрозділі (Харківський коледж) і відокремлених структурних підрозділах (Красноградський коледж та Балаклійська філія) було реалізовано проект «Модель управління здоров'язберігаючим простором «Освіта – сім'я – дозвілля»», актуальність, мету і завдання якого наведено нижче.

Актуальність проекту. Визначальною метою всіх компонентів системи освіти є всебічний розвиток особистості дітей, розвиток їх талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей тощо. Іншими словами, провідним завданням освіти є формування психічного, соціального, духовного та фізичного благополуччя підростаючого покоління та здоров'язберігаючої компетентності – інтегрованої здатності особистості зберігати та підтримувати належний рівень здоров'я, що складаються зі знань, досвіду і цінностей, які можна цілісно реалізовувати на практиці. Указане концептуальне положення знайшло відображення у відповідних стандартах освіти – Базовому компоненті дошкільної освіти (Рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 5/2-2 від 04.05.2012 р.), Державному стандарті початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462), Державному стандарті базової і

повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392).

Основним педагогічним процесом, який повинен забезпечувати зміцнення здоров'я школярів, формування культури здоров'я та особистісної фізичної культури в навчальний час, удома та під час дозвілля є фізичне виховання. Як засвідчує аналіз навчальних програм з предмету «Фізична культура», упроваджених за останні 20 років, за рахунок залучення школярів до системи фізичного виховання у них формується уявлення про фізичну культуру та її роль у процесі збереження здоров'я, розширюється руховий досвід та функціональні можливості організму, розвиваються фізичні якості та природні здібності, формуються ціннісні орієнтири та практичні навички щодо активної життєдіяльності. Проте, сучасна дійсність засвідчує погіршення здоров'я дітей шкільного віку. Так, за оцінками вчених (Є. Комаровський, С. Римша, Н. Смолко, Д. Смолко, М. Струковська, В. Тополянський та ін.), упродовж періоду навчання у школі серед дітей зростають від 20 % до 80-90 % показники захворюваності. Основною причиною вказаної ситуації більшість учених визначає зниження рухової активності школярів як під час навчального процесу, так і під час відпочинку (М. Баранова, М. Булатова, С. Гаркавий, В. Платонов, Л. Стасюк та ін.).

У наукових колах дійшли висновків, що заняття з фізичної культури (які вирішують в основному освітні завдання) не можуть поповнювати рівень рухової активності до фізіологічно необхідних для розвитку дитячого організму норм (Г. Апанасенко, Г. Безверхня, В. Мурза, Т. Круцевич, А. Федоров та ін.). З іншого боку, практика сьогодення засвідчує обмеженість оздоровчого та виховного потенціалу в навчальних закладах та поза ними (В. Мазін, О. Свириденко), зниження мотивації дітей та підлітків до фізкультурно-спортивних занять. Отже, актуальною є проблема побудови такого педагогічного процесу, який дозволяв би

вирішувати зазначену проблему за рахунок упровадження в навчальний процес відповідних організаційно-педагогічних умов, підходів та технологій, здатних створювати підґрунтя для формування здоров'язбережувальної компетентності, особистісної фізичної культури на рівні дитини та культури здоров'я на рівні навчальних закладів.

Проте досліджень, які б розкривали оптимізацію оздоровчо-виховного процесу в дошкільних, позашкільних та вищих навчальних закладах, їх функціонування та взаємодію щодо формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей та молоді в системі багатоступеневої освіти, під час детального аналізу майже не виявлено.

Отже, актуальним є питання визначення педагогічних умов, підходів та розробки технологій, що дозволять формувати здоров'язберігаючу компетентність, культуру здоров'я та особистісну фізичну культуру підростаючого покоління як безперервного процесу на всіх ступенях освіти, а також використовувати й упроваджувати міждисциплінарні зв'язки та виховні можливості різноманітних соціальних інституцій щодо вказаного процесу на кожному етапі розвитку дитини. Це й зумовило вибір теми даного проекту.

Реалізація проекту передбачається впродовж 2014-2016 років у чотири етапи:

1) вивчення фактологічного стану формування здоров'язберігаючої компетентності у закладах освіти та обґрунтування концептуальних засад здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля»;

2) визначення педагогічних умов і підходів та розробка технологій, що дозволять формувати здоров'язберігаючу компетентність, культуру здоров'я та особистісну фізичну культуру підростаючого покоління на всіх ступенях освіти;

3) розробка моделі управління здоров'язберігаючим простором «освіта – сім'я – дозвілля», її впровадження та експериментальне обґрунтування;

4) узагальнення результатів реалізації проекту, розроблення практичних рекомендацій та проектів документів, що регламентують указані процеси.

Мета проекту: науково-методичне обґрунтування моделі управління здоров'язберігаючим простором «освіта – сім'я – дозвілля» щодо формування здоров'язбережувальної компетентності підростаючого покоління у контексті особистісної фізичної культури.

Основні завдання проекту:

1. Розробити концепцію процесу формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей та молоді в контексті особистісної фізичної культури.

2. Схарактеризувати актуальні проблеми організації здоров'язберігаючого простору в сучасних навчальних закладах різних типів і форм.

3. Виявити рівень рухової активності, фізичного розвитку, фізичної підготовленості та фізичного здоров'я дітей і молоді.

4. Визначити організаційні, педагогічні, нормативно-правові умови формування здоров'язбережувальної компетентності підростаючого покоління в контексті фізичної культури особистості як безперервного процесу в здоров'язберігаючому просторі «освіта – сім'я – дозвілля».

5. Розробити нові та вдосконалити існуючі технології щодо формування здоров'язбережувальної компетентності в контексті особистісної фізичної культури.

6. Визначити компоненти здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля» та розробити модель управління ними.

7. Перевірити ефективність запропонованих науково-методичних розробок шляхом проведення педагогічного експерименту.

8. Розробити та розповсюдити методичні рекомендації щодо організації здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля» для директорів навчальних закладів різних форм і типів, вихователів дитячих садків, учителів шкіл, викладачів вищих навчальних закладів; розробити низки проектів положень щодо управління вказаним простором.

Повністю програму проекту наведено у додатку Д.

Поряд із проектом «Модель управління здоров'язберігаючим простором «Освіта – сім'я – дозвілля» було реалізовано проект «Здоров'язбереження підростаючого покоління в країнах Європейського Союзу», актуальність, мету і завдання якого наведено нижче.

Актуальність проекту. Сучасний етап розвитку світової спільноти характеризується процесами глобалізації, створенням торговельно-економічних зон, розшаруванням суспільства і навіть об'єднанням цілих держав та асиміляцією народів. За таких умов зростає конкуренція не тільки між країнами світу, але й між громадянами щодо реалізації особистих потреб, спрямованих на визнання в соціальному середовищі та вирішенні проблем із працевлаштуванням.

Однією з головних вимог суспільства є високий рівень здоров'я людини, що впливає на педагогічний процес та визначає одну з провідних задач – формування здорового способу життя вихованців, культури здоров'я, а в контексті фізичного виховання формує особистісну фізичну культуру. Зазначений підхід ґрунтується на результатах наукових досліджень, які довели, що підвищення рівня фізичної активності людини є вдвічі економічно ефективнішими за профілактику та лікування медичними засобами, й, відповідно, позитивно впливають на працездатність людини. Проте, зазначених результатів можливо досягти лише за умови свідомого ставлення підростаючого покоління до рухової активності.

Досвід країн Європейського Союзу засвідчує, що формувати таке ставлення потрібно, пов'язавши освіту, сім'ю та сфери дозвілля. Отже, для забезпечення здоров'я підростаючого покоління та формування майбутнього потенціалу України необхідно ознайомити майбутніх учителів різних спеціальностей із основними принципами, підходами, формами та методами здоров'язбереження дітей та молоді, що використовуються в зазначених соціальних інституціях країн Європи.

До програми вибіркової дисципліни будуть включені, зокрема, питання зі здоров'язбереження учнів і вихованців у системі освіти різних країн європейського простору, змісту й традицій сімейного виховання здорового способу життя, використання механізмів самоорганізації населення у рекреаційно-оздоровчій дозвільній діяльності, основні засади використання волонтерства в фізкультурно-оздоровчій діяльності населення, нормативно-правове, державне та громадське забезпечення перерахованих процесів, а також можливості використання вказаного у практиці України.

У результаті вивчення вибіркової дисципліни, майбутні педагоги отримають більш детальне уявлення про шляхи формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей та молоді в умовах сім'ї, освітніх установ і дозвілля, опанують знання з практичного досвіду формування здорового способу життя в країнах Європейського Союзу, оволодіють практичними навичками застосування суспільних механізмів, зокрема волонтерства, у процесі формування здоров'я підростаючого покоління.

Мета проекту: науково-методичне обґрунтування та впровадження вибіркової дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу».

Основні завдання проекту:

1. Розробити та науково обґрунтувати концепцію вибіркової дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу».

2. Підготувати робочу програму навчальної дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу» в обсягом 2 кредити ECTS.

3. Підготувати навчально-методичне забезпечення українською, російською та англійською мовами.

4. Упровадити вибіркoву дисципліну у навчальний процес вищих навчальних закладів.

Повністю програму проекту наведено в додатку Е.

Наступним проектом, який було впроваджено в освітній процес роботи Харківської гуманітарно-педагогічної академії, був «Формування громадянської культури та патріотизму майбутніх педагогів».

Метою проекту стало науково-методичне обґрунтування та впровадження програми «Виховання громадянської культури та патріотизму майбутніх педагогів».

Цільове призначення проекту. «Виховання громадянської культури та патріотизму майбутніх педагогів», подано у вигляді Програми, що є базовою складовою навчально-виховного процесу ВНЗ і провідним напрямком із виховання громадянина своєї держави. Дана програма передбачає розвиток і виховання молоді в кращих традиціях українського народу через аудиторні та позааудиторні заняття, участь студентів у різних курсах та семінарах, зустрічах, дискусіях, колоквиумах, святах, іграх.

Вона розрахована на те, щоб кожен студент мав можливість проявити себе як індивідуальність у загальній колективній справі. Різні форми проведення заходів, рольової участі кожного студента в них, використання ефективних методик і технологій забезпечує формування

громадянської спрямованості (система громадянських знань, ставлення до громадянських цінностей) і набуття громадянського досвіду (знання про громадянські цінності, життєдіяльності в умовах громадянського суспільства, норми громадянської поведінки). У творчих справах відбувається також становлення, розвиток і зміцнення студентського колективу як своєрідної соціальної групи. Серед виховних форм роботи зі студентами нами обрані такі напрямки: «Я – громадянин України», «Український патріотизм», «Етнографія та народознавство». Вибір напрямів виховної роботи визначається сучасними вимогами до неї, спирається на наявний досвід і наукові розробки.

Програма розроблялася з урахуванням завдань, поставлених Державною Національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ ст.), «Національною доктриною розвитку освіти України в ХХІ сторіччя» (2001р.), «Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави». Програма орієнтована на виховання соціальних якостей особистості – громадянськості, поваги до закону, національних інтересів – патріотизму, почуття обов'язку, залучення до культурних цінностей і досягнень, розуміння суспільної значущості своєї професії, відповідальності за якість своєї праці; це спроба в рамках студентського виховання зацікавити студентів темами громадянськості, патріотизму, історії культури Вітчизни, кращих традицій українського народу, допомогти в осмисленні життєвих цінностей, у набутті громадянського досвіду та усвідомленні сенсу того, що означає бути громадянином і мати активну громадянську позицію.

Педагогічні умови реалізації Програми виховання громадянської культури та патріотизму у студентів ВПНЗ:

- спрямованість на реалізацію принципу особистісно-якісного підходу в навчально-виховний процес вищого навчального закладу;

- відновлення єдності громадянської, професійної й особистісної позицій, розкриття їхнього органічного взаємозв'язку;

- використання потенціалу навчальних дисциплін, зміст яких пов'язаний із відносинами людини й суспільства, посилення цього аспекту при викладанні психології як дисципліни, що розкриває не тільки змістовні, але й ціннісні основи людського існування, ставить особистість перед необхідністю усвідомити й упорядкувати свої відносини із соціальним середовищем, з окремими соціальними інститутами, із суспільством у цілому;

- включення в навчальний процес різноманітних форм роботи зі студентами за умови насичення цих форм роботи цікавими завданнями, поглиблення проблемного поля обговорюваних питань, залучення самих студентів до їх організації;

- необхідність включення в систему виховної роботи заходів, тематика яких пов'язана з принципами побудови демократичного суспільства, його правовими основами, роллю закону в державі та в житті людини;

- розкриття перед студентами ВНЗ взаємозв'язку соціальної й державної складових їх майбутньої професійної діяльності, безпосередньої залежності ступеня інтеграції в громадські зв'язки й відносини від якості їхньої професійної підготовки;

- підвищення рівня ознайомлення студентів ВНЗ зі змістом громадянських якостей, що описують відносини людини із суспільством, формування потреби особистості у виявленні сутності цих відносин.

Основні види діяльності, до яких були залучені студенти, наступні:

- *пізнавальна* (збагачує уявлення студентів про навколишню дійсність, формує громадянський світогляд, розширює кругозір);

- *ціннісно-орієнтована* (розкриває молодому поколінню духовні і соціально значущі цінності, орієнтує їх на соціально бажану поведінку і прийняття активної громадянської позиції);

- *художньо-мистецька* (дозволяє реалізувати індивідуально-творчі задатки і здібності);

- *вільне спілкування* (організація взаємозбагачуючого дозвілля студентів і виведення на педагогіку взаємовідносин);

- *ігрова* (створює емоційно-пізнавальний фон, розвиває потребу в соціальній взаємодії, дозволяє в емоційно привабливій формі опанувати знання, форми і способи поведінки, сформувати ставлення до Батьківщини і кожної окремої людини).

Очікувані кінцеві результати від впровадження даної Програми в навчально-виховний процес (ефективність реалізації програми): підвищення ступеня готовності й прагнення студентів як громадян України до виконання свого громадянського і патріотичного обов'язку, уміння і бажання поєднувати суспільні й особисті інтереси.

Повний опис проекту поданий у додатку Ж.

Виховна робота в КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР у системі професійної освіти спрямована на вирішення головної мети – формування суспільно-активної особистості, професійно-грамотного, конкурентоспроможного, творчого педагога, який поєднує в собі високу духовність, патріотизм, моральну чистоту, професійну компетентність та фізичну досконалість.

Отже, відповідно до мети та визначених нами критеріїв наведемо деякі форми, методи та засоби, що використовувалися під час проведення експериментальної роботи у КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР та його невідокремленому структурному підрозділі (Харківський коледж) і відокремлених структурних підрозділах (Красноградський коледж та Балаклійська філія).

За мотиваційно-ціннісним критерієм. Перелік заходів, форм та методів роботи з формування мотивації майбутніх педагогів до громадсько-патріотичного та духовного виховання наведено у таблиці 4.2.1. У ній представлені форми, методи й терміни проведення виховних заходів, що проводилися в експериментальній групі ВНЗ під час упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи та сприяли формуванню мотивації студентів до громадсько-патріотичного та духовного виховання.

Таблиця 4.2.1.

Формування мотивації студентів до громадсько-патріотичного та духовного виховання

№	Назва заходів	Форми та методи роботи	Термін проведення
1.	Розвиток мотивації студентів до громадсько-патріотичного та духовного виховання під час проведення занять з навчальних дисциплін: «Українська мова», «Українська література», «Світова література», «Історія України», «Основи охорони праці», «Художня культура», «Релігієзнавство», «Психологія», «Методика виховної роботи», «Методика виховної роботи в школі», «Фізичне виховання»	Навчальні групові дискусії, бесіди, ділові та рольові ігри	Протягом навчального року
2.	Організація самопідготовки студентів	Коучинг, самозвіт, самоконтроль.	Протягом року, відповідно до робочих навчальних програм
3.	Проведення мотиваційного тренінгу «Я – майбутній педагог»	Навчальні групові дискусії, диспути, ділові і рольові ігри	Протягом семестру
4.	Лекції з питань духовності та громадсько-патріотичного виховання	Групова дискусія, бесіди, метод дилем	Протягом навчального року

Продовження таблиці 4.2.1.

5.	Конференції, присвячені проблемам духовності та громадсько-патріотичного виховання	Проблемна дискусія, самозвіт, самоконтроль	Протягом навчального року
6.	Проведення конкурсу студентських творів	Проблемна дискусія	Другий семестр
7.	Фотоконкурс «З Україною в серці»	Творча майстерня	Перший семестр
8	Дні здоров'я	Групова дискусія	Кожного місяця
9	Проведення індивідуальної роботи зі студентами	Індивідуальні консультації, бесіди	Протягом року
10	Запровадження зустрічей із видатними педагогами, письменниками, діячами культури, спортсменами, психологами та ін.	Групова дискусія, лекції, конференції, семінари, вебінари тощо	Протягом року
11	Спортивно-оздоровчі змагання	Заохочення, педагогічна підтримка	Протягом року

Наступним, відповідно до теми нашого дослідження, для визначення рівня адаптивності студентів (мотиваційно-ціннісний критерій) ми використовували форми, методи та методики, що застосовуються в роботі соціально-психологічної служби Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Діяльність соціально-психологічної служби відіграє в громадсько-патріотичному та духовному вихованні не менш важливу роль, ніж мотивація, оскільки є спільною роботою викладачів, тьюторів, практичних психологів і соціального педагога.

Основною метою діяльності служби є сприяння: формуванню громадсько-патріотичних почуттів, духовності, адекватної соціальної поведінки; особистісному зростанню та професійному становленню студентів, підвищенню ефективності освітнього процесу, захисту

психічного здоров'я та соціального благополуччя студентів, викладачів і співпрацівників академії.

Відповідно до вищезазначеного, визначимо основні завдання соціально-психологічної служби Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, що полягають у: формуванні громадсько-патріотичних почуттів і духовності; підвищенні психологічної культури, стресостійкості студентів у сфері навчання та міжособистісного спілкування; забезпеченні допомоги в створенні сприятливого мікроклімату, подоланні конфліктів у студентських групах; профілактиці та усуненні труднощів адаптації до соціально-психологічних умов життя, що постійно змінюються, та обраної професії.

Ці завдання реалізуються через основні види роботи соціально-психологічної служби: психологічну просвіту, психодіагностичну, корекційно-відновлювальну, розвивальну та консультативну (див. табл.4.2.2, 4.2.3, 4.2.4, 4.2.5, 4.2.6).

Таблиця 4.2.2

Психологічна просвіта

№	Заходи	Теми	Для кого проводилися
1	Виступи перед студентами	«Психологічний супровід та особливості перебігу процесу адаптації»	Студенти 1 курсу коледжу та академії
		«Форми та методи подолання стресу. Соціально-психологічна підтримка студентів»	Студенти з Донецької та Луганської областей (на кожному факультеті окремо)
		«Особливості та зміст взаємодії соціального педагога та практичного психолога в умовах ВНЗ»	Студенти 21 СП групи
		«Особливості соціально-психологічної роботи з неповнолітніми в умовах виховних колоній»	Студенти 41 СП групи

Продовження таблиці 4.2.2.

2	Виступи перед педагогічними працівниками	«Особливості організації роботи з формування толерантності та взаємодопомоги серед студентської молоді»	Куратори, наставники груп, викладачі та вихователі гуртожитку
		«Перебіг процесу адаптації студентів 1 курсу та студентів з Донецької та Луганської областей»	Учена рада академії
		«Вплив психологічних факторів на розвиток комунікативної культури особистості»	Директори бібліотек навчальних закладів I–II рівня акредитації (засідання бібліотечного круглого столу)
3	Студентська науково-методична конференція	«Формування родинних цінностей як запорука успішного майбутнього»	Особлива увага приділялась студентам пільгового контингенту

Таблиця 4.2.3.

Психодіагностична робота

№	Форма	Методи та методики (назва)	Респонденти
1	Групова	«Перебіг процесу адаптації», Методика Айзенка «Самооцінка психічних станів»	Усі студенти першого курсу
		«Експериментальне вивчення стосунків і переваг у студентській групі. Метод соціометрії» Проективна методика «Оцінка мікроклімату студентської групи» «Неіснуюча тварина»	Ф-т дошкільної та корекційної освіти – 12 Д гр. Ф-т початкової освіти – 31 III гр. Ф-т педагогічної освіти – 111 Ін. гр.
		Методика «Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур»	Ф-т дошкільної та корекційної освіти – 4 групи: (12Д, 211К, 311К, 311Д). Ф-т початкової освіти – 1 група (31 III). Ф-т іноземної філології та музичного мистецтва – 1 група (311 АН)

Продовження таблиці 4.2.3.

		Анкетування студентів щодо відношення до свого здоров'я	Факультет дошкільної та корекційної освіти – 3 групи (211К, 311К, 42Д). Ф-т іноземної філології та музичного мистецтва – 1 група (311АН)
		Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур щодо виявлення індивідуально-типологічних відмінностей особистості	Ф-т дошкільної та корекційної освіти – 4 групи (12Д, 211К, 311К, 311Д). Ф-т початкової освіти – 1 група (31Ш). Ф-т іноземної філології та музичного мистецтва – 1 група (311АН)
Усього охоплено 310 студентів			
2	Індивідуальна	Тест Вартегга «Малюнок родини». Методика «Людина під дощем». «Незакінченні речення». «Неіснуюча тварина»	Охоплено 15 осіб, з них 2 батьків, 3 студенти пільгового контингенту
Усього охоплено 15 осіб			

Таблиця 4.2.4

Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота

№	Заходи	Теми	Для кого проводилися
1	Виховні години з елементами тренінгу	«Я – це я, або як бути щасливим». «Знайомство та згуртованість колективу студентської групи». «Толерантність у моєму житті». «Пізнай себе». «Я і ти – один колектив». «Пізнай себе через інших». «Основи формування культури спілкування та мотивації навчання»	Ф-т дошкільної та корекційної освіти – 1 група (12Д). Ф-т початкової освіти – 4 групи (12Ш, 31Ш, 21Ш). Ф-т педагогічної освіти – 3 групи (11СП, 412СП, 111Н). Ф-т іноземної філології та музичного мистецтва – 2 групи (31М, 311М)

Продовження таблиці 4.2.4.

2	Виховні години (у формі тренінгових занять) курсу, розробленого в межах Програми МОН України / АПН України / ПРООН в Україні / ЮНЕЙДС «Сприяння просвітницькій роботі "рівний – рівному"»	«Твоє життя – твій вибір». «Здоров'я та здоровий спосіб життя». «Здоровим бути здорово!». «Кохання – це...»	Ф-т дошкільної та корекційної освіти – 9 груп (111д, 12д, 11д, 22д, 42, 311д, 111к, 211к, 311к, 411к. Ф-т педагогічної освіти – 1 група (111сп). Ф-т іноземної філології та музичного мистецтва – 211АН, 311АН, 41М. Ф-т початкової освіти – 1 група (212Ш)
3	Корекція емоційного стану	- Труднощі процесу адаптації; - спілкування в родині з батьками; - непорозуміння між подругами та юнаком; - депресія, що виникла внаслідок внутрішньо-особистісного конфлікту	Студенти 1 курсу (19 осіб). Студенти, які прибули із зони АТО (17 осіб). Студенти пільгового контингенту (12 осіб). Студенти інших курсів (25 осіб)
Усього охоплено – 618 студентів, з них 12 груп 1-го курсу, усього 27 груп			

Таблиця 4.2.5.

Консультативна робота

1. Консультування групове					
<i>І курс</i>	<i>АТО</i>	<i>Пільговий</i>	<i>Інші курси</i>	<i>Викладачі (співпрацівники)</i>	
46 консультацій – охоплено 100 % студентів	15 консультацій – охоплено 100 % – 129 студентів	2 консультації – охоплено 100 % – 90 студентів	63консультації – охоплено 337 студентів	8консультацій – охоплено 18 осіб	
<p><i>Тематика:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - психологічні особливості перебігу процесу адаптації першокурсників; - проходження практики; - психологічна підтримка студентів із Донецької та Луганської областей; - профілактика стресового стану, агресії, тривожності; - взаємовідносини з протилежною статтю; - взаємовідносини з батьками. 					
2. Консультування індивідуальне					
<i>І курс</i>	<i>АТО</i>	<i>Пільговий</i>	<i>Інші курси</i>	<i>Викладачі (співпрацівники)</i>	<i>Батьки-</i>
128 консультації	55 консультацій	97 консультацій	103 консуль-тації	264 консультації	21 консу-льтації

					я
--	--	--	--	--	---

Таблиця 4.2.6.

Теми консультацій

№	Учасники	Теми
1	Студенти	<ul style="list-style-type: none"> - Особливості адаптації до нових умов навчання та проживання; - методи формування згуртованості студ. групи; - вікові особистості студента; - можливості соціально-психологічного супроводу, надання психологічної допомоги та під підтримки; - здоровий спосіб життя та безпечна поведінка; - родинні стосунки, взаємовідносини з протилежною статтю; - толерантне ставлення до оточення; - розвиток пам'яті
2	Куратори, наставники груп, викладачі, вихователі гуртожитку	<ul style="list-style-type: none"> - Психологічні особливості успішної адаптації – результати тестування за методикою Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» (тривожність, фрустрація, агресія тощо) для кураторів і наставників груп; - особливості індивідуальної роботи зі студентами; - налагодження позитивного мікроклімату в групі; - питання побудови ефективної співпраці як зі студентами, так і з батьками; - урахування вікових та особистісних особливостей студентів
3	Батьки студентів	<ul style="list-style-type: none"> - Особливості спілкування з дорослими дітьми; - подолання конфліктних ситуацій у родині; - допомога дитині в адаптації до нових навчальних умов

У розглянутих вище таблицях ми навели різноманітні форми, методи, методики та заходи соціально-психологічної діяльності, що проводилися в експериментальній групі ВНЗ під час упровадження структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах. У таблицях подано різноманітні теми соціально-педагогічних виховних заходів, чітко зазначено, з якими саме курсами та групами студентів вони проводилися, що надало можливість простежити сформованість громадсько-патріотичних почуттів, духовності та адаптивності в різних вікових і професійно орієнтованих групах.

Далі розглянемо форми, методи та засоби, що були використані під час визначення рівня показників за когнітивно-знанневим критерієм.

Навчальний процес у сучасному університеті має бути спрямованим на реалізацію змісту вищої освіти на підставі державних стандартів та кваліфікаційних вимог до фахівців і з урахуванням інваріантів, що дають можливість або продовжити освіту в будь-якому закордонному ВНЗ, або отримати відповідну кваліфікацію за кордоном на основі певного закінченого циклу освіти.

Сучасний студент повинен основну перевагу надавати самостійній навчальній праці, розвитку своїх творчих здібностей і задатків. Саме ті знання, які студент здобуває через особистий досвід, у самостійній діяльності, сприяють ефективному формуванню споживчо-мотиваційної сфери особистості, здатної в майбутньому постійно навчатися. Розв'язання завдань щодо підготовки фахівців, які відповідають вимогам сьогодення, безпосередньо залежить від змісту й організації навчально-виховного процесу, оскільки саме в його перебігу відбувається професійне становлення особистості [477].

Під час упровадження в педагогічних ВНЗ структурно-функціональної моделі системи виховної роботи, в експериментальній групі для визначення рівня володіння знаннями про національну культуру та культуру інших країн, володіння соціальними та правовими знаннями було використано ректорські контрольні роботи з дисциплін, що тісно пов'язані з формуванням громадсько-патріотичних почуттів і духовності майбутніх педагогів.

Ректорські контрольні роботи показали, що середній показник когнітивно-знанневого критерію результативності виховної роботи (педагогічний ВНЗ, ЕГ Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради) становить 100 %, якісний показник – 64,5 %.

Порівняльний аналіз результатів ректорських контрольних робіт щодо вказаних дисциплін за факультетами наведено у таблиці 4.2.7.

Таблиця 4.2.7.

**Результати ректорських контрольних робіт в академії
за II семестр 2012-2013 н.р. та I семестр 2013-2014 н.р.**

Факультет	Академія	
	II семестр 2012-2013 н.р.	I семестр 2013-2014 н.р.
Початкової освіти	64 %	66 %
Дошкільної та корекційної освіти	66 %	68,6 %
Педагогічної освіти	66,1 %	66,5 %
Іноземної філології та музичного мистецтва	65 %	67 %
Фізичного виховання	63,7 %	63,8 %

Результати ректорських контрольних робіт на факультетах засвідчили підвищення якості освіти студентів. Однак, на факультеті іноземної філології та музичного мистецтва спостерігається незначне зниження якості освіти.

**Результати ректорських контрольних робіт
у Харківському коледжі
за II семестр 2012-2013 н.р. та I семестр 2013-2014 н.р.**

Факультет	Харківський коледж	
	II семестр 2012-2013 н.р.	I семестр 2013-2014 н.р.
Початкової освіти	62 %	64 %
Дошкільної та корекційної освіти	63,3 %	66,8 %
Педагогічної освіти	64,5 %	65,5 %
Іноземної філології та музичного мистецтва	62 %	60,1 %
Фізичного виховання	62,3 %	62,7 %

**Результати ректорських контрольних робіт
у Красноградському коледжі
за II семестр 2012-2013 н.р. та I семестр 2013-2014 н.р.**

Факультет	Красноградський коледж	
	II семестр 2012-2013 н.р.	I семестр 2013-2014 н.р.
Початкової освіти	64,2 %	64,6 %
Дошкільної освіти	67,8 %	66,7 %
Технологічної освіти	58,7 %	61,2 %
Фізичного виховання	57,7 %	60,7 %

**Результати ректорських контрольних робіт у Балаклійській філії
за II семестр 2012-2013 н.р. та I семестр 2013-2014 н.р.**

Факультет	Балаклійська філія	
	II семестр 2012- 2013 н.р.	I семестр 2013- 2014 н.р.
Початкової освіти (база 9 класів)	56 %	66,6 %
Початкової освіти (база 11 класів)	60 %	67 %
Дошкільної освіти (база 9 класів)	57,5 %	66 %
Дошкільної освіти (база 11 класів)	65,5 %	65,5 %

Середній показник якості успішності студентів у цілому відповідає вимогам, встановленим Міністерством освіти і науки України.

Результати дослідження в академії показали, що впровадження тестового контролю під час аудиторних занять зумовлює суттєві зміни в організаційній структурі. Так, проведення тестування сприяло виправленню поширеної помилки реальної педагогічної практики: через розширення опитування скорочується до 40-50 відсотків основного етапу заняття і збільшується час для теоретичних знань, знижуючи рівень практичної, розумової підготовки майбутнього педагога. Упровадження тестового контролю дало можливість скоротити підготовчий і заключний

етапи та подовжити основний етап заняття довести його до оптимальних 60-90 % навчального часу, що використовується для досягнення головної мети, а саме: формування професійних навичок і вмінь, розвитку професійного мислення. Практика створення тестових завдань і впровадження тестування висвітлили суттєву проблему: вивчення ефективності відносних, абсолютних і змішаних критеріїв інтерпретації результатів контролю та розробка механізму їх корегування [478-483]

Результати ректорських контрольних робіт на факультетах засвідчили підвищення якості освіти студентів. Однак на факультеті іноземної філології та музичного мистецтва спостерігається незначне зниження якості освіти.

Також для визначення рівня показників когнітивно-знанневого критерію був проведений аналіз якості практичної та методичної підготовки студентів ВНЗ ЕГ, зокрема Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та структурних підрозділів.

Педагогічна практика в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академії» є невід'ємною складовою частиною освітньо-професійної програми підготовки фахівців, основним завданням якої є якість практичної підготовки випускників в умовах ступеневої освіти (за освітньо-кваліфікаційними рівнями «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст», «магістр»).

Основними завданнями роботи академії у вирішенні питань практичної підготовки є наступні:

- удосконалення наскрізної практичної підготовки студентів;
- формування потреби в педагогічній самоосвіті;
- виховання професійно значущих якостей особистості педагога;
- виховання інтересу й любові до професії;

- закріплення, поглиблення та збагачення знань у процесі вирішення педагогічних завдань;
- формування й розвиток професійних умінь та навичок;
- вироблення творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності;
- ознайомлення з сучасним станом навчально-виховного процесу в освітніх закладах, передовим педагогічним досвідом;
- надання допомоги освітнім закладам у вирішенні завдань навчання та виховання дітей.
- творча й результативна взаємодія з роботодавцями в сфері організації переддипломної практики;
- формування творчих зв'язків із вітчизняними та зарубіжними ВНЗ, вивчення їх досвіду щодо організації практики й працевлаштування випускників.

Практична підготовка в академії здійснюється на всіх факультетах уже з першого курсу. На всіх кафедрах для кожного виду практики розроблена робоча програма педагогічної практики, в якій визначаються її мета, завдання, зміст та шкала оцінювання. На початку практики студенти ознайомлюються з програмою практики та рейтинговою шкалою оцінювання якості практичних умінь і навичок [479].

Так, 2014 року студенти проходили практику з 15 видів педагогічної діяльності у 130 загальноосвітніх та інтернатних, 40 дошкільних навчальних закладах, 15 соціальних центрах.

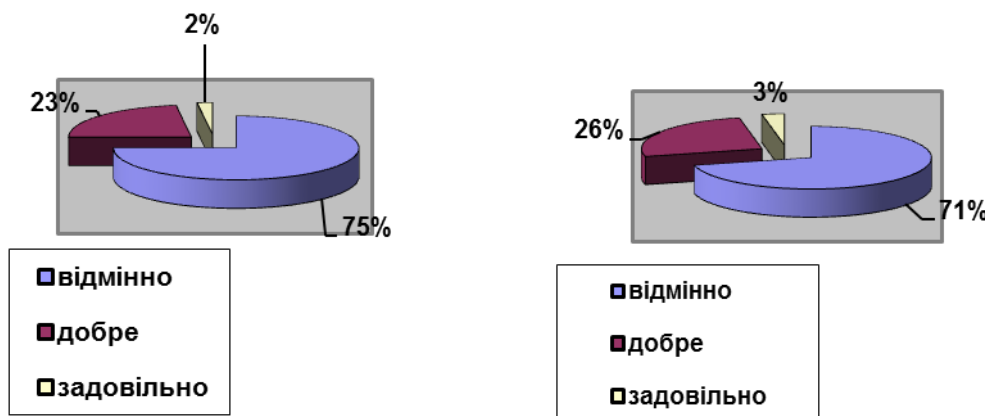
Викладачами академії разом із представниками базових дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів було проведено:

- 10 науково-практичних конференцій;
- 9 зустрічей із представниками шкіл і соціальних служб;
- 4 круглі столи, присвячені підбиттю підсумків різних видів педагогічної практики;

– понад 1500 студентів взяли участь у 15 зустрічах з найкращими вчителя-майстрами педагогічної справи і вихователями м. Харкова та області, відвідали відкриті уроки й заняття з метою набуття педагогічного досвіду щодо застосування інновацій у навчально-виховному процесі;

– 8 семінарів-практикумів з директорами та старшими вожатими закладів оздоровлення та відпочинку дітей м. Харкова та області з метою підготовки студентів до літньої педагогічної практики.

Успішність студентів академії та Харківського коледжу за результатами різних видів практики у 2014 році наведено на рис.:

Академія

«відмінно» – 75 %,
«добре» – 23 %,
«задовільно» – 2 %.

Харківський коледж

«відмінно» – 71 %,
«добре» – 26 %,
«задовільно» – 3 %.

Якісний показник практичної підготовки студентів становить:

- в академії – 98 %;
- у Харківському коледжі – 97 %.

Про високий рівень практичної та науково-методичної підготовки студентів Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради свідчить той факт, що понад 80 % із них отримали листи-подяки від керівників баз практик Харкова та області.

З метою підтримання прагнення кожної особистості до духовного, інтелектуального розвитку в 2014 році проведено 56 заходів із різної тематики, зокрема: лекції-концерти з музичного виховання; виховні круглі столи; виставки; засідання науково-творчого товариства; конкурси «Академія/коледж мають таланти», «Містер та Міс академія», «Що? Де? Коли?», «Студентська весна», «Міс студентство», «Екологічна варта», «Харкову – здорові покоління», «Від миру в родині – до миру в Україні»; майстер-класи з художньо-естетичного виховання; екскурсії «Полтава – Решетилівка», «Харків літературний», «Куточками Харківщини»; літературно-музичні композиції до визначних дат з нагоди днів народжень видатних українських діячів; відвідування театрів, музеїв, виставок.

Перейдемо до характеристики форм, методів, методик і заходів щодо діяльнісно-поведінкового критерію.

Рівень показників (комунікабельність, толерантність, соціокультурна діяльність) за цим критерієм визначався за допомогою психологічного тестування, анкетування та аналізу соціокультурної діяльності студентів ЕГ педагогічного ВНЗ, зокрема Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Для визначення рівня комунікабельності й толерантності як показників діяльнісно-поведінкового критерію під час проведення дослідження ми використовували такі анкети та тестові методики: «Шкала прийняття інших» Фейя (Додаток З); тест «Розуміння іншого» (Додаток І); методика самооцінки особистості (Додаток К); тест опису поведінки К. Томаса (Додаток Л); анкета аналізу спілкування у студентській групі (Додаток М).

Разом із психологом було проведене практичне заняття з розвитку толерантності (Додаток Н), яке передбачало формування в педагогів установок на відповідну взаємодію й необхідність створення толерантного середовища в навчальному закладі. Результати проведеного заняття були

проаналізовані й враховані в процесі взаємодії з викладачами та студентами, а також із адміністрацією.

Було приділено увагу розвитку вміння у викладачів і студентів виходити з фрустрацій і конфліктів, шляхом проведення як групових, так й індивідуальних бесід і консультацій. Разом із адміністрацією було створено кімнату релаксації, де викладачі та студенти могли знімати психічну напруженість, емоційну втому, розвивали емоційну гнучкість тощо.

Аналіз соціокультурної діяльності адміністрації, професорсько-викладацького складу, студентів і співробітників Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради свідчить про виявлення високої патріотичної свідомості та міцної громадянської позиції всього колективу ВНЗ. Формування моральних, етичних, національних і загальнолюдських цінностей у студентства пронизує весь освітній процес.

Протягом формуючого етапу експерименту було проведено: 11 різнопланових заходів з нагоди 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка; 48 заходів (тематичні семінари, лекції, круглі столи, студентські конференції) до Дня Соборності, Дня незалежності України, Дня пам'яті жертв голодомору, Дня рідної мови; 32 екскурсії історичними та визначними місцями Харківської області та м. Харкова (Дрогобицький яр, Висота маршала Конєва, музей А. С. Макаренка при Курязькій виховній колонії, с. Сковородинівка, с. Таранівка); 98 різнопланових виховних заходів, наповнених громадянсько-патріотичним змістом (конкурс патріотичної пісні, фотоконкурс «З Україною в серці»; урочистості з нагоди Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав; Дні жалоби за загиблими на Майдані; арт-подорож «Мальовнича Україна»; виставка-презентація «Українська творчість –

невичерпне джерело»; День пам'яті та примирення, свято Дня перемоги над нацизмом у Європі, День захисника України).

Упродовж 2014 року проведено 65 заходів, що в контексті соціокультурної діяльності передбачали набуття студентами соціального досвіду, сприяли формуванню національної свідомості.

З них: 12 – під час проведення щорічного гендерного марафону «Ми – рівні, бо ми того гідні»; 19 – у рамках Усеукраїнської щорічної акції «16 днів проти насильства»; 10 – до Всеукраїнського тижня права; 6 – до Дня Чорнобильської трагедії; 10 – з метою профілактики злочинності серед студентської молоді; 4 – до Дня толерантності.

Під контролем ректора Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради індивідуальна робота зі студентами знаходилася під увагою – індивідуальна робота з дітьми пільгових категорій.

Так, у I семестрі 2013 р. у ЕГ зазначеного ВНЗ навчалися 107 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Наказом ректора для них було прикріплено досвідчених наставників.

У I півріччі 2013/2014 навчального року було підготовлено 8 наказів про матеріальне забезпечення студентів з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Постійно здійснювалося оновлення електронної бази з даними про таких дітей (15 раз) зі зміною будь-яких відомостей про них, найчастіше це отримання інформації про закріплення житла, постановка на квартирний облік та інше.

Юридичною, психологічною, медичною службами постійно приділяється увага індивідуальним консультаціям. Так, у зазначений період було надано 15 консультацій і юридичних роз'яснень, 18 медичних порад індивідуального характеру, 23 консультації психологічного змісту,

проведено психолого-діагностичну роботу з 16 студентами пільгового контингенту.

Юридичною службою було підготовлено кілька документів щодо вирішення житлових питань студентів вказаної категорії, що надіслані до Служби у справах дітей. Повноцінними умовами проживання в гуртожитку забезпечено 47 студентів пільгової категорії (рейди студентської ради).

До плану роботи куратора академічної групи додано окремий розділ – «Робота з дітьми пільгового контингенту».

Організовано та проведено зустріч студентів пільгового контингенту з начальником служби у справах дітей Червонозаводського р-ну Клименко Н. М. на тему «Соціально-правовий супровід студентської молоді пільгового контингенту», студентську науково-методичну конференцію «Кризові ситуації в особистісному та професійному становленні: причини виникнення та шляхи подолання», лекцію для кураторів академічних груп «Особливості періоду адаптації студентів-першокурсників», лекцію для викладачів і кураторів «Особливості організації роботи з профілактики та попередження негативної поведінки студентської молоді».

Соціокультурна діяльність, що є показником діяльнісно-поведінкового критерію (див. п. 3.4), під час формувального етапу експерименту також включала формування світоглядної потреби молоді в здоровому способі життя. З цією метою було проведено 8 фізкультурно-оздоровчих заходів (до всесвітнього Дня здоров'я, олімпійський урок до Дня фізичної культури та спорту; легкоатлетичний крос, туристичний похід, «Козацькі розваги – 2014», фестиваль «Зірки аеробіки – 2014», конкурс-зарядка «Роби як ми, роби краще нас!», щорічний конкурс студентської наочної пропаганди «Здоровий спосіб життя очима дітей» на тему «Сонце, повітря і вода – наші кращі друзі»).

12 квітня 2014 року викладачі та студенти академії брали участь у I Міжнародному Харківському марафоні.

З метою виховання ініціативності, творчого підходу до справи, підготовки молоді до активного громадянського життя в контексті соціокультурної діяльності торік працювало 67 гуртків творчого спрямування. Результатом їх роботи стали виступи на 42-х концертах у академії та поза її межами; організація 16 шефських концертів для вихованців дитячих будинків і шкіл-інтернатів м. Харкова та області. Виявом патріотичного духу, свідченням формування української нації є готовність студентів і викладачів своєю працею, творчими досягненнями сприяти розвитку нашої держави.

У 2014 році 250 студентів і 12 творчих колективів взяли участь у 27 міжнародних, усеукраїнських, регіональних конкурсах-фестивалях.

Студентами академії підготовлено та опубліковано 375 наукових праць (статей і тез доповідей) як одноосібно, так і в співавторстві з викладачами.

Понад 400 студентів академії взяли активну участь у роботі наукових конференцій, семінарів, круглих столів міжнародного, усеукраїнського, регіонального та вузівського рівнів.

За ініціативи студентської ради в навчальному закладі організовано та проведено 16 заходів – це благодійні акції, рейди, конкурси, вечори, змагання, свята, конференції, круглі столи.

Студентською радою проведено конкурси «Кращі групи академії», «Краща кімната гуртожитку», «Найкращі студенти академії». Оформлено стенди «Студентське самоврядування», фотозвіт за 2012 – 2013 н.р., «Інформаційний стенд студентської ради академії», «Студентство за здоровий спосіб життя» (гуртожиток).

Цього року до міжнародного Дня студентів у академії започатковано проведення Дня студентського самоврядування. Усі студенти мали можливість відчути себе керівниками та викладачами ВНЗ.

Соціокультурна діяльність також передбачала проведення позааудиторної роботи зі студентами з питань виховання громадсько-патріотичних почуттів і духовності (позааудиторний етап формувального етапу експерименту) (див. п. 4.1), зокрема:

- організація і проведення екскурсій – 23 (Печеніги, Полтава, хлібозавод «Салтівський», фабрика «Ахмад Ти», Харківський історичний музей);
- організація зустрічей – 6 (із заслуженими діячами мистецтв, учителями шкіл, вихователями дошкільних закладів);
- відвідування театрів, музеїв, виставок, культурних установ (ковзанок, спортивних баз, стадіонів) – 12 (музей ім. К. Шульженко, стадіон «Металіст», філармонія);
- проведення заходів з виховної тематики – 35;
- проведення конференцій – 7;
- організація круглих столів – 14.

Зусилля професорсько-викладацького складу в сучасних суспільно-політичних умовах, коли наша держава відстоює свободу і територіальну цілісність, були спрямовані на посилення національно-патріотичного виховання студентської молоді, утвердження національних, загальнолюдських цінностей, виховання відповідальності за власне майбутнє, за добробут і долю всієї України, що також було одним із напрямів соціокультурної діяльності.

Так, увесь колектив, як одна родина, відгукнувся на прохання про допомогу:

- придбали бронежилети, спальні мішки для українських військових;

- студентські творчі колективи дали концерт у Харківському обласному військкоматі для мобілізованих громадян;

- налагодили міцну співпрацю з Харківським військовим шпиталем, де студенти-волонтери постійно надають допомогу пораненим бійцям.

Викладачами та студентською радою організовано:

- акції: «Напиши листа захиснику» (за цей час передано понад 500 листів); «Новорічна ялинка з вітаннями» (до військових у шпиталь «завітали» з новорічним вітанням і студентськими подарунками Дід Мороз і Снігуронька);

- зібрано та відвезено 150 примірників (переважно наших викладачів) для бібліотеки Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

За активну участь у масштабних акціях «Вища школа Харківщини – шкільним бібліотекам Луганської та Донецької областей» та «Віддай форму військовому – допоможи захистити Україну» наші студенти і викладачі отримали подяки від Харківської обласної студентської ради. Ми зібрали найбільшу кількість літератури для шкіл та одягу для військових серед усіх вищих навчальних закладів Харківщини.

У цій складній ситуації суспільний настрій в колективі характеризується згуртованістю, миролюбністю, бажанням надати допомогу всім, хто постраждав від бойових дій, переселенцям і тим, хто потребує підтримки.

Адміністрація академії, педагоги, соціально-психологічна служба, вихователі гуртожитку, студенти оточили турботою та увагою 118 студентів із Донецької та Луганської областей: надавали необхідну психологічну підтримку, вирішували побутові проблеми, а зібраних студентами та викладачами речей вистачило і нашим студентам, і переселенцям. Студенти-волонтери відвезли зібрані теплі речі, одяг,

взуття, побутові прилади до міського благодійного пункту для переселенців.

Отже, спираючись на вищезазначене, наголосимо, що в цьому пункті розкрито реалізацію соціальних проектів та виховних технологій у виховній роботі у ВПНЗ у Харківській гуманітарно-педагогічній академії. Проаналізовано та теоретично обґрунтовано важливість проектних технологій. Відповідно до визначених критеріїв (п. 2.2) подано матеріали заходів виховної роботи, що відбувалися в КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР та його невідокремленому структурному підрозділі (Харківський коледж) і відокремлених структурних підрозділах (Красноградський коледж та Балаклійська філія) під час впровадження моделі системи виховної роботи в педагогічних ВНЗ [484-488].

У наступному пункті нами буде розглянута динаміка ефективності системи виховної роботи в КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР та його невідокремленому структурному підрозділі (Харківський коледж) і відокремлених структурних підрозділах (Красноградський коледж та Балаклійська філія) у процесі проведення дослідження.

4.3. Динаміка ефективності системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі

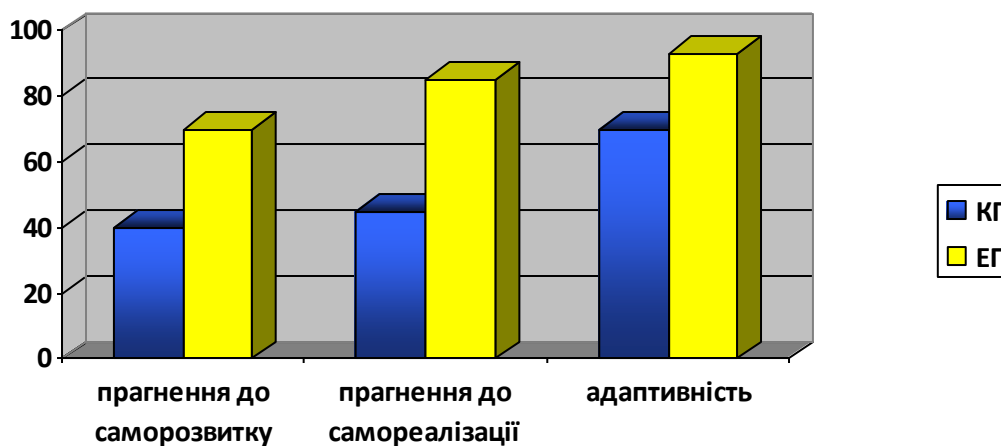
Метою формувального етапу експерименту було з'ясування результативності розробленої нами структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах.

Визначення дієвості запропонованої структурно-функціональної моделі системи виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах ЕГ проводилося за допомогою розробленого нами діагностичного інструментарію [489], який був використаний під час констатувального

етапу експерименту з подальшим порівняльним аналізом під час проведення формувального етапу.

За даними анкетування та тестування, під час формувального етапу експерименту були отримані такі результати.

За **мотиваційно-ціннісним** критерієм і такими його показниками: прагненням до саморозвитку, самореалізації; адаптивністю порівняно з констатувальним етапом експерименту відбулися суттєві позитивні зміни у ЕГ і значні позитивні зрушення в КГ. Дослідження проводилися за допомогою спеціально розробленої анкети «Перебіг процесу адаптації» та методики Айзенка «Самооцінка психічних станів», тестових методик «Експериментальне вивчення стосунків і переваг у студентській групі. Метод соціометрії», «Оцінка мікроклімату студентської групи» тощо.

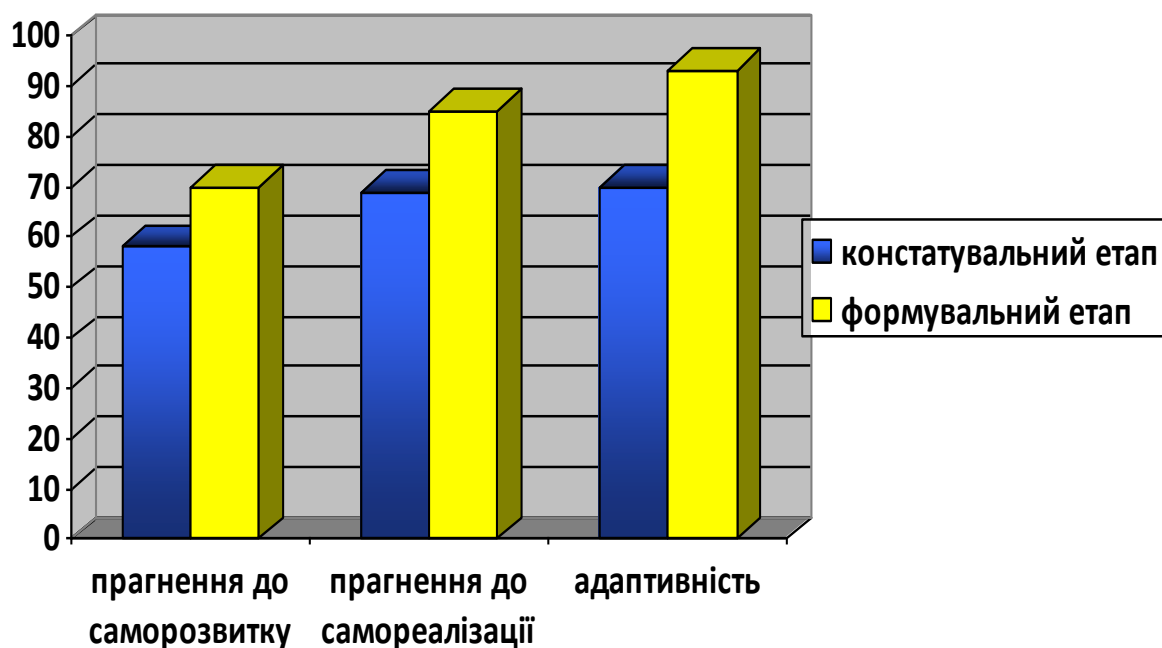
Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис.4.3.1 Рівень сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками мотиваційно-ціннісного критерію

Спираючись на отримані результати, подані вище, можемо зазначити, що за мотиваційно-ціннісним критерієм у ЕГ прагнення до саморозвитку, самореалізації та адаптивність знаходяться на високому

рівні (70 %, 85 % та 93 % відповідно), тоді як у КГ позитивні зміни є, але незначні: прагнення до саморозвитку та самореалізації знаходяться на середньому рівні (40 та 45 % відповідно), адаптивність на високому рівні (70 %).

Отримані дані дозволили провести порівняльний аналіз результатів за мотиваційно-ціннісним критерієм констатувального та формувального етапів експерименту (див. рис 4.5.)

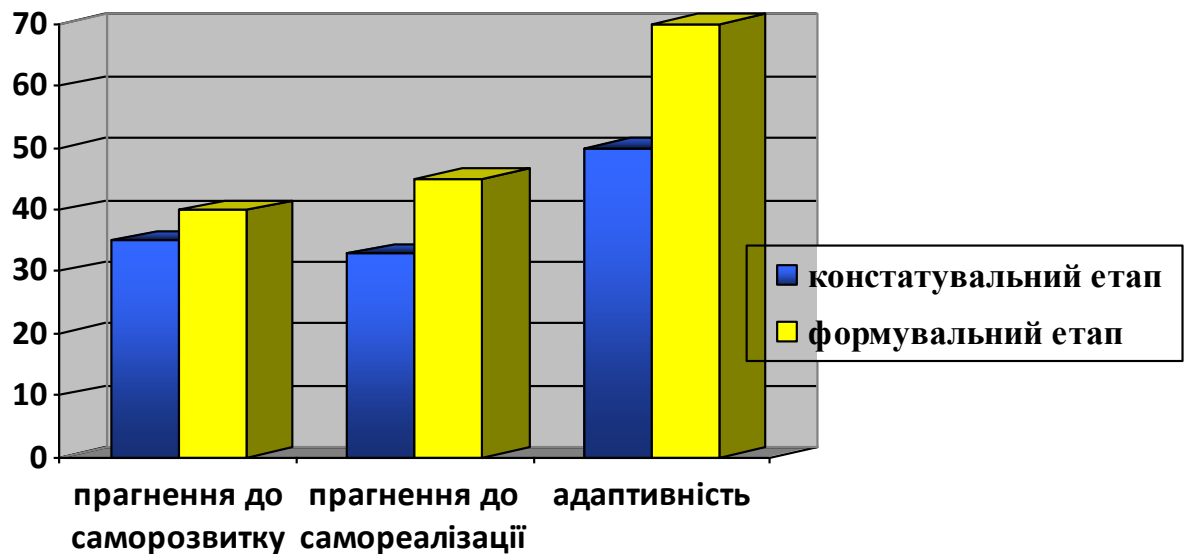

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.2. Порівняльний аналіз рівнів сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками мотиваційно-ціннісного критерію констатувального та формувального етапів експерименту в ЕГ (%)

За вказаними даними під час формувального етапу експерименту в ЕГ рівень показників мотиваційно-ціннісного критерію, порівняно з даними констатувального етапу, значно зріс. Так, прагнення до саморозвитку та самореалізації підвищилися із середнього до високого

рівня (з 58 до 70 % та з 69 до 85 % відповідно), рівень адаптивності зріс з 70 до 93 %.

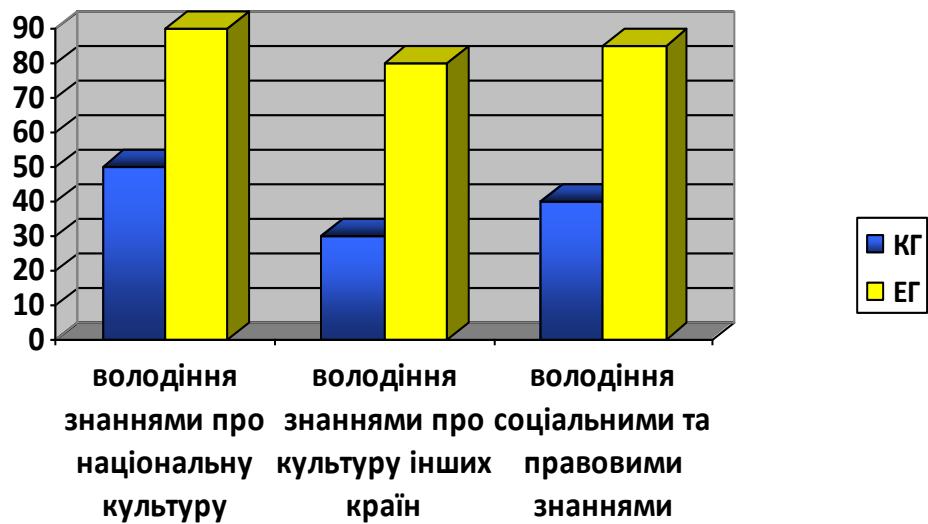
Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис.4.3.3. Порівняльний аналіз рівнів сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками мотиваційно-ціннісного критерію констатувального та формувального етапів експерименту в КГ (%)

За результатами, поданими на рисунку, під час формувального етапу експерименту в КГ рівень показників мотиваційно-ціннісного критерію, порівняно з даними констатувального етапу, підвищився, але недостатньо. Так, прагнення до саморозвитку та самореалізації підвищилися із низького до середнього рівня (з 35 до 40 % та з 33 до 45 % відповідно), рівень адаптивності підвищився з середнього (50 %) до високого (70 %) рівня.

За **когнітивно-знаннєвим** критерієм і його показниками: володіння знаннями про національну культуру, культуру інших країн, володіння соціальними та правовими знаннями, порівняно з констатувальним етапом

експерименту, відбулися суттєві позитивні зміни в ЕГ та значні позитивні зрушення в КГ.

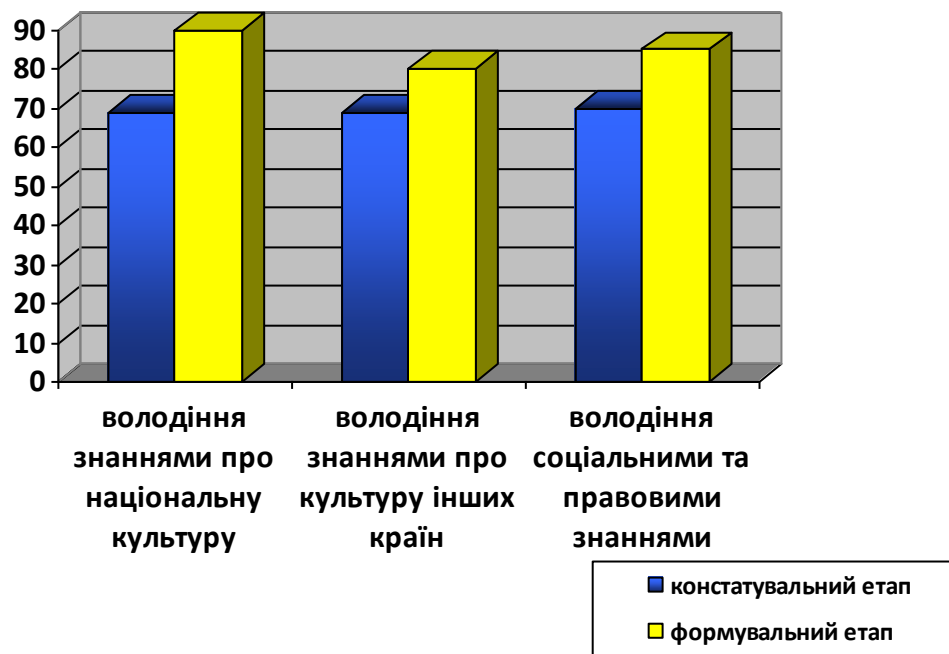

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.4. Рівень сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками когнітивно-знаннєвого критерію

Спираючись на отримані результати, наведені на рисунку, можемо зазначити, що за когнітивно-знаннєвим критерієм у ЕГ володіння знаннями про національну культуру, культуру інших країн, володіння соціальними та правовими знаннями знаходяться на високому рівні (90 %, 80 % та 85 % відповідно), тоді як у КГ позитивні зміни є, але незначні: володіння знаннями про національну культуру, культуру інших країн знаходяться на середньому та низькому рівні (50 та 30 % відповідно), володіння соціальними та правовими знаннями на середньому рівні (40 %).

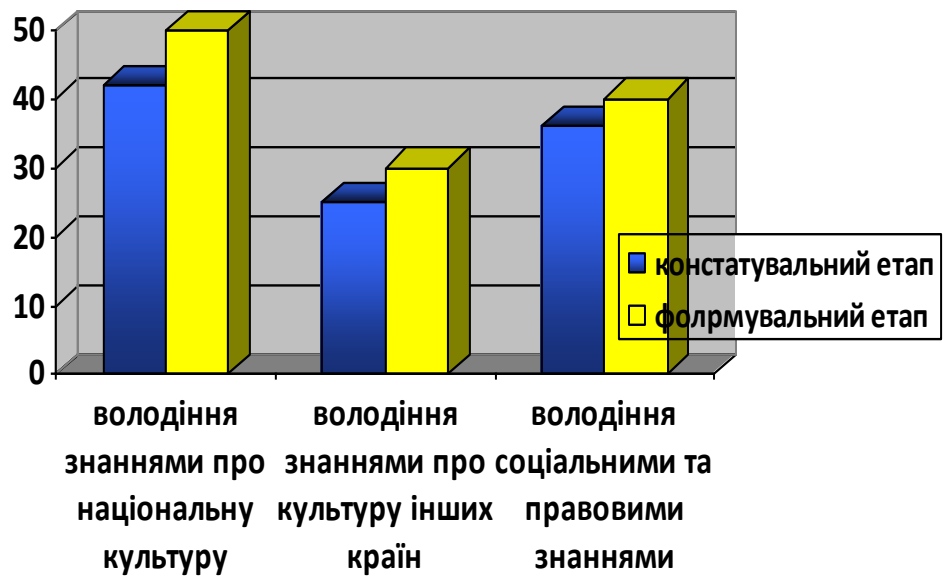
Отримані дані дозволили провести порівняльний аналіз результатів за когнітивно-знаннєвим критерієм констатувального та формувального етапів експерименту (див. рис. 4.8).

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.5 Порівняльний аналіз рівнів сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками когнітивно-знанневого критерію констатувального та формувального етапів експерименту в ЕГ (%)

За наведеними даними під час формувального етапу експерименту в ЕГ рівень показників когнітивно-знанневого критерію, порівняно з даними констатувального етапу, значно підвищився. Отже, володіння знаннями про національну культуру, культуру інших країн підвищилися із середнього до високого рівня (з 69 до 80 % та з 69 до 85 % відповідно), рівень володіння соціальними та правовими знаннями підвищився з 70 до 85 %.

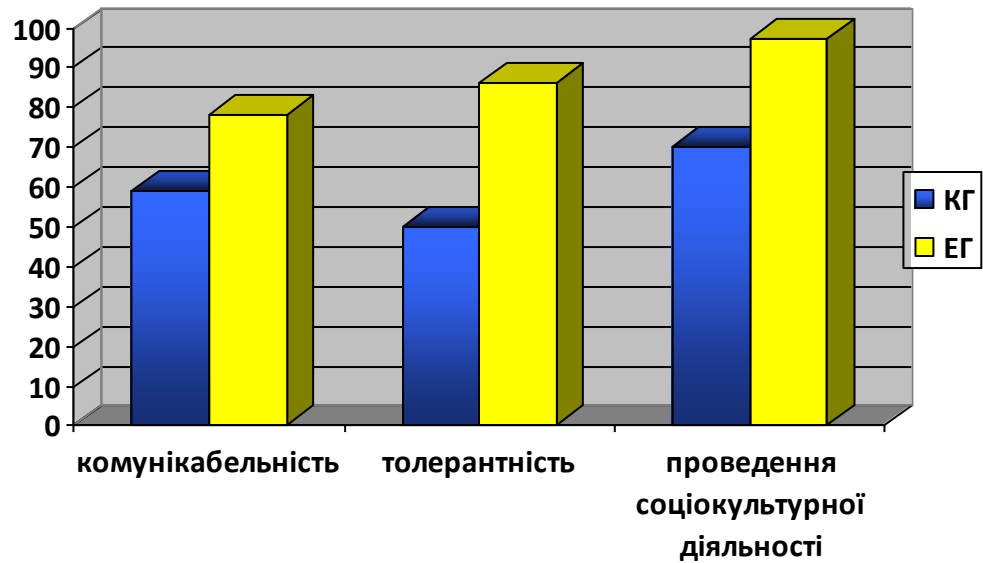

Примітка: 100–70 % – високий рівень; 69–36 % – середній рівень, 35–0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.6. Порівняльний аналіз рівнів сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками когнітивно-знаннєвого критерію констатувального та формувального етапів експерименту в КГ (%)

За отриманими результатами, під час формувального етапу експерименту в КГ рівень показників когнітивно-знаннєвого критерію, порівняно з даними констатувального етапу, підвищився, але недостатньо. Отже, володіння знаннями про національну культуру лишилося на середньому рівні (підвищилося із 42 до 50 %); володіння знаннями про культуру інших країн на низькому рівні (з 25 до 30 %), рівень володіння соціальними та правовими знаннями підвищився з низького (36 %) до середнього (40 %) рівня.

За діяльнісно-поведінковим критерієм і показниками: комунікабельність; толерантність; проведення соціокультурної діяльності порівняно з констатувальним етапом експерименту відбулися позитивні зміни як у ЕГ, так і КГ.

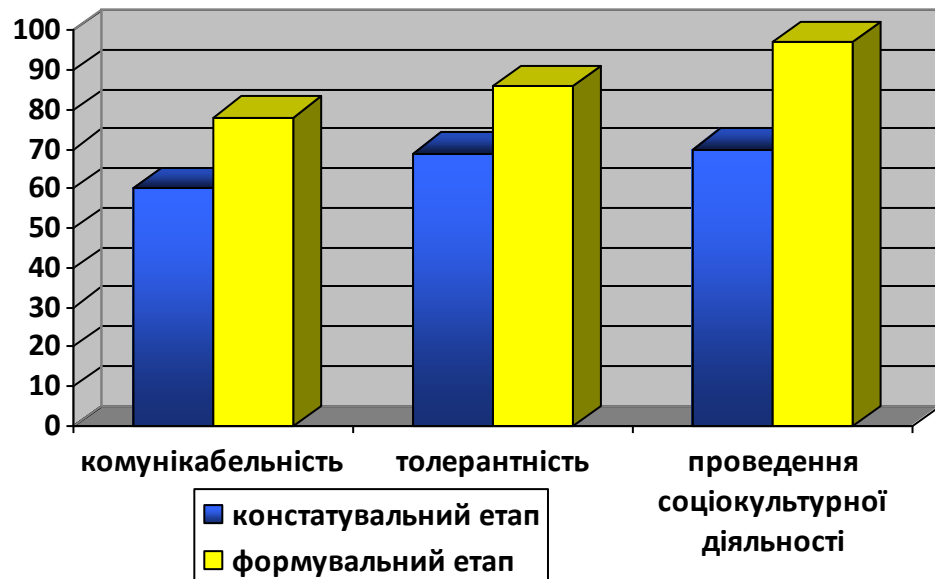

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис 4.3.7. Рівень сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками діяльнісно-поведінкового критерію

З огляду на отримані результати, можемо зазначити, що за діяльнісно-поведінковим критерієм у ЕГ комунікабельність, толерантність, соціокультурна діяльність знаходяться на високому рівні (78 %, 86 % та 97 % відповідно), тоді як у КГ позитивні зміни є, але незначні: комунікабельність і толерантність знаходяться на середньому рівні (59 та 50 % відповідно), соціокультурна діяльність – на високому рівні (70 %).

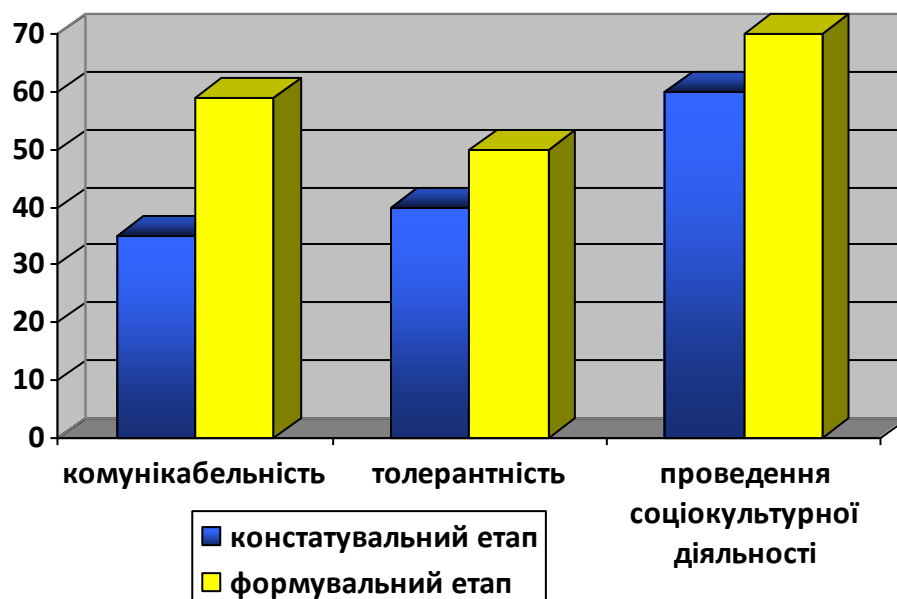
Дані дослідження дозволили провести порівняльний аналіз результатів за діяльнісно-поведінковим критерієм констатувального та формувального етапів експерименту (див. рис.4. 10).

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.8. Порівняльний аналіз рівнів сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками діяльнісно-поведінкового критерію констатувального та формувального етапів експерименту в ЕГ (%)

Базуючись на отриманих даних, можемо зазначити, що під час формувального етапу експерименту в ЕГ рівень показників діяльнісно-поведінкового критерію, порівняно з даними констатувального етапу, значно підвищився. Так, комунікабельність і толерантність підвищилися із середнього до високого рівня (з 60 до 78 % та з 69 до 86 % відповідно), рівень соціокультурної діяльності зріс з 70 до 97 %.

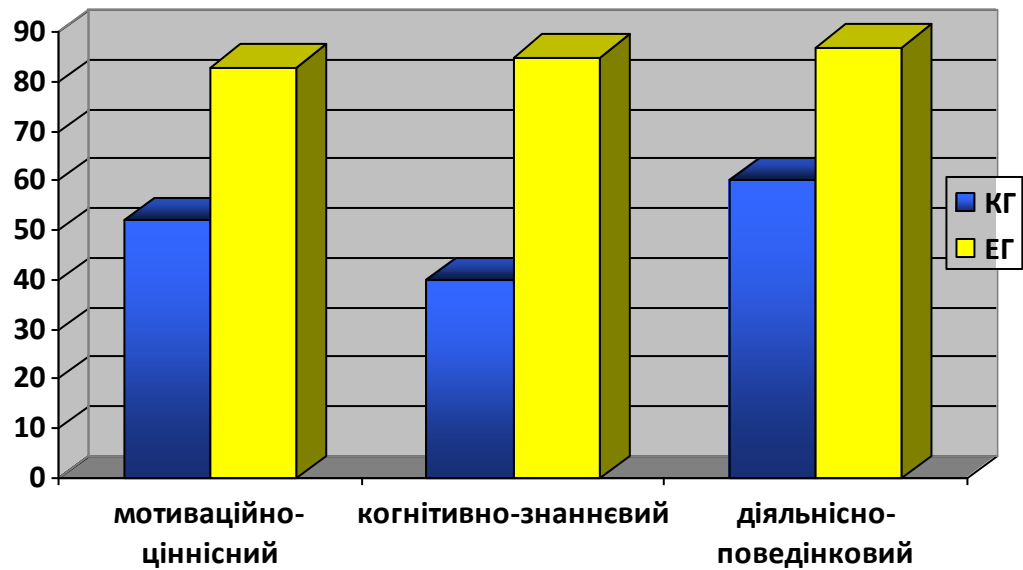

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.9. Порівняльний аналіз рівнів сформованості громадсько-патріотичних почуттів та духовності за показниками діяльнісно-поведінкового критерію констатувального та формувального етапів експерименту в КГ (%)

За вказаними результатами під час формувального етапу експерименту в КГ рівень показників діяльнісно-поведінкового критерію порівняно з даними констатувального етапу зріс, але недостатньо: рівень комунікабельності підвищився із низького (35 %) до середнього (59 %) рівня; толерантність лишилась на середньому рівні (з 40 до 50 %), соціокультурна діяльність підвищилась з середнього (60 %) до високого (70 %) рівня.

Спираючись на результати формувального етапу експерименту, наведемо порівняльний аналіз даних у ЕГ та КГ за виявленими нами критеріями (див. рис.4. 12)

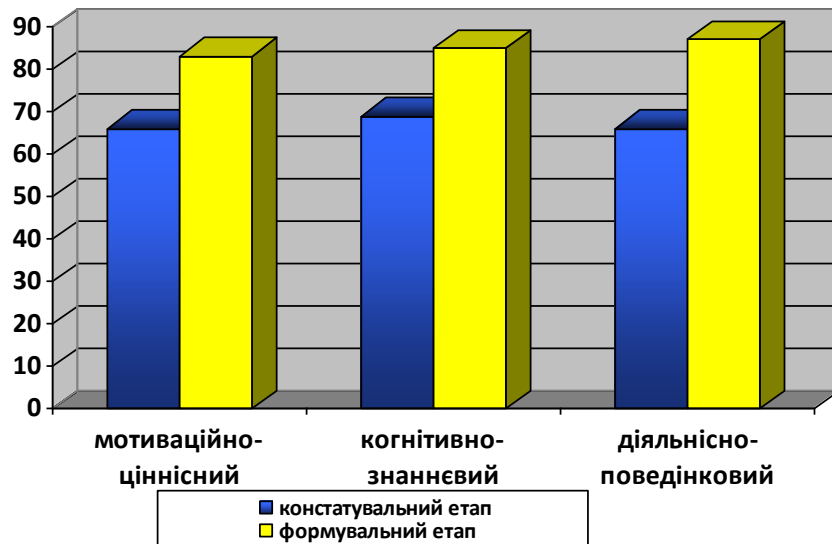

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.10. Порівняльний аналіз результатів формувального етапу експерименту за критеріями ефективності виховної роботи в педагогічних ВНЗ

Проаналізувавши результати формувального етапу експерименту, зазначимо, що в ЕГ ВНЗ спостерігається значне підвищення рівня громадсько-патріотичного та духовного виховання, тоді як у КГ ВНЗ зміни є, але незначні. Так, у ЕГ рівень громадсько-патріотичного та духовного виховання за мотиваційно-ціннісним, когнітивно-знаннєвим та діяльнісно-поведінковим критеріями знаходиться на високому рівні (83, 85 та 87 % відповідно), тоді як у КГ результати за всіма критеріями знаходяться на середньому рівні (52, 40 та 60 % відповідно).

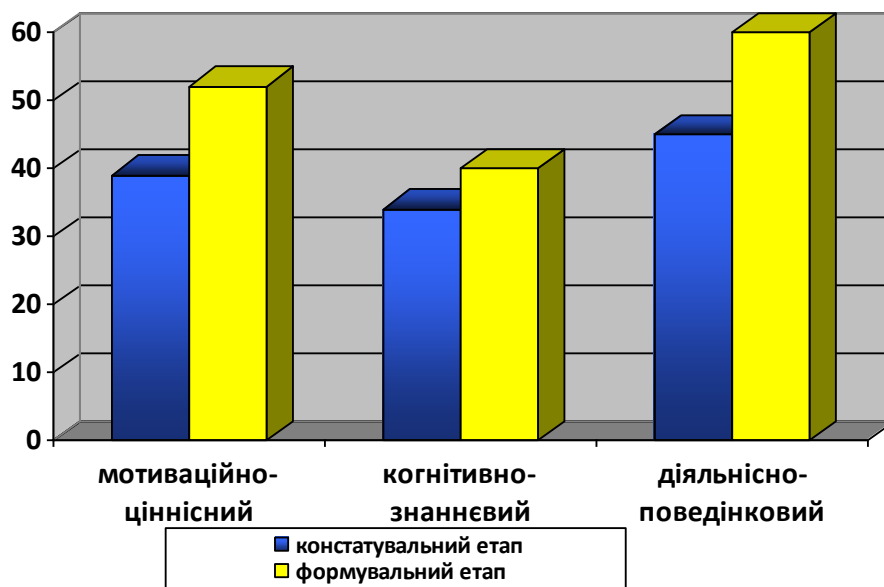
Відповідно до отриманих результатів констатувального та формувального етапів експерименту наведемо порівняльний аналіз даних у ЕГ та КГ ВНЗ за всіма критеріями (див. рис. 4.13).

При

мітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.11 Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів експерименту за критеріями ефективності виховної роботи в педагогічних ВНЗ ЕГ (%)

Примітка: 100 – 70 % – високий рівень; 69 – 36 % – середній рівень, 35 – 0 % – низький рівень.

Рис. 4.3.12 Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів експерименту за критеріями ефективності виховної роботи у педагогічних ВНЗ КГ (%)

Спираючись на результати порівняльного аналізу даних констатувального та формувального етапів експерименту в ЕГ та КГ, зазначимо, що рівень громадсько-патріотичного та духовного виховання в ЕГ підвищився із середнього до високого, у КГ – з низького до середнього.

Підсумовуючи дані, отримані під час формувального етапу експерименту, можемо зазначити, що рівень ефективності виховання громадсько-патріотичних почуттів і духовності у вищих педагогічних навчальних закладах експериментальної групи вищий, ніж у контрольній, тоді як у контрольній групі позитивні зрушення є, але незначні.

Таким чином, систематизація й узагальнений порівняльний аналіз даних дослідження свідчать про ефективність розробленої нами структурно-цільової моделі системи виховної роботи, що була впроваджена у діяльність вищих педагогічних навчальних закладів експериментальної групи.

Про динаміку ефективності системи виховної роботи в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради свідчать і матеріали **звітів із виховної роботи**. Так, адміністрація, професорсько-викладацький склад продовжили роботу з формування національно-свідомих, високоосвічених громадян, фахівців, здатних до саморозвитку та самовдосконалення. Із питання національно-патріотичного виховання молоді проведено понад 40 заходів в академії та більше 30 – у структурних підрозділах:

- лекція спеціалістів Харківського історичного музею до Дня Соборності України та Дня вшанування героїв Крут;
- відвідування групами (5 груп) та викладачами (6 разів) Харківського історичного музею до Дня Соборності України;
- відкритий виховний захід «Виховання патріотизму у студентської молоді»;

- круглий стіл «150 років від дня народження М.Т. Тугана-Барановського, українського економіста, історика, соціолога та політичного діяча»;
- студентська конференція «Українська держава і суспільство: історія, сучасність і перспективні напрями розвитку патріотизму»;
- круглий стіл «Патріотичне виховання молоді в умовах сучасності»;
- конференція для викладачів «Проблеми виховання патріотизму в сучасному українському суспільстві»;
- літературно-музичний вечір, присвячений визволенню в'язнів із фашистських концтаборів;
- музично-поетична композиція «Немає України без кохання, немає України без пісень»;
- круглий стіл «Політична влада та її суб'єкти»;
- літературний вечір, присвячений Дню пам'яток і визначних місць Харківщини;
- відвідування селища Соколове, меморіального комплексу;
- зустріч із учасниками АТО;
- телеміст зі студентами та викладачами Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії «Європейський вибір – новий старт для України»;
- низка заходів до відзначення Дня Європи та проведення заходів за ініціативою Українського молодіжного форуму: День добра (висадка квітів, проведення відкритих виховних годин, семінарів, обговорень за круглим столом);
- участь студентів у покладанні квітів на Українсько-польському Меморіалі жертвам тоталітаризму у Лісопарку.

Проведено 37 заходів у академії та 24 у структурних підрозділах, присвячених **здоровому способу життя:**

- лекція фахівця Харківського центру «Здоров'я» методиста Кисельова Віктора Володимировича «Основи здоров'я»;
- круглий стіл «Профілактика шкідливих звичок»;
- XI Спартакіада з різних видів спорту (баскетбол, плавання, гирьовий спорт);
- семінар-практикум «Підвищення професійної майстерності майбутніх педагогів із формування здорового способу життя учнівської молоді»;
- конкурс «Зірки аеробіки»;
- заходи у рамках всесвітнього Дня здоров'я (кафедра природничих дисциплін);
- низька заходів до Дня навколишнього середовища та всесвітнього Дня Землі;
- заходи до Дня Чорнобильської трагедії;
- заходи до Дня пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф;
- студентський круглий стіл «Соціально-психологічна складова профілактичної роботи з попередження негативних проявів серед студентської молоді»;
- чемпіонат академії з міні-футболу;
- спартакіада академії з легкої атлетики;
- участь спортивного колективу академії у фіналі міських малих олімпійських ігор «Діти Харківщини».

Організовано та проведено 18 масових заходів у академії та 13 у структурних підрозділах за напрямом інтелектуальне (професійне) виховання:

- 205-річчя від дня народження композитора Ф. Шопена;
- круглий стіл «Досвід А.С. Макаренка»;
- бібліотечний круглий стіл «Проблеми читання в період інформатизації суспільства»;

- одні з перших відвідали лекцію «Протидії торгівлі людьми», проведenu за ініціативою Департаменту науки та освіти Харківської обласної державної адміністрації;
- фестивалі фортепіанної та ансамблевої музики;
- науково-практична конференція «Й.С. Бах і сучасність»;
- звітний концерт «Жіночий образ у мистецтві»;
- круглий стіл «Мистецтво і освіта: шляхи формування творчої особистості»;
- лекція-конференція «Музика в кольорі»;
- круглий стіл «Феномен українського козацтва»;
- екскурсійне відвідування храмів Харківщини (кафедра образотворчого мистецтва та культурології).

Продовжувалася волонтерська робота. Проведено 56 заходів у академії та структурних підрозділах, зокрема:

- Масляна у військовому шпиталі;
- виготовлення оберегів для військових;
- акція до Всесвітнього фіолетового дня (допомога дітям, хворим на аутизм);
- концерт до Міжнародного жіночого дня в обласному військкоматі;
- участь 10 кращих волонтерів у I Харківському обласному зльоті студентських волонтерських загонів «Волонтер XXI століття»;
- волонтерська діяльність у центрі реабілітації інвалідів «Промінь»;
- презентація роботи волонтерських загонів академії на засіданні Харківської обласної студентської ради;
- робота з територіальним центром соціального обслуговування Комінтернівського району м. Харкова (Масляна);

- співпраця з Червонозаводською районною організацією Товариства Червоного Хреста України (дитячі речі, марки);
- участь у міському конкурсі «Волонтер року»;
- активна робота у Центрі соціально-психологічної реабілітації дітей м. Харкова (подяки);

Традиційні заходи академії та структурних підрозділів:

- конкурс «Містер та Міс», присвячений Тетяниному дню;
- Дні відкритих дверей (3);
- зустріч із випускниками минулих років;
- шефська робота у Комунальному закладі «Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів № 55» Харківської обласної ради (проведення педагогічної ради з використанням інтерактивних технологій);
- відвідування спектаклю театру «Тимур» (250 осіб);
- День української творчості та концерт української пісні;
- святковий концерт до всесвітнього Дня сім'ї та Дня матері;
- трудовий десант до всесвітнього Дня довкілля;
- мовно-літературний конкурс ім. Т. Шевченка та П. Яцика (нагородження переможців);
- участь творчих колективів академії в акції «Вища школа Харківщини сільському абітурієнту».

Також під час упровадження моделі системи виховної роботи в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради було започатковано:

- фестиваль-презентація «Традиції країн світу»;
- співпрацю з музеєм Клавдії Шульженко – круглий стіл «Жінки в історії України».

Проводилися такі факультетські заходи:

- міжвузівський круглий стіл іноземними мовами «Студентські роки»;
- День Святого Валентина (факультет іноземної філ. та муз. мистецтва);
- повітряна фантазія (факультет початкової освіти);
- конкурс педагогічної майстерності (факультет початкової освіти; факультет дошкільної та корекційної освіти);
- IV науково-практична конференція «Проблеми формування здорового способу життя дітей і молоді та шляхи їх вирішення» (факультет фізичного виховання);
- святкові заходи до Міжнародного жіночого дня (факультет дошкільної та корекційної освіти);
- міжвузівський семінар в он-лайн режимі «Філософія безбар'єрного просторового середовища як основа розбудови інклюзивного суспільства» (факультет педагогічної освіти).

Плідно продовжила роботу студентська рада. Засідання студентської ради та студентського активу проводяться щомісячно.

Активізувалася робота у УАСС:

- Усеукраїнська студентська конференція (м. Київ);
- регіональний дводенний семінар «Участь студентів у забезпеченні якості вищої освіти»;
- студентська наукова конференція – друкування тез;
- Усеукраїнський круглий стіл «Адвокаційні компанії у студентському самоврядуванні» (м. Умань);
- круглий стіл на базі НТУ «ХП»;
- делегування до м. Києва студентки Оксани Сорокіної на Всеукраїнський з'їзд представників органів студентського самоврядування ВНЗ України з обрання кандидатур до складу Національної агенції із забезпечення якості вищої освіти.

Робота Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Національний студентський союз»:

- участь у Всеукраїнському з'їзді представників регіональних осередків (м. Полтава), тричі – у Харкові.
- участь у студентській акції «Зі Сходу на Захід» (м. Львів);
- участь у семінарі «Формування громадянськості як основи патріотичного виховання студентської молоді» (м. Харків).

Позааудиторна робота на кафедрах.

У Харківській гуманітарно-педагогічній академії діють 43 кафедральні гуртки.

Систематичний розгляд питань з виховної роботи на засіданнях кафедр (протоколи кафедр).

Наукова робота з виховної проблематики: понад 250 статей і тез конференцій; круглі столи, конференції – 50.

Проведено понад 100 виховних заходів (плідна робота кураторів груп).

Захист дисертацій з проблем виховання. Підготовка дисертацій на виховну тематику – 3.

50 % дипломних, магістерських робіт присвячені актуальним питанням виховання учнівської та студентської молоді.

У II семестрі в академічних групах тривала робота соціально-психологічної служби, а також вихователів гуртожитку.

Таким чином, були визначені такі завдання для подальшої роботи:

1. Продовжити роботу з посилення національно-патріотичного виховання студентської молоді в освітньому процесі академії згідно з вимогами Концепції національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді.

2. Продовжувати систематичну пропедевтичну індивідуальну роботу зі студентами з метою недопущення негативних явищ у студентському молодіжному соціумі.

3. Налагодити більш тісний і плідний зв'язок студентського самоврядування академії з органами студентського самоврядування структурних підрозділів академії.

Отже, спираючись на результати порівняльного аналізу даних констатувального та формувального етапів експерименту, а також на матеріали звітів із виховної роботи, можемо зазначити, що у вищих педагогічних навчальних закладах експериментальної групи, зокрема у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, спостерігалася значна позитивна динаміка ефективності системи виховної роботи. Таким чином, можна зробити висновок, що запропонована нами модель системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі є ефективною та сприяє ефективності виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

4.4. Організація та координація функціонування системи виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі

Досвід становлення системи виховної роботи у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради свідчить, що важливими його складовими є організація та координація виховної роботи у ВПНЗ [490].

На тому, що першочерговим є налагодження високопрофесійного наукового, аналітичного та прогностичного супроводу управлінських рішень у сфері виховання студентської молоді, зосереджує нашу увагу Національна доктрина розвитку освіти (розділ «Управління освітою») [491].

Розробляючи такий супровід, ми не перешкоджаємо самостійності студентської молоді, а прагнемо сприяти її розвитку всіма засобами; зосереджуємо увагу на створенні такої системи виховання у ВПНЗ, яка забезпечує тісну взаємодію професорсько-викладацького складу та студентів, надає можливості для цілеспрямованої діяльності щодо духовного, культурного, інтелектуального розвитку, соціальної та психологічної підтримки особистості в її саморозвитку, самовихованні, самореалізації [492-494].

У цій площині нами проведена значна робота зі створення на основі законодавчих та урядових нормативних документів з питань освіти науково-методичного супроводу виховання студентської молоді, розроблено нові підходи до організації її життєдіяльності у ВПНЗ, реалізація яких дає позитивні результати, сприяє різнобічному, гармонійному розвитку майбутніх педагогів, розв'язанню одного з найважливіших завдань виховання цілісної особистості громадянина України, що є патріотом, професіоналом та духовно розвиненою особистістю [495].

Організацію виховання майбутніх педагогів у сучасних умовах ми базуємо на інноваційних підходах, що визначають виховання як процес людинотворчості, духотворчості, переосмислюючи мету, завдання, принципи, зміст виховання таким чином, що домінантою гуманітарної освіти стає її національний характер. При цьому ми враховували наступне:

- використання традицій і позитивного досвіду, накопиченого колективом Харківської гуманітарно-педагогічної академії та інших ВНЗ, для становлення, функціонування та розвитку системи виховної роботи в сучасних умовах, їх поєднання з пошуком нових форм і напрямів;

- вивчення інтересів, динаміки ціннісних орієнтацій студентів як основи планування виховної роботи;

- удосконалення технології планування на рівні всіх суб'єктів виховної діяльності (академії, коледжу, курсу, кафедри, індивідуальному);
- розвиток організаційної структури, яка координує виховну діяльність, визначає її напрями, здійснює контроль і відповідальність за її результати;
- створення системи морального та матеріального заохочення (стимулювання) найбільш активних викладачів і студентів-організаторів позанавчальної діяльності;
- реалізація в системі позанавчальної роботи можливостей студентського самоврядування;
- поєднання роботи за напрями виховної роботи з виконанням цільових програм та соціальних проектів;
- удосконалення системи управління виховною діяльністю;
- використання виховного потенціалу навчальних предметів для розширення світогляду студентів, їх творчої та соціальної активності;
- реалізація цілеспрямованої кадрової політики, забезпечення професіоналізму організаторів виховної роботи, викладачів, кураторів, студентської ради;
- модернізація та розробка нових нормативних та рекомендаційних документів (у тому числі методичного характеру), що забезпечують функціонування та розвиток системи виховної діяльності;
- здійснення контролю за змістом та ефективністю позанавчальної роботи, використанням її результатів для коригування планів і рішень [496].

Документом, який регламентує виховну роботу, є «Положення про організацію виховної роботи в академії» (додаток О).

У Харківській гуманітарно-педагогічній академії управління виховною роботою здійснюється за допомогою ректорату, вченої ради,

кафедри, куратора, викладача, студентського самоврядування й активності самого студента, які у своїй діяльності керуються такими принципами, як:

- системність процесу виховання;
- безперервність і спадковість у вихованні;
- єдність історичного, національного та загальнолюдського у вихованні;
- розвиток національної свідомості, прищеплення любові до свого народу, поваги до його культури, традицій, звичаїв, а також поваги до культури інших народів, оволодіння цінностями української та світової культури в усіх сферах життєдіяльності;
- гуманізація, гуманітаризація виховання;
- єдність навчання та виховання;
- співробітництво, партнерство;
- взаємодія між викладачем, студентом і батьками, що сприяє поглибленню педагогічного процесу, перетворенню студента в активного суб'єкта;
- індивідуалізація виховного процесу – діалектичне поєднання індивідуальних і колективних форм;
- переорієнтація з безпосереднього колективного впливу на індивідуальні форми виховної роботи;
- інтеграція традиційних і нових форм виховної роботи;
- гармонізація родинного та суспільного виховання, що базується на поєднанні й координації виховних зусиль родини та ВНЗ;
- формування творчої активності, що виявляється в поєднанні педагогічної майстерності з ініціативною та самодіяльністю студентів, утвердженні життєвого оптимізму та розвитку позитивного мислення;
- активізація студентського самоврядування;
- формування в усіх підрозділах і структурах ВНЗ особливого мікроклімату теплоти й довіри, доброзичливості та взаєморозуміння,

співробітництва та взаємодопомоги, спрямованих на створення внутрішньої єдності всіх членів колективу та взаємної підтримки один одного на всіх рівнях;

- системне формування особистості майбутнього фахівця через вплив усіх функціонуючих у ВНЗ структур і підрозділів як у навчальній, так і позааудиторній роботі;

- світський характер виховної роботи зі студентською молоддю, що не сумісний з пропагандою насильства, жорстокості, людиноненависницьких теорій тощо [497, 498].

Організація виховного процесу у Харківській гуманітарно-педагогічній академії забезпечується професорсько-викладацьким складом, а також спеціально створеними структурами, до яких належать: ректорат, кафедри, куратори, органи студентського самоврядування тощо.

Під управлінням виховним процесом ми розуміємо таку організаційно-педагогічну діяльність професорсько-викладацького складу, що забезпечує цілеспрямований, планомірний вплив на окремих студентів і колектив. Педагогічне керівництво ми пов'язуємо з безпосередньою взаємодією викладача і студента, прямим впливом педагога на свідомість і поведінку студента.

З огляду на загальні науково-педагогічні підходи до формування системи виховної роботи у ВНЗ, зокрема педагогічні та з урахуванням національного досвіду в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради склалася чітка система організації виховної роботи, яка представлена на рисунку 4.4.1.

Розглянемо докладніше зміст діяльності й основні функції учасників виховного процесу у ВПНЗ.

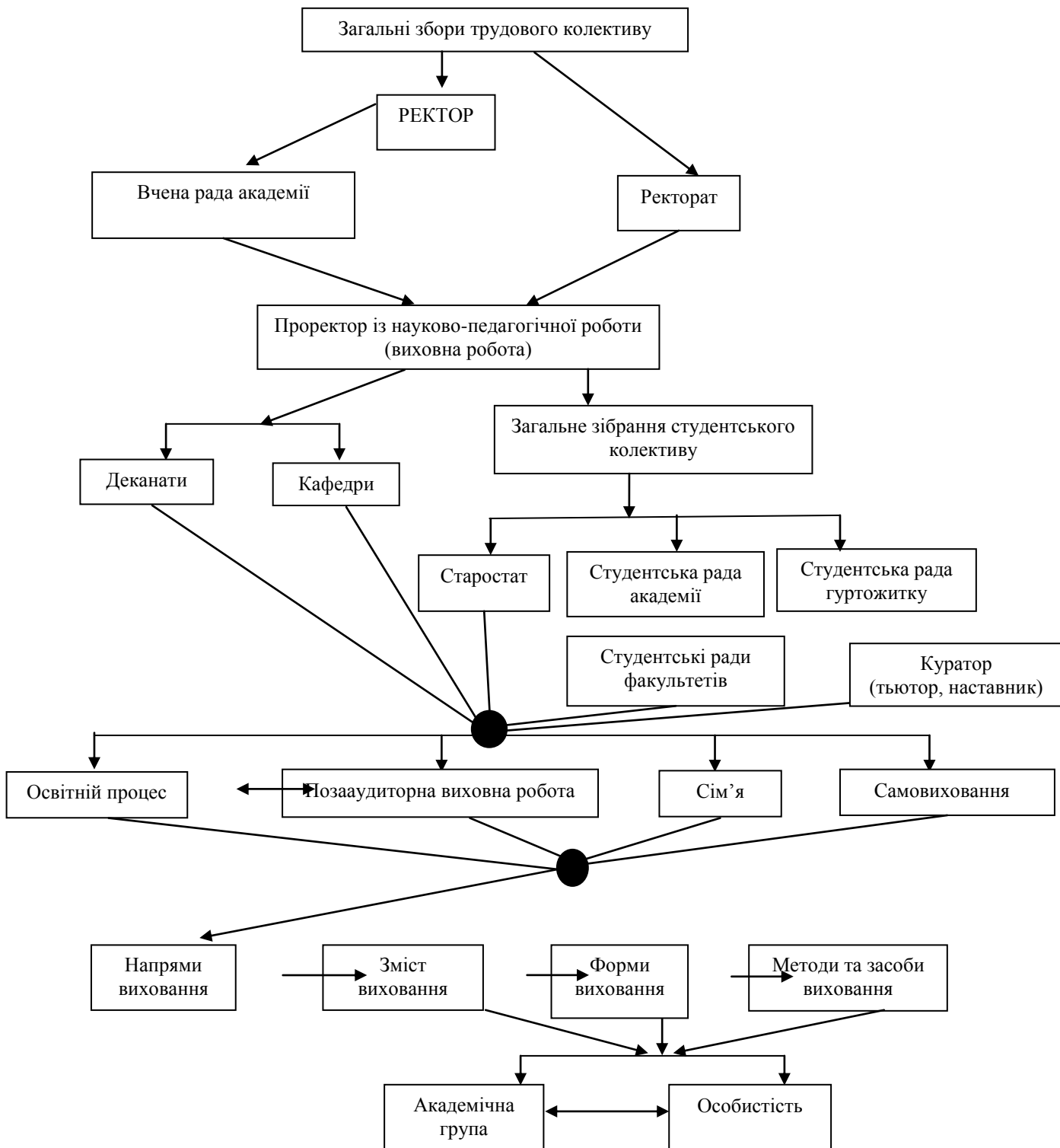

Рис. 4.4.1 Система виховної роботи в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Ректор, який відповідно до Закону про вищу освіту здійснює безпосереднє управління навчальним закладом, спільно з ректоратом здійснює вищі функції управління, які, безумовно, пов'язані з вихованням. Деякі з питань вирішуються ректором самостійно й незалежно або після обговорення на ректораті, частину він доручає проректору або виносить на обговорення Вченої ради академії, що здійснює відповідно до Закону про загальне керівництво навчальним закладом. У практиці управління виховною роботою на ректорат або Вчену раду виносяться питання, як правило, у тих випадках, коли управлінське рішення є необхідним для розв'язання проблеми чи суперечності, або ж коли для прийняття рішення потрібний більш високий рівень компетенції, експертиза, колективна оцінка певної проблеми. Особливо це стосується Вченої ради, де розглядаються найбільш значущі проблемні питання виховної роботи, що вимагають не тільки всебічного обговорення, а й фактичного схвалення вузівської громадськістю в особі її повноважного виборного органу. Це може бути, наприклад, обговорення вузівської програми виховання, зміна виховної парадигми, створення спеціальних нових структур з управління виховною роботою тощо.

Прерогативою Вченої ради академії є аналітико-прогностична та координуюча функції. На засадах належного інформаційного забезпечення про стан виховної роботи у ВПНЗ, його факультетах, підрозділах Вчена рада академії проводить наступну роботу:

- здійснює координацію діяльності суб'єктів управління виховною системою (ректорату, факультетів/інститутів, кафедр, інших підрозділів);
- визначає концептуальні та практичні завдання розвитку системи виховної роботи і разом з тим обґрунтовує її ефективну управлінську модель, конкретизуючи при цьому сферу діяльності та визначаючи особливості суб'єктів управління системою.

Проректор з виховної роботи за підтримки ректорату академії здійснює планування й організацію вихованої роботи; підготовку

документів нормативного характеру з питань виховання студентської молоді; підбір, підготовку та підвищення кваліфікації кадрів, які здійснюють виховний процес у вищому навчальному закладі; контроль за станом виховного процесу у ВНЗ, за виховною діяльністю його структурних підрозділів (факультети, кафедри, студентський та спортивний клуби, студентське самоврядування, студентське наукове товариство, громадські організації тощо); безпосередню участь у загальних заходах (збори, свята, зустрічі зі студентами); узгодження виховної діяльності зі структурними підрозділами міської влади з питань сфери дозвілля студентів у місті, районі або регіоні, а також налагодження зв'язків з установами, організаціями з метою використання їх культурного потенціалу для організації дозвілля студентської молоді; створення та розвиток виховного середовища ВНЗ (соціально-культурна сфера: бібліотека, студентське містечко, студентська газета тощо).

В освітньо-гуманітарній сфері ректорат координує різноманітні форми організації позааудиторної виховної роботи, міжнародні програми стажування, дозвілля студентів; підтримує морально-психологічну сферу освітнього середовища, яка визначає педагогічний клімат, здоровий спосіб життя, культуру спілкування, сприятливі міжособистісні стосунки в системах «адміністрація-студент», «викладач-студент», «наставник-студент»; у науково-дослідницькій сфері сприяє організації наукових студентських конференцій; форумів, здійснює регулювання взаємозв'язків з громадськими, культурно-просвітницькими установами, міжнародними організаціями тощо; крім того, забезпечує матеріально-технічне оснащення системи виховної роботи; матеріальне та моральне стимулювання діяльності суб'єктів виховної системи, у тому числі й наставників студентських академічних груп.

Важливу роль в організації системи виховної роботи відіграє науково-методична рада. Вона об'єднує окремі напрями виховної роботи

в цілеспрямовану єдину систему, яка постійно розвивається, а також виділяє й методологічно обґрунтовує перспективні напрями виховної роботи зі студентами, здійснює безперервний контроль за реалізацією довгострокових програм виховання, своєчасно вносячи необхідні корективи.

Найважливішим завданням науково-методичної ради є також координація всієї роботи з формування та розвитку науково-методичного забезпечення всієї системи виховання.

Особлива роль у структурі організації виховної роботи належить деканатам факультетів. До їх управлінських функцій належать: організаційна, методична, діяльнісно-операційна, інформаційно-координуюча. Їх реалізація забезпечує:

- планування та організацію навчально-когнітивної, культурно-освітньої, громадсько-корисної, трудової, оздоровчо-спортивної та інших видів діяльності студентів як на факультетах чи в інститутах, так і в гуртожитках;

- проведення позааудиторної виховної роботи зі студентами (масова та індивідуальна), заходів з їх батьками;

- координацію (узгодження) виховної діяльності своїх структурних ланок на факультеті чи в інституті;

- виявлення (спільно з кафедрами, наставниками, студентськими радами) потреб, інтересів студентів, мотивів їх діяльності;

- регулярний розгляд стану виховної роботи на факультеті чи в інституті, на курсах, в академічних групах у процесі засідань відповідних учених рад;

- організацію та проведення конкурсів на кращу академічну групу факультету/інституту, кращого студента року тощо; при цьому розробляється система морального та матеріального заохочення студентів.

Деканати факультетів беруть участь у плануванні виховної роботи кафедр, які забезпечують навчально-виховний процес факультету. Вони приділяють належну увагу координації виховної роботи на факультеті всіх її суб'єктів як загальної вузівської структури управління, так і факультетської.

Наступною важливою ланкою організації виховного процесу академії є кафедра. Здійснення завдань виховання студентів залежить в основному від рівня гуманітарної підготовки майбутніх педагогів саме кафедрами, їх ролі й місця у діяльності професорсько-викладацького та студентського колективу. Саме в умовах гуманітарної підготовки формується нова генерація української інтелігенції, ядро національної інтелектуальної еліти, і відповідальність за це несуть кафедри гуманітарного профілю, професорсько-викладацький склад, фахівці-викладачі гуманітарних дисциплін, головними серед яких є історичні, філософські, політологічні, економічні, соціологічні, культурологічні, філологічні, українознавчі, психолого-педагогічні, правознавчі. Зростає значення таких навчальних предметів, як: етика, естетика, екологія, релігієзнавство тощо.

Кафедри планують, визначають мету та завдання виховної роботи, її організаційні принципи, керуючись концептуальними засадами гуманітарної освіти в Україні, Концепцією виховання дітей і молоді в національній системі освіти, Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, іншими нормативними документами, що регулюють виховання студентської молоді, враховуючи специфіку навчального закладу, запити та потреби студентів.

Узагальнений досвід засвідчує, що виховна робота кафедри полягає в наступному:

- формуванні професійних якостей сучасного спеціаліста як людини, особистості;

- проведенні професійно-орієнтаційної, інформаційно-просвітницької, культурно-виховної роботи серед студентів, розвитку їх творчих та інтелектуальних здібностей, залученні до різноманітної діяльності за інтересами, участі в культурно-освітній, спортивно-оздоровчій та інших видах діяльності;

- сприянні роботі рад студентського самоврядування факультетів, гуртожитків, навчального закладу в цілому;

- безпосередній участі у реалізації заходів, що проводяться на факультетах, у гуртожитках, клубах;

- організації роботи наставників академічних груп студентів (участь у навчально-виховних, громадських, культурно-освітніх, культурно-виховних заходах у групі; робота з активом академічної групи, індивідуальна виховна робота зі студентами групи; студентами, які проживають у гуртожитках тощо [499]).

Крім того, кафедри академії беруть безпосередню участь у формуванні виховного середовища ВПНЗ, вихованні особистості студентів, їх наукового світогляду, допомозі у засвоєнні ними системи цінностей, формуванні професійних якостей майбутніх фахівців, сприянні їх саморозвитку, самовихованню, самореалізації.

Крім того, в умовах здійснення процесу гуманітаризації та гуманізації освіти у ВНЗ кафедри беруть активну участь у проведенні науково-дослідної роботи та розробці науково-методичного супроводу з проблем виховання студентської молоді, враховуючи специфіку кафедр, факультетів чи підрозділів академії.

Досвідчені викладачі кафедр беруть участь у наданні науково-методичної допомоги ректорату, деканатам факультетів, адміністрації інститутів, наставникам студентських академічних груп, студентському клубу, студентському самоврядуванню у плануванні, організації позааудиторної виховної роботи зі студентами на діагностико-

прогностичній основі, тобто сприяють проведенню соціологічних досліджень з метою аналізу стану виховної роботи та вдосконалення планування й розвитку виховної системи академії.

Із метою підвищення професійного рівня викладачів, наставників студентських академічних груп, викладачі кафедр беруть участь у безпосередньому проведенні різноманітної позааудиторної виховної роботи зі студентами з урахуванням специфіки кафедр, факультетів та залучають студентів до участі в роботі наукових гуртків, проблемних творчих груп; науково-практичних конференціях тощо.

Професорсько-викладацький склад кафедр спрямовує свої зусилля на успішне вирішення завдань щодо підвищення якості професійної підготовки студентів-майбутніх фахівців та формування їх особистості, здатної сприймати зміни, що відбуваються у суспільстві й творити ці зміни, використовуючи свій творчий та науковий потенціал як в умовах процесу навчання, так і позааудиторної виховної роботи.

Ураховуючи це, в умовах нашої академії кафедри спрямовують свої зусилля на реалізацію у процесі навчальних занять не лише освітньої та розвиваючої функцій, а й виховної, пов'язаної з формуванням у студентів особистісних, громадянських і професійних якостей, які співзвучні як з потребами, запитам, інтересами особистості, так і суспільства, якостей справжніх патріотів України.

Посилилась увага всіх кафедр до реалізації загальнокультурної, гуманістичної та морально-етичної функцій освіти. Кафедри активізують діяльність студентських наукових гуртків, проведення наукових студентських семінарів, конференцій, предметних олімпіад, конкурсів на кращу науково-дослідну студентську роботу: курсову, дипломну, магістерську тощо.

Не можна не зупинитися на виховному потенціалі бібліотеки академії, яка здійснює виховну роботу через організацію книжково-ілюстративних

виставок до ювілейних дат, інформування студентів та науково-педагогічних працівників про нові надходження до фондів, проведення читацьких конференцій, бесід на факультетах та в інститутах, у студентських академічних групах, гуртожитках, надання допомоги деканатам, кафедрам, наставникам у проведенні тематичних вечорів тощо [500-505].

Важливим суб'єктом організації виховної роботи у ВНЗ є куратор (наставник) академічної групи. Традиційно діяльність куратора академічної студентської групи охоплює вирішення питань, пов'язаних з навчальним процесом у ВНЗ, позанавчальною діяльністю студентів, індивідуальними проблемами студентів, міжособистісними відносинами у групі, залучення студентів до соціально значимої та громадської діяльності. Діяльність куратора в академії регламентується Положенням про куратора (наставника) академічної групи (Додаток П).

У сучасних умовах розвитку вищої школи діяльність викладача в сучасному ВНЗ наповнюється новим змістом, з'являються нові ролі, такі як академічний консультант (особа з числа найбільш кваліфікованих викладачів, що організовує навчальний процес конкретного студента, яка допомагатиме студенту у виборі та реалізації індивідуальної освітньої траєкторії й забезпечує оптимальну ефективність процесу навчання), тьютор (викладач-консультант, наставник, куратор студента, що допомагає йому в організації своєї освіти), куратор освітньої програми [506].

Функції академічного консультанта пов'язані з консультуванням студентів з питань використання освітнього середовища академії у плані професійного розвитку та діяльності за освітою та нормативно регламентує забезпечення освітнього процесу, а також з вибором індивідуального освітнього маршруту.

Тьютор повинен допомогти зорієнтуватися студентам у змісті предметної області, проконтролювати виконання ними навчальних

завдань, провести при необхідності консультації зі студентами. Також тьютор допомагає студентам організувати роботу в групах, дає рекомендації з використання у навчанні інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Куратор освітньої програми орієнтує викладачів і студентів, щоб освоєння навчальних предметів та практичної діяльності «працювало» на підготовку курсової чи випускної кваліфікаційної роботи студента.

Таким чином, робота академічного консультанта, тьютора, куратора освітньої програми більшою мірою спрямована на забезпечення підвищення якості освіти.

Поява нових ролей викладачів в умовах Болонської угоди вимагає переосмислення цілей, змісту та форм діяльності кураторів студентських спільнот. У зв'язку зі змінами, які відбуваються в освіті, інститут кураторства стає іншим. Необхідно відійти від досить поширеного розуміння куратора як класного керівника студентів 1-2 курсу, оскільки проблеми виникають у студентів не тільки молодших курсів, а й старших. Якщо у першокурсників виникають труднощі, пов'язані з адаптацією у ВНЗ, вибором індивідуального освітнього маршруту, то у студентів старших курсів з'являються проблеми, пов'язані з проходженням практики, працевлаштуванням. Тому педагогічне сприяння студентам у вирішенні проблем необхідно не тільки студентам молодших курсів.

Позиція куратора по відношенню до студентів різних курсів буде змінюватися. У процесі розвитку та активізації діяльності органів студентського самоврядування та інших студентських спільнот роль куратора полягатиме, насамперед, у підтримці ініціатив студентів. Також у зв'язку з тим, що зміст проблем студентів різний, змінюється форма роботи куратора зі спільнотою. Постає питання про доцільність введення багатоваріантного інституту кураторства. Змінюються і вимоги до тих, хто безпосередньо взаємодіє зі студентством, формує атмосферу вузівського

життя, створює соціокультурний освітній простір, в умовах якого вирішуються сучасні завдання виховання.

Суб'єкт – суб'єктна взаємодія все більше проникає у навчальну діяльність викладача і спонукає його до актуалізації виховного потенціалу процесу навчання, і це стає можливим завдяки тому, що останній функціонує як життєдіяльність студентської молоді, включаючи в себе навчально-когнітивну діяльність, гру, працю, творчість, спілкування, особистісні смисли, професійні орієнтації тощо, а також способи оволодіння сучасною культурою.

Діяльність куратора (наставника) академічної групи студентів, зокрема академії і структурних підрозділів, спрямована на:

- формування культури і професійних якостей сучасного фахівця;
- набуття студентами групи сучасного досвіду успадкування духовних надбань українського народу;
- залучення студентів до наукової роботи, проведення національно-культурної, просвітницької та організаційно-педагогічної роботи серед молоді;
- формування історичної пам'яті, національної свідомості, гідності та чіткої громадянської позиції студента;
- допомогу студентам в оволодінні новим інтелектуальним баченням світу і свого місця в ньому, розвиток здібностей особистості, їх повноцінну реалізацію в різних видах діяльності;
- постійне співробітництво, співтворчість зі студентським активом та органами студентського самоврядування, молодіжними творчими об'єднаннями, а також організацію життєдіяльності колективів академічних груп, розвиток ініціативи, творчості, самостійності, набуття організаторських умінь і навичок; активне залучення студентів до управління освітнім процесом шляхом передачі реальних прав та повноважень під час розв'язання різноманітних проблем, створення

здорового морального-психологічного клімату в академічній групі, проведення виховної роботи зі студентами, які мешкають у гуртожитках, сприяння організації їх здорового способу життя, вирішення житлово-побутових проблем; постійне проведення психолого-педагогічної діагностики рівня інтелектуального розвитку та моральної вихованості студентів; участь у роботі вченої ради факультету, академії, засіданнях кафедр при обговоренні питань, пов'язаних із роботою групи чи окремих її студентів; спонукання студентів до активної протидії проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності, вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, куріння тощо [506].

Крім кураторів, виняткову роль у вихованні майбутніх педагогів відіграють викладачі академії. Ставлення професорсько-викладацького складу ВНЗ до роботи, до оточуючих, високий рівень професіоналізму, ерудиція, самодисципліна, прагнення до творчості сприяють розвитку подібних якостей у студентському середовищі. Саме інтелігентність, комунікабельність, тактовність створюють таку атмосферу між викладачами і студентами, коли останні стають рівноправними суб'єктами одного процесу освіти і виховання, саморозвитку, соціокультурного визначення.

Робота з формування громадянської, професійної культури майбутнього педагога, розвитку його духовності дає дієвий результат у тому випадку, коли вона відбувається поступово, невимушено складаючи певну інтимну тональність в емоційному та моральному аспекті стосунків викладача і студентів. Тільки відповідним чином професійно й ідейно підготовлений та вихований викладач може зрозуміти всю масштабність завдань виховання майбутнього спеціаліста, проявити себе в якості справжнього педагога вищої школи.

Викладач вищого навчального закладу завжди був вихователем, але сьогодні виховання може і мусить розумітися не як одночасна передача

знань і оціночних суджень від старшого покоління до молодшого, але і як взаємодія та співробітництво викладачів і студентів у сфері їх спільного буття.

Авторитет викладача – інтегральна характеристика його професійної, педагогічної та особистісної позиції в колективі, яка проявляється у процесі взаємостосунків з колегами, студентами і, безумовно, впливає на успішність навчально-виховного процесу. Авторитет викладача складається з двох компонентів: авторитету професійного й авторитету особистісного. Зараз на перше місце виходить особистість викладача, його яскрава, неповторна індивідуальність, яка здійснює на студентів виховний (педагогічний) та психотерапевтичний вплив.

Авторитет викладача формується із достатньо високого рівня розвитку трьох видів педагогічних умінь: «предметних» (наукові знання); «комунікативних» (знання про своїх студентів і колег); «гностичних» (знання самого себе та вміння корегувати свою поведінку).

Можна диференціювати основні компоненти в діяльності викладача:

1. Конструктивна діяльність пов'язана з відбором, умінням будувати навчально-виховний матеріал та проектувати розвиток індивідуальності студента.

2. Організаційна діяльність включає педагогічні дії в реальних умовах діяльності, на заняттях і поза ними; зворотний зв'язок зі студентами (точка зору, знання, інтерес).

3. Комунікативна діяльність – це спільна діяльність педагога та студента, побудова міжособистісної взаємодії (сприйняття та розуміння людьми один одного) та стосунків у процесі педагогічної діяльності, процес педагогічного спілкування.

4. Рефлексивна діяльність – уміння педагога аналізувати й адекватно оцінювати свою педагогічну діяльність, розвивати самосвідомість, яка проявляється в самопізнанні, самооцінці

та саморегулюванні поведінки; прагнення до особистісного росту, самореалізації та саморегуляції.

Саме ці принципи повинні намагатися реалізовувати у своїй професійній діяльності викладачі академії, здійснюючи не лише освітній процес, але й виховний. При цьому слід обов'язково пам'ятати, що педагог своєю особистістю впливає на формування у студентів певних компонентів загальнолюдської та професійної культури. «У вихованні, – писав К.Д. Ушинський, – все повинно базуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніяких штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманих, не може замінити особистості в справах виховання» [507].

Висока культура мислення, спілкування, мовлення, поведінки, зовнішності, жестів, міміки, володіння основами психотехніки, морально духовних цінностей та багато іншого – це той духовний капітал педагога, який є живильним джерелом виховання студентів [508].

Спираючись на власний досвід роботи, зазначимо, що важливу роль у формування громадськості, професіоналізму та духовності майбутніх педагогів відіграє діяльність органів студентського самоврядування.

З метою організаційного та науково-методичного забезпечення впровадження студентського самоврядування у вищих навчальних закладах Міністерство освіти і науки України, наказом від 03.04.2001 р. № 166, затвердило «Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах». Згідно з ним «самоврядування у вищому навчальному закладі – це самостійна громадська діяльність студентів із реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректоратом (адміністрацією), деканатами (відділеннями) і здійснюється студентами відповідно до мети і завдань, що стоять перед студентськими колективами» [509].

У зв'язку з цим вважаємо за потрібне навести структуру студентської ради, яка діє у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (див. рис. 4.4.2.).

Діяльність органів студентського самоврядування поряд із іншими суб'єктами виховної роботи відіграє важливу роль у процесі виховання та самовиховання. Нормативним документом, що регламентує діяльність органів студентського самоврядування є «Положення про студентське самоврядування» (Додаток Р), у якому зокрема відзначено, що студентське самоврядування як невід'ємна частина громадського самоврядування Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради – це гарантоване державою право осіб, які навчаються в ньому, самостійно та через представницькі органи вирішувати питання захисту власних прав та брати участь в управлінні закладом. Діяльність органів студентського самоврядування спрямована на удосконалення навчального процесу, підвищення його якості, забезпечення виховання духовності та культури, формування активної соціальної позиції студентів.

КОНФЕРЕНЦІЯ СТУДЕНТСЬКОГО АКТИВУ

голова студентської ради академії (заступник, секретар), голови студентських рад факультетів (заступники), старости академічних груп, голова студентської ради гуртожитку (заступник), старости поверхів гуртожитку

СТУДЕНТСЬКА РАДА АКАДЕМІЇ

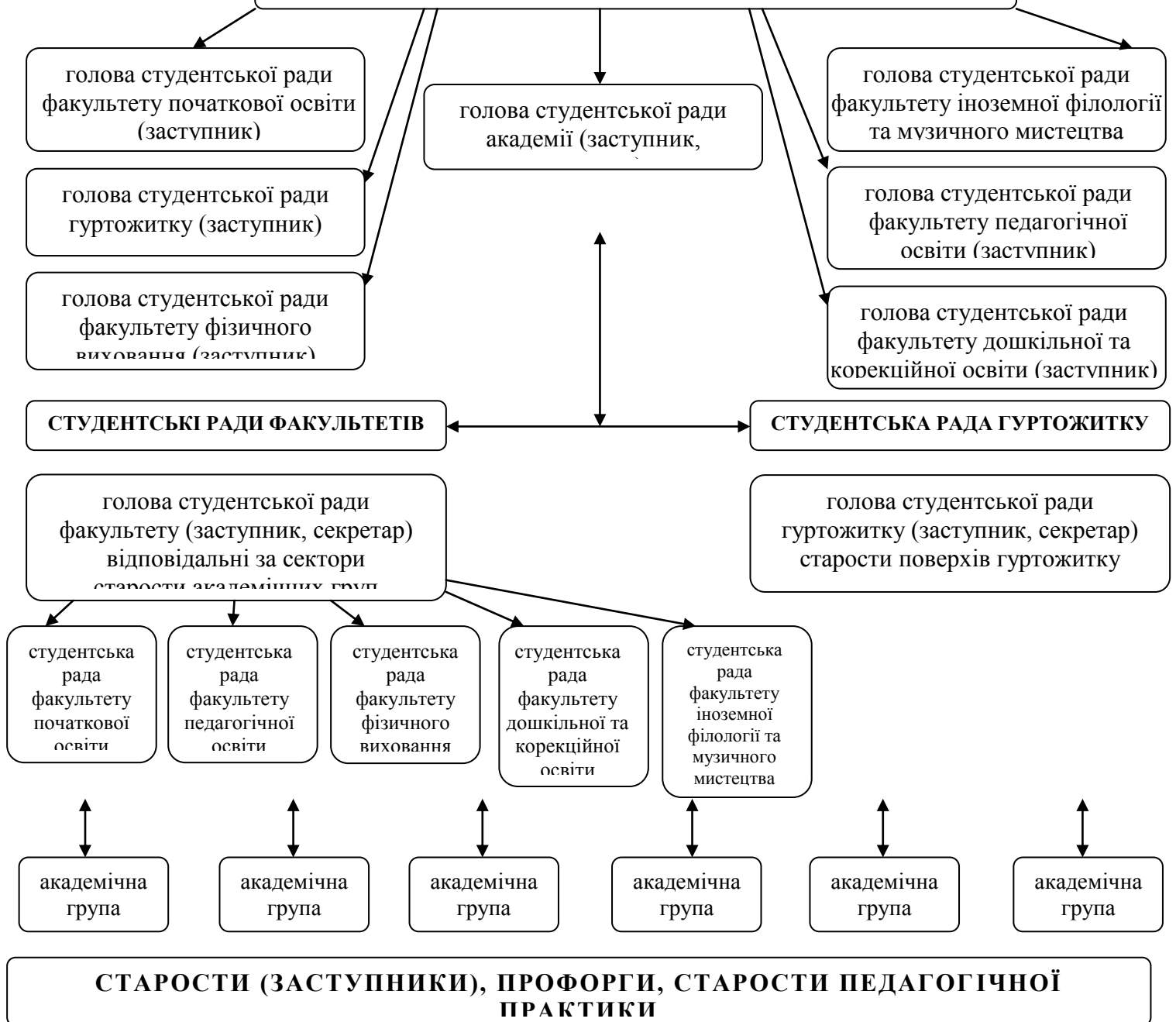

Рис. 4.4.2 Структура студентської ради Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Метою студентського самоврядування є створення умов для самореалізації студентів в інтересах особистості, суспільства, закладу, держави; сприяння різним формам соціальної активності, громадських ініціатив, соціалізації молодого покоління; формування у студентів навичок та якостей, необхідних для вироблення активної життєвої позиції, організаторських та лідерських рис, креативних підходів до вирішення завдань, умінь працювати в команді, дослухатися до думки інших та знаходити компроміси, співпрацювати з адміністративними структурами у закладі та поза його межами, відповідальності за результат своєї праці тощо.

Основними напрямками роботи органів студентського самоврядування є:

- вирішення питань стипендіального забезпечення студентів, заохочення, преміювання тощо;
- залучення студентів до пошукової та науково-дослідної роботи закладу;
- організація дозвілля;
- захист прав та інтересів студентів, узгодження їх з правами та інтересами адміністрації, працівників закладу інших категорій, суспільства;
- забезпечення участі студентів в управлінні закладом, представництво студентів у колегіальних робочих та дорадчих органах закладу, їхніх структурних підрозділів, включаючи стипендіальні комісії;
- вироблення позиції студентів щодо різних аспектів функціонування закладу, забезпечення ефективного «зворотного зв'язку», інформування його керівництва, відповідних служб та посадових осіб стосовно прийнятих студентами рішень, сформованої думки студентського загалу;

- напрацювання механізмів позитивного вирішення проблем студентів на різних рівнях: від навчального закладу до загальнодержавного, сприяння участі студентів у реалізації державної молодіжної політики;
- залучення студентів до участі у громадському житті закладу;
- надання інформаційної, правової, психологічної, юридичної та іншої консультаційної допомоги студентам у співпраці з керівництвом, відповідними службами та посадовими особами закладу;
- контроль за дотриманням правил внутрішнього розпорядку та статуту закладу, оперативне реагування на випадки їх порушення; а також сприяння: навчальній, професійній, науковій та громадській діяльності студентів, забезпеченню виконання студентами своїх обов'язків;
- формування у студентів моральних та етичних норм, вихованню гуманізму, пропаганді здорового способу життя, безпечної поведінки, запобіганню вчиненню студентами правопорушень;
- поліпшення умов побуту та дозвілля студентів;
- створення різноманітних гуртків, секцій, товариств, об'єднань, клубів за інтересами тощо;
- залучення студентів до зайнятості у вільний від навчання час, включаючи залучення студентів до участі в громадських роботах на волонтерських засадах.

Запровадження студентського самоврядування у вищих навчальних закладах є конкретною реалізацією громадянських прав студентів, формування у них почуття відповідальності, готовності вирішувати соціальні, економічні та культурно-освітні проблеми. Водночас студентське самоврядування є дієвою формою самовиховання [510].

Таким чином, організацію виховання майбутніх педагогів у сучасних умовах ми базуємо на основі інноваційних підходів, що визначають виховання як процес людинотворчості, переосмислюючи при цьому мету,

завдання, принципи, зміст виховання таким чином, що домінантою гуманітарної освіти стає її національний та гуманістичний характер. Для цього проведена значна робота зі створення на основі законодавчих та урядових нормативних документів з питань освіти науково-методичного супроводу виховання студентської молоді, розроблено нові підходи до організації її життєдіяльності у ВПНЗ, реалізація яких має позитивні результати, сприяє різнобічному, гармонійному розвитку майбутніх педагогів, розв'язанню одного з найважливіших завдань виховання цілісної особистості громадянина України, що є патріотом, професіоналом та духовно розвиненою особистістю. Необхідною умовою реалізації функцій виховної роботи є створення гуманітарного (соціокультурного) середовища, спрямованого на формування системи поглядів і якостей особистості майбутнього педагога, необхідних суспільству та державі згідно Закону України «Про вищу освіту». Це передбачає активну діяльність студентського самоврядування у плануванні та організації освітнього процесу. Системоутворюючою основою гуманітарного (соціокультурного) виховного середовища є формування співробітництва (взаємодії) студентів та професорсько-викладацького складу академії, її структурних підрозділів у різноманітних сферах суспільно-організаційної, науково-пізнавальної, духовно-моральної та культуротворчої діяльності.

ПІСЛЯМОВА

Розвиток вітчизняної освіти в найближче десятиліття зумовлює становлення України у світовому співтоваристві у XXI столітті. У сучасному суспільстві освіта має бути не тільки засобом підготовки майбутніх фахівців для економічної та духовної сфери, але й фундаментом відновлення національної культури, способом відродження української самосвідомості молодих поколінь. Важливою фігурою, яка визначає стан освіти, є особистість майбутнього педагога – учителя, вихователя. Від рівня його професійної підготовки, моральної та естетичної культури, інтересів і громадянської позиції безпосередньо залежать результати соціально-економічного й духовного розвитку українського суспільства.

Виховання громадянина, патріота, фізично й духовно розвиненої людини, професіонала можливе лише в цілісному педагогічному процесі. Формування громадянської позиції особистості, її національної самосвідомості, турбота про соціальний добробут, духовно-моральне й фізичне здоров'я є важливою консолідуючою ідеєю, здатною об'єднати наукове й педагогічне співтовариство, батьків, представників адміністрації, громадських організацій, установ охорони здоров'я, тобто всіх, хто не байдужий до майбутнього молодого покоління української держави. Це завдання є особливо важливим для освітніх установ педагогічного профілю.

На сьогодні учитель, вихователь, соціальний педагог покликаний бути носієм новітніх загальнолюдських цінностей, повинен усебічно знати національні, культурні, історичні традиції свого народу, бути справжнім патріотом і громадянином своєї країни, оскільки він сам виховує творчу,

гармонічно розвинену й компетентну особистість. Отже, одним із головних завдань вищого педагогічного навчального закладу є формування, перш за все, педагога-вихователя, суб'єкта професійної діяльності, здатного творчо розв'язувати проблеми педагогічного процесу, який би розумів, умів і бажав виховувати особистість дитини. А для цього він сам має стати вихованою особистістю – Людиною Культури.

Виховну роботу у вищих педагогічних навчальних закладах розглядаємо як цілісну комплексну систему, яка, спираючись на інтерактивні, культуруотворювальні, духовно розвивальні педагогічні технології, має відповідати вимогам, що висуваються до виховання фахівця нового типу, здатного до самореалізації та функціонування в нових соціально-економічних умовах.

Специфічність педагогічного процесу у вищій школі полягає в тому, що він, передусім, має бути спрямований на розвиток, саморозвиток, самодостатність і самоствердження особистості майбутнього спеціаліста – професіонала, вихованої, високодуховної особистості. Саме вища освіта формує образ людини освіченої та культурної, адже принцип навчання у вищій школі пов'язаний з акцентуванням уваги на пріоритеті самостійності у здобутті знань, входженні молодого людини в сферу пізнання й науки, у творчий процес наукової діяльності, самореалізації в професійній сфері.

Вищий педагогічний навчальний заклад розглядається нами як центр культури, культурно-виховний простір становлення особистості майбутнього педагога в процесі духовно-інтелектуального, духовно-морального, духовно-естетичного розвитку.

Наповнення культурно-дозвілєвого середовища студентів позитивними, емоційно привабливими формами активної культуротворчої діяльності, надання можливостей для участі студентської молоді у соціально значущих подіях, розвиток студентського самоврядування є

суттєвим стимулом її творчого, духовно-морального розвитку, гуманізації почуттів та «краси людського вчинку».

Ураховуючи вищезазначене, підвищенню ефективності виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах сприяє розробка й реалізація проєктивної моделі системи виховної роботи як праксеологічної проєкції її концепції, визначення основних її принципів побудови та функціонування.

Епіцентром нової методології педагогічної науки постає людина в її цілісності (єдності тіла, душі і духу) як суб'єкт власного життя, культури, історії. Тому освітній процес визначається як такий навчально-виховний конструкт, що розвиває фізичні, душевні й духовні сили особистості в напрямку їхнього саморозвитку й самоорганізації.

Зважаючи на загальне уявлення світового співтовариства про людину XXI століття, метою виховання в системі вищої педагогічної освіти має стати сприяння індивідуальному розвитку майбутнього педагога, розкриттю його творчого потенціалу, залучення до духовної культури і формування громадянської самосвідомості. Саме високий культурний рівень особистості майбутнього викладача й стає визначальним у системі вищої педагогічної освіти, характеризує особистість студента – майбутнього вчителя, вихователя, соціального педагога, спроможного досягнути знання про світ у всій їхній повноті та складності, мати гнучке та багатогранне мислення, прагнути до духовного вдосконалення, що становить цілісну сутність людини. У зв'язку з цим духовно-культурний розвиток особистості є особливо цінним, адже, він визначає не тільки особистісне становлення людини, але й впливає на духовний стан суспільства в цілому, на зміст освіти взагалі й вищої зокрема. Цей вплив зумовлений тим, що саме в системі освіти й виховання створюється той духовний простір, у якому майбутній спеціаліст черпає духовні цінності, наповнює їх конкретним змістом, збагачує свій досвід,

повертає закладу освіти, і суспільству в цілому. Адже тільки цілісна гармонічна особистість, яка наділена високою духовною культурою, зможе досягти того рівня соціокультурного розвитку, який дозволить їй не тільки увійти в простір культури, але й вийти за межі вже пізнаного, опанованого, створеного, на рівень професійного та особистісного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну доктрину розвитку освіти [Електронний ресурс] : указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002/>. – Назва з екрана.
2. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана.
3. Концепція національного виховання студентської молоді [Електронний ресурс] : додаток до рішення колегії МОН від 25 червня 2009 р. протокол № 7/2-4. – Режим доступу : <http://litterref.ru/bewotrujgmermerrna.html>. – Назва з екрана.
4. Про затвердження Державної цільової соціальної програми "Молодь України" на 2009-2015 роки [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2009 р. № 41 – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/41-2009-%D0%BF>. – Назва з екрана.
5. Кремень В. Г. Освітня діяльність і інтелект: проблеми формування національної інтелігенції / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2008. – № 2. – С. 3–11.
6. Духовно-культурні цінності виховання Людини : монографія / Г. П. Шевченко [та ін.]. – Луганськ : НОУЛІДЖ, 2013. – 332 с.
7. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М., 1992. – 408 с.
8. Андрущенко В. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. Андрущенко. – Київ : Знання України, 2008. – 819 с.
9. Бех І. Д. Пріоритети виховання сучасної вузівської молоді / І. Д. Бех // Виховна робота у вищому навчальному закладі: симбіоз

нового і традиційного : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. / АПН України, Ін-т проблем виховання АПН України, Ін-т педагогіки АПН України, МОН України, Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т. – Кам'янець-Подільськ : Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2001. – С. 14–20.

10. Астахова Е. В. Образовательно-воспитательный процесс в вузе: трансформация условий / Е. В. Астахова // Ученые записки Харьковского гуманитарного института «Народная украинская академия». – Х., 1997. – Т. 3. – С. 7–13.

11. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект : монографія / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України ; за ред. Н. Г. Ничкало. – Київ, 1999. – 450 с.

12. Огієнко К. А. Виховна робота в студентській групі / К. А. Огієнко. – Київ : Вища школа, 1978. – 71 с.

13. Олексюк О. М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01; 13.00.04 / О. М. Олексюк ; Київський держ. ін-т культури. – Київ, 1997. – 333 с.

14. Панина Н. Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии / Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.

15. Формирование духовной культуры студенческой молодежи / Л. А. Аза [и др.]. – К. : Высш. школа, 1990. – 110 с.

16. Семашко А. Н. Развитие эстетической культуры молодежи / А. Н. Семашко, У. Ф. Суна. – М. : Знание, 1980. – 64 с.

17. Комарова А. И. Методологические проблемы теории и практики эстетического воспитания студентов / А. И. Комарова // Эстетическое воспитание в техническом вузе : учеб.-метод. пособие

/ Л. Кадцын [и др.] ; под ред. Г. Гуна. – М. : Высш. школа, 1991. – С. 23–32.

18. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Л. Ортинський. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

19. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями) : навч.-метод. посіб. / А. М. Бойко. – Київ : ІЗМН, 1996. – 232 с.

20. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підруч. за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – Київ : Центр учбової літератури, 2006. – 384 с.

21. Газман О. С. Неклассическое воспитание: от авторитарной педагогики к педагогике свободы / О. С. Газман ; ред.-сост. А. Н. Тубельский, А. О. Зверев. – М. : Мирос, 2002. – 296 с.

22. Дзюба В. І. Соціально-педагогічні основи формування гуманістичних ціннісних орієнтацій студентської молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / В. І. Дзюба ; Київський ін-т культури. – Київ, 1994. – 205 с.

23. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підруч. / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – 2-ге вид., стереотип. – Київ : МАУП, 2003. – 232 с.

24. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, Д. Т. Стельмахович ; за ред. О. О. Любара. – Київ : Знання, КОО, 2003. – 450 с.

25. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні молоді та дітей: стан розроблення проблеми / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105–111.

26. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – Київ : МАУП, 2000. – 312 с.

27. Духовно-культурні цінності виховання Людини : монографія / Г. П. Шевченко [та ін.]. – Луганськ : НОУЛІДЖ, 2013. – 332 с.
28. Щербань П. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді / П. Щербань // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 62–67.
29. Безпалько О. В. Теоретичні основи організаційних форм виховної діяльності / О. В. Безпалько // Соціалізація особистості. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 82–89.
30. Дубасенюк О. А. Методичні рекомендації керівнику академічної групи з виховної роботи серед студентів педагогічного університету / О. А. Дубасенюк. – Житомир, 2000. – 123 с.
31. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / К. В. Дубич ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – 297 с.
32. Карпенчук С. Г. Самовиховання особистості : наук.-метод. посіб. / С. Г. Карпенчук. – Київ : ІЗМН, 1998. – 214 с.
33. Троцько Г. В. Професійно-педагогічна підготовка студентів до виховної роботи в школі / Г. В. Троцько. – Харків : Основа, 1995. – 183 с.
34. Петрочко Ж. В. Духовні потреби як фактор становлення особистості / Ж. В. Петрочко // Соціалізація особистості. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 280–284.
35. Виховна робота зі студентською молоддю / за заг. ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – 190 с.
36. Мафтин Л. Виховна робота у вузі : навч. метод. посіб. / Л. Мафтин. – Чернівці : Рута, 2001. – 167 с.

37. Абдулов Р. М. Організація позааудиторної виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів недержавної форми власності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Р. М. Абдулов ; Криворізький держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2004. – 261 с.
38. Винославська О. В. Людські стосунки : навч. посіб. / О. В. Винославська, М. П. Малигіна. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Комп'ютерпрес, 2010. – 14 с.
39. Лізньова Н. Ю. Педагогічне планування як аспект удосконалення організації системи позанавчального виховання у вищому навчальному закладі / Н. Ю. Лізньова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2005. – Вип. 24. – С. 174–176.
40. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К. : Лыбидь, 1990. – 191 с.
41. Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – Київ : Ленвіт, 2003. – 257 с.
42. Суходольська Л. В. Методика виховної роботи / Л. В. Суходольська, М. М. Фіцула. – Тернопіль, 1999. – 148 с.
43. Кращенко Ю. П. Виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ю. П. Кращенко. – Полтава, 2012. – 276 с.
44. Організація, форми та методи виховної роботи серед студентів колективами кафедр вищого закладу освіти : метод. рекомендації / уклад.: В. Д. Базилевич, М. І. Поночовний, Н. І. Косарева. – Київ : ІЗМН, 1997. – 28 с.
45. Планування і проведення організаційно-виховної роботи серед студентів : метод. рекомендації / уклад.: В. Д. Базилевич, М. І. Поночовний, І. В. Дзевульська. – Київ : ІЗМН, 1997. – 28 с.

46. Демчук В. С. Виховна робота наставника академічної групи студентів вищого закладу освіти / В. С. Демчук, М. І. Соловей. – Київ : ДДЛУ, 2000. – 68 с.
47. Дубасенюк О. А. Методичні рекомендації керівнику академічної групи з виховної роботи педуніверситету / О. А. Дубасенюк. – Житомир, 2000. – С. 4–16.
48. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академічної групи : метод. рекомендації / за ред. Н. К. Желябіної. – Запоріжжя : ЗДІА, 2007. – 36 с.
49. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : ОВС, 2002. – 400 с.
50. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд [та ін.] ; за заг. ред. З. Н. Курлянд. – Київ : Знання, 2005. – 399 с.
51. Лозова В. І. Комплексний підхід кураторів академічних груп до виховання студентів педагогічного вузу / В. І. Лозова // Радянська школа. – 1986. – № 9. – С. 12–13.
52. Куратори академічної групи : метод. рекомендації щодо проведення виховної роботи зі студентами. – Київ : ДАЖКГ, 2002. – 36 с.
53. Лузан П. Академічна група в контексті проблем виховання студентської молоді / П. Лузан, І. Зайцева // Освіта і управління. – 2002. – Т. 5, № 1. – С. 151–156.
54. Бартків О. С. Система виховної роботи у педагогічному інституті / О. С. Бартків, О. Л. Дурманенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : ВНУ ім. Л. Українки, 2011. – № 17 : Пед. науки. – С. 36–40.
55. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Л. О. Белова ; Народна українська академія. – Харків : Вид-во НУА, 2004. – 264 с.

56. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем : проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.
57. Єрмаков І. Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І. Г. Єрмаков. – Харків : Основа, 2006. – 224 с.
58. Соколова И. В. Управление системой воспитательной работы в школе : метод. пособие для преподавателей и студ. пед. спец. высш. учеб. заведений / И. В. Соколова. – К. : Знание, 1998. – 50 с.
59. Чижевський Б. Г. Актуальні проблеми побудови системи виховання в умовах державотворення / Б. Г. Чижевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 111–118.
60. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – Київ : Либідь, 2002. – 560 с.
61. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, 2004. – Вип. 1. – С. 3–9.
62. Шевченко Г. П. Тенденції модернізації виховного процесу у вищій школі / Г. П. Шевченко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. : в 5 т. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – Т. 5: Вища школа. – С. 241–254.
63. Шевченко Г. П. Духовное развитие учащихся / Г. П. Шевченко // Советская педагогика. – 1989. – № 8. – С. 26–30.
64. Пономарьова Г. Ф. Системні підходи до організації виховної роботи в педагогічному навчальному закладі / Г.Ф. Пономарьова // Система виховної роботи як важливий чинник формування особистості вчителя, вихователя: зб. наук. праць / ХГПШ. – Харків, 2008. – С. 5–8.

65. Пономарьова Г. Ф. Аналіз розвитку системи вищої освіти в контексті євроінтеграції / Г. Ф. Пономарьова // Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх школах : зб. наук. праць / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 5. – С. 147–152.
66. Підготовка вчителя в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, Л. Д. Покроєва, В. В. Луценко ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. В. І. Євдокимова. – Харків : ХОНМІБО, 2006. – 204 с.
67. Український радянський енциклопедичний словник : в 3-х т. / редкол.: А. В. Кудрицький [та ін.]. – 2-е вид. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 3 : Портулак – Ї. – 736 с.
68. Гаазе-Рапопорт М. Г. Кибернетика и теория систем / М. Г. Гаазе-Рапопорт // Системные исследования : ежегодник. – М. : Мысль, 1973. – С. 63–75.
69. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ «Перун», Ірпінь, 2001. – 1440 с.
70. Методы системного педагогического исследования / под ред. Н. В. Кузьминой. – Л., 1980. – 180 с.
71. Докучаєва В. В. Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В. В. Докучаєва. – Луганськ, 2007. – 357 с.
72. Новикова Л. И. Воспитательная система как феномен педагогической действительности / Л. И. Новикова // Теоретико-методологические проблемы науки в условиях становления и развития целостной системы непрерывного образования. – М. : НИИ ОП АПН СССР, 1988. – С. 79–82.

73. Новикова Л. И. Воспитательная система: общая характеристика / Л. И. Новикова. // Воспитательная система учебного заведения как объект педагогического управления : в 2-х ч. – Рига : ЛГУ имени П. Стучки, 1987. – Ч. 1. – С. 7–11.

74. Шамова Т. И. Воспитательная система школы : сущность, содержание, управление / Т. И. Шамова, Г. Н. Шибанова. – М. : ЦГЛ, 2005. – 200 с.

75. Сокольников Ю. П. Системный подход в исследовании воспитания / Ю. П. Сокольников. – М. : Прометей, 1993. – 200 с.

76. Караковский В. А. Воспитательная система школы : педагогические идеи и опыт формирования / В. А. Караковский. – М. : ТП «Новая школа», 1992. – 128 с.

77. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – 2-е вид., випр. і допов. – Харків : ОВС, 2002. – 400 с.

78. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закладів освіти / М. М. Фіцула. – Київ : Академія, 2001. – 544 с.

79. Кузнецова А. Г. Системный подход в отечественной педагогике конца 60-х – 80-х годов XX века : монография / А. Г. Кузнецова. – Хабаровск : Изд-во ХГПУ, 2000. – 250 с.

80. Авдеева С. В. Виховна система школи творчого зростання особистості / С. В. Авдеева // Виховна робота в школі. – 2012. – № 8. – С. 20–34.

81. Гусь Т. Й. Виховна система школи розвитку успішної особистості / Т. Й. Гусь, Т. М. Адзима // Таврійський вісник освіти. – 2014. – № 2 (46). – С. 201–210.

82. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії і практики / Л. О. Белова ; Народна українська академія. – Харків. : Вид-во НУА, 2004. – 264 с.

83. Черкашенко В. С. Формування виховної системи школи / В. С. Черкашенко. – Харків : Освіта, 2004. – 112 с.

84. Пономарьова Г. Ф. Аналіз розвитку системи вищої освіти в контексті євроінтеграції / Г. Ф. Пономарьова // Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх школах : зб. наук. праць / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 5. – С. 147–152.

85. Пономарьова Г. Ф. Системні підходи до організації виховної роботи в педагогічному навчальному закладі / Г. Ф. Пономарьова // Система виховної роботи як важливий чинник формування особистості вчителя, вихователя : зб. наук. праць / Харківський гуманітар.-пед. ін-т. – Харків, 2008. – С. 5–8.

86. Шацкий С. Т. Педагогические сочинения: в 4-х т. / С. Т. Шацкий ; под ред. И. А. Каирова [и др.] ; Акад. пед. наук РСФСР. – М. : Просвещение, 1962. – Т. 1: Автобиографические работы. Труды дореволюционного периода. – 503 с.

87. Макаренко А. С. «Конституция» трудовой коммуны им. Ф. Э. Дзержинского / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения : в 8-ми т. / А. С. Макаренко ; сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 8. – С. 145–151.

88. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – Київ : Радянська школа, 1990. – 366 с.

89. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко ; сост. и авт. вступ. ст. В. С. Хелемендик. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.

90. Гаряча С. А. Проведення року гуманної педагогіки на Черкащині / С. А. Гаряча // Педагогічний вісник. – 2012. – № 1 (спец. вип.). – С. 2–3.

91. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – Київ : Радянська школа, 1974. – 288 с.

92. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! : пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
93. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Университетское, 1990. – 559 с.
94. Джурицкий А. Н. История зарубежной педагогики : учеб. пособие для вузов / А. Н. Джурицкий. – М. : Форум ; ИНФРА-М, 1988. – 272 с.
95. Методы системного педагогического исследования / под ред. Н. В. Кузьминой. – Л., 1980. – 180 с.
96. Караковский В. А. Воспитание? Воспитание... Воспитание! : Теория и практика школьных воспитательных систем / В. А. Караковский, Л. И. Новикова, Н. Л. Селиванова. – М. : Новая школа, 1996. – 155 с.
97. Моделирование воспитательных систем: теория – практике : сб. науч. ст. / под ред. Л. И. Новиковой, Н. Л. Селивановой ; ред. Л. И. Новикова, ред. Н. Л. Селиванова. – М. : РОУ, 1995. – 139 с.
98. Гуманистические воспитательные системы вчера и сегодня (в описаниях их авторов и исследователей) / ред.-сост. Е. И. Соколова; под общ. ред. Н. Л. Селивановой. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 336 с.
99. Демакова И. Д. Воспитательная деятельность педагога как фактор гуманизации пространства детства : дис. ... д-ра пед. наук ; 13.00.01 / И. Д. Демакова. – М., 2000. – 353 с.
100. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод. посіб. для керівників шкіл, вчителів, слухачів ІПО / Г. І. Сорока. – Харків : Веста ; Ранок, 2002. – 128 с.

101. Гаврилин А. В. Основные этапы развития теории и практики гуманистических воспитательных систем / А. В. Гаврилин // Вопросы воспитания. – 2012. – № 2 (11). – С. 86–93.

102. Григорьев Д. Теория воспитательных систем: контуры развития : о науч. наследии Л. И. Новиковой (1918-2004 гг.), акад. Рос. акад. образования, авт. теории воспитат. систем / Д. Григорьев // Воспитательная работа в школе. – 2012. – № 2. – С. 21–26.

103. Єрмаков І. Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І. Г. Єрмаков. – Харків : Основа, 2006. – 224 с.

104. Новикова Л. И. Педагогика воспитания : избр. пед. тр. / Л. И. Новикова ; под ред. Н. Л. Селивановой, А. В. Мудрика, сост. Е. И. Соколова. – М., 2009. – 349 с.

105. Педагогіка вищої школи / В. П. Андрущенко [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрущенка, В. І. Лугового. – Київ : Педагогічна думка, 2009. – 256 с.

106. Березюк О. С. Науково-практична спрямованість етнокультурологічної підготовки майбутнього вчителя в умовах Поліського регіону / О. С. Березюк // Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 692 с.

107. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посіб. : у 2-х ч. / ред. рада: В. М. Доній [та ін.]. – Київ, 1997. – Ч. 1 : Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.

108. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посіб. : у 2-х ч. / ред. рада: В. М. Доній [та ін.]. – Київ, 1997. – Ч. 2 : Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.

109. Школа майбутнього / упоряд. Н. Л. Мурашко. – Київ : Шкільний світ, 2011. – 128 с.

110. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2008. – 848 с.

111. Шевченко Г. П. Духовність і цінності життя / Г. П. Шевченко // Вісник Міжнародної академії наук вищої школи : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ, 2007. – С. 5–11.

112. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер ; пер. с нем. Ю. С. Терентьева, Н. Фейнгольда; послесл. П. С. Гуревича. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.

113. Ушинский К. Д. Предисловие к первому тому «Педагогической антропологии» / К. Д. Ушинский // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. – М. : Педагогика, 1990. – С. 60–67.

114. Мамардашвили М. Проблема человека в философии / М. Мамардашвили // О человеческом человеке / под общ. ред. И. Т. Фролова. – М., 1991. – С. 15.

115. Шубинский В. С. Философские подходы к педагогической теории / В. С. Шубинский // Советская педагогика. – 1990. – № 2. – С. 60–65.

116. Валицкая А. П. Философские основания современной парадигмы образования / А. П. Валицкая // Педагогика. – 1997. – № 3. – С. 15–19.

117. Колесникова И. А. Педагогические цивилизации и их парадигмы / И. А. Колесникова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 84–85.

118. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 444 с.

119. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества : кн. для учителя / Ш. А. Амонашвили. – К. : Освита, 1991. – 111 с.

120. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
121. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 229 с.
122. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев ; АН СССР, Ин-т психологии. – М. : Наука, 1976. – 439 с.
123. Анисимов О. С. Основы общей и управленческой акмеологии : учеб. пособие / О. С. Анисимов. – М. : РАГС, 1995. – 264 с.
124. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. – М. : Флинта : Наука, 1998. – 168 с.
125. Бодалев А. А. Акмеология как учебная и научная дисциплина / А. А. Бодалев. – М., 1993. – 31 с.
126. Деркач А. А. Реализация концепции "Я" в системе жизненных отношений личности (акмеологический аспект) / А. А. Деркач, Е. Б. Старовойтенко, А. Ю. Кривокулинский. – М., 1995. – 162 с.
127. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. – М. : Луч, 1993. – 32 с.
128. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования / Н. В. Кузьмина. – Л. : ЛГУ, 1980. – 172 с.
129. Лаптев Л. Г. Акмеологические основы эффективного воинского труда : монография / Л. Г. Лаптев. – М. : ИТАР-ТАСС, 1998. – 242 с.
130. Основы общей и прикладной акмеологии / под ред. А. А. Деркача [и др.]. – М. : Рос. акад. гос. службы, ВА им. Ф. Э. Дзержинского, 1995. – 386 с.

131. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Ученик в структуре личностно ориентированного образования. – Ростов н/Д., 1997. – С. 6–21.
132. Бондаревская Е. В. В защиту "живой" методологии / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 102–105.
133. Кульневич С. В. Педагогика личности : учеб. пособие / С. В. Кульневич. – Ростов н/Д, 1995. – Ч. 1. – 167 с.
134. Кульневич С. В. Педагогика самоорганизации: феномен содержания : монография / С. В. Кульневич. – Воронеж, 1997. – 235 с.
135. Мудрик А. В. Социальное воспитание как единство образования, организации социального опыта и индивидуальной помощи / А. В. Мудрик // Новые ценности образования. – 1995. – Вып. 3. – С. 54–57.
136. Мудрик А. В. Индивидуальная помощь в социальном воспитании / А. В. Мудрик // Новые ценности образования. – 1996. – № 6. – С. 51–55.
137. Сериков В. В. О методологических основах гуманизации образования / В. В. Сериков // Формирование личности. – Волгоград : Перемена, 1992. – С. 7–13.
138. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование: к разработке дидактической концепции / В. В. Сериков // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 16–21.
139. Слободчиков В. И. "Субъективность" / В. И. Слободчиков // Новые ценности образования. – 1995. – Вып. 1. – С. 17–21.
140. Слободчиков В. И. Новое образование как путь к новому обществу / В. И. Слободчиков // Новые ценности образования. – 1996. – Вып. 5. – С. 24–28.

141. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 255 с.
142. Здравомыслов А. З. Потребности, интересы, ценности / А. З. Здравомыслов. – М. : Наука, 1986. – 223 с.
143. Кирьякова А. В. Аксиологический аспект воспитания личности / А. В. Кирьякова // Теоретико-методологические проблемы современного воспитания : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2004. – С. 89–90.
144. Сергеева Т. Б. Аксиологические проблемы образования и воспитания в контексте теории социокультурной динамики : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Т. Б. Сергеева. – М., 2001. – 41 с.
145. Битинас Б. П. Введение в философию воспитания: монография / Б. П. Битинас. – М., 1996. – 135 с.
146. Франкл В. Э. Человек в поисках смысла / В. Э. Франкл ; сост. Л. Я. Гозман, Д. А. Леонтьев ; пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьев, М. Папуша, Е. В. Эйдман. – М. : Прогресс, 1990. – 367 с.
147. Леонтьев А. Что такое экзистенциальная психология? / А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М., 1997. – С. 40–54.
148. Роганова М. В. Ціннісно-індивідуальний творчий підхід в організації навчання студентів / М. В. Роганова // Вісник Київського міжнародного університету. Сер. : Пед. науки : зб. наук. праць. – Київ : КиМУ, 2005. – Вип. 6. – С. 67–73.
149. Школа диалога культур: Идеи. Опыт. Проблемы / под общ. ред. В. С. Библера. – Кемерово : Алеф. Гуманитарный центр, 1993. – 416 с.
150. Бондаревская Е. В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29–36.

151. Газман О. С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О. С. Газман // Новые ценности образования. – 1995. – № 3. – С. 58–64.

152. Крылова Н. Б. Социокультурный контекст образования / Н. Б. Крылова // Новые ценности образования. – 1995. – № 2. – С. 67–103.

153. Караковский В. А. Воспитание? Воспитание... Воспитание! : Теория и практика школьных воспитательных систем / В. А. Караковский, Л. И. Новикова, Н. Л. Селиванова. – М. : Новая школа, 1996. – 155 с.

154. Бондаревская Е. В. Воспитание как возрождение гражданина, человека культуры и нравственности (Основные положения концепции в изменившихся условиях) / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д., 1995. – 32 с.

155. Кармин А. С. Культурология : лекц. курс / А. С. Кармин. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Лань, 2003. – 926 с.

156. Волошин А. Про шкільне право будучої української держави / А. Волошин . – Прага, 1942. – 16 с.

157. Духнович О. Народная педагогия въ пользу училищъ и учителей сельскихъ / О. Духнович. – Львовъ : Тип. Института Ставропиг., 1857. – Ч. 1 : Педагогия общая. – 92 с.

158. Огієнко І. Короткий курс української мови. Із лекцій з історії української мови : посіб. для студ., учителів і учнів ст. класів серед. навч. закладів / І. Огієнко. – Київ, 1918. – 240 с.

159. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 46 с.

160. Редюхин В. И. Синергетика – "синяя птица" образования / В. И. Редюхин // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 144–153.

161. Малевич Л. Синергетичний підхід до викладання української мови в технічних вузах / Л. Малевич, М. Дзюба // Вісник Львівського ун-ту. Сер. : Філол. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 2010. – Вип. 50. – С. 268–273.
162. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
163. Васянович Г. П. Ноологія особистості : навч. посіб. для студ. і викл. / Г. П. Васянович, В. Д. Онищенко. – Львів : Сполом, 2007. – 217 с.
164. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід : монографія / О. В. Вознюк ; за ред. проф. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.
165. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / А. Є. Євтодюк. – Київ, 2002. – 198 с.
166. Ершова-Бабенко И. В. Методология исследования психики как синергетического объекта : монография / И. В. Ершова-Бабенко. – Одесса, ОДЭКОМ, 1993. – 124 с.
167. Клепко С. Ф. Методология пізнання освіти: організувати хаос / С. Ф. Клепко // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С. 183–190.
168. Левківський М. В. Проблеми освіти у понятійній площині синергетики / М. В. Левківський, О. В. Вознюк // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – Вип. 11. – С. 51–55.
169. Лутай В. С. Синергетична парадигма як філософсько-методологічна основа формування світоглядів ХХІ століття / В. С. Лутай // Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи : зб. наук. праць / за ред. В. П. Андрущенка. – Київ : Знання, 2000. – Вип. 3. – С. 99–103.

170. Шевцов А. Г. Системно-синергетичні підходи у комплексній реабілітації людей з обмеженими функціями здоров'я / А. Г. Шевцов // Соціальна педіатрія : матеріали VII Міжнар. укр.-бавар. симпоз. „Медико-соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями здоров'я”. – Київ : Інтрмед, 2005. – Вип. III. – С. 92–94.

171. Аршинов В. И. Идеи синергетики и теория воспитательных систем / В. И. Аршинов, М. Ю. Усманова // Моделирование воспитательных систем. Теория – практике. – М. : Мир, 1995. – С. 39–45.

172. Буданов В. Г. Трансдисциплинарное образование, технологии и принципы синергетики / В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма: многообразие поисков и подходов : сб. ст. / отв. ред. В. И. Аршинов [и др.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 285–304.

173. Виненко В. Г. Системно-синергетическое моделирование в непрерывном образовании педагога : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / В. Г. Виненко. – Саратов, 2001. – 322 с.

174. Зорина Л. Я. Отражение идей самоорганизации в содержании образования / Л. Я. Зорина // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 105–109.

175. Князева Е. Н. Случайность, которая творит мир (новые представления о самоорганизации в природе и обществе) / Е. Н. Князева // В поисках нового мировидения / И. Пригожин, Е. Рерих, Н. Рерих. – М. : Знание, 1991. – 64 с.

176. Маткин В. В. Теория и практика развития интереса к профессионально-творческой деятельности у будущих учителей : ценностно-синергетический поход : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / В. В. Маткин. – Екатеринбург, 2002. – 255 с.

177. Редюхин В. И. Синергетика – "синяя птица" образования / В. И. Редюхин // *Общественные науки и современность*. – 1998. – № 1. – С. 144–153.

178. Таланчук Н. М. 100 новых идей в педагогике, связанных с открытием фундаментальных законов системного синергетизма : эвристический тезаурус / Н. М. Таланчук. – Казань : ИССО РАО, 1993. – 105 с.

179. Таланчук Н. М. Системно-синергетическая концепция педагогики и учебно-воспитательного процесса : пособие для рук. органов нар. образования, учеб. заведений и педагогов-новаторов / Н. М. Таланчук. – Казань : ИССО РАО, 1993. – 91 с.

180. Бим-Бад Б. М. Обучение и воспитание через непосредственную среду: Теория и практика / Б. М. Бим-Бад // *Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии* / Ун-т Рос. Акад. образования; РАО. – М., 2001. – Вып. 3. – С. 28–48.

181. Артюхина А. И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен (на материале проектирования образовательной среды медицинского университета) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / А. И. Артюхина. – Волгоград, 2007. – 377 с.

182. Приходченко К. І. Творче освітньо-виховне середовище навчального закладу / К. І. Приходченко. – Харків : Основа : Тріада, 2007. – 152 с.

183. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании / Ю. С. Мануйлов // *Педагогика*. – 2000. – № 7. – С. 36–41.

184. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д. : Изд-во РГПУ, 2000. – 352 с.

185. Le Moigne J.-L. La théorie du système général. Théorie de la modélisation / J.-L. Le Moigne. – Paris : Presses Universitaires de France, 1977. – 272 p. = [Électroniques ressources]. – D'accès mode : <http://www.mcxapc.org/inserts/ouvrages/0609tsgtm.pdf>.

186. Rosnay J. de. Le macroscope: vers une vision globale / J. de. Rosnay. – Paris : Seuil, 1975. – 346 p.

187. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.

188. Блауберг И. В. Системный подход как современное общенаучное направление / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин // Диалектика и современный анализ. – М. : Наука, 1986. – 300 с.

189. Афанасьев В. Б. Системный подход в исследовании социально-экономических эффектов внедрения информационно-коммуникационных технологий / В. Б. Афанасьев // Современные технологии управления. – 2012. – № 8 (20). – С. 12–21.

190. Каган М. С. Система и структура / М. С. Каган // Системный подход и гуманитарное знание : избр. ст. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – С. 30–48.

191. Бартків О. С. Система виховної роботи у педагогічному інституті / О. С. Бартків, О. Л. Дурманенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : ВНУ ім. Л. Українки, 2011. – № 17 : Пед. науки. – С. 36–40.

192. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Л. О. Белова ; Народна українська академія. – Харків : Вид-во НУА, 2004. – 264 с.

193. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем : проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.

194. Єрмаков І. Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І. Г. Єрмаков. – Харків : Основа, 2006. – 224 с.
195. Соколова И. В. Управление системой воспитательной работы в школе : метод. пособие для преподавателей и студ. пед. спец. высш. учеб. заведений / И. В. Соколова. – К. : Знание, 1998. – 50 с.
196. Чижевський Б. Г. Актуальні проблеми побудови системи виховання в умовах державотворення / Б. Г. Чижевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 111–118.
197. Про Національну доктрину розвитку освіти [Електронний ресурс] : указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – Назва з екрана.
198. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 2-е вид., випр. і допов. – Вінниця : Книга – Вега, 2003. – 416 с.
199. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 374.
200. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 522 с.
201. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2001. – № 32. – С. 6–7.
202. Авдєєв М. І. Виховання громадянина / М. І. Авдєєв // Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наук. праць / Харківський держ. ун-т імені В. Н. Каразіна, Ін-т змісту і методів навчання. – Х. : ХДУ, 1997. – Вип. 2. – С. 119–121.
203. Авер'янова Н. В. Українознавчі основи виховання особистості / Н. В. Авер'янова // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С. 15–16.

204. Баранівський В. Ф. Вища школа в системі національно-патріотичного виховання молоді / В. Ф. Баранівський // Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді : монографія / кол. авт.: М. Михальченко (кер.) [та ін.]. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – С. 163–184.

205. Бака М. М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді : навч.-метод. посіб. / М. М. Бака, В. П. Корж. – Київ : Книга пам'яті України, 2004. – 460 с.

206. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – Київ, 2014. – 29 с.

207. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / В. В. Борисов. – Тернопіль, 2006. – 342 с.

208. Гребенник Т. В. Керівництво громадянським вихованням студентської молоді : навч.-метод. посібник / Т. В. Гребенник. – Суми : Університетська книга, 2010. – 188 с.

209. Іванчук В. Педагогічні засоби формування громадянських цінностей старшокласників / В. Іванчук // Обрії. – 1999. – № 1. – С. 19–21.

210. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.- метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко [та ін.]. – Київ : ІЗМН, 1997. – 252 с.

211. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка [Електронний ресурс] / С. В. Драч // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". – 2010. – № 2. – С. 26–30. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2010_2_9.pdf. – Назва з екрана.

212. Жаровська О. П. Національна свідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / О. П. Жаровська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 233–242.

213. Жеребцова М. В. Скаутинг та краєзнавство – система патріотичного виховання молоді / М. В. Жеребцова, С. Е. Бородін, О. С. Ніколаєв // Збірка статей з історії українського скаутингу. – Київ : ПП «Стародавній світ», 2013. – 312 с.

214. Завалевський Ю. І. Громадянське виховання старшокласників: проблеми, досвід, перспективи / Ю. І. Завалевський. – Київ, 2003. – 104 с.

215. Івженко Ю. В. Молодіжні громадські організації як інститут формування соціальної активності особистості / Ю. В. Івженко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 289–296.

216. Сігова А. Г. Педагогічні умови формування громадянської позиції студентської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / А. Г. Сігова. – Луганськ, 2008. – 23 с.

217. Вар'яненко О. Б. Громадянська освіта і європейський підхід / О. Б. Вар'яненко // Постметодика. – 2001. – № 2. – С. 15–19.

218. Бабакіна О. О. Сутність громадянськості як професійної якості вчителя / О. О. Бабакіна // Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наук. праць / Харківський держ. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – Вип. 18. – С. 181–190.

219. Мединська Л. Б. Громадянськість як педагогічна категорія / Л. Б. Мединська // Вісник Луганського національного

педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 1. – С. 166–173.

220. Руденко Ю. Ідеологія патріотизму і державотворення як основа духовності учнів / Ю. Руденко, В. Руденко // Рідна школа. – 1999. – № 10. – С. 8–10.

221. Мироненко Т. П. Формування громадянської зрілості в майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. П. Мироненко ; Південноукр. держ. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2001. – 19 с.

222. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм вчителя-вихователя як запорука розвитку інноваційних процесів в освіті / Н. В. Гузій // Инновации в образовании : материалы Международ. Крымского пед. конгр. (Ялта, 27–29 сентября 2010 г.) : сб. науч. ст. / под ред. А. Н. Рудакова. – Симферополь : Антиквар, 2010. – С. 200–205.

223. Гузій Н. В. Проблема професіогенезу фахівця в ракурсі сучасних теорій професіоналізації / Н. В. Гузій // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 16 : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики : зб. наук. праць / ред. кол. : Н. В. Гузій (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 11 (21). – С. 3–6.

224. Калюжна Т. Г. Методичні засади формування професійних цінностей майбутнього вчителя / Т. Г. Калюжна // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : зб. звітно-наук. конф. викладачів ун-ту за 2010 р. (Київ, 9-10 лютого 2011 р.) / уклад. Г. І. Волинка [та ін.]. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 125–127.

225. Гузій Н. В. Педагогічна творчість / Н. В. Гузій, Д. В. Щербина // Образотворче мистецтво : освітньо-професійний комплекс : галузь знань 0202 – Мистецтво, напрям підготовки –

Образотворче мистецтво : освітньо-кваліфікаційний рівень – 6.020205 «Бакалавр мистецтва» : посібник / упоряд. : О. Л. Шевнюк, Л. В. Плазовська, О. І. Бараболя ; за ред. д-ра пед. наук В. І. Бондаря. – Київ : НПУ, 2012. – С. 232–240.

226. Кремень В. Г. Освітня діяльність і інтелект: проблеми формування національної інтелігенції / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2008. – № 2. – С. 3–11.

227. Лихачёв Б. Т. Педагогика. Курс лекций : учеб. пособие для студентов пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК / Б. Т. Лихачёв. – М. : Юрайт, 1999. – 464 с.

228. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1400 с.

229. Адлер Г. Техника развития интеллекта / Г. Адлер. – СПб. : Питер, 2001. – 192 с.

230. Тамбовська К. Інтелектуальна культура як складова професійної компетентності вчителя / К. Тамбовська // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2010. – Вип. 30. – С. 348–352.

231. Бахтина О. В. Педагогические условия развития интеллекта студентов в образовательном процессе педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Бахтина. – Воронеж, 2007. – 203 с.

232. Башун О. В. Педагогические условия развития культуры интеллектуального труда будущего учителя / О. В. Башун ; Камчат. гос. ун-т имени Витуса Беринга. – Петропавловск-Камчатский : Изд-во КамГУ, 2009. – 160 с.

233. Беляева Е. В. Формирование культуры профессионального мышления студентов педагогического вуза: на

примере спеціальності "Математика и Информатика" : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Е. В. Беляева. – Ульяновск, 2006. – 176 с.

234. Лукичева М. А. Развитие социального интеллекта у студентов – будущих педагогов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / М. А. Лукичева. – Череповец, 2004. – 150 с.

235. Тихомирова И. Особенности интеллектуального развития в студенческом возрасте / И. Тихомирова, Н. Шляхта // Психология обучения. – 2007. – № 8. – С. 37–42.

236. Бутенко В. Г. Вплив естетичного фактору на формування духовних цінностей особистості / В. Г. Бутенко // Гуманітарна освіта. Сер. : Психологія і педагогіка / Гуманітарний ін-т Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка. – Київ, 2000. – Вип. 1. – С. 113–124.

237. Виховання естетичної культури школярів : навч. посіб. / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова [та ін.]. – Київ : ІЗМН, 1998. – 153 с.

238. Дем'янчук О. Н. Психолого-педагогічні проблеми естетичного виховання учнівської молоді : посіб. / О. Н. Дем'янчук. – Київ, Ін-т пед. АПН України, 1994. – 60 с.

239. Джола Д. Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів : навч.-метод. посіб. / Д. Б. Джола, А. Б. Щербо. – Київ : ІЗМН, 1998. – 390 с.

240. Дзвінка Р. І. Естетичне виховання студентів педвузів засобами ук-раїнського музичного фольклору : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Р. І. Дзвінка ; Бердянський пед. ін-т імені П. Д. Осиненко. – Київ, 1995. – 24 с.

241. Дряпіка В. І. Соціально-педагогічні основи формування орієнтацій студентської молоді на цінності музичної культури : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01, 13.00.05 / В. І. Дряпіка. – Київ, 1997. – 42 с.

242. Естетичне виховання у вищих навчальних закладах / ред. кол.: В. Ф. Передерій (відп. ред.), В. О. Кудін [та ін.]. – Київ : Вища школа, 1976. – 207 с.

243. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – Київ : Українсько-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

244. Зязюн І. А. Культурологічна функція виховання студентів педагогічного вузу / І. А. Зязюн // Вища педагогічна освіта. – 1994. – № 7. – С. 52–58.

245. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи. Формування і сфери вияву / І. А. Зязюн. – Київ : Вища школа, 1976. – 174 с.

246. Комарова А. И. Методологические проблемы теории и практики эстетического воспитания студентов / А. И. Комарова // Эстетическое воспитание в техническом вузе : учеб.-метод. пособие / Л. Кадцын [и др.] ; под ред. Г. Гуна. – М. : Высш. школа, 1991. – С. 23–32.

247. Кудин В. А. Эстетическое воспитание студентов / В. А. Кудин ; ред. И. Ф. Надольный. – К. : Изд-во КГУ, 1984. – 31 с.

248. Кутузова Г. І. Підготовка студентів гуманітарних факультетів до естетичного виховання школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Г. І. Кутузова; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 1998. – 18 с.

249. Левшенко Т. С. Естетичне становлення особистості вчителя / Т. С. Левшенко // Етика, естетика і теорія культури : міжвід. зб. наук. праць / Київський держ. ун-т імені Т. Г. Шевченка. – Київ, 1992. – Вип. 37. – С. 15–19.

250. Мельничук С. Г. Формирование эстетической культуры будущих учителей (историко-педагогический аспект, 1860-1980 гг.) : дис.

... д-ра пед. наук : 13.00.01 / С. Г. Мельничук ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1995. – 383 с.

251. Миропольская Н. Е. Формирование эстетического отношения у будущих учителей / Н. Е. Миропольская, Г. В. Локарева // Социально-педагогические проблемы воспитания детей и учащейся молодежи : тез. Всесоюз. науч.-техн. конф. – Запорожье, 1991. – С. 121–126.

252. Олексюк О. М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.01 ; 13.00.04 / О. М. Олексюк ; Київський держ. ін-т культури. – Київ, 1997. – 333 с.

253. Падалка Г. М. Естетична культура майбутніх вчителів та умови її формування / Г. М. Падалка // Вища і середня педагогічна освіта : наук.-метод. зб. – Київ, 1991. – Вип. 15. – С. 56–61.

254. Рудницька О. Професійна освіта і мистецтво (традиції, пошуки, перспективи) / О. Рудницька // Мистецтво та освіта. – 1996. – № 1. – С. 39–44.

255. Семашко А. Н. Развитие эстетической культуры молодежи / А. Н. Семашко, У. Ф. Суна. – М. : Знание, 1980. – 64 с.

256. Сисоєва О. В. Естетика праці вчителя / О. В. Сисоєва. – Київ : «Знання» УРСР, 1979. – 48 с.

257. Тарасенко Г. С. Естетичний фактор у структурі екологічної свідомості вчителя / Г. С. Тарасенко // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 1. – С. 93–100.

258. Художественная культура и эстетическое развитие личности / В. И. Мазепа [и др.] ; отв. ред. В. И. Мазепа. – К. : Наукова думка, 1989. – 296 с.

259. Шевченко Г. П. Естетизація навчального процесу у вищій школі / Г. П. Шевченко // Гуманізація навчально-виховного

процесу : зб. наук. праць / за ред. Г. Л. Легенького, В. І. Сипченка. – Слов'янськ : ІЗМН-СДШ, 1998. – Вип. IV. – С. 3–6.

260. Шевченко Г. П. Естетичні цінності в структурі духовної культури / Г. П. Шевченко // Формування духовної культури учнівської молоді : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во СУДУ, 1997. – С. 24–29.

261. Шевченко Г. П. Естетичне одухотворення студентської молоді / Г. П. Шевченко // Педагогічна та психологічна наука в Україні : до 15-річчя АПН України : зб. наук. праць : у 5 т. / Акад. пед. наук України ; ред. В. Г. Кремень – Київ : Педагогічна думка, 2007. – Т. 4: Педагогіка і психологія вищої школи. – С. 215–226.

262. Буева Л. П. Духовность и проблема нравственной культуры : по материалам круглого стола «Духовность, художественное творчество, нравственность» / Л. П. Буева // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 3–40.

263. Авдіянц Г. Г. Духовна культура як основа гуманізації вищої педагогічної освіти / Г. Г. Авдіянц // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти : матеріали Четвертих ірпінських міжнар. наук.-пед. читань. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. – С. 5–7.

264. Антоненко Т. Л. Психологія духовності / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / гол. ред Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту імені В. Даля, 2005. – Вип. 4. – С. 15–18.

265. Барановский В. Ф. Духовность личности в системе современных общественных отношений : монография / В. Ф. Барановский. – Киев : НВТ Правник – НАВСУ, 1998. – 141 с.

266. Беланова Р. Духовність. Гуманізм. Вища освіта / Р. Беланова // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 8–11.

267. Бех І. Д. Духовні цінності особистості: сутність та шляхи оволодіння / І. Д. Бех // Нравственные императивы интеллигенции: материалы IV Междунар. науч.-теорет. конф. по проблемам соврем. интеллигенции / Харьк. обл. гос. администрация, Совет ректоров Харьк. региона, Народ. укр. академия; редкол. : В. И. Астахова (ответ. ред.) [и др.]. – Харьков : Изд-во НУА, 2006. – С. 25–28.

268. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія : вісник АПН України. – 2008. – № 2 (59). – С. 49–57.

269. Буева Л. П. Духовность и проблема нравственной культуры : по материалам круглого стола «Духовность, художественное творчество, нравственность» / Л. П. Буева // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 3–40.

270. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей студентської молоді в полі культурному просторі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. О. Долженко; Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 192 с.

271. Горіна О. Т. Вплив педагогічного середовища на формування духовно-культурних цінностей особистості студента / О. Т. Горіна // Духовно-культурні цінності освіти і виховання : матеріали IV наук.-практ. конф. – Луганськ, 2009. – С. 134–138.

272. Житник Н. В. Вплив спілкування на формування духовної культури студентської молоді / Н. В. Житник // Трудова та професійна підготовка молоді на засадах особистісно орієнтованого підходу : зб. наук. праць / Криворізький держ. пед. ун-т ; Кафедра педагогіки і методики трудового та професійного навчання. – Кривий Ріг : КДІТУ, 2004. – Вип. 6. – 164 с.

273. Загарницька І. Духовний світ особистості як уособлення «людського» в людині / І. Загарницька // Вища освіта України. – 2008. – № 4. – С. 98–104.

274. Москалець В. П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / В. П. Москалець ; Український держ. пед. ун-т імені М. Драгоманова. – Київ, 1996. – 425 с.

275. Карнаух А. А. Формування духовних та культурних цінностей молоді / А. А. Карнаух // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти : матеріали Четвертих ірпінських міжнар. наук.-пед. читань. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. – С. 32–34.

276. Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. Кучинська. – Київ : Ін-т пед. АПН України, 2000. – 210 с.

277. Огірко О. В. Виховання духовно-моральних цінностей студентської молоді / О. В. Огірко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / гол. ред Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського нац. ун-ту імені В. Даля, 2005. – Вип. 2 (8). – С. 137–139.

278. Омельченко О. П. Духовний розвиток учнівської молоді в регіонально-культурно-освітньому просторі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. П. Омельченко ; Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. – Луганськ, 2005. – 20 с.

279. Помиткін Е. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини : програма роботи з дітьми від 5 до 18 років / Е. Помиткін. – Київ : Шкільний світ, 2008. – 128 с.

280. Ткачова Т. М. Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти міста : автореф. дис.

... канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. М. Ткачова ; Луганський нац. пед. ун-т імені Т. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с.

281. Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва : монографія / Г. П. Шевченко [та ін.]. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського нац. ун-ту імені В. Даля, 2006. – 256 с.

282. Роганова М. В. Теоретико-методологічні засади виховання духовної культури студентської молоді / М. В. Роганова // Вісник Черкаського університету / Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2006. – Вип. 81. – С. 124–128.

283. Шевченко Г. П. Духовний розвиток особистості: пошуки нового підходу до проблеми / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля ; гол. ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту імені В. Даля, 2005. – Вип. 4. – С. 221–226.

284. Шевченко Г. П. Духовність і цінності життя / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля ; гол. ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту імені В. Даля, 2004. – Вип. 5. – С. 3–7.

285. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 255 с.

286. Слостенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Слостенина. – М. : Академия, 2002. – 576 с.

287. Авксентьева Т. А. Формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Т. А. Авксентьева ; Віницький держ. пед. ун-т імені М. Коцюбинського. – Тернопіль, 2005. – 198 с.

288. Балакірєва О. В. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О. В. Балакірєва // Український соціум. – 2002. – № 1. – С. 21–32.

289. Бех И. Д. Психологические основы нравственного развития личности / И. Д. Бех. – Київ : Знання, 2002. – 173 с.

290. Васянович Г. Моральне виховання студентів засобами народознавства / Г. Васянович, О. Кубинська // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 5. – С. 198–203.

291. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко ; Педагогічне товариство імені проф. Г. Ващенко. – 3-є вид. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 192 с.

292. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковский. – М. : Изд-во СВБ, 1993. – 223 с.

293. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді / А. В. Донцов. – Харків : Вид. дім «Шлях», 2002. – 226 с.

294. Демиденко В. К. Деякі аспекти морального виховання : практич. матеріал для керівників, вихователів і вчителів / В. К. Демиденко. – Київ : Знання, 2005. – 221 с.

295. Долгая Н. В. Духовний розвиток особистості як необхідна умова буття людини / Н. В. Долгая // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2001. – Вип. 12. – С. 93–98.

296. Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности / О. Г. Дробницкий ; АН СССР; Ин-т философии. – М. : Наука, 1977. – 333 с.

297. Дьюї Дж. Моральні принципи в освіті / Дж. Дьюї ; пер. з англ. М. Олійник. – Львів : Літопис, 2001. – 32 с.
298. Жуковський В. М. Морально-етичне виховання / В. М. Жуковський. – Київ : Либідь, 2004. – 536 с.
299. Журба К. Виховання духовної культури підлітків / К. Журба // Шкільний світ. – 2004. – № 34. – С. 22–25.
300. Золотухина Е. Современная этика: история и проблемы / Е. Золотухина. – Киев : Знание, 2003. – 235 с.
301. Рікер П. Етика і мораль / П. Рікер. – Київ : Знання, 2005. – 283 с.
302. Уледов А. К. Нравственное воспитание / А. К. Уледов. – М. : Наука, 2001. – 225 с.
303. Черних В. П. Ціннісні орієнтації студентської молоді в умовах переходу до ринкової економіки / В. П. Черних, Л. Г. Кайдалова, Н. В. Шевченко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / М-во освіти і науки України, Наук.-метод. центр вищ. освіти. – Київ : Знання, 2005. – Вип. 45, ч. 1: Болонський процес в Україні. – С. 139–143.
304. Южевич В. Моральне виховання в школі і поза нею / В. Южевич // Родина і школа. – 1999. – № 3. – С. 19–22.
305. Яровська О. Як виховати високоморальну особистість / О. Яровська // Родина і школа. – 2000. – № 8. – С. 29–32.
306. Вишневський О. Сучасне українське виховання : пед. нариси / О. Вишневський. – Львів : Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти ; Львів. обл. пед. т-во імені Г. Ващенка, 1996. – 238 с.
307. Педагогика профессионального образования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. П. Белозерцев [и др.] ; под ред. В. А. Сластёнина. – 4-е изд., стер. – М. : Академия, 2008. – 368 с.
308. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.

309. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
310. Баранов С. П. Воспитательные задачи на уроке / С. П. Баранов // Начальная школа. – 1990. – № 2. – С. 6–8.
311. Харламов И. Ф. Педагогика : учеб. пособие / И. Ф. Харламов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 1990. – 576 с.
312. Педагогика : учеб. пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей / под ред. И. П. Пидкасистого. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
313. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 3-тє вид., допов. – Київ : ВАТ «КДНК», 2001. – 607 с.
314. Селиванов В. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания : учеб. пособие / В. С. Селиванов. – М. : Академия, 2000. – 336 с.
315. Педагогическая энциклопедия / гл. ред. И. А. Каиров и Ф. Н. Петров. – М. : Советская энциклопедия, 1965. – Т. 2 : Ж–М. – 912 с.
316. Краевский В. М. Проблема научного обоснования обучения (Методологический анализ) / В. М. Краевский. – М. : Педагогика, 1977. – 264 с.
317. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории : пособие для учителей / И. Я. Лернер. – М. : Просвещение, 1982. – 191 с.
318. Волков И. П. Учим творчеству / И. П. Волков // Педагогический поиск / сост. И. Н. Баженова ; авт. предисл. М. Н. Скаткин. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Педагогика, 1990. – С. 101–143.

319. Дмитриев А. Е. Воспитательная направленность учебного материала / А. Е. Дмитриев // Начальная школа. – 1988. – № 8. – С. 22–23.
320. Баранов С. П. Образовательная, воспитательная, развивающая функция обучения / С. П. Баранов // Начальная школа. – 1986. – № 10. – С. 2–6.
321. Іванчук М. Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання / М. Г. Іванчук ; Чернівецький нац. ун-т імені Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2004. – 360 с.
322. Занков Л.В. Развитие учащихся в процессе обучения / Л. В. Занков. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 292 с.
323. Станиславский К. С. Работа актера над собой : в 8-ми т. / К. С. Станиславський. – К., 1982. – Т. 3. – С. 256.
324. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 1999. – 384 с.
325. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2003. – Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. — 344 с.
326. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства : учеб. пособие для пед. специальностей высш. учеб. заведений / И. А. Зязюн. – М. : Просвещение, 1989. – 302 с.
327. Касьянова О. Педагогічний аналіз взаємодії вчителя й учня в навчальному процесі / О. Касьянова // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 63–65.
328. Максименко С. Д. Навчальна діяльність і розвиток особистості / С. Д. Максименко // Газета Психолог. – 2004. – № 21–22. – С. 13–22.

329. Актуальна готовність вчителів до взаємодії з учнями / С. О. Мусатов, В. М. Зливков, Н. Н. Хомутинікова, Н. В. Кузьменко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 4–17.

330. Беляєв Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляєв. – М. : Просвещение, 1965. – 227 с.

331. Абульханова-Славская К. А. Диалектика человеческой жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1997. – 224 с.

332. Братусь Б. С. Образ человека в гуманитарной, нравственной и христианской психологии / Б. С. Братусь // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в поствоенной психологии / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М. : Смысл, 1997. – С. 67–91.

333. Знаков В. В. Субъект-объектный типы понимания высказывания и межличностном общении / В. В. Знаков // Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А. В. Брушинского, М. И. Воловиковой. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – С. 144–160.

334. Волкова Е. Н. Субъектность педагога: теория и практика : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Е. Н. Волкова ; Психол. ин-т им. Л. Г. Щукиной. – М., 1998. – 308 с.

335. Брушлинский А. В. Психология субъекта / А. В. Брушлинский // отв. ред. проф. В. В. Знаков. – М. : ИП РАН; СПб. : Алетейя, 2003. – 272 с.

336. Ушинський К. Д. Родное слово / К. Д. Ушинський. – К. : Изд-во АПН Рефер, 1948. – С. 554–574.

337. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Боришевський. – Київ : Академвидав, 2010. – 416 с.
338. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / В. М. Нагаєв. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.
339. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания : учеб. пособие / Н. Е. Щуркова. – СПб. : Питер, 2005. – 366 с.
340. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М., 1982. – 199 с.
341. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – М. : Ин-т практической психологии; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. – 352 с.
342. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – С. 48–53.
343. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 580 с.
344. Карпов А. В. Рефлексивность как психологическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, № 5. – С. 45–47.
345. Рябченко В. Деякі концептуальні проблеми навчання і виховання студентів у сучасних вищих навчальних закладах України / В. Рябченко // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2005. – № 3. – С. 40–44.
346. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2009. – С. 227.
347. Симонов П. В. Созидающий мозг / П. В. Симонов. – М. : Наука, 1993. – 227 с.

348. Andersen J. T. Teaching immediacy as a predictor of teacher effectiveness / J. T. Andersen // Communication Year Book. – New Brunswick, NJ : Transaction Books, 1979. – P. 543–559.

349. Frymier A. B. A model of immediacy in the classroom / A. B. Frymier // Communication Quarterly. – 1994. – Vol. 41. – P. 454–464.

350. Gorham J. The relationship of teachers' use of humour in the classroom to immediacy and student learning / J. Gorham, D. M. Christophe // Communication Education. – 1990. – Vol. 39. – P. 46–62

351. Шенцева Т. А. Педагогическая поддержка студента как условие успешности его профессионального становления и развития / Т. А. Шенцева // Становление и развитие личности будущего учителя в инновационной среде педагогического колледжа : материалы межрегион. науч.-практ. конф. – Белгород, 2010. – С. 272–274.

352. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / Фіцула М. М. – Київ : Академвидав, 2006. – 352 с.

353. Безпалько О. В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Безпалько. – Київ, 1998. – 190 с.

354. Взятых В. Ф. Методология проектирования в инновационном образовании / В. Ф. Взятых // Инновационное образование и инженерное творчество. – М., 1995. – С. 65–68.

355. Джонс Дж. К. Методы проектирования / Дж. К. Джонс ; пер. с англ. Т. П. Бурмистровой, И. В. Фриденберга ; под ред. В. Ф. Венды, В. М. Мунипова. – 2-е изд., доп. – М. : Мир, 1986. – 326 с.

356. Дитрих Я. Проектирование и конструирование: системный подход / Я. Дитрих ; пер. с польск. Л. В. Левицкого, Ю. А. Чванова. – М. : Мир, 1981. – 454 с.

357. Заир-Бек Е. С. Основы педагогического проектирования / Е. С. Заир-Бек. – СПб. : Просвещение, 1995. – 234 с.

358. Лігоцький А. О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем / А. О. Лігоцький ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології професійної освіти. – Київ : Техніка, 1997. – 209 с.
359. Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий / В. М. Монахов // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 26–31.
360. Хилл П. Наука и искусство проектирования: методы проектирования, научное обоснование решений / П. Хилл ; пер. с англ. Е. Г. Коваленко. – М. : Мир, 1973. – 263 с.
361. Яковлева Н. О. Педагогическое проектирование инновационных образовательных систем / Н. О. Яковлева. – Челябинск : Изд-во Челяб. гуманитар. ин-та, 2008. – 279 с.
362. Большой энциклопедический словарь : в 2-х т. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 2. – 402 с.
363. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. / Аристотель ; ред., авт. вступ. ст. и примеч. И. Д. Рожанский. – М. : Мысль, 1981. – Т. 3. – 613 с.
364. Мор. Т. Утопия [Электронный ресурс] / Т. Мор ; пер. с латин. А. Малеина, Ф. Петровского. – Режим доступа : <http://lib.ru/INOOLD/MOR/utopia.txt>. – Заглавие с экрана.
365. Колесникова И. А. Педагогическое проектирование : учеб. пособие для вузов / И. А. Колесникова, М. П. Горчакова-Сибирская ; под ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой. – 2-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2007. – 288 с.
366. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
367. Профессия – учитель: беседы с молодыми учителями / под ред. В. Г. Онушкина, Ю. Н. Кулюткина, С. Г. Вершловского. – М. : Педагогика, 1987. – 192 с.

368. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика : учеб. пособие для инженеро-пед. ин-тов и индустр.-пед. техникумов / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1996. – 344 с.

369. Загвязинский В. И. Противоречие процесса обучения / В. И. Загвязинский. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд., 1971. – 183 с.

370. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.

371. Краевский В. В. Методология научного исследования : пособие для студ. и аспирантов гуманитар. ун-тов / В. В. Краевский. – СПб. : СПбГУП, 2001. – 148 с.

372. Поташник М. М. Демократизация управления школой / М. М. Поташник. – М. : Знание, 1999. – 76 с.

373. Кондрашкова Л. К. Совершенствование управления развитием районной образовательной системы (акмеологический проект) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. К. Кондрашкова. – СПб., 2000. – 20 с.

374. Кузьмина Н. В. Согласование требований государственных образовательных стандартов к уровню профессионального образования преподавателей, педагогов, учителей, воспитателей / Н. В. Кузьмина, В. В. Карпов, Л. Е. Варфоломеева. – М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 1998. – 120 с.

375. Шапошнікова І. М. Підвищення ефективності підготовки майбутніх вчителів початкової школи до проектування уроку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / І. М. Шапошнікова. – Київ, 1993. – 149 с.

376. Слостенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин [и др.]. – 4-е изд. – М. : Школьная пресса, 2004. – 512 с.

377. Костіна В. В. Педагогічне проектування засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / В. В. Костіна. – Харків, 2002. – 161 с.

378. Березюк О. С. Формування професійних якостей майбутніх учителів за допомогою педагогічного моделювання / О. С. Березюк // Психолого-педагогічна освіта в Україні : матеріали наук.-практ. конф. – Харків, 1994. – С. 34–36.

379. Газман О. С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века / О. С. Газман // Новые ценности образования. – 1996. – Вып. 6. – С. 10–37.

380. Мерзляков Ю. М. Проектирование воспитательной системы образовательного учреждения для детей-сирот : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ю. М. Мерзляков. – СПб., 2005. – 20 с.

381. Большая советская энциклопедия : в 30-ти т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. испр., перераб., расшир. и доп. – М. : Советская энциклопедия, 1969–1978. – 618 с. : ил.

382. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – Київ : Академвидав, 2006. – 424 с.

383. Дяків А. А. Якість освіти у ВНЗ / А. А. Дяків. – Київ : Наукова думка, 2011. – 231 с.

384. Яхнін Я. К. Сучасні підходи до якості освіти / Я. К. Яхнін. – Київ : Наукова думка, 2010. – 143 с.

385. Ашумов В. Р. Якість освіти у ВНЗ / В. Р. Ашумов. – Київ : Наукова думка, 2010. – 122 с.

386. Буряк Т. П. Якість освіти у вищій школі / Т. П. Буряк. – Київ : Наукова думка, 2009. – 200 с.

387. Педагогіка вищої школи / З. Н. Курлянд [та ін.]. – 3-тє вид., перероб., допов. – Київ : Знання, 2007. – 495 с.

388. Рябокінь С. І. Система моніторингу якості виховного процесу у педагогічному коледжі / С. І. Рябокінь // Освіта і доля нації : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовтня 2013 р. – Харків : ХНПІ імені Г. С. Сковороди, 2013. – С. 23–26.

389. Яременко П. С. Якість освіти в Україні / П. С. Яременко. – Київ : Лібра, 2011. – 157 с.

390. Плаксий С. И. Качество высшего образования : монография / С. И. Плаксий. – М. : Национальный ин-т бизнеса, 2003. – 654 с.

391. Аракелян С. М. Разработка и создания системы мониторинга, анализа и прогнозирования развития образования и образовательных структур / С. М. Аракелян, К. В. Демидов // Современная образовательная среда. – 2002. – № 6. – С. 127–136.

392. Шишов С. Е. Школа: мониторинг качества образования / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 320 с.

393. Поташник М. М. Качество образования : проблемы и технологии управления / М. М. Поташник. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 352 с.

394. Полянский В. К. Качество образования / В. К. Полянский. – М. : Наука, 1999. – 221 с.

395. Субетто А. И. Комплексный мониторинг «Российское гражданское общество и образование» / А. И. Субетто, Н. А. Селезнёва. – М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1997. – 61 с.

396. Лунячек В. Е. Деякі практичні питання управління освітою в США / В. Е. Лунячек // Нова педагогічна думка. – 2008. – № 1. – С. 16–20.

397. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом : навч. посіб. / Є. М. Хриков. – Київ : Знання, 2006. – 365 с.
398. Коротков Э. М. Качество образования: формирования и оценка, управление / Э. М. Коротков. – М. : ГУУ, 2004. – 254 с.
399. Тализін М. Проблеми якості освіти / М. Тализін. – Київ : Наукова думка, 2006. – 112 с.
400. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. / З. І. Слєпкань. – Київ : Вища школа, 2005. – 239 с.
401. Макаренко А. С. Собрание починений : в 5-ти т. / А. С. Макаренко ; под общ. ред. А. Терновского. – М. : Правда, 1971. – Т. 5 : Честь : повесть; Статьи о литературе ; А. М. Горький и А. С. Макаренко / послесл. А. Терского. – 510 с.
402. Пономарьова Г. Ф. Аналіз розвитку системи вищої освіти в контексті євроінтеграції / Г. Ф. Пономарьова // Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх школах : зб. наук. праць / Класичний приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 5. – С. 147–152.
403. Підготовка вчителя в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, Л. Д. Покроєва, В. В. Луценко ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. В. І. Євдокимова. – Харків : ХОНМІБО, 2006. – 204 с.
404. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
405. Котляров И. В. Теоретические основы социального проектирования / И. В. Котляров. – Минск, 1998. – 215 с.
406. Кузьмина Н. В. Акмеологический подход к повышению качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина // Известия Рос. Акад. образования. – 2000. – № 1. – С. 19–29.

407. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М. : Наука, 1966. – 301 с.

408. Полонский В. М. Оценка качества научно-педагогических исследований / В. М. Полонский. – М. : Педагогика, 1987. – 144 с.

409. Основы социальной педагогики : учеб. пособие для студентов пед. вузов и колледжей / В. И. Загвязинский [и др.] ; под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 160 с.

410. Загвязинский В. И. Проектирование региональных образовательных систем / В. И. Загвязинский // Педагогика. – 1999. – № 5. – С. 6–11.

411. Краевский В. В. Моделирование в педагогическом процессе / В. В. Краевский // Введение в научное исследование по педагогике. – М. : Просвещение, 1988. – 120 с.

412. Завалевський Ю. Модель процесу виховання в закладах освіти [Електронний ресурс] / Ю. Завалевський, Ю. Прокопович, В. Сагарда. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/method/upbring/769/>. – Назва з екрана.

413. Маслов В. Моделювання у теоретичній і практичній діяльності в педагогіці / В. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 1. – С. 3–9.

414. Аверьянов А. Н. Системное познание мира : методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.

415. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.

416. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.

417. Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание / М. С. Каган. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1991. – 383 с.

418. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Педагогика, 1974. –168 с.

419. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 392 с.

420. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів : навч. посібник / І. П. Підласий. – Київ : Україна, 1998. – 343 с.

421. Келембет Л. Модель виховної системи загальноосвітнього навчального закладу: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Л. Келембет // Відділ освіти Тлумацької районної державної адміністрації [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.osvitatlm.if.ua/node/88>. – Назва з екрана.

422. Компоненти виховання [Електронний ресурс] : лекція // Вчись он-лайн / Бериславський педагогічний коледж імені В. Ф. Беньковського. – Режим доступу : <http://kyrskorped.bpc.ks.ua/mod/book/view.php?id=84>. – Назва з екрана.

423. Ягупов В.В. Педагогіка – Модель виховного процесу (структура виховного процесу) / В. В. Ягупов. – Режим доступу : http://eduknigi.com/ped_view.php?id=242. – Назва з екрана.

424. Лучанінова О. П. Виховна система вищого навчального закладу: теоретичний аспект / О. П. Лучанінова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 31 (84). – С. 300–308.

425. Пономарьова Г. Ф. Соціально-педагогічні аспекти громадянського та патріотичного виховання студентської молоді / Г. Ф. Пономарьова, І. О. Степанець // Наукові записки кафедри

педагогіки : зб. наук. праць / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, Харківський гуманітар.-пед. ін-т. – Х. : Вид. центр ХНУ, 2010. – Вип. XIII. – С. 149–157.

426. Пономарёва Г. Ф. Формирование профессионального мастерства будущего педагога в условиях современного учебно-воспитательного процесса / Г. Ф. Пономарьова // Современное образование и воспитание: тенденции, технологии, методики : междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию МГУ имени А. А. Кулешова (Могилев) : сб. науч. ст. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2013. – С. 135–137.

427. Пономарьова Г. Ф. Комплексна система інформатизації вищих навчальних закладів / Г. Ф. Пономарьова // Основні концептуальні підходи і тенденції модернізації педагогічної освіти в Україні : зб. наук. праць. – Харків : Стиль-Іздат, 2011. – С. 184–192.

428. Пономарьова Г. Ф. Моніторинг формування інноваційної культури педагога у вищому навчальному закладі / Г. Ф. Пономарьова // Міжнародний науковий вісник. – Ужгород, 2011. – Вип. 2, ч. 1. – С. 240–249.

429. Пономарьова Г. Ф. Формування здорового способу життя студентів – сучасна парадигма успішного розвитку педагогічного ВНЗ / Г. Ф. Пономарьова // Інтеграція науки та методики освіти у підготовці майбутніх фахівців в умовах Болонського процесу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. вищ. пед. навч. закладів з проф. підготовки фахівців (14–15 жовтня 2011 року, м. Ялта). – Ялта, 2011. – С. 7.

430. Пономарьова Г. Ф. Нові підходи до проблеми морального виховання особистості / Г. Ф. Пономарьова // Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наук. праць / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, Ін-т сходознавства і міжнародних відносин,

Харківський пед. коледж. – Харків : Основа, 2006. – Вип. XVI. – С. 183–189.

431. Пономарьова Г. Ф. Формування гуманістичного світогляду майбутніх педагогів засобами естетичної освіти / Г. Ф. Пономарьова // Впровадження надбань народної культури в навчально-виховний процес з метою формування творчої особистості : матеріали круглого столу / Харківська обл. держ. адміністрація, Спілка етнологів та фольклористів м. Харкова, Харківський гуманітар.-пед. ін-т. – Харків : Майдан, 2009. – С. 110–115.

432. Пономарьова Г. Ф. Соціально-екологічна культура майбутнього вчителя : наук. монографія / Г. Ф. Пономарьова ; Харківський гуманітар.-пед. ін-т. – Харків, 2010. – 220 с.

433. Эколого-оздоровительное воспитание детей дошкольного возраста : монография / И. А. Комарова [и др.] ; под общ. ред. В. А. Шишкиной. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2013. – 160 с.

434. Пономарьова Г. Ф. Спецкурс «Основи екологічної культури особистості» / Г. Ф. Пономарьова. – Харків : Основа, 2001. – 22 с.

435. Пономарьова Г. Ф. Валеологічна культура студента : навч.-метод. посіб. / Г. Ф. Пономарьова. – Харків : ХНУ, 2002. – 23 с.

436. Пономарьова Г. Ф. Формування екологічної культури майбутнього вчителя : навч. посіб. для студ. вищ. навч. пед. закл. / Г. Ф. Пономарьова. – Харків : Ранок, Веста, 2005. – 105 с.

437. Пономарьова Г. Ф. Духовний розвиток особистості в умовах вищої школи / Г. Ф. Пономарьова // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Сипченка. – Словянськ : Вид. центр СДПУ, 2005. – Вип. XXIII. – С. 8–15

438. Пономарьова Г. Ф. Соціальне значення естетичного виховання студента / Г. Ф. Пономарьова, М. В. Нечепоренко // Наукові

записки кафедри педагогіки : зб. наук. праць / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, Ін-т сходознавства і міжнародних відносин, Харківський пед. коледж. – Харків : Основа, 2005. – Вип. XIII–XIV. – С. 150–156.

439. Слостенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Слостенина. – М. : Академия, 2002. – 576 с.

440. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. А. Зимняя. – Ростов н/Д. : Феникс, 1997. – 476 с.

441. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов : учеб. пособие для вузов / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.

442. Журавлев И. К. Средства руководства познавательной деятельностью учащихся в учебниках по учебным предметам с ведущими компонентами “способы деятельности” и “формирование опыта эмоционально-ценностного отношения” / И. К. Журавлев // Теоретические проблемы современного школьного учебника. – М., 1989. – С. 27.

443. Батищев Г. С. Деятельная сущность человека как философский принцип / Г. С. Батищев // Человек в социалистическом и буржуазном обществе. – М., 1966. – С. 254.

444. Философский словарь / И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с.

445. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей (психолого-педагогический аспект) : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / В. А. Семиченко. – К., 1992. – 48 с

446. Лихачев Б. Г. Педагогика : курс лекций / Б. Г. Лихачев. – М. : Прометей, 1992. – 528 с.
447. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : Республика, 1993. – 415 с.
448. Підготовка вчителя в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, Л. Д. Покроєва, В. В. Луценко ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. В. І. Євдокимова. – Харків : ХОНМІБО, 2006. – 204 с.
449. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский [и др.]. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 576 с.
450. Кондрашова Л. В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися / Л. В. Кондрашова. – М. : Прометей, 1990. – 160 с.
451. Лихачев Б. Г. Педагогика : курс лекций / Б. Г. Лихачев. – М. : Прометей, 1992. – 528 с.
452. Пономарьова Г. Ф. Виховання як динамічна система / Г. Ф. Пономарьова // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – Житомир, 2009. – С. 42–47.
453. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / под ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
454. Подласый М. П. Педагогика : новый курс : учеб. для студ. высш. учеб. заведений : в 2-х кн. / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2002. – Кн. 1 : Общие основы процесса обучения. – 576 с.
455. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания : учеб. пособие / Н. Е. Щуркова. – СПб. : Питер, 2005. – 366 с.
456. Слостенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М. : Магистр, 2001. – 224 с.

457. Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство : учеб. пособие / Т. А. Стефановська. – М. : Совершенство, 1998. – 368 с.

458. Кузьмина Н. В. Акмеологический подход к повышению качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина // Известия Рос. Акад. образования. – 2000. – № 1 – С. 19–29.

459. Слостенин В. А. Формирование профессиональной культуры учителя : учеб. пособие для пед. спец. вузов / В. А. Слостенин. – М. : Прометей, 1993. – 178 с.

460. Яковлева Н. М. Теория и практика подготовки будущего учителя к творческому решению воспитательных задач : дис. ... д-ра пед. наук / Н. М. Яковлева. – Челябинск, 1992. – 403 с.

461. Пономарьова Г. Ф. Формування педагогічної професіограми: традиції та інновації вищої освіти / Г. Ф. Пономарьова // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – Вип. LIII, ч. 2. – С. 33–40.

462. Пономарьова Г. Ф. Формування наукового світогляду майбутнього педагога / Г. Ф. Пономарьова // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2009. – Вип. 58, ч. 2. – С. 110–114.

463. Пономарьова Г. Ф. Історія української культури : навч. посіб. / Г. Ф. Пономарьова, В. М. Бескорса, В. М. Малихіна. – Харків, 2010. – Ч. 1. – 152 с.

464. Пономарьова Г. Ф. Історія української культури : навч. посіб. / Г. Ф. Пономарьова, В. М. Бескорса, В. М. Малихіна. – Харків : Захарченко С. Н., 2012. – Ч. 2. – 160 с.

465. Пономарьова Г. Ф. Нові технології навчання та виховання : опорний конспект лекцій / Г. Ф. Пономарьова,

О. О. Бабакіна, С. Б. Беляєв. – Харків : СПД-ФО Захаренко В. В., 2012. – 128 с.

466. Ponomaryova H. F. The formation of professional competence of students of pedagogical universities / H. F. Ponomaryova // *Фундаментальная наука и технологии – перспективные разработки : материалы III междунар. науч.-практ. конф. (24–25 апреля 2014 г.) = Fundamental science and technology : promising developments III : Proceedings of the Conference (North Charleston, USA, 24–25.04.2014).* – North Charleston, SC, USA, 2014. – Vol. 2. – P. 85–88.

467. Класному керівнику: колективні творчі справи / упоряд. : Л. Шелестова, Н. Чиренко. – Київ, 2010. – 128 с.

468. Кузьмінський А. І. Настільна книга класного керівника : навч.-метод. посіб. / А. І. Кузьмінський, С. В. Омеляненко. – Київ : Знання, 2012. – 262 с.

469. Пономарьова Г. Ф. Проблема формування здорового способу життя дітей дошкільного віку у вітчизняній педагогіці (історико-педагогічний аспект) : монографія / Г. Ф. Пономарьова, А. І. Чаговець, О. В. Молчанюк. – Харків : Ранок, 2014. – 217 с.

470. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.

471. Словник педагогічних термінів [Електронний ресурс] // Віртуальна майстерня. – Режим доступу : http://virtual.at.ua/index/slovnik_pedagogichnikh_terminiv/0-9. – Назва з екрана.

472. Педагогика: учеб. / Л. П. Крившенко [и др.] ; под ред. Л. П. Крившенко. – М. : ТК Велби, Проспект, 2004. – 432 с.

473. Яременко Н. Свято як комплексний засіб виховної роботи / Н. Яременко // Класному керівнику: колективні творчі справи / упоряд. : Л. Шелестова, Н. Чиренко. – Київ, 2010. – 128 с.

474. Пономарьова Г.Ф. Нові технології навчання та виховання [Нові технології навчання та виховання : опорний конспект лекцій / Г. Ф. Пономарьова, О. О. Бабакіна, С. Б. Беляєв. – Харків : СПД-ФО Захаренко В. В., 2012. – 128 с.

475. Проектний аналіз : навч. посіб. /за ред. С. О. Москвіна. – Київ : ТОВ „Вид-во Лібра”, 1999. – С. 10.

476. Ноздріна Л. В. Управління проектами : підруч. / Л. В. Ноздріна., В. І. Ящук, О. І. Полотай ; за заг. ред. Л. В. Ноздріної. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 432 с.

477. Пономарьова Г. Ф. Моніторинг якості підготовки фахівців в умовах кредитно-модульної системи навчання / Г. Ф. Пономарьова // Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 22-23 травня, 2008 / Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2008. – С. 256–258.

478. Пономарьова Г. Ф. Теоретико-методичні засади оцінювання професійної компетентності майбутніх учителів : монографія / Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Т. В. Отрошко. – Харків, 2010. – 180 с.

479. Ефективність навчання студентів : навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, В. В. Луценко, Т. П. Агапова, О. Є. Трофімов. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2004. – 222 с.

480. Пономарьова Г. Ф. Сучасні технології. Теоретичні основи початкового курсу математики в тестах : навч. посіб. / Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Т. В. Отрошко. – Харків : ДИВО, 2008. – 170 с.

481. Пономарьова Г. Ф. Сучасні технології. Фізика в тестах : навч. посіб. / Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Т. В. Отрошко. – Харків : ДИВО, 2008. – 224 с.

482. Пономарьова Г. Ф. Я і Україна. Громадянська освіта. Природознавство. Тести з розвивальними завданнями. 3 клас : посіб. / Г. Ф. Пономарьова, В. А. Тетьоркіна, С. М. Погорелова. – Харків : Основа, 2008. – 128 с.

483. Пономарьова Г. Ф. Я і Україна. Навколишній світ. Тести з розвивальними завданнями. 2 клас : посіб. / Г. Ф. Пономарьова, В. А. Тетьоркіна, С. М. Погорелова. – Харків : Основа, 2008. – 96 с.

484. Педагогічні завдання в системі професійної підготовки вчителя : навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, Л. Д. Покроєва, В. В. Хижняк ; Харківський нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди; Харківський гуманітар.-пед. ін-т; Харківський обл. наук.-метод. ін-т безперервної освіти. – Харків, 2009. – 216 с.

485. Пономарьова Г. Ф. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ на заняттях із педагогіки : навч.-метод. посіб. з практикумом для студ. пед. ВНЗ / Г. Ф. Пономарьова, І. О. Степанець. – Харків : ФОП Шейніна О. В., 2010. – 214 с.

486. Педагогічні завдання і тести : навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, Л. О. Петриченко, В. В. Хижняк ; Харківський гуманітар.-пед. ін-т. – Харків, 2011. – 344 с.

487. Пономарьова Г. Ф. Порівняльний аналіз системи оцінювання різних видів педагогічної практики в педагогічному ВНЗ / Г. Ф. Пономарьова // Вісник Запорізького національного університету. Сер. : Педагогічні науки : зб. наук. праць / Запорізький нац. ун-т ; гол. ред. Г. В. Локарева. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2013. – С. 146–153.

488. Пономарьова Г. Ф. Формування толерантності вчителя у навчально-виховному процесі освітнього закладу : монографія / Г. Ф. Пономарьова, Л. О. Петриченко, М. В. Андреев. – Харків : Компанія СМІТ, 2011. – 248 с.

489. Пономарьова Г. Ф. Діагностика забезпечення якості освіти у педагогічному ВНЗ: методичний посібник / А. А. Харківська, Л. О. Петриченко, Л. В. Кондрацька, О. І. Расказова, С. І. Рябокінь, В. С. Ульянова Т. С. Нестеренко, А.Г. Чала, І. В. Белікова; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. – Х. : ХГПА, 2014. – 222 с.

490. Пономарьова Г. Ф. Виховання громадянської культури та патріотизму у студентів вищих навчальних закладів / Г. Ф. Пономарьова // Наукові записки кафедри педагогіки ХНУ імені В.Н. Каразіна – вип..XXXVII.– Х.: Вид. центр ХНУ, 2014. – С. 258-273.

491. Про Національну доктрину розвитку освіти [Електронний ресурс] : указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002/>. – Назва з екрана.

492. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко ; Педагогічне товариство імені проф. Г. Ващенко. – 3-тє вид. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 192 с.

493. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 1997. – 224 с.

494. Духовно-культурні цінності виховання Людини : монографія / Г. П. Шевченко [та ін.]. – Луганськ : НОУЛІДЖ, 2013. – 332 с.

495. Пономарьова Г. Ф. Психолого-педагогічні основи взаємодії сім'ї та вищого педагогічного навчального закладу / Г. Ф. Пономарьова // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. – Вип LXX. – Ч.ІІ. – Слов'янськ : ДДПУ, 2014. – С. 181-195.

496. Пономарьова Г. Ф. Виховання як динамічна система / Г. Ф. Пономарьова // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – Житомир, 2009. – С. 42–47.

497. Пономарьова Г. Ф. Системні підходи до організації виховної роботи в педагогічному навчальному закладі / Г. Ф. Пономарьова // Система виховної роботи як важливий чинник формування особистості вчителя, вихователя : зб. наук. праць / Харківський гуманітар.-пед. ін-т. – Харків, 2008. – С. 5–8.

498. Підготовка вчителя в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, Л. Д. Покроєва, В. В. Луценко ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. В. І. Євдокимова. – Харків : ХОНМІБО, 2006. – 204 с.

499. Пономарьова Г. Ф. Адаптація студентів молодших курсів до навчання у педагогічному ВНЗ / Г. Ф. Пономарьова // Вісник Прикарпатського ун-ту. Сер. : Педагогіка : зб. – 2011. – Вип. XL, ч. 2. – С. 98–102.

500. Куратори академічної групи : метод. рекомендації щодо проведення виховної роботи зі студентами. – Київ : ДАЖКГ, 2002. – 36 с.

501. Лузан П. Академічна група в контексті проблем виховання студентської молоді / П. Лузан, І. Зайцева // Освіта і управління. – 2002. – Т. 5, № 1. – С. 151–156.

502. Лозова В. І. Комплексний підхід кураторів академічних груп до виховання студентів педагогічного вузу / В. І. Лозова // Радянська школа. – 1986. – № 9. – С. 12–13.

503. Дубасенюк О. А. Методичні рекомендації керівнику академічної групи з виховної роботи серед студентів педагогічного університету / О. А. Дубасенюк. – Житомир, 2000. – 123 с.

504. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академічної групи : метод. рекомендації / за ред. Н. К. Желябіної. – Запоріжжя : ЗДІА, 2007. – 36 с.

505. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько ; Харківський держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – 2-ге вид., випр. і допов. – Харків : ОВС, 2002. – 400 с.

506. Пономарьова Г. Ф. Формування толерантності вчителя у навчально-виховному процесі освітнього закладу : монографія / Г. Ф. Пономарьова, Л. О. Петриченко, М. В. Андреев. – Харків : Компанія СМІТ, 2011. – 248 с.

507. Педагогіка К. Д. Ушинського: історія та сьогодення : матеріали обласної науково-практичної конференції (15 травня 2014 року, м. Херсон) : у 2-х ч. / за ред. Комінарець Т. В., Кузьменка В. В. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Ч. 2. – 260 с.

508. Пономарьова Г. Ф. Взаємодія викладача і студента у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ / Г.Ф. Пономарьова // Проблеми сучасної інженерно-педагогічної освіти. Збірник наукових праць. Випуск 45. – Харків. Українська інженерно-педагогічна академія (УІПА), 2014. – С. 25-37.

509. Органи студентського самоврядування: активізація громадянської, соціальної, патріотичної свідомості студентської молоді : метод. рекомендації / уклад. : О. П. Корольчук, М. І. Поночовний. – Київ, 2001. – 18 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Перелік тем, якими було доповнено зміст навчальних дисциплін

№	Навчальна дисципліна	Мета вивчення дисципліни	Теми, які були включені у зміст навчальних дисциплін
1.	Українська мова	оволодіння нормами літературної мови: графічними, орфоепічними, орфографічними, лексичними, морфологічними, синтаксичними, стилістичними та пунктуаційними	-Мовлення як предмет стилістики і культури мовлення -Фразеологія. Синонімічне багатство мови. Складні випадки слововживання
2.	Українська література	створення на основі засвоєння літературних знань оптимальні умови для інтелектуального розвитку й самореалізації особистості, виховання громадянина України	-Літературний процес 70-90-х років ХІХ ст. -Літературний процес кінця ХІХ -початку ХХ століття. -Літературний процес ХХ століття (1900-1930) -Українська література 1920-1939 рр. -Суспільно-історичні умови розвитку української літератури ХХ ст., основні стильові напрями (символізм, соцреалізм, постмодернізм), течії модернізму (символізм, неоромантизм, імпресіонізм, експресіонізм). -Українська література ХХ ст. як новий етап в історії національної культури. Актуалізація проблем: митець і влада, свобода творчості. Поняття «Розстріляне

			<p>відродження» -Українська література ХХ ст. як новий етап в історії національної культури. Актуалізація проблем: митець і влада, свобода творчості. Поняття «Розстріляне відродження» -Сучасна українська література</p>
3	Світова література	Сформувані у студентів уявлення про єдність світового літературного, культурного й соціального процесу і водночас про самотність національних особливостей його конкретних складових, неповторність внеску до світової скарбниці людства кожної національної літератури	<p>-Оноре де Бальзак. Життя в Україні, -Ф. Достоевський. Український родовід письменника. -І. Бунін. «Полтавський період» життя письменника. -Твір Г. Аполлінера. «Запорожці пишуть листа турецькому султану» – віршований переклад французькою мовою -М. Булгаков. Дитячі та юнацькі роки письменника в Україні. Київ у творчості письменника -Україна в житті та творчості Генріха Белля.</p>
4.	Історія України	навчити студентів розумінню соціально-економічного, суспільно-політичного й культурного життя народу України на різних історичних етапах, а також становлення української державності й отримання суверенітету та незалежності України; сформувані у студентів	<p>-Виникнення та розвиток козацтва (XIV – перш. полов. XVII ст.). -Українська національна революція друг. полов. XVII ст. -Розвиток України в кінці XVII – XVIII ст. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). -Україна на шляху до</p>

		<p>уміння й навички з позиції об'єктивного та конкретно-історичного підходів, аналізувати суспільні явища сучасності, робити вірні висновки для своєї практичної діяльності, застосовувати історичні знання в педагогічній роботі</p>	<p>незалежності (1985-1991 рр.).</p>
5.	Художня культура	<p>отримання знань та уявлень про загальнолюдські цінності й національні пріоритети, сприяння моделюванню поведінки людини та її орієнтації в соціокультурному просторі, формування гуманістичного світогляду на засадах універсалізму – способу освоєння дійсності, що дає можливість усе живе – людину, природу і Всесвіт – сприймати в єдиній цілісній системі</p>	<p>-Культура України найдавніших часів -Культура України XVII – XVIII ст., -Українська художня культура XIX –початку XX ст.. -Українська культура XX ст. Літературний та мистецький модернізм. Наука та освіта.</p>
6.	Основи охорони праці	<p>надання знань, умінь, здатностей (компетенцій) для здійснення ефективної професійної діяльності шляхом забезпечення оптимального управління охороною праці на підприємствах (об'єктах господарської, економічної та науково-освітньої діяльності), формування у студентів відповідальності за особисту та колективну безпеку і усвідомлення</p>	<p>-Правові та організаційні основи охорони праці -Державне управління охороною праці, державний нагляд і громадський контроль за охороною праці</p>

		необхідності обов'язкового виконання в повному обсязі всіх заходів гарантування безпеки праці на робочих місцях	
7.	Релігієзнавство	засвоєння студентами знань про релігію і вільнодумство, основних етапів їх розвитку і ролі в житті суспільства; поповнити знання шляхом вивчення нових, раніше недоступних джерел і сучасних наукових досліджень.	-Православ'я -Вільнодумство та його форми. Свобода совісті
8.	Психологія	створення у студентів основ широкої теоретичної підготовки в галузі психології, які дозволяють майбутнім викладачам орієнтуватися у потоці наукової психологічної інформації, а також формування у студентів наукового мислення, вірного розуміння межі застосування різних законів, теорій і уміння оцінювати результати, які отримуються за допомогою експериментальних методів дослідження	-Свідомість як вищий рівень розвитку психіки -Міжособистісні стосунки у групі. -Спілкування як сприйняття людьми один одного і як обмін інформацією. -Гуманістичний напрямок в теоріях особистості

9.	Методика виховної роботи	поглиблювати загальнотеоретичні та методичні знання студентів, формувати і розвивати у них	-Основні завдання та зміст курсу „Методика виховної роботи”. Теоретичні основи процесу виховання. -Методи та прийоми виховання. Основні організаційні форми виховної роботи -Планування виховної роботи
10.	Методика виховної роботи в школі	практичні уміння та навички виховної роботи з учнями	-Основні напрямки виховної роботи в сучасній школі. Мета виховання -Методика проведення бесід -Методика проведення гри
11.	Фізичне виховання	знання і дотримання основ здорового способу життя; знання основ організації і методики найбільш ефективних видів і форм раціональної рухової діяльності й уміння застосувати їх на практиці у своїй фізичній активності; знання основ методики оздоровлення і фізичного удосконалення традиційними і нетрадиційними засобами і методами фізичної культури;	-Олімпійська Україна. -Визначні спортивні досягнення олімпійців. -Паралімпійський рух на сучасному стані. -Вміння, навички та фізичні якості які необхідні для успішної самореалізації у майбутній професії. -Фізична культура у сім'ї. -Вплив занять фізичними вправами на гармонійний розвиток майбутньої матері. -Вправи професійно-відновлювальної спрямованості. -Олімпійська філософія та здоровий спосіб життя. -Шкідливі звички та їх вплив на здоров'я.

ДОДАТОК Б

**Програма формування професійної майстерності
і творчого розвитку студентів у процесі вивчення курсу
«Педагогіка» (Інтегрований курс теорії та історії педагогіки).**

№ п/ п	Розділи і теми програми	Кіл-сть годин			1.Основні теоретичні положення педагогічної науки 2.Основні напрямки роботи у формуванні естетичних почуттів студентів 3.Творча та позааудиторна діяльність студентів
		Л	С	П	
1	2	3	4	5	6
1.	<p>Історико-теоретичні основи педагогіки.</p> <p>Предмет "Педагогіка" в його історичному розвитку.</p> <p>Методи педагогічних та історико-педагогічних досліджень.</p>	2	-	2	<p>1) Народна педагогіка - золотий фонд наукової педагогіки.</p> <p>2) Ідентифікація світу педагогічної науки зі світом мистецтва.</p> <p>3) Методи дослідження як способи пізнання стосунків людей, їхніх почуттів і намірів, оцінок та позицій.</p> <p>4) Педагогіка – наука і мистецтво.</p> <p>5) Розкриття основних етапів історичної періодизації в сукупності з викладанням окремих фактів творчо-перетворювальної діяльності в житті великих педагогів та вчених.</p> <p>6) Використання творів мистецтва у методах психолого-педагогічних досліджень</p> <p>7) Усні повідомлення про особливості культурного й освітнього рівня розвитку різноманітних епох; підбір творів, які характеризують той чи інший історичний періоди.</p> <p>8) Вивчення дитячих творчих робіт з метою виявлення почуттів, які сприяли їхньому створенню.</p>
2.	Інтеграція педагогічних та психологічних знань у діяльності вчителя.	1	-	-	<p>1) Інтеграція педагогіки та психології у діяльності вчителя.</p> <p>2) Мистецтво як фактор, що сприяє професійному зростанню вчителя.</p> <p>3) Психологія – наука, що вивчає внутрішній світ людини.</p> <p>4) Розкрити педагогічні та психологічні</p>

	Педагогіка як наука про розвиток і формування індивідуальності дитини.				особливості використання творів мистецтва у роботі вчителя. 5) Розкрити методи психологічної науки, спрямовані на пізнання емоційної та чуттєвої сфери особистості. 6) Познайомитися зі способами вивчення емоційної сфери людини шляхом спостережень за її поведінкою й особливостями вираження почуттів. 7) Аналіз художніх творів з метою вивчення особливостей відбиття почуттів у мистецтві.
3.	Єдність педагогіки, профільних методик, спеціальних і світоглядно-культурологічних дисциплін у діяльності вчителя. Інтерграційна роль теорії педагогіки у формуванні загальної та професійної культури майбутнього вчителя.	1	-	-	1) Загально-культурологічні дисципліни та їхня роль у діяльності вчителя. 2) Естетичний потенціал педагогічної науки. 3) Професійна культура як основа успішної діяльності. 4) Розкрити можливості використання мистецтва при вивченні різноманітних навчальних предметів. Доречність їхнього використання. 5) Запропонувати розробити критерії відбору художніх творів (мета – виробити особисту зацікавленість учителів у роботі з художніми творами, залучати до основ наукового світогляду). 6) Підготувати бліц-доповіді про роль професійної та особистої культури вчителя з позиції історичних діячів та власної точки зору.
4.	Історичний та логіко-теоретичний підходи до інтегрованого курсу педагогіки. Соціально-економічні умови відокремлення педагогіки в самостійну галузь знань.	2	-	-	1) Історичний, соціо-економічний та соціокультурний розвиток суспільства, його вплив на формування педагогічної думки. 2) Вивчення народного досвіду виховання досягнень зарубіжної педагогіки, їхнього творчого застосування – необхідна умова світоглядно-культурологічного та професійного становлення особистості педагога. 3) Від античності до епохи Відродження. Значення основних педагогічних ідей. 4) Розкрити взаємозв'язок факторів

					розвитку суспільства і становлення педагогічної науки. Погляди різних громадських діячів. Від античності до епохи Відродження, на роль мистецтва у формуванні особистості. 5) Аналіз творів, які характеризують різноманітні історичні епохи (громадське життя, культурні цінності тощо). 6) Вивчення особливостей відбиття емоційного світу людини в різні періоди.
5.	Педагогічна концепція Я.А.Коменського. Історичне коріння української національної педагогіки.	2	2	-	1) Єдність загальнолюдських цінностей та повага до прогресивних національних традицій – основа педагогіки Я.А.Коменського. 2) Історичне коріння української національної педагогіки. Найдавніші ідеї національної педагогіки в теоретичній концепції Я.А.Коменського. Вивчення та використання ним досвіду українських братських шкіл. 3) За допомогою творів мистецтва створити емоційну атмосферу сприйняття матеріалу. 4) Мистецтво в діяльності Я.А.Коменського. 5) Розкрити особливості синтезу різних видів мистецтв у діяльності братських шкіл. 6) Підібрати музичні твори і за допомогою аудіовізуальних засобів створити сприятливу атмосферу заняття. Звернути увагу на особливості відбору музичних творів для різноманітних фрагментів занять, їхнього впливу на почуття. 7) Описати відчуття, одержані від сприйняття музичних творів у навчальній діяльності.
6.	Учитель та учні – суб'єкти педагогічного процесу. Гуманістична спрямованість розвитку, виховання,	2	-	-	1) Морально-етичний характер педагогічної взаємодії учителя та учня. 2) Ідея свободи, добра, любові у творах українських філософів кінця 19 – початку 20 ст. (М.О.Бердяєв, В.М.Солов'йов). 3) Проблема розвитку особистості в історії педагогічної думки. 4.Характеристика факторів, які впливають на розвиток

	самовиховання і формування особистості.				<p>особистості (Г.С.Сковорода, І.Г.Песталоцці, А.Дистервег).</p> <p>4) Роль педагогічного керівництва процесом формування особистості.</p> <p>5) Розкрити особливості мистецтва як одного із спрямовуючих факторів у педагогічному керівництві навчально-виховним процесом.</p> <p>6) Показати, яким чином впливають гуманістичні ідеї на процес виховання і соціалізації особистості.</p> <p>7) Розв'язання пед. ситуацій, які хар-ють морально-естетичну взаємодію учителя та учнів.</p> <p>8) Підготувати уривки з творів, які характеризують загальнолюдські цінності. Спробувати охарактеризувати одержані враження.</p>
7.	Проблема мети виховання в історії і сучасній педагогіці в школі. Зарубіжна педагогіка про мету виховання.	2	-	2	<p>1) Проблема мети виховання в історії педагогіки і школи (К.Д.Ушинський, Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко, М.П.Драгоманов, М.С.Грушевський, Г.Г.Ващенко, А.С.Макаренко).</p> <p>2) Використання поняття «культура» у педагогічній науці і практиці.</p> <p>3) Концепція мети виховання (Торндайк, Дьюї, Олпорт, Роджерс та ін.) в теорії американських учених. Сучасна зарубіжна педагогіка про мету виховання.</p> <p>4) Показати, як проблема мети виховання відбивалася у художніх творах.</p> <p>5) Розкрити особливості аналізу художніх творів.</p> <p>6) Аналіз творів мистецтва, що використовуються.</p>
8.	Генезис прогресивних ідей навчання і виховання в історії вітчизняної та зарубіжної педагогіки.	2	-	-	<p>1) Вивчення рідної мови, фольклору, національних традицій як основи виховання дітей (І.Вишенський, О.В.Духнович, Т.Г.Шевченко).</p> <p>2) Проблема формування інтересу до навчання у педагогічній спадщині Х.Алчевської, К.Ушинського та ін.</p> <p>3) Розкрити особливості і можливості</p>

					<p>використання засобів національної культури у вихованні дітей у душі національних традицій.</p> <p>4) Введення дітей у світ можливостей комплексного використання творів мистецтва. Звернути увагу на взаємозв'язок чуттєвого відображення образів у різних видах художньої творчості.</p> <p>5) Розробка у творчих групах доповідей про використання народних традицій у виховному процесі із залученням різноманітного роду художніх творів (для аргументації положень доповіді).</p>	
2. 9.	<p>Основи національної української педагогіки.</p> <p>Українська етнопедагогіка як джерело розвитку педагогічної науки та практики. Педагогічні ідеї, культура і традиції українського народу та їхня роль у розбудові національної освіти.</p>	2	2	-	<p>1) Відбиття досвіду народної педагогіки у фольклорі, давніх письменах, творчості видатних письменників.</p> <p>2) Співвідношення національного та загальнолюдського в українській народній педагогіці.</p> <p>3) Внесок українського народу у світову педагогічну культуру.</p> <p>4) Розкрити взаємозв'язок національних, загальнолюдських та особистісних цінностей у різних творах мистецтва.</p> <p>5) Привернути увагу до поза сюжетних компонентів художнього твору (пейзаж, інтер'єр, побутові деталі, особливості одягу тощо), що сприяє кращому проникненню у письменницький задум і більш глибокому сприйняттю.</p> <p>6) Захист проектів із використанням елементів аналізу художніх творів.</p> <p>7) Організація інсценування кращого проекту.</p>	
10.	<p>Зміст і структура української етнопедагогіки. Цілісний і гуманний характер системи виховання в українській народній</p>			-	2	<p>1) Структура української народної педагогіки. Національна культура – основний засіб виховання.</p> <p>2) Виховний потенціал релігійних заповідей. Релігійні традиції в українській народній педагогіці.</p> <p>3) Бесіда «Релігія як засіб розвитку морально-естетичного потенціалу».</p> <p>4) З використанням худ. творів зануритися</p>

	педагогіці.				у чуттєвий аналіз власного внутрішнього світу. За допомогою методів самопізнання відбити в малюнкові «внутрішнє Я» 5) Збирання матеріалу для наступної розробки позакласного заходу з релігійного виховання
11. 11. 1	Розвиток педагогічної думки та освіти на Україні. Освіта і виховання на Україні з найдавніших часів до 18 століття.	2	-	-	1) Доісторичне коріння української культури. 2) Період Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Основні педагогічні пам'ятники Київської Русі. 3) Литовсько-Польський період; 4) Особливості національного виховання в період епохи українського Відродження. Г.С.Сковорода – основоположник національної теорії виховання. 5) Києво-Могилянська академія. 6) Козацька система виховання. 7) Шляхом залучення до особливостей української культури розвивати у дітей національну самосвідомість; формувати такі внутрішні якості, які будуть сприяти духовному зростанню особистості. 8) Представити художні твори, які характеризують особливості конкретного історичного періоду, створити емоціональну атмосферу для сприйняття навчального матеріалу.
11. 2	Освіта та педагогічна думка на Україні у 18 – 19 столітті. Становлення національної системи виховання.	2	-	-	1) Концепція виховання у творах П.Куліша, М.Драгоманова, І.Франка, П.Грабовського, Л.Українки, М.Коцюбинського. 2) Подальший розвиток педагогічної думки у працях М.Корфа, М.Левинського, Т.Лубенця, Я.Чепіги, С.Русової та ін. 3) Обговорення у творчих групах на основі запропонованого матеріалу прийомів вербальної і невербальної характеристики запропонованих образів героїв. 4) «Оживлення» картин і героїв представлених авторів. Формування умінь «вживання» у художній образ.
11. 3	Освіта і педагогічна думка	-	2	-	1) Роль М.Грушевського у побудові національної системи виховання.

	від початку 20 століття до сучасності. Проблеми розбудови української національної школи.				<p>2) Внесок у розвиток педагогічних досліджень І.Огієнка, Л.Булаховського, І.Соколянського, Г.Костюка, В.Онищука, С.Чавдарова, С.Гончаренка, О.Савченка та ін.</p> <p>3) Відтворення «образу вихованця» у працях педагогічних діячів.</p> <p>4) Повідомлення студентів про життя і діяльність українських учених. За допомогою творів мистецтва представити «образ» дослідника, допомогти проіннятися особливостями його внутрішнього світу та творчої діяльності.</p>
12.	Державна національна програма «Освіта 21 ст.». Вихідні принципи, програмні задачі у політиці освіти та основні напрямки їхньої реалізації на Україні.	2	-	-	<p>1) Формування творчої особистості – основна мета освітньої політики на Україні.</p> <p>2) Підготовка нової генерації педагогічних кадрів як один із напрямків стосовно реалізації програмних задач системи «Освіта».</p> <p>3) Розкрити основні положення педагогічної майстерності вчителя:</p> <p>а) засоби невербального педагогічного спілкування;</p> <p>б) вироблення учителем позитивних емоцій у процесі навчання;</p> <p>в) прийоми виразного показу учителем певних почуттів відносно до дій тих, хто навчається, прояву ними різноманітних якостей, використаних художніх творів.</p> <p>4) Імітація діяльності вчителя у оволодінні прийомами вербального і невербального спілкування на основі використання творів мистецтва у навчальному процесі.</p>
3. А. 13.	Єдність навчання, виховання і самовиховання у цілісному педагогічному процесі. <i>Теорія навчання, освіти і самоосвіти</i>	2	-	2	<p>1) Внесок зарубіжних і вітчизняних учених у розробку проблем дидактики: Г.Сковорода, Я.Козельський, Я.А.Коменський, К.Ушинський, Б.Грінченко, Т.Лубенець та ін.</p> <p>2) Основні дидактичні принципи (принцип наочності).</p> <p>3) Забезпечення оптимального співвідношення педагогічного керівництва і самостійної творчої діяльності школярів.</p>

	<p><i>особистості.</i></p> <p>Поняття про дидактику, її історичний розвиток і сучасний стан. Принципи дидактики та їхня реалізація в українській національній школі.</p>				<p>4) Розкрити особливості творчого застосування вчителем педагогічних принципів і правил як основи успішної реалізації виховної та освітньої мети.</p> <p>5) Використання «золотого правила» педагогів: усе, що тільки можна, надавати для виховання почуттів.</p> <p>6) Підбір наочних посібників з певної тематики згідно критеріїв підбору художніх творів і правил, які розкривають застосування наочних засобів.</p>
14.	<p>Історичні та теоретичні основи процесу навчання. Навчання як основний механізм формування особистості і відтворення інтелектуально-творчого потенціалу українського народу.</p>	2	2	-	<p>1) Зростання ролі навчання як основного механізму формування особистості і відродження інтелектуального потенціалу українського народу.</p> <p>2) Використання творів мистецтва при організації різних видів навчання.</p> <p>3) Єдність освітньої, виховної і розвиваючої мети.</p> <p>4) Мистецтво – узагальнюючий фактор у розв'язанні багатоцільової політики формування особистості. Основні функції мистецтва.</p> <p>5) Основні форми, методи і прийоми використання художніх творів при організації пояснювально-ілюстративного, проблемного і програмованого видів навчання.</p> <p>6) Твір-роздум на тему «Інтелектуальний і культурний потенціал кожного – здобуток нації». Обговорення твору.</p>
15.	<p>Розвиток і становлення змісту шкільної освіти. Забезпечення варіативності й безперервності освіти на Україні.</p>	2	2	-	<p>1) Творчість і самостійність учителя й учнів у ході освітнього процесу.</p> <p>2) Творчий компонент у побудові навчальних планів, програм і підручників.</p> <p>3) Гуманізація та демократизація змісту освіти засобами націон. культури та традицій.</p> <p>4) Розкрити пріоритетні положення гуманізації та демократизації школи – естетичному вихованню. Мистецтво – засіб, що дозволяє дітям пізнавати світ:</p>

					<p>навколишній і внутрішній.</p> <p>5) Моделювання окремих компонентів змісту освіти в «альтернативних» навчальних програмах із застосуванням комплексу різних видів мистецтва.</p> <p>6) Написання рецензії на створення «альтернативних» програм з точки зору вимог до оформлення і змісту документів про освіту.</p>
16.	Методи, прийоми і засоби навчання в історичному розвитку.	2	-	2	<p>1) Виховні функції методів навчання.</p> <p>2) Розвиток методів навчання у творчості педагогів-новаторів.</p> <p>3) Мистецтво – ефективний засіб у вихованні і навчанні дітей.</p> <p>4) Познайомити студентів з методами, спрямованими на формування естетичних почуттів.</p> <p>5) Аналіз методів, що використовуються на шкільних уроках, та їхній взаємозв'язок з методами формування естетичних почуттів.</p> <p>6) Бесіда про місце і роль групи методів формування ест. почуттів у навчальному процесі.</p> <p>7) Робота по інсценізації діяльності вчителя у застосуванні даної групи методів.</p>
17.	Становлення форм організації освіти. Урок – основна форма навчального процесу.	2	-	2	<p>1) Використання творів мистецтва у нав. процесі (К.Д.Ушинський, В.Сухомлинський та ін.).</p> <p>2) Удосконалення навчального процесу у сучасних умовах (С.Чавдаров, С.Гончаренко, Ю.Мальований та ін.).</p> <p>3) Змінність структури уроку згідно його типу, мети, змісту, засобів, що використовуються, педагогічної майстерності вчителя.</p> <p>4) Підготовка вчителя до уроку.</p> <p>5) Інші форми організації навчання. Роль мистецтва в організації занять.</p> <p>6) Розібрати, як В.Сухомлинський у творі «Серце віддаю дітям» використовував мистецтво з метою формування естетичної свідомості дітей.</p> <p>7) Розробка конспектів уроку, елементи</p>

					якого спрямовані на усвідомлення почуттів, які виникають при спілкуванні з прекрасним. 8) Доповіді про використання засобів мистецтва у сучасних системах навчання. 9) Постановка фрагменту уроку, який включає елемент використання художніх творів.
18.	Нові типи уроків та інші форми організації навчання у передовій вітчизняній та зарубіжній шкільній практиці.	2	-	2	1) Характеристика нових типів змісту уроків (творчі та ін. уроки). 2) Інші форми організації навчання у досвіді педагогів-новаторів. 3) Використання на уроці національної культури та традицій. 4) Роль педагогічної майстерності вчителя стосовно досягнення навчальної, виховної і розвиваючої мети уроку (М.Гузик, О.Захаренко, В.Шаталов, М.Щетинін). 5) На основі запропонованих художніх творів продумати завдання для учнів, спрямовані на самовиховання почуттів. 6) Розробка в середині груп елементів творчих уроків. 7) Підготовка до конкурсу педагогічної майстерності. 8) Аналіз фрагментів уроку. Обговорити, яким чином взаємодія різних видів мистецтва найдоцільніше впливає на особистість, наскільки ефективні обрані методи і прийоми.
19.	Диференціація й інтеграція освіти. Робота з учнями різних рівнів розвитку, особистісно-індивідуальне навчання.	2	-	2	1) Індивідуалізація навчання у досвіді народної педагогіки. Можливості використання творів мистецтва у процесі організації індивідуальної роботи з учнями. 2) Врахування і розвиток інтересів дітей у процесі індивідуальної роботи. 3) Продумати і розробити такі завдання, які будуть спрямовані на організацію індивідуальної роботи стосовно формування естетичних почуттів. 4) Визначити, яку педагогічну тактику необхідно виробити вчителю для залучення кожної дитини до процесу сприйняття

					<p>мистецтва й усвідомлення його тісної взаємодії з навколишнім світом.</p> <p>5) Проведення конкурсу педагогічної майстерності (на основі розробки і використання уроку нового типу). Показати, як можна розвивати не тільки інтелект дітей у процесі навчання, а і їхні почуття.</p>
20.	Історико-теоретичні основи цілісного педагогічного процесу.	2	2	-	<p>1) Єдність освіти і виховання у цілісному педагогічному процесі. Мистецтво як комплексний засіб впливу на особистість у навчально-виховному процесі.</p> <p>2) Духовні цінності українського народу у цілісному педагогічному процесі.</p> <p>3) Розглянути на прикладі окремо взятого художнього твору багатоманіття функцій мистецтва, їхнє співвідношення з компонентами процесу освіти.</p> <p>4) Фрагментарний розбір творів, спрямований на формування умінь «бачити» твір цілісно (від загального фону до конкретних деталей, емоційного настрою тощо).</p>
21.	Контроль та оцінка результатів навчально-виховної діяльності. Оцінювання у досвіді вчителів-новаторів.	2	-	2	<p>1) Методи контролю знань та умінь учнів.</p> <p>2) Формування умінь самоконтролю, об'єктивної самооцінки школярів.</p> <p>3) Оцінювання у педагогічній діяльності В.Сухомлинського, В.Шаталова, Ш.Амонашвілі, М.Щетиніна, О.Захаренка та інших педагогів-новаторів.</p> <p>4) Розробити, як за допомогою художніх творів можна сформулювати у дітей усвідомлене ставлення до навчання, розвивати мотиваційну сферу.</p> <p>5) Обговорити, чи можна, залучаючи твори мистецтва, не тільки повідомляти дітям знання, але і контролювати їх.</p> <p>6) Використання уривків музичних творів як опорних сигналів при відтворенні навчального матеріалу. Розробка системи опорних сигналів.</p>

Б. 22.	<p>Теорія виховання та самовиховання особистості.</p> <p>Сутність, закономірності і принципи виховання і самовиховання. Соціально-історична природа виховання в історії педагогічної думки.</p>	2	2	-	<p>1) Ідея гуманного ставлення до дитини в історії педагогіки.</p> <p>2) Базова культура – основа виховання, самовиховання і перевиховання.</p> <p>3) Розкрити необхідність формування внутрішньої культури особистості з опертям на світовий художній досвід.</p> <p>4) Показати, як твори мистецтва можуть бути задіяні у процесі самовиховання та перевиховання. Проаналізувати окремі твори з позиції перевиховання особистості.</p> <p>5) Організація і проведення бесіди студентами з метою розкриття ідеї гуманізму у взаємозв'язках педагогічних праць та художніх творів.</p> <p>6) Підібрати різноманітні види художніх творів, які підтверджують можливість самовиховання і перевиховання особистості (на їхній основі). Аналіз творів.</p>
23.	<p>Загальні методи, прийоми і засоби виховання у їхньому історичному розвитку.</p>	2	-	2	<p>1) Відбір і творче використання методів і прийомів виховання у колективі учнів.</p> <p>2) Використання у діяльності вчителя методів і прийомів народної педагогіки, оснований на сприйнятті творів мистецтва. Взаємозв'язок і взаємозалежність методів виховання і самовиховання.</p> <p>3) Підібрати такі методи та прийоми, які будуть відповідати поставленим задачам при організації колективної творчої справи.</p> <p>4) Розробка колективної творчої справи, спрямованої на формування естетичної свідомості дітей (на основі методів і прийомів народної педагогіки).</p>
24.	<p>Формування у загальноосвітній школі стосунків, що виховують, як один із факторів щодо гуманізації і демократизації національної освіти.</p>	2	2	-	<p>1) Структурні елементи і головні механізми формування морально-естетичних стосунків, що виховують (система педагогічних засобів, поведінка, особливості емоційно-вольової сфери вчителя й учнів).</p> <p>2) Поняття про співробітництво і співтворчість у навчально-виховному процесі як елементарний, високий і найвищий рівень взаємодії «учитель –</p>

					<p>учень».</p> <p>3) Роль народної культури, художньої творчості у гуманізації шкільних стосунків.</p> <p>4) Розглянути особливості використання елементів української культури, художньої творчості, традицій стосовно гуманізації шкільних взаємостосунків.</p> <p>5) Підготовчий етап розробки колективної творчої справи з урахуванням системи співробітництва і співтворчості між учителями та учнями.</p>
25.	<p>Історико-теоретичні основи виховання особистості в колективі.</p> <p>Єдність індивідуального й колективного підходів у вихованні школярів.</p>	2	-	2	<p>1) Розвиток ідеї виховання особистості у колективі (Я.Козельський, И.Песталоцці, О.Духнович, С.Шацький, В.Сухомлинський, А.Макаренко).</p> <p>2) Вплив колективу на особистість.</p> <p>3) Інтегровані характеристики колективу: психологічний клімат, цінності колективу, соціальні норми, традиції, стиль і тон.</p> <p>4) Залежність демократизації виховного процесу від «зрілості» класних колективів, культури вчителів та учнів.</p> <p>5) Показати, як у педагогічній літературі та художніх творах реалізується ідея виховання у колективі.</p> <p>6) Формування позитивних взаємостосунків у колективі як основи сприятливого мікроклімату для особистісного зростання і перевиховання (з урахуванням можливостей використання творів мистецтва).</p> <p>7) Проведення колективної творчої справи (з використанням художніх творів, які чуттєво підтверджують створений образ).</p>
26.	<p>Система позакласної та позашкільної роботи з учнями.</p> <p>Організація вільного часу школярів, їхні заняття за інтересами.</p>	2	-	2	<p>1) Організація вільного часу дітей у педагогічній спадщині минулого.</p> <p>2) Організація гуртків та об'єднань за інтересами, педагогічне керівництво їхньою діяльністю, залучення до їхньої роботи талановитих народних умільців.</p> <p>3) Обговорити досвід Павлиської середньої школи в організації вільного часу дітей.</p> <p>4) "Альтернативні" об'єднання на дозвіллі</p>

					<p>як форми роботи, що забезпечують сприятливі умови для творчого зростання особистості, розвитку і підтримки талантів та обдарувань</p> <p>5) Екскурсія в об'єднання, що займаються організацією позакласної та позашкільної діяльності. Мета – вивчити напрямки, форми, методи роботи і можливості їхнього використання у навчальній роботі.</p>
27.	Взаємодія школи, сім'ї, регіону у вихованні дітей. Функціонування соціально-педагогічних комплексів.	2	2	-	<p>1) Сім'я – провідна ланка у системі виховання.</p> <p>2) Засоби виховного впливу у сім'ї. Мистецтво у народному побуті.</p> <p>3) Школа як центр соціально-педагогічного комплексу, її роль у координації діяльності й об'єднанні зусиль усіх громадських інститутів для підвищення духовного і культурного рівня дітей.</p> <p>4) Розглянути, як сімейні цінності, традиції та інші засоби, які сприяють залученню дітей до прекрасного, впливають на формування особистості дитини, сприяють її залученню до національної та світової культури, розвиткові ціннісних орієнтацій.</p> <p>5) Виступи дослідницьких груп про роль взаємодії соціальних інститутів у підвищенні духовної культури дітей. Про форми роботи, спрямовані на розвиток чуттєвого пізнання.</p>
28.	Історико-теоретичні основи морального та правового виховання. Формування і самовиховання духовності і національної культури школярів.	2	-	2	<p>1) Розкриття сутності загальнолюдських, моральних цінностей, норм поведінки людей і взаємостосунків між ними.</p> <p>2) Духовні скарби народу. Організація діяльності, поведінки і самовиховання учнів на основі культурних цінностей. Формування духовності дитини.</p> <p>3) Протиріччя у моральному житті суспільства на сучасному етапі, їхній вплив на процес виховання рис учнів.</p> <p>4) Основні засоби правового виховання.</p> <p>5) На прикладі художніх творів проаналізувати протиречивість моральних норм у сучасному суспільстві.</p>

					<p>6) Розглянути, яким чином духовні цінності суспільства можуть стати особистісно значимими. Що для цього потрібно?</p> <p>7) Продумати, яким чином і які твори сучасної і педагогічної творчості можна використати з метою профілактики правопорушень.</p> <p>8) Проаналізувати художні твори з точки зору чуттєвого сприйняття й усвідомлення.</p>
29.	Формування, самовиховання і саморозвиток наукового світогляду особистості у процесі навчально-виховної діяльності.	2	2	-	<p>1) Національно-педагогічний механізм формування світогляду (рідна мова, національна психологія, філософія, народна етика та естетика).</p> <p>2) Світогляд як система взаємостосунків людини і навколишнього світу.</p> <p>3) Нові взаємостосунки школи та релігії. Релігія як основа культурологічного виховання.</p> <p>4) Використання внутрі- і меж- предметних зв'язків (з опертям на предмети художньо-естет. циклу) як основи формування світогляду й естетичної свідомості особистості.</p> <p>5) Розробити позакласний захід, який має на меті формування духовного світу особистості, розвиток її внутрішнього потенціалу. Використання й аналіз художнього твору з елементами релігійної тематики. Естетична та інформаційна функція таких творів.</p>
30.	Історико-теоретичні основи трудового виховання. Професійне самовизначення учнів.	2	-	2	<p>1) Труд як основне джерело матеріального і духовного багатства суспільства, головний критерій соціального престижу.</p> <p>2) Творчий характер праці.</p> <p>3) Професійне самовизначення. Народна педагогіка про трудове виховання.</p> <p>4) Розглянути, як у процесі труд. діяльності здійснюється естетичний розвиток особистості.</p> <p>5) Підбір художніх творів, які відбивають радість і красоту праці. Основна задача такої роботи – мимовільне накопичення</p>

					позитивної інформації, що сприяє подальшому позитивному ставленню до праці. Художній аналіз творів.
31.	Історико-теоретичні основи естетичного та екологічного виховання. Природа як засіб і джерело естетичного та екологічного виховання.	2	-	2	<p>1) Теорія естетичного виховання в історії педагогіки. Джерела естетичного виховання і засоби пробудження естетичних почуттів. Залучення школярів до естетичної та художньо-творчої діяльності.</p> <p>2) Природа – джерело естетичного й екологічного виховання. В.Сухомлинський про природу естетичної насолоди. Залучення школярів до сприйняття і примноження краси світу природи у системі екологічного виховання.</p> <p>3) Підготовка малюнків на теми, які хвилюють студентів з проблем екологічної культури. Підбір музичного оформлення представлених малюнків.</p> <p>4) Організація виставки малюнків.</p> <p>5) Організація екскурсії. Мета екскурсії – показати дітям, як можна чути і відчувати природу. У подальшій бесіді звернути їхню увагу на сприйняття природи як джерела життя й естетичної насолоди шляхом ідентифікації її з творами мистецтва.</p>
32.	Система фізичного виховання в історичному розвитку. Виховна робота з фізично слабкими та хворими дітьми. Формування здорового способу життя.	2	2	-	<p>1) Теорія і практика фізичного виховання в історії педагогіки.</p> <p>2) Красота здорового тіла – запорука зміцнення душевних і фізичних сил.</p> <p>3) Пропаганда здорового способу життя.</p> <p>4) Розкрити у бесіді естетичне обґрунтування фізичної діяльності.</p> <p>5) Показати на прикладі художніх творів негативні наслідки шкідливих звичок.</p> <p>6) Охарактеризувати запропоновані художні твори.</p> <p>7) Обговорити протиріччя між «реальними» почуттями (пристрасть до тютюну тощо) і почуттями, які виникають при сприйнятті творів мистецтва.</p>
33.	Виховання у школярів свідомої дисципліни,	2	-	2	1) Організація суспільно-значимої діяльності як важлива умова виховання дисциплінованості школярів.

	обов'язків і відповідальності. Особливості виховної роботи з учнями, які потребують підвищеної педагогічної уваги.				<p>2) Вплив навчальної діяльності на виховання у дітей дисциплінованості. Пробудження і розвиток у дітей індивідуальних пізнавальних інтересів і нахилів.</p> <p>3) Роль колективу і стосунків, що виховують, щодо формування свідомої дисципліни учнів.</p> <p>4) Розглянути, як впливає пробудження і розвиток індивідуальних пізнавальних інтересів і нахилів на основі залучення їх до світової культури, як це сприяє вихованню у дітей дисциплінованості.</p> <p>5) Дискусія. Підготувати історико-педагогічний аспект порівняльних характеристик різних підходів до виховання дисциплінованості (на основі художніх творів).</p>
34.	Функції класного керівника. Співробітництво і співтворчість як основа взаємодії класного керівника та учня.	2	-	2	<p>1) Вивчення дітей та їхніх інтересів як необхідна умова реалізації задач виховання, колективних та особистісних перспектив.</p> <p>2) Стимулювання розвитку творчої індивідуальності кожного члена колективу у процесі самовиховання.</p> <p>3) Подолання педагогічної занедбаності і правопорушень школярів.</p> <p>4) Розглянути психолого-педагогічні методи, спрямовані на вивчення особистості дітей. Використання засобів мистецтва для розширення сфери їхніх інтересів.</p> <p>5) Розв'язання педагогічних і проблемних ситуацій на прикладах уривків із худ. творів.</p>
35.	Нові сучасні виховні системи і технології у досвіді передової вітчизняної та зарубіжної практики.	2	2	-	<p>1) Виховні ідеї діячів української педагогіки та культури.</p> <p>2) Виховна система української національної школи у сучасних умовах.</p> <p>3) Загальна характеристика «авторських» систем та технологій у сучасній школі. Системи М.Андрієвського, О.Захаренка, В.Караковського, М.Щетиніна та інших. Роль новаторських пошуків у розбудові</p>

					<p>української національної школи.</p> <p>4) Опрацювати концепції національного у художньо-естетичного виховання дітей. Орієнтація на творчий підхід до організації навчально-виховної діяльності.</p> <p>5) Розглянути особливості естетичної спрямованості діяльності школярів у системі нових підходів і технологій навчання.</p> <p>6) Підготовка «рецензій» на різноманітні підходи у системах і технологіях виховання і навчання.</p>
4. 36.	<p>Проблеми школознавства.</p> <p>Наукові основи управління і керівництва освітою.</p> <p>Демократизація і регіоналізація процесу керівництва навчально-виховною роботою школи.</p>	2	2	-	<p>1) Зародження і становлення українського школознавства.</p> <p>2) Основні напрямки демократизації процесу управління.</p> <p>3) Раціональне використання часу вчителя та учнів.</p> <p>4) Розглянути особливості використання предметів художньо-естетичного циклу в історії становлення школи.</p> <p>5) Особливості прояву творчості у плануванні й організації навчального часу.</p> <p>6) Інтерактивні ігри, що визначають можливість реалізації всіх сил студентів (у тому числі емоційних) в імітації діяльності.</p>
37.	<p>Методична робота у школі, її гуманізація.</p> <p>Самоосвіта і самоконтроль учителя.</p>	2	-	-	<p>1) Роль методичної роботи у підвищенні рівня загальної культури, професійної і спеціальної підготовки вчителя.</p> <p>2) Організація самоосвіти і самовиховання педагога, його післядипломна підготовка.</p> <p>3) Роль методичної роботи в умовах розвитку самостійності і творчості пед. колективів.</p> <p>4) Роль методичних об'єднань не тільки у підвищенні професійної, але й особистої, внутрішньої культури педагога. Розглянути структуру професійного потенціалу педагога.</p> <p>5) Розробити систему спадковості використання творів мистецтва «д/с – школа – вуз».</p>

38.	Вивчення, узагальнення і розповсюдження передового досвіду. Впровадження досягнень педагогічної науки у шкільну практику.	2	-	2	1) Роль передового досвіду у вдосконаленні професійної майстерності вчителя. 2) Підбір нових досягнень науки і передового досвіду для впровадження у практику. 3) Підготовка основних питань, структури проведення «педагогічного аукціону». 4) Організація і проведення «педагогічного аукціону», на якому розглядаються питання передового педагогічного досвіду.
-----	---	---	---	---	--

**ТЕМАТИКА ВИХОВНИХ ЗАХОІВ З ФОРМУВАННЯ
МОРАЛЬНОСТІ ТА ДУХОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ**

Лекція «Життя – найвища цінність».

Мета: визначити цінність життя крізь призму неповторності кожної людини.

Завдання: визначити, у чому полягає цінність людського життя, допомогти студентам з фізичними можливостями усвідомити власну неповторність, сформуванати бережливе ставлення до свого життя.

План лекції

1. Вступне слово про життя як цінність.
2. Опис змістовного простору цінності.
3. Інформаційне повідомлення «Особливості людського існування людини з особливими потребами».
4. Завдання «Вірш про себе» (Додаток 8).
5. Підведення підсумків.

На завершення студенти повинні декілька разів повторити за викладачем вислів Марка Аврелія: «Живи так, немовби ти зараз повинен розпрощатися з життям, немовби час, залишений тобі, є несподіваним подарунком».

Вправа «Аукціон цінностей»

Мета: сприяти розумінню духовно-моральних цінностей.

Завдання: допомогти студентам визначити ті цінності, яких їм не вистачає, спонукати до їх формування.

Викладач просить студентів уявити себе на незвичайному аукціоні, на якому можна придбати ті цінності, яких бракує: впевненість у собі, сміливість, доброта, ніжність, любов, відкритість, твердість духу, цілеспрямованість, сила волі тощо.

Викладач виступає в ролі продавця, який обмінює цінності на жетони, що були роздані студентам заздалегідь (по 5 жетонів кожному). У кожній цінності є своя ціна, але купити її може тільки той, хто переконає продавця в тому, що саме йому потрібна ця цінність. Викладач починає торги, піднімаючи табличку з цінністю та називаючи її вартість.

Після торгів проводиться обговорення таких питань:

- 4) Що Ви відчували під час торгів?
- 5) Чому Ви купили саме ці цінності?
- 6) Що зміниться в Вашому житті з їх придбанням?

ЯКІСТЬ	ВАРТІСТЬ (У ЖЕТОНАХ)
впевненість у собі	5
сміливість	3
доброта	4
ніжність	3
любов	4
відкритість	2
твердість духу	2
цілеспрямованість	1
Сила волі	3

Гра «Наше життя»

Мета: примусити студентів замислитися над своїм життям та життям оточуючих, сприяти усвідомленню студентами єдності людини і навколишнього світу.

Завдання: сприяти усвідомленню студентами з особливими потребами своєї значущості, допомогти їм змінити своє життя на краще.

Педагог креслить на дошці велике коло і пропонує наступне завдання:

- Це зріз Вашого життя, одного типового дня. Спочатку поділимо коло на чотири умовні частки пунктирними лініями. У кожній чверті – шість годин. Тепер кожен з Вас розкаже, скільки часу він витрачає на:

- сон;
- інститут;
- друзів;
- читання книг;
- родину;
- самотність;
- перегляд телевізійних передач, фільмів;
- на все інше.

Потім викладач пропонує обговорити: чи задоволені студенти тим, як проходить день? Як би хотілося змінити рамки в цьому колі? Що легко, а що важко змінити в житті? Чи достатньо визначено параметрів для повноти відображення Вашого життя? Чи прагнете Ви змінити його?

Гра «Внутрішнє та зовнішнє Я»

Мета: обґрунтувати важливість внутрішнього світу, внутрішніх переконань та цінностей для життєвого самовизначення особистості.

Завдання: розкрити сутність внутрішнього світу людини, шляхи його вдосконалення, сформуванню впевненість у вирішальній ролі духовного світу людини, а не її зовнішності.

Кожному студентові викладач дає два аркуші паперу, олівці, ручки. Їм ставиться завдання: кожен повинен на одному аркуші намалювати свій автопортрет, а на іншому – написати не менше 10 своїх особистісних якостей, що відрізняють його від інших.

Потім аркуші з портретами складаються в один стовпчик, а з якісними характеристиками – в інший. Кожен із студентів бере аркуш із будь-якого стовпчика і знаходить відповідний йому в іншому. При цьому бажано обґрунтувати свій вибір.

Наступним кроком є обговорення таких питань:

- Що важче: встановити портретну чи внутрішню подібність?
- Які особистісні якості можна спостерігати у багатьох людей і чому?
- Що відрізняє людей?

Для обговорення ми пропонуємо наступні питання; Яку добру справу Ви зробили вчора, сьогодні? Для кого? Що це була за людина? Які добрі справи або вчинки зробили для Вас ваші близькі люди? Що Ви при цьому почували? Як відреагували? Що запропонували замість? Чи здатні Ви на добрі справи? Якщо ні, то що вам заважає? Наведіть приклади прислів'їв, приказок, пісень, віршів, уривків з художніх творів, що розкривають ідеї моралі і духовності.

Наступним кроком у тренінгу може бути обговорення уривків з віршів Ліни Костенко, орієнтованих на створення дискусії про добродісні цінності людини, унікальність кожної людини:

«Не забувайте незабутнє

І не знецінюйте коштовне,

Не губіться у юрбі.

Не проміняйте неповторне

На сто ерзацій у собі».

«Людина, бійся душу ошукать,

бо в цьому схибиш - то уже навіки».

У ході дискусії студенти мають відповісти на питання: «Як жити людині з інвалідністю? Як залишитися гідною Людиною, не зважаючи на життєві труднощі? В чому унікальність кожного з нас?»

Потім учасникам тренінгу пропонується розділити аркуш на дві частини: в одній половині вони записують свої добродісні вчинки та риси характеру, а в іншій – негативні. Дана робота наочно допомагає студентам з обмеженими фізичними можливостями побачити свої проблеми, проаналізувати морально-ціннісну спрямованість своєї особистості і

спробувати знайти відповіді й шляхи спрямовані на подолання негативних вчинків.

У зв'язку з тим, що даний тренінг глибоко торкається особистісних проблем студентів з обмеженими фізичними можливостями, деякі з них можуть почати дуже сильно переживати. У цьому випадку необхідно забезпечити етичний захист студентів. Для того, щоб тренінгова робота пройшла максимально успішно, не постраждала самооцінка студентів, наступним етапом тренінгу має бути проведення *етюду* «**Моє серце і душа – моє багатство**».

Мета етюду: розкрити самоцінність кожного студента з обмеженими фізичними можливостями, неповторність його внутрішнього світу.

Завдання: виявити неповторність кожної особистості, підвищити самооцінку студентів з особливими потребами.

Викладач читає вірш Василя Симоненко:

«Ти знаєш,
Що ти – людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні,
Більше такого не буде.
Завтра, на цій Землі,
Інші ходитимуть люди,
Інші любитимуть люди:
Добрі, ласкаві і злі,
Але такого не буде –
Єдиний ти на Землі!»

Дуже важливо потім повторити останні рядки вірша зі студентами, щоб вони сприйняли їх дійсно як самоствердження, особистісний заклик.

Під час тренінгу студентам пропонується відповісти на питання: «Чи кожна людина унікальна? У чому полягає її унікальність? Що важливіше в житті: мати гроші, матеріальне багатство чи чисту душу та совість? Якими ціннісними якостями повинна володіти кожна людина?»

На ці питання вони шукають відповіді під тиху, релігійну музику, записують свої неповторні риси на аркушах. Потім вони передаються по колу і інші студенти мають дописати ті неповторні риси, які вони бачать в цій людині. Потім викладач зачитує написані риси, а студенти вгадують «хазяїна».

У висновку проводиться рефлексивний аналіз: «Які почуття Ви пережили?», «Який був настрій?», «Чи не було важко?», «Та якщо «так», то чому?», «Що заважало бути відвертим?», «Що допомагало розкритися?».

Модифіковане «Я – повідомлення».

Мета: обґрунтувати важливість емоцій та почуттів у житті людини; навчити студентів аналізувати причини свого емоційного стану та виражати свої почуття, не ображаючи інших.

Завдання: проаналізувати можливі варіанти вираження почуттів в різних ситуаціях; ознайомити із способами гідного вираження почуттів.

У своєму вступному слові куратор повідомляє, що «Я – повідомлення» - це спосіб передачі інформації про Ваші власні почуття без образи чи осуду того, до кого Ви звертаєтеся. Ви відстоюєте свої інтереси, але при цьому не тиснете на іншу людину, не атакуєте, не звинувачуєте, не принижуєте її. Оскільки Ви говорите про свої почуття у складній для Вас ситуації, то людина, до якої Ви звертаєтеся, відчуває, що вона створює Вам неприємності. «Я – повідомлення» найчастіше починаються із займенника

«я» або «мені». Наприклад: мені неприємно, коли Ви не виконуйте мої прохання вчасно.

Також починати «Я – повідомлення» можна з опису ситуації, що викликає негативні почуття (коли рішення приймають, не враховуючи моєї думки; мені дуже б хотілося, щоб ми разом обговорювали всі питання) або побажання щодо зміни поведінки інших людей (я була б тобі дуже вдячна, якби ти не відволікав мене під час заняття, тому що я не можу зосередитися).

Потім куратор просить підготувати кожного своє «Я – повідомлення», ще раз при цьому наголосивши, що потрібно говорити про свої почуття в конкретній ситуації, а не переходити на звинувачення інших. (Схему побудови «Я – повідомлення» дивись у додатку 9).

Вірш про себе

Я унікальний, тому що _____

Хоч я далекий від досконалості, я _____

Ось який я

Я (дві особливих ваших якості) _____

Мені цікаво (щось, що викликає у Вас інтерес) _____

Я чую (уявний звук) _____

Я бачу (уявний об'єкт) _____

Я хотів би (Ваше реальне бажання) _____

Я (повторення першого рядка) _____

Я уявляю себе (Ваша фантазія) _____

Я відчуваю (почуття відносно чогось уявного) _____

Я торкаюсь (уявного предмета) _____

Я хвилююсь (про щось реальне) _____

Я плачу (коли згадую щось сумне) _____

Я (повторення першого рядка) _____

Я розумію (щось, в чому Ви впевнені) _____

Я говорю (фраза, в істинність якої Ви вірите) _____

Я мрію (Ваша справжня мрія) _____

Я намагаюсь (щось зробити) _____

Я сподіваюсь (Ваша реальна надія) _____

Я (повторення першого рядка) _____

Схема побудови «Я – повідомлення»

Коли я (бачу, чую)я відчуваю (опис почуттів).....тому я прошу (побажання про зміну ситуації).....

Мені (опис почуттів).....коли (опис ситуації).....тому (побажання про зміну ситуації).....

Я почуваю себе (опис почуттів).....коли (опис ситуації).....

Я відчуваю (опис почуттів).....коли (опис ситуації).....тому (побажання).....

Я прошу (побажання щодо зміни ситуації).....тому що я відчуваю (опис почуттів).....

Оскільки (опис ситуації).....мені (опис почуттів).....тому (побажання про зміну ситуації).....

Зв'язки зарубіжних письменників із Україною

Зв'язки	Форми, методи і прийоми навчання
Література другої половини ХІХ століття	
<p>Оноре де Бальзак. Життя в Україні, особисті стосунки письменника з українцями. Епістолярна спадщина митця. Твір «Лист про Київ».</p>	<p>Урок; лекція викладача; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка; повідомлення студентів на основі опрацювання літературно-краєзнавчих, епістолярних, літературознавчих, історичних джерел; літературна сторінка. Літературна вікторина. Літературно-краєзнавча вітальня; літературна картографія. Екскурсія до Верхівнянського літературно-меморіального музею Оноре де Бальзака (очна чи заочна). Коментоване читання. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>Ф. Достоєвський. Український родовід письменника.</p>	<p>Урок; розповідь викладача; літературна хвилинка. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді.</p>
<p>Л. Толстой. Захоплення письменника українською культурою, зокрема творчістю Т. Шевченка.</p>	<p>Урок; розповідь викладача; повідомлення студентів на основі самостійного опрацювання епістолярію письменника; літературознавчих джерел. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді. Факультативне заняття.</p>
<p>А. Чехов. Життя і творчість письменника в Україні. Твори «ялтинського періоду»: «Три сестри», «Вишневий сад», «Дама з собачкою» та ін. Українська дійсність в оповіданнях «Святої ночі», «Мрії», «Щастя», «Козак», «Людина у футлярі».</p>	<p>Урок; лекція викладача; самостійне опрацювання літературних джерел студентами; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка; повідомлення студентів на основі опрацювання літературно-краєзнавчих, літературних, історичних джерел. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Урок додаткового читання за творами «ялтинського періоду». Екскурсія до Ялтинського будинку-музею А. Чехова або музею у м. Гурзуфі (очна чи</p>

	<p>заочна).</p> <p>Факультативне заняття; коментоване читання.</p> <p>Написання творчих та науково-дослідницьких робіт.</p> <p>Літературно-краєзнавча картографія. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>А. Фет. «Ранні роки мого життя» – твір про перебування письменника у м. Новогеорґіївську, що неподалік Кременчука</p>	<p>Урок; розповідь викладача.</p> <p>Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>Література ХХ століття</p>	
<p>Максим Горький. Подорожі письменника Україною. Оповідання «Ярмарок у Говтві».</p>	<p>Урок; розповідь викладача; «літературна хвилинка». Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді. Екскурсія до Мануйлівського літературно-меморіального музею М. Горького (Полтавська обл.) (очна чи заочна).</p> <p>Літературна картографія.</p> <p>Урок додаткового читання (оповідання Максима Горького «Ярмарок у Говтві»). Факультативне заняття; коментоване читання.</p>
<p>І. Бунін. «Полтавський період» життя письменника. Українська тематика в його творчості: оповідання «На дачі», «В серпні», «Лірик Родіон», «На краю світу», «Козацьким ходом», «Святі гори» та ін.</p>	<p>Урок; оглядова лекція викладача; самостійне опрацювання студентами художніх текстів, у яких відображено життя українців; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка; повідомлення студентів на основі опрацювання літературно-краєзнавчих, літературних, історичних, біографічних джерел; літературна сторінка.</p> <p>Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Урок додаткового читання (оповідання І. Буніна «На дачі», «В серпні»). Літературна картографія.</p> <p>Написання творчих та науково-дослідницьких робіт. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>Трудова і творча діяльність О. Купріна в Україні (Київ, Житомир, Донецьк, Суми, Ялта). Творчість</p>	<p>Урок; оглядова лекція викладача; самостійне опрацювання студентами художніх текстів, у яких відображено життя українців; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка; повідомлення</p>

<p>письменника «подільського періоду»: повісті «Двобій», «Олеся», «На глухарів», оповідання «Конокради», «Лісова глушина» та ін. Збірка нарисів «Київські типи».</p>	<p>студентів на основі опрацювання літературно-краєзнавчих, літературних, історичних, біографічних джерел. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Літературна картографія. Урок додаткового читання (повісті О. Купріна «Двобій», «Олеся»). Факультативне заняття: коментоване читання. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>Шолом-Алейхем родом з України. Відтворення українського національного колориту в творах письменника: у повісті «З ярмарку», збірнику «Записки комівоєжера».</p>	<p>Урок; оглядова лекція викладача; самостійне опрацювання студентами художніх текстів, у яких відображено Україну; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка; повідомлення студентів на основі опрацювання літературно-краєзнавчих, літературних, історичних, біографічних джерел. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Урок-семінар на тему; «Україна в житті та творчості М. Горького, І. Буніна, О. Купріна, Шолом-Алейхема». Урок додаткового читання (автобіографічна повість «З ярмарку»). Факультативне заняття; коментоване читання. Екскурсія до Переяслава-Хмельницького меморіального музею Шолом-Алейхема (Київська область) (очна чи заочна). Літературна картографія. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>Твір Г. Аполлінера. «Запорожці пишуть листа турецькому султану» – віршований переклад французькою мовою.</p>	<p>Урок; розповідь викладача. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді.</p>
<p>Р.М. Рільке. Зв'язки письменника з Україною. Українська тематика у</p>	<p>Урок; лекція викладача; самостійне опрацювання студентами художніх текстів; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка; повідомлення</p>

<p>творчості письменника: «Про паломництво» («Книга годин», II ч.), «Пісня про Правду».</p>	<p>студентів на основі опрацювання літературно-красознавчих, літературних, історичних, біографічних джерел. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Урок додаткового читання (балада «Карл XII їде Україною», вірші «Буряк», «В селі стоїть остання хата»); виразне читання. Факультативне заняття; коментоване читання. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>Українські стежки юної А. Ахматової Проживання письменниці в Україні у пізній період життя. Твори А. Ахматової про Київ (цикл «З першого Київського зошита»).</p>	<p>Розповідь викладача на уроці; літературна сторінка; самостійне опрацювання студентами художніх текстів; аналіз зв'язків письменниці з Україною, їх оцінка. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Екскурсія до меморіального музею А. Ахматової у с. Слобідка-Шелехівська Хмельницької області (очна чи заочна). Факультативне заняття; коментоване читання. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>В. Маяковський. Україна в житті та творчості письменника. Ліричний триптих «Борг Україні», «Нашому юнацтву», «Київ»; «Їду» та ін.</p>	<p>Розповідь викладача на уроці; самостійне опрацювання студентами художніх текстів; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка; літературна сторінка. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Урок додаткового читання («Борг Україні», «Нашому юнацтву», «Київ», «Їду»); виразне читання. Літературна картографія. Факультативне заняття; коментоване читання. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт.</p>
<p>Б. Пастернак. Життя і творчість письменника в</p>	<p>Розповідь викладача на уроці; літературна сторінка; самостійне опрацювання студентами</p>

<p>Києві та Ірпені. Київські враження у творах «Літо», «Роками», «Ірпінь», «Все сніг та сніг...», «Життя мені хотілось...» та інші вірші, що увійшли до збірки «Друге народження».</p>	<p>художніх текстів; аналіз взаємозв'язків життя письменника з Україною, Їх оцінка. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Урок додаткового читання (балади «Літо», «Роками колись у залі концертній...»); виразне читання. Факультативне заняття; коментоване читання. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт.</p>
<p>С. Єсенін в Україні: перебування поета у Києві, Харкові; поезії «Село», «Кобилячі кораблі», задум поеми «Країна негідників».</p>	<p>Розповідь викладача на уроці; літературна сторінка; повідомлення у літературній газеті чи на змінному стенді. Урок додаткового читання (вірші С. Єсеніна «Село», «Кобилячі кораблі» та ін.); виразне читання. Факультативне заняття; коментоване читання. Написання науково-дослідницької роботи.</p>
<p>В. Хлебников. Відображення життя в Криму у творі «Феодосія».</p>	<p>Літературна сторінка; повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді. Урок додаткового читання за твором В. Хлебникова «Феодосія»; виразне читання. Факультативне заняття; коментоване читання. Написання науково-дослідницька роботи.</p>
<p>Коктебельський період життя і творчості М. Волошина.</p>	<p>Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина. Урок додаткового читання. Екскурсія до будинку-музею М. Волошина у Коктебелі (АР Крим) (очна чи заочна). Факультативне заняття; коментоване читання. Написання науково-дослідницької роботи.</p>
<p>Південноукраїнське відлуння О. Мандельштама у віршах «Старий Крим», «Золотавого меду струмочок із пляшки стікав...».</p>	<p>Літературна сторінка; повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді. Підсумковий урок-семінар за темою: «Срібне століття» російської поезії. Урок додаткового читання за творчістю письменників «срібного століття»; виразне читання напам'ять. Факультативне заняття; коментоване читання. Написання науково-дослідницької роботи.</p>

<p>М. Булгаков. Дитячі та юнацькі роки письменника в Україні. Київ у творчості письменника (роман «Біла гвардія», п'єса «Дні Турбіних», нарис «Київ-місто»).</p>	<p>Урок; лекція викладача; самостійне опрацювання студентами художніх текстів; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина.</p> <p>Урок-конференція «Київ у творчості М. Булгакова». Урок додаткового читання (роман М. Булгакова «Біла гвардія»). Екскурсія до Київського меморіального будинку-музею М. Булгакова, до «будинку Турбіних» у Києві (очна чи заочна). Літературно-краєзнавча композиція «Україна в житті та творчості М. Булгакова».</p> <p>Факультативне заняття; коментоване читання. Написання творчих та науково-дослідницьких робіт. Створення мультимедійної презентації.</p>
<p>Україна в житті та творчості Г. Белля. Повість «Потяг ніколи не спізнюється», роман «Дім без господаря».</p>	<p>Урок; розповідь викладача; літературна сторінка; самостійне опрацювання студентами художніх текстів; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка. Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина.</p> <p>Урок додаткового читання (повість «Потяг ніколи не спізнюється», роман «Дім без господаря» Г. Белля). Факультативне заняття; коментоване читання.</p>
<p>Пауль Целан – австрійський письменник родом з України.</p>	<p>Урок; розповідь викладача; самостійне опрацювання студентами художніх текстів; аналіз зв'язків письменника з Україною, їх оцінка.</p> <p>Повідомлення студентів у літературній газеті чи на змінному стенді; літературна вікторина.</p> <p>Факультативне заняття; коментоване читання творів циклу «Троянда нікому».</p>

ДОДАТОК Д

Програма проекту

«Модель управління здоров'язберігаючим простором «Освіта – сім'я – дозвілля».

Актуальність проекту. Визначальною метою всіх компонентів системи освіти є всебічний розвиток особистості дітей, розвиток їх талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей тощо. Іншими словами, провідним завданням освіти є формування психічного, соціального, духовного та фізичного благополуччя підростаючого покоління та здоров'язбережувальної компетентності – інтегрованої здатності особистості зберігати та підтримувати належний рівень здоров'я, що складаються зі знань, досвіду і цінностей, які можна цілісно реалізовувати на практиці. Указане концептуальне положення знайшло відображення у відповідних стандартах освіти – Базовому компоненті дошкільної освіти (Рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 5/2-2 від 04.05.2012 р.), Державному стандарті початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462), Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392).

Основним педагогічним процесом, який повинен забезпечувати зміцнення здоров'я школярів, формування культури здоров'я та особистісної фізичної культури у навчальний час, удома та під час дозвілля є фізичне виховання. Як засвідчує аналіз навчальних програм з предмету «Фізична культура», упроваджених за останні 20 років, за рахунок залучення школярів до системи фізичного виховання у них формується уявлення про фізичну культуру та її роль у процесі збереження здоров'я, розширюється руховий досвід та функціональні можливості організму, розвиваються фізичні якості та природні здібності, формуються ціннісні орієнтири та практичні навички

щодо активної життєдіяльності. Проте, сучасна дійсність засвідчує погіршення здоров'я дітей шкільного віку. Так, за оцінками вчених (Є. Комаровський, С. Римша, Н. Смолко, Д. Смолко, М. Струковська, В. Тополянський та ін.), упродовж періоду навчання у школі серед дітей зростають від 20% до 80-90% показники захворюваності. Основною причиною вказаної ситуації більшість учених визначає зниження рухової активності школярів як під час навчального процесу, так і під час відпочинку (М. Баранова, М. Булатова, С. Гаркавий, В. Платонов, Л. Стасюк та ін.).

У наукових колах дійшли висновків щодо нездатності занять з фізичної культури (які вирішують в основному освітні завдання) самотужки поповнювати рівень рухової активності до фізіологічно необхідних для розвитку дитячого організму норм (Г. Апанасенко, Г. Безверхня, В. Мурза, Т. Круцевич, А. Федоров та ін.). З іншого боку, практика сьогодення засвідчує обмеженість оздоровчого та виховного потенціалу у навчальних закладах та поза ними (В. Мазін, О. Свириденко), зниження мотивації дітей та підлітків до фізкультурно-спортивних занять. Отже, актуальною є проблема побудови такого педагогічного процесу, який дозволяв би вирішувати зазначену проблему за рахунок упровадження у навчальний процес відповідних організаційно-педагогічних умов, підходів та технологій, здатних створювати підґрунтя для формування здоров'язбережувальної компетентності, особистісної фізичної культури на рівні дитини та культури здоров'я на рівні навчальних закладів.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури засвідчив, що вченими розглядається окреслена проблематика переважно на рівні загальноосвітніх навчальних закладів. Так, Т. Бондар (2011) дослідив та визначив ефективність упровадження у діяльність загальноосвітніх навчальних закладів фізкультурно-спортивних клубів; О. Холодний (2011) визначив роль учительського самоврядування у процесі формування фізичної культури особистості школярів та особливості їх діяльності у сучасних умовах; Л. Хохлова (2012) визначила

організаційну структуру та педагогічні засади діяльності Шкіл сприяння здоров'ю; М. Чернявський (2011) розкрив ефективність упровадження рекреаційно-оздоровчих технологій у закладах загальної середньої освіти.

Проте досліджень, які б розкривали оптимізацію оздоровчо-виховного процесу у дошкільних, позашкільних та вищих навчальних закладах, їх функціонування та взаємодію щодо формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей та молоді у системі багатоступеневої освіти, при детальному аналізі майже не виявлено.

Отже, актуальним є питання визначення педагогічних умов, підходів та розробки технологій, що дозволять формувати здоров'язбережувальну компетентність, культуру здоров'я та особистісну фізичну культуру підростаючого покоління як безперервного процесу на всіх ступенях освіти, а також використовувати й упроваджувати междисциплінарні зв'язки та виховні можливості різноманітних соціальних інституцій щодо вказаного процесу на кожному етапі розвитку дитини. Це й зумовило вибір теми даного проекту.

Реалізація проекту передбачається впродовж 2014-2016 років у чотири етапи: 1) вивчення фактологічного стану формування здоров'язбережувальної компетентності у закладах освіти та обґрунтування концептуальних засад здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля»; 2) визначення педагогічних умов і підходів та розробка технологій, що дозволять формувати здоров'язбережувальну компетентність, культуру здоров'я та особистісну фізичну культуру підростаючого покоління на всіх ступенях освіти; 3) розробка моделі управління здоров'язберігаючим простором «освіта – сім'я – дозвілля», її впровадження та експериментальне обґрунтування; 4) узагальнення результатів реалізації проекту, розроблення практичних рекомендацій та проектів документів, що регламентують указані процеси.

1. Концептуальні засади формування здоров'язберігаючого простору в контексті особистісної фізичної культури. Результати аналізу робіт П. Лесгафта та В. Сухомлинського вказують на тісний зв'язок між фізичним

розвитком дитини (або її здоров'ям) та виховним процесом, іншими словами «тілесне формується через духовне». На цьому також акцентують увагу у своїх працях В. Бальсевич, Л. Биховська, М. Визитей, М. Віленський, Л. Лубишева, Л. Матвеев, Ю. Ніколаєв, Т. Ротерс, Т. Скоблікова, В. Столяров, В. Сутула, Б. Шиян та характеризують провідну системоутворювальну функцію всієї системи фізичного виховання як формування особистісної фізичної культури – сукупність властивостей людини, які набуваються у процесі фізичного виховання і виражаються в її активній діяльності, спрямованій на всебічне удосконалення своєї фізичної природи та ведення здорового способу життя. Таке бачення, на нашу думку, повинно бути метою будь-якої оздоровчої стратегії та реалізовуватися у здоров'язберігаючому просторі «освіта – сім'я – дозвілля».

Так, *фізичне виховання у закладах освіти* (дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади) – формування певного рівня компетентності учнів щодо засобів фізичної культури; *фізичне виховання у позашкільних закладах* – забезпечення змістовного дозвілля дітей, розвиток їх природних здібностей, талантів та підвищення рівня рухової активності через такі форми, як спортивне тренування (у дитячо-юнацьких спортивних школах), естетичне фізичне виховання – різноманітні спортивні та естрадні танці (у будинках дитячої творчості); туристсько-краєзнавча діяльність (у центрах дитячого туризму); дитячі заклади оздоровлення та відпочинку – рекреація та реабілітація; *фізичне виховання у родині* – активізація рухової активності дітей, виховання позитивних мотивацій щодо засобів фізичного виховання: фізичних вправ, оздоровчих сил природи, гігієнічних факторів.

У цьому процесі базовим компонентом є фізичне виховання у системі освіти, яке забезпечує дітей певним рівнем знань, умінь, навичок, формує перші уявлення та мотивації щодо засобів фізичної культури та впливає на інші компоненти здоров'язберігаючого середовища. Логічно, що закріплюється усе вище перераховане та реалізується як частина життєдіяльності дитини у тому

числі за рахунок системи позашкільних закладів. Якщо проблематика шкільного фізичного виховання, а саме його виховні аспекти: формування мотивацій, інтересів, потреб учнів щодо фізичної культури активно вивчається на сучасному етапі (Г. Безверхня, О. Вацеба, Ю. Васьков, М. Зубалій, Л. Іванова, Т. Круцевич, О. Логвиненко, Г. Приходько, Т. Ротерс, В. Сутула, Б. Шиян та ін.), то компоненти оздоровчо-виховного процесу в дошкільних, позашкільних та вищих установах освіти та родинах дітей, а також питання реалізації основної функції фізичного виховання – формування особистісної фізичної культури у них у наступності та взаємозв'язку зі шкільним виховним процесом, залишаються недостатньо вивченими.

Якщо розглядати кінцеву ціль сучасної системи освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями, то відзначаємо, що основний акцент у такому баченні робиться на отриманні учнями, вихованцями, студентами певного рівня знань. Виховна робота є другорядною у цьому процесі.

Це підтверджується й визначенням загальної середньої освіти як цілеспрямованого процесу оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Отже, історично склалося, що навчально-виховний процес у навчальних закладах усіх типів спрямований на розвиток інтелектуальної та соціальної сутності людини, що без усіляких сумнівів є важливим для розвитку суспільства. Проте такий процес не повною мірою забезпечує формування

фізичної культури особистості, особливо щодо здоров'я людини та формування відповідних соціально-духовних потреб та мотиваційно-ціннісних орієнтацій.

Крім того, виходячи з міркувань, що заняття з фізичної культури повинні виконувати переважно освітню функцію, то реалізація оздоровчої (в інших предметах шкільної програми – «розвивальної» – прим. авт.) та виховної функцій, тобто оздоровчо-виховний процес, повинна бути пріоритетною для всіх форм позаурочних занять.

Таким чином, формування фізичної культури особистості забезпечують два педагогічних процеси: навчально-виховний та оздоровчо-виховний. Перший процес забезпечує дітей та молодь необхідним рівнем знань, умінь, навичок відповідно до соціальних запитів і стандартів. Другий процес забезпечує їх діяльність з реалізації зазначеного, вироблення звички до занять фізичними вправами, формування відповідних потреб, у першу чергу, потреби в отриманні задоволення від рухової активності під час дозвілля. Однак, на сьогодні вказані педагогічні процеси відбуваються окремо один від одного, що знижує їх сукупну ефективність. Одним з шляхів її підвищення, на нашу думку, є розробка та обґрунтування моделі управління здоров'язберігаючим середовищем «освіта – сім'я – дозвілля», що зумовлює актуальність і зміст цього етапу проекту.

2. Педагогічні умови, підходи та технології формування здоров'язбережувальної компетентності як безперервного процесу в здоров'язберігаючому просторі «освіта – сім'я – дозвілля». Спираючись на концептуальні засади оздоровчо-виховного процесу в навчальних закладах, родині, дозвільній галузі, особливості реалізації в них функцій із формування здоров'язбережувальної компетентності дітей та молоді, існує необхідність у розробленні прикладних шляхів реалізації проекту – обґрунтування педагогічних умов, підходів та організаційно-педагогічних технологій, що дозволяють вирішувати вищезазначену проблематику. Крім того, потребують удосконалення та узагальнення технології з напрямів організації Шкіл

сприяння здоров'ю та впровадження самоорганізованих форм управління навчально-виховним і оздоровчо-виховним процесом у діяльність освітніх установ, що дозволить визначити компоненти здоров'язберігаючого простору «освіта – родина – дозвілля».

3. Модель управління здоров'язберігаючим простором «освіта – родина – дозвілля» та її експериментальне обґрунтування. На підставі проведених упродовж перших двох етапів теоретико-методичних розробок, виникає необхідність в експериментальному обґрунтуванні моделі здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля», з'ясуванні оптимальних педагогічних умов і технологій для розв'язання поставлених перед проектом завдань. Упровадження моделі заплановано у дошкільній, загальноосвітній, вищій I-II рівня акредитації та вищій III-IV рівня акредитації навчальні заклади.

4. Узагальнення результатів реалізації проекту, розроблення практичних рекомендацій і проектів документів, що регламентують вказані процеси.

Отримані під час дослідження матеріали будуть узагальнені у вигляді монографії та навчально-методичного посібника для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю, дисертаційних дослідженнях, наукових статтях і публіцистичних роботах.

У результаті реалізації проекту будуть надані практичні рекомендації з організації здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля» для директорів навчальних закладів різних форм і типів, вихователів дитячих садків, учителів шкіл, викладачів вищих навчальних закладів; розроблено ряд проектів положень щодо управління вказаним простором.

МЕТА ПРОЕКТУ

Науково-методичне обґрунтування моделі управління здоров'язберігаючим простором «освіта – сім'я – дозвілля» щодо формування

здоров'язбережувальної компетентності підростаючого покоління у контексті особистісної фізичної культури.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПРОЕКТУ

9. Розробити концепцію процесу формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей та молоді у контексті особистісної фізичної культури.

10. Схарактеризувати актуальні проблеми організації здоров'язберігаючого простору у сучасних навчальних закладах різних типів і форм.

11. Виявити рівень рухової активності, фізичного розвитку, фізичної підготовленості та фізичного здоров'я дітей і молоді.

12. Визначити організаційні, педагогічні, нормативно-правові умови формування здоров'язбережувальної компетентності підростаючого покоління у контексті фізичної культури особистості як безперервного процесу в здоров'язберігаючому просторі «освіта – сім'я – дозвілля».

13. Розробити нові та вдосконалити існуючі технології щодо формування здоров'язбережувальної компетентності в контексті особистісної фізичної культури.

14. Визначити компоненти здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля» та розробити модель управління ним.

15. Перевірити ефективність запропонованих науково-методичних розробок шляхом проведення педагогічного експерименту.

16. Розробити та розповсюдити методичні рекомендації щодо організації здоров'язберігаючого простору «освіта – сім'я – дозвілля» для директорів навчальних закладів різних форм і типів, вихователів дитячих садків, учителів шкіл, викладачів вищих навчальних закладів; розробити низки проектів положень щодо управління вказаним простором.

РІВНІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Реалізація проекту відбуватиметься на декількох рівнях:

– методологічному, що передбачає виявлення та дослідження існуючих педагогічних, психологічних, соціальних, історичних принципів, концепцій, положень, теорій, парадигм, механізмів формування здоров'язберезувальної компетентності підростаючого покоління в контексті особистісної фізичної культури, упровадження навчально-виховного та оздоровчо-виховного процесів у дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних і вищих навчальних закладах, родині та галузі дозвілля ;

– теоретичному, що включає уточнення вихідних термінів та категорійно-понятійного апарату відносно здоров'язберезувальної компетентності та особистісної фізичної культури дітей та підлітків, навчально-виховного та оздоровчо-виховного процесів; побудові моделі управління здоров'язберігаючим простором «освіта – сім'я – дозвілля»;

– технологічному, що включає обґрунтування організаційно-педагогічних технологій і педагогічних умов формування у дітей та молоді особистісної фізичної культури у здоров'язберігаючому просторі «освіта – сім'я – дозвілля» та їх складових: адекватних засобів, форм, методів, алгоритмів використання фізичних вправ, природних чинників, мотиваційних чинників та прийомів стимулювання до свідомих фізкультурно-оздоровчих занять;

– нормативно-правовому, що передбачає виявлення механізмів законодавчого регулювання навчально-виховного та оздоровчо-виховного процесів.

МЕТОДИ, ПІДХОДИ ТА ЗАХОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Методи реалізації завдань проекту: теоретичний аналіз і узагальнення даних науково-методичної літератури, педагогічне спостереження, соціологічний аналіз, словесно-графічне моделювання, педагогічне тестування, антропометрія, методи визначення рівня здоров'я, педагогічний експеримент,

методи математичної статистики: кластерний аналіз, дискримінантний аналіз, методи розрахунку достовірності.

Основні підходи та заходи з вирішення завдань проекту: збір статистичної та соціологічної інформації щодо особливостей навчально-виховного та оздоровчо-виховного процесів та їх ефективності; використання різних інструментальних методик вимірювання, що характеризують рівень здоров'я дітей та молоді: артеріального тиску, частоти серцевих скорочень, рівня функціонального стану, фізичного розвитку та підготовленості; з'ясування рівня впливу різних фізкультурно-педагогічних засобів, форм, методів, алгоритмів використання фізичних вправ, природних чинників, мотиваційних факторів та прийомів на формування позитивного та свідомого ставлення школярів до фізичної культури.

ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Реалізація проекту запланована впродовж періоду з січня 2014 року по червень 2016 року та відбуватиметься у декілька етапів:

№	Назва етапу	Термін виконання	Зміст етапу	Результат
1	Визначення концептуальних засад формування здоров'язберігаючого простору в системі «освіта – сім'я – дозвілля»	Січень – травень 2014 р.	Характеристика сучасних проблем організації здоров'язберігаючого простору в системі освіти; проблемних питань фізичного виховання дітей та молоді; визначення рівня їх рухової активності, фізичного розвитку та підготовленості, фізичного здоров'я. Розробка концептуальних	Статті в наукових фахових виданнях, доповіді на конференціях різного рівня.

			положень щодо взаємодії соціальних інститутів сім'ї, освіти та галузі дозвілля з формування здоров'язбережувальної компетентності у підростаючого покоління в контексті особистісної фізичної культури.	
2	Визначення педагогічних умов, підходів і технологій, що дозволяють формувати фізичну культуру особистості підростаючого покоління як безперервного процесу в здоров'язберігаючому просторі «освіта – сім'я – дозвілля»	Червень 2014 – серпень 2015 р.	З'ясування організаційних, педагогічних, нормативно-правових умов, що дозволяють найбільш ефективно на різних вікових етапах розвитку дітей та молоді виховувати відповідальне та свідоме ставлення до свого здоров'я та здоров'я оточуючих, формувати здоров'язбережувальну компетентність.	Статті в наукових фахових виданнях, доповіді на конференціях різного рівня.
3	Розробка моделі управління здоров'язберігаючим простором «освіта – сім'я – дозвілля»	Липень – серпень 2015 р.	Визначення структури та компонентів процесу формування здоров'язбережувальної компетентності в контексті особистісної фізичної культури, їх функціональний розподіл.	Модель. Статті в наукових фахових виданнях, доповіді на конференціях різного рівня.
4	Упровадження результатів попередніх етапів в діяльність дошкільного, загальноосвітнього, вищого I-II та	Вересень 2015 р. – травень 2016 р.	Проведення формуючого педагогічного експерименту в навчальних закладах. Перевірка ефективності моделі	Практичні рекомендації щодо впровадження організаційно-педагогічних технологій та

	вищого III-IV рівня акредитації навчальних закладів, їх експериментальне обґрунтування.		та запропонованих педагогічних умов, організаційно-педагогічних технологій.	умов у діяльність навчальних закладів. Статті в наукових фахових виданнях, доповіді на конференціях різного рівня.
5	Оприлюднення та апробація результатів проекту	Червень – грудень 2016 р.	Розробка та оприлюднення методичних рекомендації щодо використання моделі управління здоров'язберігаючим простором «освіта – сім'я» та організаційно-педагогічних технологій та умов формування здоров'язбережувальної компетентності в контексті особистісної фізичної культури та культури здоров'я дітей та молоді.	Дисертаційні дослідження, монографія, навчальний посібник, методичні рекомендації, статті в наукових фахових виданнях, доповіді на конференціях різного рівня.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ, ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЕКТУ

У результаті виконання проекту буде:

1) одержано:

- модель управління здоров'язберігаючим простором «освіта – родина – дозвілля»;
- концепція здоров'язберігаючого простору «освіта – родина – дозвілля»;
- проекти нормативних положень стосовно формування особистісної фізичної культури та культури здоров'я школярів під час навчально-виховного та оздоровчо-виховного процесів;

2) розроблено:

- нові та вдосконалено існуючі організаційно-педагогічні технології формування особистісної фізичної культури та культури здоров'я школярів;

- шляхи оптимізації рівня рухової активності та фізичних навантажень дітей та молоді залежно від фізичних можливостей та індивідуальних мотивацій;

3) доповнено дані інших учених щодо фізичного виховання, рівня рухової активності, фізичного стану та фізичного здоров'я школярів.

Згідно з тематикою проекту будуть видані наукові статті, колективні монографії, навчально-методичні посібники тощо.

Наслідки впроваджень повинні виявитися у підвищенні рівня рухової активності дітей і молоді, зростанні у них мотивації та свідомості щодо занять фізичними вправами як під час навчального процесу, так і під час дозвілля, а отже, зменшенні захворювань, кількості учнів, віднесених до спеціальних медичних груп, загальному зміцненні здоров'я школярів.

Програма проекту
«Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах
Європейського Союзу»

Актуальність проекту. Сучасний етап розвитку світової спільноти характеризується процесами глобалізації, створенням торговельно-економічних зон, розшаруванням суспільства і навіть об'єднанням цілих держав та асиміляцією народів. За таких умов зростає конкуренція не тільки між країнами світу, але й між громадянами щодо реалізації особистих потреб, спрямованих на визнання у соціальному середовищі та вирішенні проблем із працевлаштуванням.

Однією з головних вимог суспільства є високий рівень здоров'я людини, що логічно позначається на педагогічному процесі та визначає одну з провідних задач – формування здорового способу життя вихованців, культури здоров'я, а в контексті фізичного виховання – особистісної фізичної культури. Зазначений підхід базується на результатах наукових досліджень, які довели, що підвищення рівня фізичної активності людини є в два з половиною рази економічно ефективнішими за профілактику та лікування медичними засобами, й, відповідно, позитивно впливають на працездатність людини. Проте вказаних результатів можливо досягти лише за умови свідомого ставлення підростаючого покоління до рухової активності.

Досвід країн Європейського Союзу засвідчує, що формувати таке ставлення потрібно у взаємозв'язку освіти, сім'ї та сфери дозвілля. Отже, для забезпечення здоров'я підростаючого покоління та формування майбутнього потенціалу України необхідно ознайомити майбутніх учителів різних спеціальностей з основними принципами, підходами, формами та методами здоров'язбереження дітей та молоді, що використовуються у зазначених соціальних інституціях країн Європи.

До програми вибіркової дисципліни будуть включені, зокрема, питання зі здоров'язбереження учнів і вихованців у системі освіти різних країн європейського простору, змісту і традицій сімейного виховання здорового способу життя, використання механізмів самоорганізації населення у рекреаційно-оздоровчій дозвільній діяльності, основні засади використання волонтерства у фізкультурно-оздоровчій діяльності населення, нормативно-правове, державне та громадське забезпечення перерахованих процесів, а також можливості використання вказаного у практиці України.

У результаті вивчення вибіркової дисципліни, майбутні педагоги отримають більш детальне уявлення про шляхи формування здоров'язбережувальної компетентності у дітей та молоді в умовах сім'ї, освітніх установ і дозвілля, опанують знання з практичного досвіду формування здорового способу життя в країнах Європейського Союзу, оволодіють практичними навичками застосування суспільних механізмів, зокрема волонтерства, у процесі формування здоров'я підростаючого покоління.

МЕТА ПРОЕКТУ

Науково-методичне обґрунтування та впровадження вибіркової дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу».

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПРОЕКТУ

1. Розробити та науково обґрунтувати концепцію вибіркової дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу».

2. Підготувати робочу програму навчальної дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу» в обсягом 2 кредити ECTS.

3. Підготувати навчально-методичне забезпечення українською, російською та англійською мовами.

4. Упровадити вибірккову дисципліну у навчальний процес вищих навчальних закладів.

РІВНІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Реалізація проекту відбуватиметься на декількох рівнях:

– методологічному, що передбачає виявлення та дослідження існуючих педагогічних, психологічних, соціальних, історичних принципів, концепцій, положень, теорій, парадигм, механізмів формування здоров'язберезувальної компетентності підростаючого покоління у контексті євроінтеграції;

– теоретичному, що включає уточнення вихідних термінів і категорійно-поняттєвого апарату відносно здоров'язберезувальної компетентності та особистісної фізичної культури дітей і підлітків;

– технологічному, що включає обґрунтування робочої програми навчальної дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу» обсягом 2 кредити ECTS;

– нормативно-правовому, що передбачає виявлення механізмів законодавчого регулювання навчально-виховного та оздоровчо-виховного процесів.

ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Реалізація проекту запланована впродовж періоду з січня 2014 року по червень 2016 року та відбуватиметься у декілька етапів:

№ етапу	Назва етапу	Термін виконання	Зміст етапу	Результат
1	Розроблення та наукове обґрунтування концепції вибіркової дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження	Січень-травень 2014 р.	Характеристика сучасних проблем організації здоров'язберігаючого простору у системі освіти; проблемних питані фізичного виховання дітей та молоді; визначення рівня	Статті в наукових фахових виданнях, доповіді на методичних конференціях

	підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу».		їх рухової активності, фізичного розвитку, фізичної підготовленості та фізичного здоров'я. Розробка концептуальних положень щодо взаємодії соціальних інститутів сім'ї, освіти та сфери дозвілля з формування здоров'язбережувальної компетентності у підростаючого покоління в контексті євроінтеграції.	різного рівня.
2	Підготовка робочої програми навчальної дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу» в обсягом 2 кредити ECTS.	Червень 2014 – серпень 2015 р.	Розроблення змістової частини модулів робочої навчальної програми, методичне забезпечення лекційних, семінарських та практичних занять.	Робоча навчальна програма
3	Підготувати навчально-методичне забезпечення українською, російською та англійською мовами.	Липень – серпень 2015 р.	Здійснити переклад матеріалів вибіркової дисципліни іноземними мовами.	Методичне забезпечення дисципліни трьома мовами: українською, англійською, російською.
4	Упровадити вибіркочу дисципліну у навчальний процес вищих навчальних закладів.	Вересень 2015 р. – травень 2016 р.	Проведення навчальних занять в українських та іноземних вищих навчальних закладах.	Методичні рекомендації, посібники тощо.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ, ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЕКТУ

У результаті виконання проекту буде:

1) одержано:

- концепцію вибіркової дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу».

- робочу програму вибіркової навчальної дисципліни для студентів вищих навчальних закладів «Здоров'язбереження підростаючого покоління у країнах Європейського Союзу» обсягом 2 кредити ECTS;

2) розроблено:

- методичні рекомендації, методичні вказівки до лекційних, семінарських, практичних занять;

3) підготовлено навчальні посібники;

4) сформовано уявлення студентської молоді про здоров'язбережувальну компетентність та шляхи її практичної реалізації.

Програма проекту

«Формування громадянської культури та патріотизму у майбутніх педагогів»

Актуальність. Деідеологізація країни поставила перед освітою нові проблеми: відсутність патріотичних почуттів (особливо у підростаючого покоління), незнання своїх корнів, своєї культури, неспроможність зрозуміти й прийняти своєрідність інших культур. Тому сьогодні все більш актуальним стає тезис про відродження духовності, виховання громадянськості і патріотизму, який тісно їх пов'язує з формуванням національних та інтернаціональних (загальнолюдських) почуттів, необхідних для співпричетності до цінностей людської Культури.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що громадянське виховання молоді - це вимога часу; воно полягає у формуванні громадянськості як інтегрованого якості, яке дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною і захищеним в даній державі. Виховання громадянськості - одна з умов підготовки покоління людей, здатних відродити суспільство і духовність нації, розвинути ідею державності, звернену до людини.

Освітній заклад було і залишається основним соціальним інститутом, що забезпечує виховний процес і реальну інтеграцію різних суб'єктів виховання. Вища школа ставить перед собою завдання виховання особистості, здатної до самоосвіти, до оволодіння громадянськими якостями, які доцільно класифікувати за трьома основними ознаками, такими, як моральні, правові та соціально-політичні. До першої належать: громадянська самосвідомість, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність. До другої - правова культура, дотримання законів держави, особиста свобода. До третьої -

громадянська гідність, громадянська активність, політична культура, патріотизм і інтернаціоналізм

Мета Програми: формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини з властивими особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками і поведінкою, спрямованими на саморозвиток і розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні;

- підготовка студентської молоді до життя в демократичній правовій державі, громадянському суспільстві;

- формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, яка дає можливість майбутньому педагогу відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною і захищеною.

Для досягнення цих цілей необхідно сформувати у студентів стійкі уявлення про світ, про суспільство, про державу і її інститути, про найважливіші соціальні зв'язки і відносини, про політичні і правові засоби регулювання життя людей.

Цілі програми конкретизуються через систему **завдань:**

- удосконалювати систему громадянського виховання, що забезпечує розвиток України як вільної, демократичної держави;

- сприяти оволодінню молодим поколінням – майбутніми педагогами знаннями про права і обов'язки людини, про державу, про вибори;

- формувати здатність критично мислити, аналізувати політичну ситуацію, протистояти антиморальним впливам, співпрацювати з іншими людьми;

- сприяти будь-якій діяльності у сфері освіти і виховання, спрямованої на громадянський розвиток молоді, його формування як патріота своєї Вітчизни;

- виховувати повагу до закону, норм колективного життя;

- розвивати громадянську відповідальність як найважливішу рису особистості, що виявляється в турботі про благополуччя своєї країни, збереженні людської цивілізації;
- формувати почуття національного рівноправ'я, повагу до культур і прав інших, віротерпимість;
- створити оптимальні умови для прояву ініціативи, творчості, бажання брати участь у суспільно-політичному житті;
- вводити молодь з особливими потребами у світ високих етичних і політичних ідей, спонукати до вчинків і дій, гідних інтелігентної людини;
- формувати національну свідомість, почуття приналежності до рідної землі, народу, визнання духовної єдності поколінь, культурної спадщини;
- виховувати почуття патріотизму, відданості, служіння Батьківщині, поваги до Конституції України, законодавчої сфери, державної мови;
- формувати повагу до таких цінностей, як свобода, рівноправ'я, справедливість;
- розвивати політичну культуру засобами громадянської освіти, дати знання про політичну систему і владу на всіх рівнях суспільного життя, про закони і законодавчу систему.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ:

Концептуальні засади формування громадянської культури та патріотизму у майбутніх педагогів

Загально визначено, що виховання **громадянина і патріота** це – формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної та національно свідомої людини, наділеної глибокою громадською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, підприємливістю та ініціативністю. Так нормативно-правовим документом, що регламентує національно-патріотичне виховання студентської молоді в Україні і акцентує на

усвідомленні його найважливішої ролі на сучасному етапі розвитку суспільства є Концепція національно-патріотичного виховання молоді, в якій наголошується на: утвердженні патріотизму та національної самосвідомості молоді, поглибленні процесу формування основ гуманістичного світогляду; пріоритетності високих моральних, культурних, національних та загальнолюдських цінностей, що сприятиме зміцненню духовної, моральної єдності суспільства; формуванні в молоді характерних рис патріота: активної підтримки і розвитку Української державності, дотримання Конституції України; дбайливому ставленні до національних багатств, рідної природи, готовності до захисту Батьківщини, пошана до історичної пам'яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, збереження та зміцнення власного здоров'я; підвищенні зацікавленості молоді щодо державної служби та служби у Збройних силах України, її готовності до захисту України, збереження та шанування національної пам'яті; збереженні стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки; створенні ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді; консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підростаючого покоління.

Пріоритетність національно-патріотичного та громадянського виховання в Україні, на нашу думку, зумовлена трьома основними чинниками:

- проголошенням України самостійною державою;
- побудовою демократичного суспільства;
- інтеграцією України в європейське та світове товариство.

В Україні національно-патріотичне і громадянське виховання втілює і віддзеркалює процес національно-етнічного відродження української нації і передбачає визнання національних вартостей як визначальних. До них належать: українська ідея, що втілює прагнення до державності та соборності, патріотизм і готовність до самопожертви у випадку потреби захисту Батьківщини, почуття національної самопошани і гідності, історична пам'ять,

пошана до державних та національних символів, любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, пошана до Конституції України і до демократично обраних владних чинників, орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави та прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидія антиукраїнській ідеології, прагнення до розвитку духовного життя українців.

Цільове призначення проекту:

Програма Проекту «Виховання громадянської культури і патріотизму у майбутніх педагогів», є базовою складовою навчально-виховного процесу ВНЗ і провідним напрямком з виховання громадянина своєї держави. Дана програма передбачає розвиток і виховання молоді в кращих традиціях українського народу через аудиторні та поза аудиторні заняття, участь студентів різних курсів у семінарах, конкурсах, зустрічах, дискусіях, колоквиумах, святах, іграх.

Вона розрахована на те, щоб кожен студент мав можливість проявити себе як індивідуальність в загальному колективному справі. Різні форми проведення заходів, рольової участі кожного студента в них, використання ефективних методик і технологій забезпечує формування громадянської спрямованості (система цивільних знань, відносин до громадянських цінностей) і придбання громадянського досвіду (знання про громадянські цінності, життєдіяльності в умовах громадянського суспільства, звички громадянського поведінки). У творчих справах відбувається також становлення, розвиток і зміцнення студентського колективу як своєї соціальної групи. Серед виховних форм роботи зі студентами нами обрані наступні напрямки: «Я - громадянин України», «Український патріотизм», «Етнографія і народознавство». Вибір напрямків виховної роботи

визначається сучасними вимогами до неї, опорою на наявний досвід і наукові розробки.

Програма розроблялася з урахуванням завдань, поставлених Державною Національною програмою «Освіта» (Україна XXI ст.), «Національною доктриною розвитку освіти України в XXI сторіччя» (2001р.), «Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави». Програма орієнтована на виховання соціальних якостей особистості - громадянськості, поваги до закону, національних інтересів - патріотизму, почуття обов'язку, прилучення до культурних цінностей і досягнень, розуміння суспільної значущості своєї професії, відповідальності за якість своєї праці; це спроба в рамках студентського виховання зацікавити студентів темами громадянськості, патріотизму, історії культури Вітчизни, кращих традицій українського народу, допомогти в осмисленні життєвих цінностей, у придбанні громадянського досвіду і усвідомленні сенсу того, що означає бути громадянином і мати активну громадянську позицію.

Педагогічні умови, підходи та технології реалізації програми виховання громадянської культури та патріотизму у студентів ВПНЗ:

- спрямованість на реалізацію принципу особистісно підходу в навчально-виховний процес вищого навчального закладу;
- відновлення єдності громадянської, професійної й особистісної позицій, розкриття їхнього органічного взаємозв'язку;
- використання потенціалу навчальних дисциплін, зміст яких пов'язаний з відносинами людини й суспільства, посилення цього аспекту при викладанні психології як дисципліни, що розкриває не тільки змістовні, але й ціннісні основи людського існування, ставить особистість перед необхідністю усвідомити й упорядкувати свої відносини із соціальним середовищем, з окремими соціальними інститутами, із суспільством у цілому;
- включення в навчальний процес різноманітних форм роботи зі студентами за умови насичення цих форм роботи цікавими завданнями,

поглиблення проблемного поля обговорюваних питань, залучення самих студентів до їх організації;

- необхідність включення в систему виховної роботи заходів, тематика яких пов'язана з принципами побудови демократичного суспільства, його правовими основами, роллю закону в державі та в житті людини;

- розкриття перед студентами ВНЗ взаємозв'язку соціальної й державної складових їх майбутньої професійної діяльності, безпосередньої залежності ступеня інтеграції в громадські зв'язки й відносини від якості їхньої професійної підготовки;

- підвищення рівня ознайомлення студентів ВНЗ зі змістом громадянських якостей, що описують відносини людини із суспільством, формування потреби особистості у виявленні сутності цих відносин.

-

Основні види діяльності студентів, що реалізуються в рамках даної програми:

- *пізнавальна* (збагачує уявлення студентів про навколишню дійсність, формує громадянський світогляд, розширює кругозір);

- *ціннісно-орієнтована* (що розкриває молодому поколінню духовні і соціально значущі цінності і орієнтуюча їх на соціально бажану поведінку і прийняття активної громадянської позиції);

- *художньо-мистецька* (дозволяє реалізувати індивідуально-творчі задатки і здібності);

- *вільне спілкування* (організація взаємозбагачуючого дозвілля студентів і виведення на педагогіку взаємовідносин);

- *ігрова* (створює емоційно-пізнавальний фон, розвиває потребу в соціальній взаємодії, дозволяє в емоційно привабливій формі освоїти знання, форми і способи поведінки, сформувані ставлення до Батьківщини і кожної окремої людини).

Організацію діяльності зі студентами передбачає:

- поєднання перспективності і актуальності запланованих видів роботи;
- різноманітність змісту, форм і методів, оптимальне поєднання інформованості і організації діяльності студентської молоді;
- реальне урахування вікових і індивідуальних особливостей студентів, рівня їхньої підготовленості до умов життя;
- громадянська освіта не нав'язується «зверху», а передбачає особистісну зацікавленість учасників педагогічного процесу в цій діяльності;
- наступність, систематичність і послідовність в організації процесу громадянського виховання особистості;
- підтримка самостійності і створення вільної атмосфери, розвиток індивідуальної і колективної сприйнятливості;
- цілеспрямованість і конкретність виховних завдань;
- гнучкість плану, можливість змінювати тривалість і послідовність видів роботи, форм занять.

Заходи, що рекомендуються учасникам виховного процесу:

- оформлення приміщень з використанням елементів декору кольорів Державного Прапора України;
- підготовка статей, рефератів, заміток з історії української державності, літературних біографій, що розповідають про героїв свого краю, які є прикладом громадянськості;
- виготовлення наочних матеріалів – стінних газет, коротких біографій
- створення тематичних журналів;
- постановка театралізованих вистав;
- проведення культурно-масових і спортивно-масових заходів, присвячених видатним представникам української інтелігенції, науки, культури, спорту та історичним датам;
- проведення конкурсів газет, журналів, статей, рефератів та ін. з визначенням переможців і нагородженням;
- використання на заняттях відповідного термінологічного словника .

Форми роботи: лекції; конференції; семінари; колоквіуми; круглі столи; кураторські години; музейна і краєзнавча робота; фестивалі і свята; екскурсії; конкурси творчих робіт; дискусії; рольові ігри; форуми; дебати; твори на громадянську тему, наприклад, «Яким я уявляю справжнього громадянина», «Як громадяни повинні ставитися до своєї країни», «Національне відродження – благо для України?» тощо.

Форми занять зі студентами	Форми громадянської освіти в процесі занять зі студентами	Форми подання студентам знань	Способи контролю за оволодінням студентами знаннями
1	2	3	4
Навчальна робота: - лекція	Обговорення проблем, пов'язаних з патріотизмом і громадянськістю, створення проблемних ситуацій, аналіз категорій і понять	Показ прийомів громадянсько-патріотичної діяльності, висунення завдань, розкриття понять і проблем, бесіда, розповідь, дискусія	Опитування, анкетування, спостереження
- факультативи	Семінари, колоквіуми, практикуми	Консультації, прослуховування повідомлень студентів, бесіда, індивідуальні завдання, обговорення варіантів вирішення виникаючих ситуацій	Взаємоконтроль Взаємоперевірка повідомлень студентів
- позаурочна робота	Конференції, екскурсії, семінари	Робота із засобами масової комунікації, обговорення, висновки, докази, конспектування, складання бібліографії, дослідна діяльність	Аналіз активності студентів, оцінка виступів
Виховна робота: - гурткові і клубні форми, літературні об'єднання	Диспути, обговорення історичних, документальних фільмів, спектаклів, зустрічі, конкурси творчих робіт, літературні конкурси	Розробка сценаріїв, випуски літературних альманахів і рукописних журналів	Аналіз творчих робіт і текстів виступів

- наукове суспільство	Науково-практичні конференції, конкурси доповідей, рефератів	Прослуховування і обговорення повідомлень, дискусія, підготовка виступів, самостійний пошук наукових знань про громадянськість, постановка проблем, рецензування	Оцінка доповідей повідомлень, конкурси на кращі доповіді, повідомлення підсумків дискусії
- міський музей	Зустрічі з ветеранами, пошукові експедиції	Розповідь, показ, лекція, бесіда, пошукова діяльність, створення виставок, стендів	Спостереження за проявом громадянсько-патріотичної активності

РІВНІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Реалізація проекту відбуватиметься на декількох рівнях:

– **методологічному**, що передбачає виявлення та дослідження існуючих педагогічних, психологічних, соціальних, історичних принципів, концепцій, положень, теорій, парадигм, механізмів з формування громадянської культури та патріотизму у майбутніх педагогів в контексті загальної культури,

– **теоретичному**, що включає уточнення вихідних термінів та категорійно-понятійного апарату відносно громадянської культури та патріотизму в контексті загальної культури, побудові моделі

– **технологічному**, що включає обґрунтування організаційно-педагогічних технологій і педагогічних умов формування громадянської культури та патріотизму в контексті загальної культури та їх складових: адекватних засобів, форм, методів виховання майбутніх педагогів

– **нормативно-правовому**, що передбачає виявлення механізмів законодавчого регулювання освітнього процесу.

–

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ, ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЕКТУ

Очікувані кінцеві результати від впровадження даної Програми в навчально-виховний процес (результативність реалізації програми): підвищення ступеня готовності і прагнення студентів як громадян України до виконання свого громадянського і патріотичного обов'язку в усьому різноманітті форм його прояву, уміння і бажання поєднувати суспільні і особисті інтереси

«Шкала прийняття інших» Фейя

Інструкція. Уважно прочитайте (прослухайте) судження опитувальника. Варіанти відповідей за всіма судженнями дані на спеціальному бланку. Якщо Ви вважаєте, що судження є вірним й відповідає Вашому уявленню про себе й інших людей, то в бланку відповідей напроти номера судження відзначте ступінь вашої згоди з ним, використовуючи запропоновану шкалу:

1 – практично завжди,

2 – часто,

3 – іноді,

4 – випадково,

5 – дуже рідко.

1. Людей досить легко ввести в оману.

2. Мені подобаються люди, з якими я знайом.

3. У наш час люди мають дуже низькі моральні принципи.

4. Більшість людей думають про себе тільки позитивно, рідко звертаючись до своїх негативних якостей.

5. Я почуваю себе комфортно практично з будь-якою людиною.

6. Все, про що люди говорять у наш час, зводиться до розмов про фільми, телебачення й інші дурні речі подібного роду.

7. Якщо хто-небудь почав робити добро іншим людям, то вони відразу ж перестають поважати його.

8. Люди думають тільки про себе.

9. Люди завжди чимось незадоволені й шукають що-небудь нове.

10. Примхи більшості людей дуже важко витерпіти.

11. Людям виразно необхідний сильний і розумний лідер.

12. Мені подобається бути на самоті, вдалині від людей.

13. Люди не завжди чесно поводяться з іншими людьми.

14. Мені подобається бути з іншими людьми.

15. Більшість людей дурні й непослідовні.

16. Мені подобається бути з людьми, чиї погляди відрізняються від моїх.

17. Кожний хоче бути приємним для іншого.

18. Найчастіше люди незадоволені собою.

Зворотні судження відзначені зірочкою (*),

Інтерпретація результатів

Підрахуйте суму балів, що набрав досліджуваний.

60 балів і більше – високий показник прийняття інших;

45-60 балів – середній показник прийняття інших з тенденцією до високого;

30-45 балів – середній показник прийняття інших з тенденцією до низького;

30 балів і менше – низький показник прийняття інших.

ДОДАТОК І

Тест «Розуміння іншого»

1. Коли я бачу неохайних людей (оберіть щось одне):
 - 1 – мене це не хвилює
 - 2 – вірно дещо середнє
 - 3 – вони викликають у мене ворожість і відразу
2. Є нації і народи, до яких важко добре ставитися
 - 1 – зовсім не згодний із цим судженням
 - 2 – мабуть, не згодний
 - 3 – важко сказати, згодний чи ні
 - 4 – мабуть, згодний
 - 5 – повністю згодний
3. Мені важко уявити, що моїм другом стане людина іншої віри
 - 1 – зовсім не згодний із цим судженням
 - 2 – мабуть, не згодний
 - 3 – важко сказати, згодний чи ні
 - 4 – мабуть, згодний
 - 5 – повністю згодний
4. Людини треба оцінювати тільки по його моральних і ділових якостях, а не за його національністю
 - 1 – зовсім не згодний із цим судження
 - 2 – мабуть, не згодний
 - 3 – важко сказати, згодний чи ні
 - 4 – мабуть, згодний
 - 5 – повністю згодний
5. Істиною може бути тільки одна релігія
 - 1 – зовсім не згодний із цим судженням
 - 2 – мабуть, не згодний
 - 3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

6. Коли вчитель не може чітко визначити, що він хоче сказати, – це дратує

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

7. Те, що Україна – багатонаціональна країна, збагачує її культуру

1 – зовсім не згодний з цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

8. Людина з іншою точкою зору звичайно викликає в мене

1 – інтерес і прагнення зрозуміти його судження

2 – бажання переконати його

3 – роздратування

9. Завжди легше довіритися авторитетним людям (фахівцям, шановним громадянам або релігійним лідерам), чим слухати всяких базік, які викликають розбрід у розумах людей

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

10. Нашій країні необхідно більше терпимих людей – таких, хто заради миру й злагоди в суспільстві готовий піти на поступки

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

11. Я встановив для себе чіткі життєві правила й уважаю, що інші мають зробити те ж саме

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

12. Мені хотілося б пожити в чужій країні

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

13. Людина іншої культури звичайно лякає або насторожує навколишніх

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

14. Повага до старших – одна з найважливіших цінностей, яким треба вчити дітей

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

15. Дуже важливо захищати права тих, хто в меншостях і має несхожі на інші погляди й поведінку

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

16. Я ніколи не звужу людей, поки не буду впевнений у фактах

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

17. Люди з іншим кольором шкіри (іншої раси) можуть бути нормальними людьми, але в друзі я зволів би їх не брати

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

18. Те, що люди в нашій країні дотримуються різних і навіть іноді протилежних поглядів, – благо для України

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

19. Приймаючи рішення, я вважаю для себе обов'язковим зважати на загальноприйняті норми поведінки («що таке добре й що таке погано»)

1 – так

2 – коли як

3 – ні

20. Деякі люди занадто складні, щоб їх можна було зрозуміти

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

21. Немає такого міжнаціонального конфлікту, який не можна було б вирішити шляхом переговорів і взаємних поступок

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

22. Якби я побачив(а), що знайомі діти б'ються (виберіть щось одне):

1-я надав би їм самим з'ясувати свої відносини

2 – не знаю, що почав би

3 – постарався би розібратися в їхній сварці

23. Більшість злочинів у нашому місті скоюють приїжджі

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний або ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

24. Багато проблем можна вирішити, якщо позбутися від психічно хворих людей

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

25. Часто людина не винувата у своїх провинах, оскільки її дії визначались зовнішніми обставинами

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

26. Йти на поступки – це значить проявляти слабкість

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

ДОДАТОК К

Методика самооцінки особистості

Інструкція: Сутність оцінювання полягає в тому, що Ви повинні співвіднести свій стан з рядом ознак по багатоступінчастій шкалі. Шкала ця складається з індексів (54321012345) і розташована між чотирма парами слів протилежного значення. Ви повинні вибрати й відзначити цифру, що найбільш точно відбиває Ваш стан у момент обстеження.

Типова карта методики		
Я завжди намагаюсь зрозуміти, що відбувається навколо мене	54321012345	Я не надаю особливого значення тому, що відбувається навколо мене
Приймаючи участь в ситуації міжособистісної взаємодії, я не поспішаю з передчасними висновками	54321012345	Я ніколи не замислююсь над ситуацією взаємодії, тому що вважаю, що мої дії завжди є правильними
Я завжди прагну усвідомити власні емоції, що виникають на початку розвитку ситуації міжособистісної взаємодії	54321012345	Я не прагну контролювати власні емоції
Я постійно прагну до того, щоб вияснити причини і мотиви вчинків партнера (учня) по взаємодії	54321012345	Я ніколи не прагну дізнатись причини і мотиви вчинків партнера (учня) по взаємодії

Інтерпретація результатів. При обробці результатів перекоднуються в такий спосіб: індекс 5 відповідному незадовільному параметру із правої сторони приймається за один бал; наступний за ним індекс 4 – за два; індекси 3 – за три; індекси 2 – за 4; індекс 1 – за п'ять і так до індексу п'ять протилежної сторони шкали, що відповідно приймається за десять балів. Отже, позитивні стани завжди одержують високі бали, а негативні – низькі. За цим «наведеним» балам і розраховується середнє арифметичне в цілому.

ДОДАТОК Л

Тест опису поведження К. Томаса

1.

А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.

Б. Чим обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, із чим ми обоє не згодні.

2.

А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Я намагаюся влагодити справу, з огляду на інтереси іншого й мої.

3.

А. Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншого й зберегти наші відносини.

4.

А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.

5.

А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я увесь час намагаюся знайти підтримку в іншого.

Б. Я намагаюся зробити всі, щоб уникнути напруженості.

6.

А. Я спробую уникнути виникнення неприємностей для себе.

Б. Я намагаюся домогтися свого.

7.

А. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання для того, щоб згодом вирішити його остаточно.

Б. Я вважаю за можливе поступитися, щоб домогтися іншого.

8.

А. Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого.

Б. Я першою справою намагаюся ясно визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси й питання.

9.

А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності.

Б. Я вживаю зусилля, щоб домогтися свого.

10.

А. Я твердо прагну досягти свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.. 11.

А. Першою справою я намагаюся ясно визначити, у чому складаються всі порушені інтереси й питання.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншого й головним чином зберегти наші відносини.

12.

А. Найчастіше я уникаю займати позицію, що може викликати спори.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

13.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму

14.

А. Я повідомляю іншому свою точку зору й запитую про його погляди.

Б. Я намагаюся показати іншому логікові й переваги моїх поглядів.

15.

А. Я намагаюся заспокоїти іншого й, головним чином, зберегти наші відносини.

Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.

16.

А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17.

А. Звичайно я наполегливо намагаюся домогтися свого.

Б. Я намагаюся зробити всі, щоб уникнути марної напруженості.

18.

А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

19.

А. Першою справою я намагаюся ясно визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси й спірні питання.

Б. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання для того, щоб згодом вирішити його остаточно.

20.

А. Я намагаюся негайно перебороти наші розбіжності.

Б. Я прагну до кращого сполучення вигід і втрат для всіх.

21.

А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.

22.

А. Я намагаюся знайти позицію, що перебуває посередині між моєю позицією й точкою зору іншої людини.

Б. Я відстоюю свої бажання.

23.

А. Я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного.

Б. Іноді я представляю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.

24.

А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.

Б. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу

25.

А. Я намагаюся довести іншому логікові й переваги моїх поглядів.

Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

26.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27.

А. Я уникаю позиції, що може викликати спори.

Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму.

28.

А. Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого.

Б. Улагоджуючи ситуацію, я намагаюся знайти підтримку в іншого.

29.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності

30.

А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми з іншою зацікавленою людиною могли домогтися успіху.

Інтерпретація результатів. Звірте ваші дані із ключем. За кожен збіг нараховуйте бал. Стратегія вважається вираженою, якщо ви набрали вісім і більше балів по відповідній шкалі. Значення, отримані за кожною зі шкал,

аналізуються спільно. При цьому виділяються ті стратегії поведження, які ви вибираєте, частіше інших.

1. Суперництво

Ключ: 3А; 3Б; 8А; 9Б; 10А; 13Б; 14Б; 16Б; 17А; 22Б; 25А; 28А.

2. Співробітництво

Ключ: 2Б; 5А; 8Б; 11А; 14А; 19А; 20А; 21Б; 23А; 26Б; 28Б; 30Б.

3. Компроміс

Ключ: 2А; 4А; 7Б; 10Б; 12Б; 13А; 18Б; 20Б; 22А; 24Б; 26А; 29А.

4. Уникання

Ключ: 1А; 5Б; 6А; 7А; 9А; 12Б; 17Б; 19Б; 23Б; 27А; 29Б.

5. Пристосування

Ключ: 1Б; 3Б; 4Б; 11Б; 15А; 16А; 18А; 21А; 24А; 25А; 27А; 30А.

ДОДАТОК М

Анкета аналізу спілкування у студентській групі

1. Яким образом дозволяються конфлікти у Вашій групі?

- 1) шляхом компромісів, домовленості, примирення
- 2) розривом відносин
- 3) охолодження відносин і психологічного відчуження
- 4) якимось інакше (напишіть)

2. Що, на вашу думку, є найбільш важливим у діловому спілкуванні?

- 1) керівництво іншими
- 2) діалог, знаходження загальних точок зору й варіантів розуміння ситуації

3. Ви дізналися про те, що Вам має бути налагодити контакт із зовсім незнайомим Вам людиною, про яке ніколи не чули. Як споконвічно Настроєні стосовно нього? Дайте одну з відповідей.

- 1) насторожено
- 2) доброзичливо
- 3) з підозрою
- 4) із цікавістю

4. Як Ви поведетеся в спілкуванні з іншою людиною? Дайте одну з відповідей.

- 1) спробуєте підбудуватися під темперамент, характер, думку іншого
- 2) спробуєте підбудувати співрозмовника під свій характер, свій погляд, і ритм життя
- 3) залишаєте й за собою й за іншим право залишатися самим

5. Ви дізналися про те, що Вам має бути налагодити контакт із зовсім незнайомим Вам людиною, про яке ніколи не чули. Як споконвічно Ви настроєні стосовно нього? Дайте одну з відповідей.

- 1) насторожено
- 2) доброзичливо

3) з підозрою

4) з байдужністю

5) з любов'ю.

6. Як Ви поведетеся в спілкуванні з іншою людиною? Дайте одну з відповідей.

1) спробуєте підбудуватися під темперамент, характер, думку іншого

2) намагаєтеся підбудувати співрозмовника під свій характер, свої погляди й ритм життя

3) залишаєте й за собою й за іншим право залишатися самим собою.

7. Чи вважаєте Ви, що вмієте сходитися з людьми?

1) так

2) ні

3) не знаю

8. Вам дали доручення виконати роботу разом з людиною, до якого Ви випробовуєте явну ворожість. Ваші дії:

1) відмовляєтеся від доручення, або намагаєтеся переконати дати Вам у помічники іншого

2) намагаєтеся виконати роботу самостійно

3) вольовим зусиллям намагаєтеся зі своєю ворожістю і підкоряєтеся розпорядженню

4) намагаєтеся налагодити з, але обмежуєте спілкування рамками ділового партнерства

5) прагнете ближче довідатися партнера, перевести відношення з ділового на особистісний рівень

9. Ваш зі став членом однієї з діючих у місті релігійних сект. Час від часу він приносить на заняття брошури й буклети своєї секти. Ваші дії:

1) вимагаєте припинити подібну агітацію

2) припиняєте відносини зі своїм однокурсником

3) вважаєте, що нетрадиційні релігії у Вашому регіоні не мають перспективи

4) намагаєтеся проаналізувати, що змусило Вашого однокурсника піти на такий крок

5) виявляєте цікавість до пропонованого матеріалу, задаєте питання, залишаючись при цьому при своїй думці

10. У період педагогічної практики у Вашому класі виявилася група підлітків, що вживають наркотики. Як Ви мають намір поводитися:

1) вимагати ізолювати підлітків від інших дітей, для того щоб відгородити їх від поганого впливу

2) ігнорувати підлітків, думаючи, що їм нічим не можна допомогти

3) ставитися до них також як і до інших дітей

4) організувати ряд виховних заходів, присвячених проблемі наркотиків

5) ознайомитися з кожним з підлітків, їхній родителями, умовами життя, запропонувати свою допомогу.

ДОДАТОК Н

Практичне заняття з розвитку толерантності

Вправа: «Я-Ти-висловлення», метою якої було навчитися толерантно висловлювати свої негативні почуття, не принижуючи іншу людину.

Ведучий пояснює різницю між «Я-висловлюванням» і «Ти-висловлюванням». Учителям пропонували переформулювати запропоновані «Ти-висловлення» на «Я-висловлення».

I варіант: 1. Який ти докучливий!

2. Ти знову списав контрольну роботу!!!

II варіант: 1. Як ти мене налякав!

2. Чому ти не вітаєшся!!!

А) Учасники (I варіант) пред'являють «Ти-висловлення», а їх партнери реагують ситуаційно (потім міняються ролями).

Б) Учасники (I варіант) пред'являють претензії у формі «Я-висловлення», а партнери реагують ситуаційно (потім міняються ролями).

Питання до групи: 1. Які викликали у вас «Ти-висловлення»?

2. Як ви реагували у відповідь на «Я-»?

Виконали вправу «10 заповідей педагогіки толерантності», у якій пропонувалося скласти заповіді толерантного вчителя. З даних обрати 10 фраз, які характеризують толерантного педагога.

- уміти здійснювати моніторинг діяльності дітей;
- стримувати свої емоції;
- знати закони формування колективу;
- відповіді і думки дітей уважно, зацікавлено, доброзичливо;
- уміти керувати емоціями учнів-опонентів;
- зацікавлювати нестандартними ситуаціями, ролевими іграми, проблемними питаннями;
- бути справедливим;

- швидко орієнтуватися в нестандартних ситуаціях;
- добре володіти програмним матеріалом;
- вільно володіти мовою спілкування;
- знати закони загальної психології;
- вірити в своїх учнів;
- заохочувати творчість;
- тактовно підтримувати бесіду в межах обговорюваної теми.

Потім кожна група вчителів зачитує свої варіанти . Питання учасникам: Чому ви обрали саме ці фрази? Порівняйте складені вами десять заповідей з «10 заповідями толерантної педагогіки».

Запропонували учителям асоціативну вправу, метою якої було засвоєння поняття «толерантність» за рахунок розширення його сенсового поля.

На дошці записують слово «толерантність» по вертикалі. Учасники у вільному темпі називали слова, які асоціюються із цим поняттям.

Виконали вправу «Що ти хочеш змінити або зберегти в собі?», яка мала на меті самоаналіз власних уявлень про себе, про свої якості.

Із запропонованих якостей треба було виділити ті, які ви хотіли б змінити в собі, і які хотіли б зберегти потім. Заповнили підсумкові анкети.

1. Як багато нового Ви дізналися про особливості толерантного спілкування?

- а) мало;
- б) небагато;
- в) багато;
- г) дуже багато.

2. Як Ви вважаєте, яка інформація була для Вас особливо корисною?

3. Які вправи сподобалися найбільше?

4. Чи будете Ви після занять покращувати свій стиль спілкування з іншими? У чому саме?

4. Чи зможете Ви допомогти дітям подолати труднощі в спілкуванні з іншими?

- а) не зможу
- б) частково зможу
- в) упевнена, що зможу?

Таблиця 1

№	Змінити	Примітка	№	Зберегти	Примітка
1	Неорганізованість		1	Товариськість	
2	Розчарування		2	Почуття гумору	
3	Дистанцію від учнів		3	Відкритість	
4	Обмеженість		4	Віру в учнів	
5	Старомодність		5	Уміння примусити учнів вірити в себе	
6	Безчуйність		6	Винахідливість	
7	Надмірну говорливість		7	Енергійність	
8	Нервозність		8	Ерудицію	
9	Надмірну серйозність		9	Професіоналізм	
10	Хаотичність		10	Життєву мудрість	
11	Суворість		11	Порядність	

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В АКАДЕМІЇ

1. Загальні положення

1.1 Виховна робота в академії є цілісним процесом розвитку особистості, в якому реалізуються потреби студентства і держави в національно-патріотичному, інтелектуально-духовному, громадянсько-правовому, моральному, екологічному, естетичному, трудовому та фізичному вихованні майбутніх представників української еліти, забезпечується формування професійної спрямованості, поваги до вихованців, активності в саморозвитку, креативності, громадянськості, широкого культурного кругозору. Вона організовується відповідно до покликання, інтересів і здібностей студентів та включається окремим розділом у плани роботи і звітну документацію.

1.2 Виховну роботу в академії здійснюють професорсько-викладацький склад, представники органів самоврядування студентів.

1.3 Структурні підрозділи, що здійснюють виховну роботу, визначають її зміст, форми і методи з урахуванням Конституції України, документів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, вимог Статуту академії, даного положення та інших нормативних документів.

2. Координація виховного процесу

2.1 Загальне керівництво виховного процесу в академії здійснює ректор. Координаторами є проректор з науково-педагогічної роботи, декани факультетів, директор Студентського містечка та куратори (наставники) академічних груп.

2.2 Питання про стан і перспективи виховної роботи в академії щорічно розглядається Вченою радою академії, Вченими радами факультетів,

ректоратом, кафедрами, Студентською радою академії, профспілковим комітетом академії.

3. Основні принципи виховної роботи

3.1 Врахування багатогранності й цілісності людини, вікових та індивідуальних особливостей студентської молоді, їхніх фізичних, гендерних, психологічних, національних, духовних, інтелектуальних і релігійних особливостей; диференціація та індивідуалізація виховного процесу, повага до суверенітету особистості молодої людини, розуміння її запитів та інтересів;

3.2 Органічний зв'язок з вітчизняною історією народу, його мовою, культурними та родинно-побутовими і релігійними традиціями, з мистецтвом, традиціями і культурами всіх народів світу, забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь, зв'язок виховання з життям та суспільною практикою;

3.3 Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самоврядуванням студентів, розвиток активності, самодіяльності і творчої ініціативи студентської молоді, встановлення довіри між вихователями та вихованцями;

3.4 Гуманізація та демократизація виховного процесу, поєднання зусиль сім'ї, студентських та молодіжних об'єднань, громадських організацій;

3.5 Активна протидія поширенню асоціальних явищ в академії.

4. Основні завдання виховної роботи

4.1 Виховання сумлінного та відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків усіма учасниками навчального процесу;

4.2 Формування рис громадянина України, національної свідомості та людської гідності, любові до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності в будь-який час стати

на захист Батьківщини, глибокого розуміння громадянського обов'язку, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки, державної мови;

4.3 Створення умов для вільного розвитку особистості, забезпечення реалізації творчих ідей, самовиховання і самовдосконалення, вияву індивідуальних здібностей, обдарованості і талантів, самореалізації в сфері наукової, професійної, художньо-естетичної, спортивно-оздоровчої діяльності;

4.4 Формування гуманних рис особистості: щирості, людяності, справедливості, доброзичливості, милосердя, позитивної налаштованості, сприймання громадянських та загальнолюдських цінностей;

4.5 Забезпечення повноцінного розвитку молоді, охорона і зміцнення її фізичного, психічного та духовного здоров'я, формування здорового способу життя;

4.6 Виховання політичної, економічної та правової культури, формування фахівця нової генерації, інтелектуала, господаря в своїй державі;

4.7 Прищеплення шанобливого ставлення до культурної спадщини, традицій і звичаїв українців та інших народів, які населяють Україну, інтересу до надбань світової культури;

4.8 Реалізація професійної морально-етичної відповідальності викладачів і студентів, виховання патріотичних почуттів до Альма-матер, дотримання і розвиток демократичних і академічних традицій; консолідація студентства, педагогічних та наукових працівників у єдину академічну спільноту; створення академічного інформаційного середовища з вільним доступом до нього;

4.9 Подолання негативних явищ у молодіжному середовищі.

5. Основні напрями виховної роботи

Реалізація основних принципів і завдань виховання в академії здійснюється в ряді пріоритетних напрямів.

5.1 Інтелектуальне (професійне) виховання

Підготовка та проведення навчально-виховного процесу повинно слугувати взірцем сумлінного фахового ставлення до виконання своїх професійних обов'язків.

Нерозривно пов'язане з навчанням та науковою роботою, створює умови для вільного розвитку особистості, забезпечення реалізації творчих здібностей, самовиховання і самовдосконалення, для вияву обдарованості і талантів, для самореалізації молоді у сферах наукової, професійної, освітньої діяльності.

5.2 Громадянське (національно-патріотичне) виховання

Невіддільне від національного ґрунту і коріння народу. Здійснюється у тісній взаємодії з вивченням гуманітарних та економіко-соціальних дисциплін. Формує високий ідеал служіння народові, готовність до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання української держави, формує громадянина-патріота з глибоким розумінням громадянського обов'язку, спонукає до інтелектуального та фізичного вдосконалення, вивчення бойових та трудових традицій, героїчних сторінок історії українського народу.

5.3 Правове виховання

Формує риси громадянина України: національну свідомість і людську гідність, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, глибоке розуміння і відповідальне ставлення до громадянського обов'язку, повагу до Конституції України, Законів України, державної символіки, державної мови.

5.4 Моральне виховання

Вироблення потреби поводити себе згідно із загальнолюдськими моральними нормами, наслідування кращого досвіду попередніх поколінь, традицій сім'ї, родини, народу з урахуванням найкращих положень релігійної та світових морально-ціннісних концепцій.

5.5 Художньо-естетичне виховання

Формування естетичних знань, художньо-естетичної освіченості, поглядів, смаків, почуттів, ідеалів, які ґрунтуються на національній естетиці та

кращих надбань цивілізації, активна участь кожного студента в естетичному житті, вироблення вмінь творити прекрасне в повсякденному житті.

5.6 Трудове виховання

Нерозривно пов'язане з професійним та правовим вихованням. Становлення висококваліфікованого фахівця, готового до самовідданої праці на благо суспільства, трудового колективу, власної родини, обізнаного і компетентного. Культивування кращих рис української ментальності, господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, поваги до власної і людської праці, її результатів.

5.7 Екологічне виховання

Формування екологічної культури, оволодіння знаннями та практичним вмінням раціонального природокористування; виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство та співучасті у її збереженні.

5.8 Фізичне виховання

Розвиток досконалого фізичного стану, адаптованості до зовнішнього середовища, пристосування до умов праці та здорового відпочинку, збереження репродуктивного й фізичного здоров'я.

6. Планування виховної роботи

6.1 План виховної роботи є складовою частиною загальнооакадемічного річного плану роботи академії, який обговорюється колективом, приймається Вченою радою та затверджується ректором академії.

6.2 План виховної роботи щорічно готується проректором з науково-педагогічної роботи і включає плани підлеглих структурних підрозділів академії (Студентського містечка, Студентської ради, психологічної служби, вихователів гуртожитку, факультетів, кафедр, кураторів (наставників) академічних груп).

7. Система виховної роботи в академії

Мета та завдання виховної роботи в академії реалізуються на різних рівнях:

- 7.1 Загальноакадемічні виховні заходи;
- 7.2 Факультетські виховні заходи;
- 7.3 Виховні заходи, сплановані й проведені на рівні кафедри;
- 7.4 Виховна робота в групах;
- 7.5 Виховна робота в гуртожитку;
- 7.6 Система роботи психологічної служби;
- 7.7 Заняття студентів за інтересами, нахилами;
- 7.8 Виховна робота Студентського активу;
- 7.9 Організація суспільно корисної праці;
- 7.10 Організація спортивно-масової роботи;
- 7.11 Індивідуальна виховна робота;
- 7.12 Організація самовиховання.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО КУРАТОРА (НАСТАВНИКА)

АКАДЕМІЧНОЇ ГРУПИ

1. Загальні положення

1. Куратор групи призначається ректором академії з числа педагогічних працівників.
2. На куратора групи може бути накладено керівництво однією групою.
3. Куратор групи у визначенні змісту роботи керується Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта» /Україна XXI століття/, затвердженою постановою Кабінету міністрів України від 03.11.1993р. № 896, загальною декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, Конвенцією виховання дітей та молоді у національній системі освіти, ухваленою рішенням колегії Міністерства освіти України від 28.02.1996р. за № 2/4-8, наказом Міністерства освіти України за № 217 від 19.06.1997р. «Про впровадження методичних рекомендацій щодо організації і проведення виховної роботи у вищих закладах освіти I-II рівня акредитації».

2. Права і обов'язки куратора групи

Куратор групи має право:

1. Відвідувати заняття викладачів та позааудиторні заняття в своїй групі; бути присутнім на інших заняттях, які проводять для студентів.
2. Виходити до Вченої ради з пропозиціями про моральне та матеріальне заохочення студентів, застосування до них стягнень.
3. Виходити з пропозиціями на батьківських зборах групи щодо матеріального забезпечення організації та проведення поза аудиторних заходів, в яких беруть участь студенти групи.
4. Відвідувати студентів за місцем їх проживання, вивчати умови їх побуту.
5. За погодженням із батьками студента або особами, що їх замінюють, представляти і захищати інтереси студента.

Куратор групи зобов'язаний:

1. Здійснювати педагогічний контроль за дотриманням студентами моральних, етичних норм поведінки, Статуту і внутрішнього розпорядку академії.
2. Створювати в колективі групи умови для засвоєння студентами навчальних програм; сприяти розвитку здібностей студентів, формуванню високих моральних якостей вихованців.
3. Повідомляти про стан виховного процесу в групі Вченій раді, ректорату академії, батькам.
4. Дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність студента, захищати її від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі.
5. Постійно підвищувати свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.
6. Захищати здоров'я студентів, їх інтереси, пропагувати здоровий спосіб життя.
7. Звітувати про свою роботу ректору академії, проректору з науково-педагогічної роботи та декану факультету.

3. Куратор групи як організатор колективу

1. Ознайомлюється з особовими справами студентів, що зараховані до групи.
2. Знайомитися з батьками студентів групи на батьківських зборах, де уточнює загальні відомості про студентів.
3. Визначає нахили, інтереси, задатки особистості студентів, готовність їх до певних видів діяльності.
4. Вибирає зміст, засоби (прийоми) і форми організації навчально-виховного процесу у колективі групи.
5. Реалізує у навчально-виховному процесі різноманітну види діяльності. Враховує вікові та індивідуально-психологічні особливості студентів.

6. Працює в тісному контакті з викладачами, вихователями гуртожитку, психологами та батьками.

7. Адаптує для своєї роботи теоретичні положення гуманітарних наук, сучасні педагогічні технології, інноваційні моделі педагогічної діяльності з урахуванням особистостей регіону, традицій академії, власного педагогічного досвіду.

4. Документація куратора групи

1. Куратор групи веде журнал виховної роботи групи, в якому відображається планування і реалізація виховної роботи групи.

1.2. Журнал виховної роботи групи повинен мати таку структуру:

- загальні дані про студентів;
- статистичні дані групи, які відображають списки сиріт і напівсиріт, списки мешканців гуртожитку та ін.;
- списки студентів, що отримують стипендію з визначеним середнім балом;
- список активу групи та розподіл громадських доручень;
- план виховної роботи, затверджений проректором з науково-педагогічної роботи та його облік;
- індивідуальна робота, педагогічні спостереження;
- робота з активом групи;
- робота з батьками;
- робота за місцем проживання;
- бесіди про попередження травматизму, безпеки праці, протипожежної безпеки.

2. Куратор групи відповідає за ведення журналу академічної групи:

2.1. Заповнює розділи журналу: «Зміст», «Облік відвідування навчальних занять», «Загальні відомості про студентів групи», «Успішність студентів за семестр».

2.2. Здійснює запис прізвищ студентів до списку в журналі відповідно до наказу по академії про переведення студентів або про зарахування. Якщо студент вибуває під час навчального року, то куратор у загальному списку групи проти відповідного прізвища робить запис номера і дані наказу про його відрахування. На інших сторінках проти прізвища студента, який вибув, робить прочерк, не викреслюючи його прізвище зі списку.

2.3. Виставляє в розділі «Облік відвідування студентами навчальних занять» за кожний день кількість пропущених годин. Причому клітинка поділяється на дві частини. У верхній частині ставиться кількість пропущених годин, у нижній причина (хвороба - «х», відпустка - «в», без поважних причин - «п»).

**ПОЛОЖЕННЯ
про студентське самоврядування**

1. Загальні положення

1.1. Це положення розроблене на підставі Закону України "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 р. (із змінами та доповненнями), регламентує порядок створення та функціонування органів студентського самоврядування.

1.2. Студентське самоврядування як невід'ємна частина громадського самоврядування Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради — це гарантоване державою право осіб, які навчаються в ньому, самостійно та через представницькі органи вирішувати питання захисту власних прав та брати участь в управлінні Закладом.

1.3. Діяльність органів студентського самоврядування спрямована на удосконалення навчального процесу, підвищення його якості, забезпечення виховання духовності та культури, формування активної соціальної позиції Студентів.

1.4. Принципи студентського самоврядування:

- добровільність, колегіальність, відкритість;
- автономність у вирішенні питань, що входять до їх компетенції, самостійність у виборі форм та методів здійснення повноважень;
- незалежність від політичних партій, рухів, релігійних організацій;
- виборність та звітність представницьких органів студентського самоврядування;
- рівність прав Студентів на участь у студентському самоврядуванні, включаючи право обирати та бути обраним до відповідних представницьких органів;
- співпраця з керівництвом, відповідними службами та окремими посадовими особами Закладу (наставниками академічних груп,

адміністрацією Закладу та його структурних підрозділів: гуртожитків, факультетів, кафедр, відділень тощо).

1.5. Єдиним вищим колегіальним органом студентського самоврядування в академії є конференція студентського активу, в якій забезпечене представництво Студентів. До студентського активу входять: голова студентської ради академії (заступник, секретар), голови студентських рад факультетів (заступники), старости академічних груп, голова студентської ради гуртожитку (заступник), старости поверхів гуртожитку.

1.6. Представницькі органи студентського самоврядування створюються з ініціативи Студентів на добровільних засадах. Обрання представницьких органів студентського самоврядування здійснюється на засіданнях студентського активу шляхом таємного голосування.

Назва та структурний зміст органів студентського самоврядування відповідають організаційній структурі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, термін повноважень – один календарний рік.

Назва органів самоврядування Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради – Студентська рада академії.

Структурний зміст органів студентського самоврядування комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради див. ДОДАТОК 1.

1.7. Положення ухвалюється засіданням студентського активу та затверджується керівником Закладу.

2. Мета і завдання діяльності органів студентського самоврядування

2.1. Метою студентського самоврядування є:

- створення умов для самореалізації Студентів в інтересах особистості, суспільства, Закладу, держави;

- сприяння різним формам соціальної активності, громадських ініціатив, соціалізації молодого покоління;
- формування у Студентів навичок та якостей, необхідних для вироблення активної життєвої позиції, організаторських та лідерських рис, креативних підходів до вирішення завдань, умінь працювати в команді, дослухатися до думки інших та знаходити компроміси, співпрацювати з адміністративними структурами у Завкладі та поза його межами, відповідальності за результат своєї праці тощо.

2.2. Основними напрямками роботи органів студентського самоврядування є:

- вирішення питань стипендіального забезпечення Студентів, заохочення, преміювання тощо;
- залучення Студентів до пошукової та науково-дослідної роботи Завкладу;
- організація дозвілля.

2.3. Основними завданнями органів студентського самоврядування є:

- захист прав та інтересів Студентів, узгодження їх з правами та інтересами адміністрації, працівників Завкладу інших категорій, суспільства;
- забезпечення участі Студентів в управлінні Завкладом, представництво Студентів у колегіальних робочих та дорадчих органах Завкладу, їхніх структурних підрозділів, включаючи стипендіальні комісії;
- вироблення позиції Студентів щодо різних аспектів функціонування Завкладу, забезпечення ефективного «зворотного зв'язку», інформування його керівництва, відповідних служб та посадових осіб стосовно прийнятих Студентами рішень, сформованої думки студентського загалу;

- напрацювання механізмів позитивного вирішення проблем Студентів на різних рівнях: від навчального закладу до загальнодержавного, сприяння участі Студентів у реалізації державної молодіжної політики;
- залучення Студентів до участі у громадському житті Закладу;
- надання інформаційної, правової, психологічної, юридичної та іншої консультаційної допомоги Студентам у співпраці з керівництвом, відповідними службами та посадовими особами Закладу;
- контроль за дотриманням Правил внутрішнього розпорядку та Статуту Закладу, оперативне реагування на випадки їх порушення;

а також сприяння:

- навчальній, професійній, науковій та громадській діяльності Студентів, забезпеченню виконання Студентами своїх обов'язків;
- формуванню у Студентів моральних та етичних норм, вихованню гуманізму, пропаганді здорового способу життя, безпечної поведінки, запобіганню вчиненню Студентами правопорушень;
- поліпшенню умов побуту та дозвілля Студентів;
- створенню різноманітних гуртків, секцій, товариств, об'єднань, клубів за інтересами тощо;
- залученню Студентів до зайнятості у вільний від навчання час, включаючи залучення Студентів до участі в громадських роботах на волонтерських засадах.

2.4. У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються:

- законодавством України;
- рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти;
- рішеннями центрального органу виконавчої влади, якому підпорядкований Зклад;

- рішеннями керівника Закладу;
- статутом Закладу;
- Положенням.

3. Права й обов'язки органів студентського самоврядування

3.1. Органи студентського самоврядування мають право:

- ухвалювати акти, що регламентують їх діяльність;
- проводити організаційні, освітні, наукові, культурно-масові, спортивні, оздоровчі та інші заходи;
- розробляти та подавати для затвердження Вченою радою Закладу пропозиції щодо змісту річних заходів, пов'язаних з діяльністю студентського самоврядування;
- погоджувати пропозиції керівництва Закладу щодо:
 - призначення заступника керівника Закладу або заступника керівника структурного підрозділу, які відповідають за роботу зі Студентами;
 - відрахування осіб, які навчались у Закладі та їх поновлення на навчання у Закладі;
 - поселення до гуртожитку та виселення з гуртожитку Студентів;
 - питань студентського містечка та гуртожитку;
- сприяти створенню позитивного соціально-психологічного мікроклімату в академічних колективах, атмосфери довіри студентів до викладачів і керівництва, належних матеріально-технічних умов для навчання та дозвілля Студентів;
- звертатись до керівництва Закладу, його дорадчих та робочих органів, державних органів з пропозиціями щодо вдосконалення та реформування навчального процесу, інших напрямів роботи Закладу, освітньої галузі та проблем студентського самоврядування в цілому;

- отримувати від керівництва, інших посадових осіб Закладу консультативну підтримку та інформацію, необхідну для виконання завдань студентського самоврядування;
- звертатися з пропозиціями, заявами, клопотаннями до керівництва, інших посадових осіб Закладу, органів студентського самоврядування всіх рівнів стосовно питань, що належать до кола повноважень цього органу;
- порушувати питання перед керівництвом, іншими посадовими особами Закладу щодо дій посадових осіб у випадку утисків чи порушень прав Студентів;
- співпрацювати з вітчизняними та іноземними органами студентського самоврядування інших вищих навчальних закладів та координувати з ними свою діяльність, а також з іншими молодіжними, громадськими організаціями, діяльність яких не має політичного або релігійного характеру;
- делегувати представників до Всеукраїнської студентської ради при Міністерстві освіти і науки України.

3.2. Органи студентського самоврядування зобов'язані:

- провадити власну діяльність в межах чинного законодавства, виконувати вимоги Статуту, Правил внутрішнього розпорядку Закладу, Положення;
- забезпечувати дотримання прав та інтересів Студентів, сприяти виконанню Студентами своїх обов'язків;
- порушувати проблеми Студентів перед керівництвом, іншими посадовими особами Закладу;
- не менш ніж раз на рік звітувати перед студентською громадою відповідного рівня про свою діяльність;
- сприяти розвитку та вдосконаленню студентського самоврядування в Україні;

- координувати свою діяльність з керівництвом Закладу, співпрацювати з ним на засадах партнерства та конструктивності;
- співпрацювати з іншими студентськими самоврядними організаціями українських та іноземних вищих навчальних закладів, іншими громадськими організаціями, за виключенням партійних та релігійних.

4. Права й обов'язки адміністрації Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради щодо взаємодії з органами студентського самоврядування

4.1. Керівництво, інші посадові особи Закладу мають право:

- подавати стипендіальній комісії пропозиції щодо відзначення та заохочення Студентів, які активно працюють у органах студентського самоврядування або беруть активну участь у його заходах;
- отримувати інформацію про діяльність органів студентського самоврядування (плани, звіти, копії протоколів засідань, інші відомості про поточну діяльність);
- скликати позачергові конференції Студентів у випадках недотримання органами студентського самоврядування статуту та правил внутрішнього розпорядку, Положення Закладу;
- через своїх представників із дорадчим голосом брати участь у заходах, що проводять органи студентського самоврядування (конференції, засідання представницьких органів тощо).

4.2. Адміністрація Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради зобов'язана:

- щорічно забезпечувати розгляд та врахування поданих пропозицій щодо змісту річних заходів, пов'язаних з діяльністю студентського самоврядування, всебічно допомагати у їхній реалізації;
- створити умови, необхідні для ефективної діяльності студентського самоврядування та їх представницьких органів;
- вчасно та у повному обсязі інформувати органи студентського самоврядування про рішення, що стосуються життєдіяльності Студентів Закладу;
- погоджувати з представницьким органом студентського самоврядування рішення щодо:

- призначення заступника керівника Закладу або заступника керівника структурного підрозділу, які відповідають за роботу зі Студентами;

- відрахування Студентів та поновлення на навчання осіб, які навчались у Закладі;

- поселення до гуртожитку та виселення з гуртожитку Студентів;

- питань студентського містечка та гуртожитку;

- надавати консультаційну, інформаційну, правову, психологічну та інші види нематеріальної підтримки для розвитку студентського самоврядування у Закладі.

5. Організація роботи органів студентського самоврядування

5.1. На засіданнях активу ради студенти:

- ухвалюють Положення, вносять зміни до нього;
- визначають керівний склад (обирають голову, заступників, секретаря тощо) та порядок ведення засідань, формують персональний склад ревізійної або контрольної комісії, а також представницьких органів студентського самоврядування;

- не менше одного разу на рік (зокрема, обов'язково – по закінченні терміну повноважень представницького органу студентського самоврядування) заслуховують звіти керівників представницьких органів студентського самоврядування і виносять ухвалу щодо їхньої персональної діяльності;
- розробляють пропозиції щодо змісту річних заходів, пов'язаних з діяльністю студентського самоврядування;
- обирають представників до колегіальних, дорадчих та робочих органів Закладу, при цьому обраний Голова представницького органу студентського самоврядування входить до зазначених органів у обов'язковому порядку;
- розглядають інші важливі питання життєдіяльності Студентів.

Засідання студентського активу скликаються не рідше одного разу на місяць. Підставою для скликання позачергових засідань є відповідна вимога не менш ніж 10 відсотків Студентів активу або керівництва Закладу у визначених цим Положенням випадках.

5.2. Представницькі органи студентського самоврядування на рівні його структурних підрозділів (факультетів, гуртожитку, академічних груп тощо), що визначається Положенням, співпрацюють один з одним.

5.3. Голова органу студентського самоврядування:

- організовує роботу й несе персональну відповідальність за ефективність діяльності очолюваного органу студентського самоврядування, реалізацію запланованих річних заходів, пов'язаних з діяльністю студентського самоврядування;
- представляє інтереси Студентів у Вченій раді Закладу, інших колегіальних, робочих і дорадчих органах та комісіях Закладу, включаючи стипендіальну комісію;

- представляє на Вченій раді пропозиції щодо змісту річних заходів, пов'язаних з діяльністю студентського самоврядування, а також, зміни до них (включаючи зміни термінів, виконавців тощо);
- не рідше ніж двічі на рік звітує перед Вченою радою Закладу про діяльність студентського самоврядування;
- відповідає за повноту, достовірність та обґрунтованість пропозицій щодо змісту річних заходів, пов'язаних з діяльністю студентського самоврядування;
- координує роботу органів студентського самоврядування нижчих рівнів;
- подає керівництву Закладу пропозиції щодо відзначення та заохочення Студентів, що активно працюють у органах студентського самоврядування або беруть активну участь у його заходах;
- головує на засіданнях представницького органу студентського самоврядування;
- делегує свої повноваження заступнику;
- забезпечує організацію проведення загальних та позачергових засідань студентського активу;
- має право отримувати від адміністрації Закладу, інших представницьких органів студентського самоврядування, що діють у Зкладі, інформацію, необхідну для здійснення діяльності органів студентського самоврядування;
- має інші права й обов'язки, передбачені Положенням.

5.4. Секретар представницького органу студентського самоврядування веде протоколи його засідань, облік виконання рішень, відповідає за документообіг.

5.5. Голова та секретар представницького органу студентського самоврядування відповідають за збереження документації та її архівацію,

надають копії документів заступнику керівника Закладу або його структурного підрозділу, відповідальному за роботу зі Студентами.

5.6. При представницькому органі студентського самоврядування можуть створюватися сектори за напрямками роботи.

5.7. Засідання органу студентського самоврядування проводяться не рідше одного разу на місяць і вважаються чинними, якщо на них присутні не менше двох третин від числа обраних до їхнього складу членів. Рішення приймаються простою більшістю голосів.

Хід засідання фіксується протоколом, який підписується особою, що вела засідання та секретарем.

УХВАЛЕНО
на засіданні Вченої ради академії
Протокол № 1 від 29.08.2013 р.

